Szegedi Tudományegyetem
Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék

A FENNTARTHATÓSÁG ELVÉRE ÉPÜLŐ TERÜLETI TERVEZÉS

Doktori (PhD) értekezés

Péti Márton

Témavezető:
Dr. Mezősi Gábor
tanszékvezető egyetemi tanár

Dr. Rakonczai János
egyetemi docens

Szeged, 2006

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS, ÁLTALÁNOS CÉLKITŰZÉS 2

2. A TERÜLETI TERVEZÉS KÖRNYEZETI ÉS FENNTARTHATÓSÁGI KAPCSOLATÁNAK ELMÉLETI VIZSGÁLATA .. 4

2.1. A KUTATÁS CÉLJA 4
2.2. A KUTATÁS MÓDSZEREI 5
2.3. A KUTATÁS TÁRGYA 6
2.3.1. Környezeti és ökológiai tudományok és a tervezés 6
2.3.2. Területi tudományok és tervezés 7
2.4. EREDMÉNYEK 9
2.4.1. A környezeti és a területi tervezés kapcsolódási pontjai 9
2.4.1.1. Dimenziók 9
2.4.1.2. Tárgy és célok 11
2.4.1.3. A gyakorlati tervezői tevékenységek napjainkban 12
2.4.2. A kutatás eredményeinek konklúziói 21

3. A FENNTARTHATÓSÁG GONDOLATÁRA ÉPÜLŐ TERÜLETI TERVEZÉS VIZSGÁLATA 23

3.1. A KUTATÁS CÉLJA ÉS LÉPÉSEI 23
3.2. A KUTATÁS MÓDSZEREI 24
3.3. A KÖRNYEZETINTEGRÁCIÓ A NEMZETKÖZI ÉS HAZAI KUTATÁSOKBAN 29
3.3.1. Környezetintegrációs modellek a területfejlesztésben 29
3.3.2. A területfejlesztési környezetintegrációs eljárások kialakulása 30
3.3.2.1. A területi tervezés, mint a környezetügy első számú közösségi fejlesztői-tervezői letéteményese 30
3.3.2.2. A környezetintegrációs eljárások fejlődése 32
3.3.3. Kurrens környezetintegrációs tendenciák – stratégiai környezeti vizsgálat (SKV) 32
3.3.3.1. Egyes SKV megközelítések és kapcsolatuk egyéb környezetintegrációs eljárásokkal 33
3.3.3.2. A SKV ambíciói és korlátai 34
3.3.3.3. A SKV jellemző típusai 35
3.3.3.4. A SKV történeti háttere és formalizálódása nemzeti - és nemzetközi szinteken 42
3.3.4. A SKV a területfejlesztésben 43
3.3.4.1. A SKV mint formalizált területfejlesztési eljárás kialakulása 43
3.3.4.2. Területfejlesztési SKV módszerek, eszközök és kommunikáció 45
3.4. A KÖRNYEZETINTEGRÁCIÓS VIZSGÁLATOK EREDMÉNYEI 50
3.4.1. Haladó európai tervezési gyakorlatok vizsgálatának eredményei 51
3.4.1.1. Brit esettanulmányok 51
3.4.1.2. A vizsgálatok eredményei 58
3.4.2. A hazai területfejlesztés és regionális tervezés vizsgálatának eredményei 64
3.4.2.1. A hazai vizsgálatok tárgyának bemutatása 64
3.4.2.2. A hazai regionális tervezés területi vizsgálatának eredményei 65
3.4.2.3. Fenntarthatósági szempontok érvényesítése a hazai regionális tervezésben 69
3.4.2.4. Az első hazai területfejlesztési SKV tapasztalatai 72
3.4.2.5. Haladó hazai területfejlesztési példák a fenntarthatóság integrálására 74
3.4.3. A Balaton térség területi tervezési esettanulmányának eredményei 76
3.4.3.1. A vizsgálati terület és tervezésének bemutatása 76
3.4.3.2. A balatoni vizsgálatok elemeinek ismertetése 79
3.4.3.3. A Balaton térség területi tervezési vizsgálatának konklúziói 81
3.4.4. A tervezési környezetintegráltság vizsgálatának konklúziói 84
3.4.5. Javaslat egy fenntartható területi tervezési rendszer kialakítására 88

ÖSSZEGZÉS 109

SUMMARY 113

IRODALOM 118

***Köszönetnyilvánítás* 125**

MELLÉKLETEK 126

ALAPADATOK, ADATFORRÁSOK 126
ÁBRAJEGYZÉK 137
RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE 139
VÉGJEGYZETEK FÜGGELÉKE 140

1. Bevezetés, általános célkitűzés

A dolgozat kutatásainak és üzeneteinek fókuszában két fogalom, a fenntarthatóság és a tervezés (különösen a területi tervezés) áll. Mindkét fogalom a közérdeklődés központjába került, gyakran felbukkan a különböző szakmai tevékenységek során és a médiákban, valamint e fogalmak már kiterjedt elméleti megalapozottsággal is rendelkeznek. Vitatható ugyanakkor, hogy ezeknek a közismert kifejezéseknek létezik-e olyan általánosan elfogadott és elterjedt jelentése, mely a mindennapi szakmai tevékenységek gyakorlata számára is egyértelmű üzeneteket hordoz.

A *tervezés* jelentősége, társadalomszervezésben betöltött szerepe egyre inkább nő. Folyamatosan újabb tervezési paradigmák jelennek meg, melyek próbálják alkalmassá tenni e tevékenységet arra, hogy hatékonyan képes legyen megragadni tárgyát, az újabb és újabb formációkat produkáló társadalmi, gazdasági, környezeti struktúrákat, a valóságot. Napjaink leginkább elterjedt paradigmája, a stratégiai tervezés, már nem új jövőt teremt, hanem annál is nagyobb kihívásokat állít maga elé, és a változások prognózisának ismeretében próbálja egyes pontokon keresztül beavatkozva orientálni a jövőt. Próbálja hatékonyabbá tenni a struktúrák működését, és elkerülni a hirtelen, nem várt spontán változásokat. Magyarország számára, mely történelmének egyik – potenciálisan – legjelentősebb irányított fejlesztési szakasza előtt áll, a tervezési tevékenységek különösen fontos közösségi tevékenységgé[1] válnak. A területi tervezés számára pedig még ehhez képest is tágabb perspektívák nyílnak. Ez a regionális szintű hatalmi decentralizációs elképzeléseknek köszönhető, melyek a fejlesztéspolitika regionális decentralizáltságának megerősítésével már az elkövetkező években is változást hoznak.

A *fenntarthatóság* (fenntartható fejlődés)[2] lassan már két évtizede egy általánosan elfogadott tervezési paradigmává vált. A kifejezés maga formailag kötelezően felbukkanó eleme szinte minden tervezési tevékenységnek. A fogalom üdvözlendő általános elterjedtségét azonban kedvezőtlen jelenségek kísérik. Gyakran ugyanis hiányzik a valós tartalom a tervdokumentumok szövegébe szlogenszerűen beágyazott fenntartható fejlődés kifejezés mögül. Különösen igaz ez a területi tervezésben, mely tevékenység – e dolgozat egyik kiinduló hipotézise szerint – a fenntarthatóság érvényesítésének legfontosabb színtere lehetne. Sőt a fenntarthatóság gondolatköréből kiindulva az egész területi tervezést új elméleti és gyakorlati alapokra lehetne helyezni. Magyarországon a fenntarthatóság gondolatának érvényesítése különösen aktuális, mert az elmúlt ötven év során az ország területrendszereinek gazdasági, társadalmi, környezeti struktúrái jelentősen sérültek fenntarthatóságukban. A „tér-érzékeny" és fenntarthatóságra épülő megfontolások érvényesítésének szükségességét támasztja alá az ország tájainak sokszínűsége, és e tájak többségének nagyfokú környezetérzékenysége is. Hatalmas feladat az ország tervezése számára e gondolatok integrálása és e szellemiségnek megfelelő fejlesztési irányok kialakítása. Tervezési rendszerünk jelenlegi állapotában nem tud megfelelni e kihívásoknak.

A fentiek alapján *a szerző vizsgálatainak átfogó célja, hogy megragadja és kibontsa a fenntarthatóság és a területi tervezés egymással összefüggő jelentéseit.* A szerző ezért vizsgálataiban fel kívánja tárni a fenntarthatóság tervezési elméletekben[3] betöltött valós vagy lehetséges szerepét, továbbá számba veszi a fenntarthatóság érvényesítésére irányuló gyakorlati tervezési eljárásokat. A disszertáció elkészítése során szintén fontos szándék volt, hogy a vonatkozó hazai, de elsősorban nemzetközi szakirodalom átfogó áttekintése is elkészüljön. A szerző a vizsgálatok alapján javaslatokat is kíván adni a fenntarthatóság érvényesítését

[1] A szerző a későbbiekben a *közösségi tervezés* kifejezését a nem egyéni, azaz köztervezési értelemben használja, és nem módszertani jellegű – azaz közösségi bevonáson alapuló – értelmezését követi.

[2] A *fenntarthatóság* melletti, a *fenntartható fejlődés* kifejezéssel szembeni érveket ld. a dolgozat javaslattételi fejezetében.

[3] Tervezéselméletek és tervezési elméletek viszonyát ld. Faragó, L. 2005.

optimálisan kezelni képes területi tervezési rendszer felvázolásának formájában. Ezt a tervezési rendszert a szerző a *fenntartható területi tervezés* kifejezésével jelöli.

A célok eléréséhez két kutatást kellett végezni. Az első kutatás a fenntarthatóság fogalma területi tervezési kapcsolatainak elméleti vonatkozásait tárja fel. A dolgozat második gyakorlatorientált kutatása a gyakorlati tervezési eljárásokat elemzi, majd javaslatokat is megfogalmaz a fenntarthatóságot érvényesítő eljárások optimalizálására, a fenntartható területi tervezés megteremtésére.
Az első *elméleti kutatás* esetében a célok és a módszertan vizsgálatát a szakirodalom feltárása követi. E kutatás eredményei nagyrészt az elméleti szakirodalmi feltáráson alapuló vizsgálatokra épülnek, ezért elméleti levezetések.
A nagyrészt vezető külföldi (dániai, finnországi, nagy-britanniai, EU bizottsági) fenntartható tervezési műhelyekben végzett második *gyakorlatorientált kutatás* is a célok és a módszertan bemutatásával kezdődik, mely módszertan az előző kutatásénál sokrétűbb. Ezt követően a kutatási előzményeket feltáró szakirodalmi áttekintés következik. A kutatás az egyes vizsgálatok bemutatásával folytatódik, melyek között a regionális tervezés átfogó és eseti jellegű külföldi és hazai tanulmányai találhatók. Az esettanulmányok tárgya a haladó fenntartható területi tervezési gyakorlattal bíró Délnyugat-angliai Régió és a fenntarthatóságában sérült hazai területi rendszer, a Balaton térségének tervezési rendszere. A második kutatás végén olvasható a dolgozat legfőbb üzenete, egy fenntartható területi tervezési rendszer alapjainak bemutatása.

A kutatások eredményeinek bemutatását minden esetben megelőzi a *kutatások tárgyának, a tervezési rendszereknek a bemutatása.* Ez azért szükséges, mert a kutatások során nehézséget okozott – mind hazai, mind nemzetközi összefüggésben – a fogalomhasználat és a tervezési rendszerek sokszínűsége, átfedései, következetlen kapcsolatai. Így az eredmények megértése is csak e körülmények ismeretében lehetséges.
A dolgozat *szakirodalmi feltárása* minden esetben terjedelmes, mert a dolgozat témája – hazai viszonylatban mindenképpen és néhány haladó nemzetközi műhelytől eltekintve külföldön is – csak napjainkban kerül az érdeklődés központjába. Ezért a téma nemzetközi kitekintéssel bíró hazai szakirodalmi feldolgozottsága hiányzik. A szerző igyekszik hozzájárulni e hiányok pótlásához, ezért átfogó ismertetést ad a kurrens nemzetközi szakirodalmakról. Ez a törekvés elsősorban a hazánk számára különösen fontos európai, fenntartható területi tervezéssel rokon gyakorlati eljárások bemutatása terén hangsúlyos.
A dolgozatban megjelennek a földtudományok empirikus, természet vagy társadalomtudományi jellegű kutatásaitól eltérő *sajátos módszerek is*, mert a dolgozat témája több szakirodalmi előzményt analizáló elméleti jellegű vizsgálatot követel meg. Szintén ennek következménye a dolgozat természettudományi munkáktól eltérő *sajátos tagolás*a. Ez megnyilvánul a szöveg fő sodrásához kapcsolódó rövid kiegészítő információkat szolgáltató lábjegyzetek használatában. A lábjegyzetek mellett hosszabb lélegzetű, megalapozó jellegű kiegészítő kutatási eredményeket vagy szakirodalmi előzményeket bemutató végjegyzetek is alkalmazásra kerültek, melyek a dolgozat mellékletei között a „Végjegyzetek függelékében" olvashatók.

A szerző területi tervezői munkássága révén a dolgozat egyes konklúziói már a gyakorlatban is alkalmazásra kerülhettek. E vonatkozásban elsősorban az új, 2005-től érvénybe lépő Országos Területfejlesztési Koncepció, valamint a 2007 és 2013 közötti fejlesztéseket vázoló Balaton Stratégia említhető. E munkákban a szerző fejezetfelelősi illetve vezető tervezői feladatokat látott el.

2. A területi tervezés környezeti és fenntarthatósági kapcsolatának elméleti vizsgálata

2.1. A kutatás célja

Napjainkban a környezeti megfontolások érvényesítése a közösségi tevékenységek egyre fontosabb tényezője. Sőt a társadalmi, gazdasági és környezeti rendszerek kapcsolatát együttesen vizsgáló fenntartható fejlődés gondolatkörének érvényesítése is általánosan elvárt szempont a különböző közösségi tevékenységekben. E dolgozat a közösségi tevékenységek közül a területi tervezés környezetintegrációját és a fenntarthatóság érvényesítését célzó gyakorlatait tárja fel, majd e tapasztalatokat összesítve egy optimális területi tervezési rendszerre tesz javaslatot.

A dolgozat fő eredményeit és téziseit a fenntartható területi tervezés kidolgozásával foglalkozó második kutatása tartalmazza. Ennek megkezdéséhez azonban szükség van a kutatás során használt kategóriák – *a területi tervezés és a fenntarthatóság fogalmai és elméleti háttere* – tisztázására. *A dolgozat első, elméleti jellegű kutatásának ezért az a fő célja, hogy meghatározza a további kutatások környezetét.*

A dolgozat első elméleti kutatása ezért egyrészt *definiálja a dolgozat tárgyát*, behatárolja a szerző által végzett kutatások fókuszát, azt, ami a területi tervezéssel kapcsolatos tevékenységek közül a kutatások tárgyát képezheti, és azt, ami azon kívül esik. Másrészt jelen elméleti kutatás keretében a szerző *feltárja a területi tervezés és a környezetügy, valamint a fenntarthatóság gondolata közötti kapcsolatokat*. Ez az első kutatási cél az elméleti megfontolások feltárására és szintézisére irányul, ellentétben a dolgozat gyakorlatorientált második kutatásával.

A dolgozat első célkitűzése az alábbi kérdésekre keres választ:

1. *Milyen típusú kapcsolatok fedezhetők fel a területi tervezés és a környezetügy elméleti hátterében?*
2. *A területi tervezés és a környezetügy között fennálló kapcsolatok mennyire tekinthetők szorosnak más közösségi tevékenységekkel való összehasonlításban?*
3. *A területi tervezés és a környezetügy között fennálló elméleti kapcsolatok hordoznak-e lehetőséget a két tématerület közötti gyakorlati integráció elmélyítésére?*

2.2. A kutatás módszerei

A dolgozat első elméleti kutatásának módszertana a nemzetközi és hazai *szakirodalmak szisztematikus feldolgozásá*ra támaszkodik. A szakirodalmi feltárás célja egyrészt az elméleti háttér és a használt fogalmak tisztázása, másrészt a területi és a környezeti tervezés, a fenntarthatóság közötti kapcsolatok kimutatása.

Az *alapfogalmak és az elméleti háttér tisztázása* érdekében a szakirodalmak feldolgozása előre meghatározott *kategóriák mentén* történik. Így a területi tervezés, mint *szakma* és mint *alkalmazott tudomány* kerül vizsgálatra, de az elemzések kiterjednek a területi tervezés *mögöttes tudományterületei*re is. Ugyanezen kategóriák mentén tárja fel a szerző az integráció forrását képező környezetügyet, e téma mögöttes tudományterületeit és a ráépülő tervező szakmákat. Tekintettel arra, hogy e munka nem bír tudományelméleti jelleggel, mindez csak a dolgozat vizsgálataihoz szükséges mértékben történik meg.

Az így definiált alapfogalmakkal és tisztázott elméleti háttérrel ellátott tématerületek közötti *kapcsolatok feltárása szintén előre meghatározott kategóriák mentén zajlik*: *hasonlóságokat, kölcsönhatásokat* és *átfedéseket keresve*.
A tématerületek közötti *hasonlóságok* és *átfedések (egyezések)* a szakmák tekintetében formalizált integrációs eljárások kialakítására nyújtanak lehetőséget. A *kölcsönhatások* pedig a már meglévő, különösebb formalizált eljárások kialakítását nem igénylő integrációt jelenítik meg, melyeket a helyesen végzett szakmai és tudományos tevékenységek során természetszerűen figyelembe kell venni.

A kutatás a tématerületek szintetizáló *jellegű alaptudomány*ainak hasonlóságait, kölcsönhatásait és átfedéseit elsősorban a *tudományos tárgy* és a tárgy vizsgálati *dimenzióinak* elemzésén keresztül ragadja meg[4]. A tudományokból táplálkozó *tervező szakmákat* a tárgy és a dimenzió mellett módszertani szempontból is lehet elemezni. E szakmák szakértők által az adott tervezési helyzetre szabott *módszertan*okat követnek. E módszerek azonban igazodnak egy-egy időszak tervezési paradigmáihoz, valamint általában *standardizált tervezői eszközkészlet*ből válogatnak, ezért tipizálhatók.

A szakirodalom feltárásán túlmutató *önálló kutatási eredmények*et képez a feltárás szintézise. A szerző szintézist megelőző *hipotézis*e szerint a két tudományterület (területi és környezeti) nagymértékben hasonló, mely megnyilvánul interdiszcipináris jellegükben és a szintetizálásra való törekvésben. A hasonlóságból következően szoros kölcsönkapcsolatok, integrációk fedezhetők fel, ill. alakíthatók ki az e tudományokra épülő szakmai tervezői tevékenységekben.

[4] Szintetizáló jellegük miatt e tudományok önálló módszertanának léte vitatható, így ez nem tárgya a kutatásnak.

2.3. A kutatás tárgya

2.3.1. Környezeti és ökológiai tudományok és a tervezés

Környezetügy alaptudományai az egyes élettelen és élő természettudományok. E körhöz részben már a társadalomtudományok is csatlakoztak, a környezeti problémák társadalmi-gazdasági gyökerei felismerésének köszönhetően (YRJÖ, 2004; NEEFJES, 2000). Ezekre az alapokra számos szintetizáló tudományág, illetve határtudomány települt, melyek közül a legfontosabb az ökológia, mely már maga is számos tudományággal rendelkezik. Az ökológia és egyes irányzatai tekinthetők a társadalom és a környezet kapcsolatára épülő, a tervezés számára terepet kínáló környezeti tudományok alapjának (NEEFJES, 2000).

A környezeti problémák felismerése és a környezetvédelmi törekvések kezdettől fogva erős gyakorlati elvárásokat támasztottak a környezeti kutatásokkal szemben. Így a környezeti gondolat 1960-as évektől kezdődő fokozatos jelenlétének köszönhetően megjelentek és intézményesültek a kifejezetten szintetizáló ismereteket hasznosító szakmák. Ezeket leginkább a környezetvédelem ügye fűzi egybe. A környezetmérnökök, környezetvédelmi és környezettudományi szakemberek tudományos háttere hasonló és hasonlóan komplex szemléletű. E szakemberek a környezeti tudománykör számos alaptudományának módszereit, alkalmazott ismereteit hasznosítják.

A kezdetben lokálisan és önálló tevékenységként jelentkező környezetvédelem az 1970-es évektől kezdődően egyre inkább globális dimenziókat ölt (NEEFJES, 2000), ugyanakkor integrálódni kezdett az egyes ágazatok irányításába és tervezésébe (MEADOWCROFT, 2004). Ez nem járt a környezetvédelemnek, mint önálló tudományterületnek vagy szakmának az eltűnésével, de újabb formalizált környezeti tervezési tevékenységek kialakulásához vezetett. Így jelentek meg az egyes ágazatok tervezéséhez, beruházásaihoz kapcsolódó környezeti hatástanulmányok, vagy a környezetvédelmi szabályozás által megkövetelt környezetvédelmi tervezési tevékenységek.

A környezetvédelem erős területiségét – mely területiség független az adminisztratív területegységektől – már korán felismerték. Ez jelenik meg a határon átnyúló és globális környezeti hatások kezelésére irányuló törekvésekben is. A környezeti gondolat területisége, a globális és regionális dimenzió megerősödése a század utolsó harmadában figyelhető meg (RAKONCZAI et al, 2000). A környezetügy térségi, regionális és lokális dimenzióinak további kiteljesedése a fenntarthatósági gondolatkör 1980-as évekbeli megjelenésével következett be (SZLAVIK – PUSZTAI, 2000; SHAW – KIDD, 2001).[5]

A dolgozat a környezeti tervezéshez kapcsolódó tevékenységek közül elsősorban a legerősebb integrációs jelleget mutató hatásértékelésekkel, valamint a területi dimenziókkal rendelkező környezetpolitikai tervezéssel és környezeti programozással foglalkozik.

A *tájökológiá*ról, mint a környezeti és területi tudományok egy tipikus határterületéről, érdemes külön említést tenni. A tájökológia tárgya a táj, mely a környezet fogalmának abszolút teret, területet ad.[6] Így e tudomány a területi tervezéssel nagyon szoros kapcsolatban áll.

A tájökológia tárgya, a táj, szinte egyedülállóan egységesíti a környezeti és területi alapú szintetizáló törekvéseket. A táj komplexitását az egyes tájökológiai irányzatok eltérően értelmezik, jelen esetben érdemes a teljes, *techno és bioszférát* magában foglaló Naveh-i irányzatot alapul venni (MEZŐSI – RAKONCZAI, 1997). E tudomány megjelenése (az 1940-

[5] Megjelent a környezeti tervezés és programozás: környezeti programok, környezeti akciótervek majd fenntartható fejlődési stratégiák formájában.

[6] E helyt csak egyszerűen fogalmazva, és nem térve ki a tér és a terület fogalompárosának külön értelmezésére.

es évektől) és kibontakozása (az 1960-as, 1970-es évektől), egybeesik a környezeti gondolat fejlődésével.[7]
A mind környezeti, mind területi tudományi alapokból építkező tájökológia alap- és alkalmazott kutatásokra is lehetőséget nyújt.[8] Ennek ellenére, szorosan ráépülő szabályozott és formalizált tervezési tevékenység nem alakult ki. A tájökológiai tervezés azonban tervezési szemléletként, irányelvként a környezeti, a területi és a tájtervezésben is megjelenik. Jelenléte azonban leginkább a fizikai jellegű tervezési dimenziókra, a területrendezésre korlátozódik (pl. MIKLÓS, 1984; FINKE 1986; MARSH, 1991 in CSORBA – MEZŐSI, 1995; CSORBA – MEZŐSI, 1994; CSORBA – MEZŐSI, 1995).[9]

2.3.2. Területi tudományok és tervezés

A szintetizáló területi tudományok köre nagy múltra tekint vissza a klasszikus hagyományokkal rendelkező, már kialakulásakor interdiszciplináris jelleggel bíró és változatos tudománytörténeti sorsú földrajztudománynak köszönhetően (TELEKI, 1917; PÉTI, 1999).
A dolgozatban eddig összefoglaló néven területi tudományok elnevezéssel illetett tudományterületeket napjainkban sokféle megközelítésben értelmezik, nevezik és tagolják.[10] Jelenleg nem csak a földrajz, hanem más természet- és társadalomtudományok is fontos meghatározói a földrajzi térrel[11], foglalkozó tudományos tevékenységeknek. Ez a helyzet tudományelméleti vitákat indukál. Bizonyos nézetek szerint a földrajz, mások szerint pedig a regionális tudomány képes a területi tudományok összefogására. Míg egyes vélemények szerint a területi tudományoknak nincs átfogó kategóriája (NEMES NAGY in RECHNITZER, 1999).
A dolgozat egy egységes megközelítés következetes képviseletére törekszik. *Így a következőkben a területi tudományok összegfoglaló elnevezése jelöli azon tudományterületeket, melyek a földrajzi teret tekintik tárgyuknak, és a különböző jelenségeket egy adott konkrét területegységben együttesen vizsgálják, azaz területi alapon szintetizálnak.*[12]
A vizsgálandó jelenségek köre[13] szintén lehet komplexitásra törekvő, vagy szűkebbre szabott. Azonban maga a vizsgálat sohasem csak egy jelenségre irányul, hanem lehetőleg minél teljesebb mértékben annak területi, más jelenségek, vagy struktúrák által kialakított kontextusára is. Egyéb esetben inkább csak a természet- vagy társadalomtudományok térbeli vizsgálatáról lehet beszélni.
A földrajz említett hányattatott tudománytörténeti sorsa igen jól példázza, magának a területiségnek és a szintetizálás igényének változását. E klasszikus tudományterület a századfordulóra gyakorlatilag eltűnt, szétforgácsolódott, mivel a kialakuló élő és élettelen természettudományok, majd társadalomtudományok lassan átvették egy-egy ágának a helyét (TELEKI, 1917). A környezeti, fenntarthatósági, összességében ökológiai eszmék

---

[7] A tájökológiát mind a biológiai gyökerű ökológia, mind a földrajz a saját tudományának tekinti. Gyakran áll ilyen vonatkozásban tudományelméleti viták fókuszában. Az egyes tudományterületek új nevekkel és definíciókkal is megpróbálják lehatárolni a számukra közelebb álló területeit. E törekvések közül kiemelhető a geoökológia fogalma, mely a földrajzos szakemberek által alkalmazott tájökológiát jelöli (MEZŐSI – RAKONCZAI, 1997).
[8] Sőt Keveiné Bárány, I. (2002) szerint e tudományt a gyakorlati problémák megoldásának igénye hívta életre.
[9] Léteznek már törekvések a fejlesztési típusú területi tervezésben való érvényesítésére is. Így például a 2005-ös új Országos Területfejlesztési Koncepcióban már szerepel a tájökológiai szemléletű tervezés fogalma és a tájszemlélet elve is, a fejlesztési tervezés és tervek végrehajtása során alkalmazandó területfejlesztési politikai alapelvek között (VÁTI, 2005b).
[10] Például: regionális tudomány, a földrajz különböző ágai stb.
[11] A Jakuts L. (1993) szerinti földrajzi burok.
[12] E tér lehet a földfelszín konkrét, nevesített egysége (*külső tér*), és absztrakt, sematizált, tipizált ún. *belső tér* egyaránt (NEMES NAGY, 1998). Ez utóbbi is csak a valós fizikai terekbe vetítve hordoz információkat a területi tervezés számára. Megemlíthető, hogy a geometriai jellemzőkkel nem rendelkező, mindössze annak fogalmaival értelmezett *kibertér* megjelenése is jelentős hatást gyakorol a valós tér folyamataira (MÉSZÁROS, 2001).
[13] A vizsgált jelenségek a területrendszer struktúráinak is nevezhetők Bartke I. (1995) nyomán.

megjelenésével nemcsak a környezeti, hanem a területi dimenziókban szintetizáló tudományok is új erőre kaptak. Így a földrajz bizonyos ágai napjainkban újra kifejezetten kurrens diszciplínának számítanak (MEZŐSI, 2004).

A Marosi-féle (MAROSI, 1980) klasszikus környezet és táj felosztásból kiindulva is megvilágítható a környezeti és a területi tudományok kapcsolata és az említett paradigmaváltás. A környezettudományok relatív, viszonylagos terében dolgozó környezeti tudományok, szakmák, tevékenységek mellett igény jelentkezett újra az abszolút földrajzi tér – melyet nevezhetünk tájnak – szempontjából megvalósított szintetizálásra, az abszolút térbeli egységek struktúráinak, ezek kapcsolatainak és működésüknek a megértésére. Ennek illusztrálásaképpen elegendő csak a huszadik század utolsó negyedében kibontakozó európai regionalizmusra gondolni.

Az interdiszciplinális tudományterületek népszerűségének növekedése a szintetizálást igénylő alkalmazott, gyakorlatias kutatások és tevékenységek iránti igények fokozódásával is magyarázható. Napjaink *tervezési tevékenység*ével szembeni növekvő elvárás a szintetizáló képesség. A területi tervezésben az utóbbi évtizedekben megjelent új szempontok[14] érvényesítéséhez is sokoldalú, a különböző információforrásokat értelmezni, és térbeli dimenziókban feldolgozni tudó szakemberekre van szükség. Így a területi tervezés szakterülete az 1960-as és 1970-es évek extenzív területfejlesztési programjaihoz hasonlóan reneszánszát éli.[15] Most azonban e tevékenységek elsősorban a már feltárt és jól ismert területek jövőjének újraértelmezésére irányulnak.
A területi tudományok imént értelmezett halmazához tehát számos gyakorlati tevékenység kapcsolódik, és napjainkra többnyire már intézményesült szakmák is kialakultak e területeken. E tevékenységekben a földrajzi alapismereteknek kiemelt jelentősége van,[16] és a téma népszerűségét mutatja az is, hogy már számos más tudományterülethez kapcsolódóan próbálnak területi tervezési szakembereket képezni (pl. agrártudományok, közgazdaságtan). A sok kapcsolódó és rokon szakmát, tevékenységet, területi tervezési ismeretet a dolgozat tárgyának szempontjából mindenképpen szelektálni érdemes.
Így a továbbiakban csak azokat a tevékenységeket tekinthetjük területi tervezésnek, melyek egy területet komplex módon értelmeznek, a területegység természeti-(környezeti)-társadalmi-gazdasági alrendszereinek komplex tervezésére (fejlesztésére) törekszenek, azaz a tevékenység tárgya mindig maga a terület, a földrajzi tér, és sohasem csak egy alrendszer vagy jelenség.
Maga a tervezés (fejlesztési tevékenység) irányulhat a jelenségeknek csak egy szűkebb csoportjára (pl. turizmus), a lényeg, hogy a területegység többi alrendszere által biztosított komplex területi kontextust mindig vegye figyelembe. Egy-egy ágazat területi vetülettel rendelkező tervezése, az ágazat szimpla területi viszonyainak tervezése nem minősíthető területi tervezési tevékenységnek.[17]

A területi tudományok gyakorlati, tervezési ágának tárgyalásakor nem lehet megkerülni a *területrendezésnek és területfejlesztésnek*, mint a területi tervezés két klasszikus hazai kategóriájának értelmezését sem.
Mindkét tevékenység tárgya, egyúttal tere a földrajzi tér. A területrendezés elsősorban a fizikai jelenségekre és folyamatokra összpontosít, és ezeket próbálja a térben, felbontásától függő

[14] Pl. fenntarthatóság, helyi viszonyokhoz való adaptáció, érdekeltek általi legitimáció, részletesen ld. később.
[15] Az extenzív területfejlesztés példáiként említhetők a Szovjetunió szibériai és északi programjai, a brazíliai Amazonas Terv, vagy akár a norvég Távol-Észak Program (PÉTI, 2002b), a dél-olasz fejlesztési tervek.
[16] Például a geográfus szakma, mint az első kifejezetten területfejlesztési ismeretekre szakosodott hazai képzés megjelenése (MEZŐSI, 2004).
[17] Még akkor sem, ha az adott "ágazat" komplex tématerület, mint például gazdaságfejlesztés.

pontossággal elhelyezni. A területfejlesztés ennél tágabb kategóriákat kezel, kiindulópontjai nem a fizikai jelenségek, hanem elsősorban a gazdasági-társadalmi folyamatok. Ezek fizikai megnyilvánulásaival is foglalkozik, de kevésbé részletezetten, mint a műszaki-fizikai jellegű területrendezés (RECHNITZER, 1998). E felfogás szerint a területfejlesztési tevékenységnek együtt kell haladnia a területrendezéssel, vagy meg kell előznie azt. Továbbá a területrendezés nem elválasztható a területi tervezés egészétől. A területrendezés és -fejlesztés hazai kapcsolatainak elemzését ld. részletesen a Végjegyzetek függelékében.[i]

A szintetizáló, integrációs igények növekedésével érethetően a területfejlesztési és területrendezési tevékenységek kapcsolata is változik. A 1960-as, 1970-es években az akkoriban divatos felülről vezérelt allochton fejlesztési irányzatok miatt megfigyelhető volt a területrendezés kiemelt jelentősége.[18] Az egyes területi akciók inkább fizikai megnyilvánulásokban jelentkeztek (pl. utak és ipari létesítmények építésében). E fejlesztési irányzatok kudarcával párhozamosan az 1980-as évek végétől mindez lassan háttérbe szorult, és a területfejlesztés jelentősége fokozódik (RECHNITZER, 1998). Ez még inkább megköveteli azt, hogy a területfejlesztés a rendezési tevékenységek feltételévé váljon, ill. a két tevékenység párhuzamos, iteratív folyamattá alakuljon.

Az Európai Unió 1980-es évektől kialakuló és intézményesülő területpolitikája követi ezeket az elvárásokat (SHAW – KIDD, 2001), és a területi tervezés szigorú rendezési és fejlesztési szétválasztása Nyugat-Európában máshol sem általános, ellentétben a hazai gyakorlattal.[19]

A fentiek értelmében a dolgozat a továbbiakban a rendezési tevékenységekre is kiható területfejlesztési jellegű területi tervezéssel foglalkozik.

2.4. Eredmények

2.4.1. A környezeti és a területi tervezés kapcsolódási pontjai

2.4.1.1. Dimenziók

A területi *tudományok*ban, különösen a földrajzban, az *idődimenzió* szinte természetszerűen jelen van. Esetenként, időszakonként az idődimenzió igen nagy mélységben és dominánsan jelenik meg. A legjobb példa erre a történelem és a földrajz határán mozgó, vitatott hovatartozású történeti földrajz tudománya (FRISNYÁK, 1990). A területi folyamatok, trendek kimutatásához szinte mindig szükség van az időbeli vizsgálatokra is, hiszen mind a társadalmi-gazdasági, mind a természeti földrajzi folyamatok nehezen modellezhetők, laboratóriumi körülmények között alig reprodukálhatók (MEZŐSI, 1996). Az elsősorban természettudományi közegből táplálkozó környezeti tudományok (akár az ökológia is), esetében azonban ez nem így van. Így a kifejezetten az idődimenziókat is figyelemmel kísérő környezeti vizsgálatok leginkább csak az utóbbi évtizedekben váltak igazán elterjedté. Ugyanakkor igen gyorsan elmélyültek az időtávlatok, megjelent a történeti ökológia, több különböző szakterületből kiindulva[20] és számtalan különböző néven (pl. RUSSEL, 1997). Így ma már elmondható, hogy a területi és környezeti tudományok között hasonlóság tapasztalható, amennyiben az idő önálló dimenziót képvisel, ill. képviselhet a vizsgálataikban.

A tervezési tevékenységek elsősorban nem a múlt, hanem a jövő vonatkozásában foglalkoznak az idővel. A tervezési tevékenységekben az idődimenzió a tudományos területekkel ellentétben

---

[18] A szocialista fejlődési utat követő államokban általában, de a nagy, központilag finanszírozott fejlesztési projekteket megvalósító kapitalista gazdaságokban is.

[19] A dolgozat tárgya szempontjából különös fontosságú a területrendezés és a területfejlesztés elveinek összhangja. Ezért e témával – a rendezési és fejlesztési tevékenységeket a hazai gyakorlatnál jobban integráló brit területi tervezés (angolul: *spatial planning*) fogalmának bemutatása kapcsán – bővebben foglalkozik a dolgozat harmadik része.

[20] Például: ökológia, történelem, archeológia, antropológia, szociológia, földrajz.

mindenképpen és állandóan jelen van, de elsősorban a jövő tekintetében. A múltról nagyobb mélységben általában a tudományos hátteret nyújtó alaptudomány szolgál adatokkal. A tudományos eszközökkel prognosztizálható trendekről, fejlődési irányokról szóló információkat – a tervezés tulajdonképpeni tudományos kereteit – szintén a tervezési szakmák alaptudományai nyújtják (COOKE, 1983).
A környezeti és területi tervezési szakterületek hasonló, kifejezetten mély idődimenzióval rendelkeznek. A 3-5-6-10-25 éves tervezési távlatok a területi tervezés esetében teljesen természetesek voltak mióta e tevékenység megjelent és elindult az intézményesülés útján (BARTKE, 1995). Szinte csak az időtartamok beosztásának pontos hossza változik az éppen aktuális politikai vagy tervezési irányzatok, stílusok változásának megfelelően. A környezeti gondolatban már a tervezési tevékenységektől függetlenül is szükségszerűen jelen van idődimenzió, hiszen a környezeti tervezést megalapozó, elindító környezetvédelmi tevékenységek motivációi között már kezdetektől szerepelt a természeti és környezeti értékek megőrzésének távoli jövőbe nyúló szándéka. Jól illusztrálja ezt az elővigyázatosság vagy a fenntartható fejlődés jövőre irányuló gondolata is. Az átfogó nemzetközi egyezmények által nyújtott nagy távlatok megjelenésével, vagy a dolgozat szempontjából még fontosabb hatásvizsgálati tervezési tevékenység kiszélesedésével[21] az idődimenzió még inkább elmélyült (MEADOWCROFT, 2004). A jelenleg uniós irányelvek szerint készülő nemzeti fenntartható fejlődési stratégiák pedig már ötvenéves távlatot próbálnak vizionálni. A nagyobb távlatokba tekintő környezeti tervezési formák azonban a területi tervezésnél rövidebb múltúak. Talán ez is hozzájárul, hogy a környezeti és területi tervezési időszakok és a tervezési folyamatoknak az összehangolása még gyakorta hiányos.[22]
A területi tervezés mély idődimenzióihoz felzárkózott környezeti tervezés révén e szakterületek idődimenzióinak hasonlósága és tervezési időszakaik összehangoltsága vélhetően fokozódik a jövőben is.

A *földrajzi burok* fogalma megfelelően használható mindkét *tudomány*os terület, sőt kapcsolódó tervezési tevékenységeik esetében is. A továbbiakban ez a kategória határozza meg a dolgozatban használt *tér* fogalmát. A térbeliség a területi tudományokban axiómaszerűen jelen van, a területi tervezésnek is alapkategóriája, ezért a tér vizsgálatát elegendő a környezeti tudományra és a tervezésre fókuszálni.
A tér a környezeti tudományoktól és a környezeti tervezéstől sem idegen (MEADOWCROFT, 2004). A környezeti problémák a megjelenésüktől és a felismerésüktől fogva térben jelentkeztek, a megoldásukra, megelőzésükre irányuló tervezési tevékenységek mindig is határozott térbeli dimenziókkal bírtak. A tér tekintetében inkább e dimenziók nagyságrendjében találhatunk eltéréseket a területi tudományokhoz és a kapcsolódó tervezői tevékenységekhez képest. Kezdetben ugyanis a lokális térbeli dimenziók domináltak. Ugyanakkor a tudományos háttérismereteknek, eredményeknek köszönhetően a környezeti problémák államhatároktól független természetének felismerése már viszonylag korán megtörtént. Ugyanígy a problémák nemzetközi szintű kezelésének igénye is megfigyelhető már az 1970-es évek nemzetközi tematikus környezetvédelmi egyezményeiben (NEEFJES, 2000). A tervezés szempontjából azonban elsősorban a fenntarthatóság és a hozzá kapcsolódó erőteljesebb környezetintegrációs folyamat megjelenése hozott változást. Addig a hatástanulmányokban jelentkező környezeti tervezés elsősorban lokális szinten mozgott. Így az első hatástanulmányokhoz kapcsolódó törvénykezés is csak a térben lokálisnak tekinthető projekt szintre vonatkozott (SADLER, 2001).
A környezeti ügyeknek a társadalmi-gazdasági rendszerekbe való fokozódó beágyazódása hozta magával a területi dimenziók kiszélesítésének igényét. A hatásvizsgálatok egyre

[21] A projekt szint túllépése (ld. a dolgozat második gyakorlatorientált kutatását, a stratégiai környezeti vizsgálatnál).
[22] Valamint a környezeti tervezés indokoltnál gyengébb területi dimenziói (ld. a dolgozat második kutatása).

magasabb döntéshozatali szinteken jelentek meg (programok, koncepciók, irányelvek), mely természetesen a területi dimenziók kiszélesedését is eredményezte. A fenntartható fejlődés gondolatával szükségszerűen jelentkezett az elvárás, hogy a környezeti vonatkozásokat az egyes fejlesztési tevékenységek során fokozottan figyelembe vegyék. A fenntartható fejlődés eszméje a globalitás (így a területi kategóriáktól való viszonylagos függetlenség) mellett határozott regionális vonásokat mutatott.[23] A fenntartható módon megvalósuló fejlesztések – helyes értelmezésben – egy adott területen kívánják a fenntarthatóság lehetőségét biztosítani, a lehető legautonómabb, más területeket a legkevésbé kizsákmányoló módon (SHAW – KIDD, 2001; WELFORD, 1996). Így a környezeti tervezés területi dimenziói kitágultak, a projekt szintű hatástanulmányok mellett az egyes területi tervezési egységekben is megjelent a regionális, nemzeti és nemzetközi szinteken. A regionális és nemzetközi szintű fejlesztésekre a legjobb példa az Európai Unió gyakorlata.[24] A lokalitásoktól elszakadó környezeti tervezés már nem csak tematikusan,[25] de komplexen is megjelenik.
A területi és a környezeti tervezés ma már hasonló, sőt átfedő területi dimenziókban működhet.

2.4.1.2. Tárgy és célok

A környezeti és területi tudományok, kapcsolódó gyakorlati, tervezési tevékenységek tárgyában napjainkban számos átfedést tapasztalhatunk, melyek a területek fejlődése során kialakult kölcsönhatásokból eredeztethetőek.
A környezeti *tudomány tárgyá*ban a terület, annak komplex struktúrái csak korlátozottan jelennek meg, de napjainkban az ökológia számtalan, a természettudományokat elhagyó ágának kifejlődésével (pl. humánökológia) mindez erősödőben van (NEEFJES, 2000). Érdemes ismételten megemlíteni a tájökológia tudományát, mely tárgyában kifejezetten képviseli a teret, a sok alrendszerből felépülő tájat.[26] A tájökológiának számos irányzata szintén nyit a nem természeti gazdasági-társadalmi alrendszerek felé.[27]
A területi tudományok esetében a környezet fogalma a tudomány tárgyában határozottabban van jelen, mivel a környezet egy területi struktúra alkotó alrendszer (BARTKE, 1995). Azonban a modern felfogás szerinti környezetfogalom megjelenése itt is csak újabb keletű.

A környezeti tervezés területi dimenzióiról, már korábban szó esett. A gondolatmenetet folytatva elmondhatjuk, hogy a környezeti *tervezés tárgyá*ban a területi rendszer maga is jelen van, egyre komplexebb mértékben. Ugyanakkor a komplex területi szempontok érvényesítése nem cél a környezeti tervezésben, ez túlmutatna keretein. A területi rendszer komplex megragadására törekvő környezeti tervezés már nem csak az egy-egy ágazat tervezési akciójához kapcsolódó különböző szintű hatásvizsgálat formájában van jelen,[28] hanem önállóan is. Ez utóbbi formák közül a fenntartható fejlődési stratégiák például a teljes területi rendszerre kiterjedő komplexitást képesek megjeleníteni.[29] Míg a környezeti programok a környezetet,

[23] Meg kell jegyezni, hogy a regionalitás dimenziói itt igen széles skálán mozoghatnak, a fejlesztés tárgyától függően a lokalitástól akár a nemzetközi méretekig.
[24] Uniós akciókhoz kapcsolódó formalizált környezeti tervezési eljárásokat ld. a dolgozat második kutatásában.
[25] Például egy-egy környezeti elemre vonatkozó nemzetközi egyezmények, vagy a nemzeti jogszabályok.
[26] A tájökológia klasszifikációs irányzatai komplex táji ökoszisztéma lehatárolást, tipizálást is végeztek. E törekvések azonban csak alapkutatási jellegűek, alkalmazott, tervezési szempontból ugyanis elsősorban célirányos lehatárolásokra van szükség (Schiøtz – Péti, 2003).
[27] Például a városi ökorendszerek, turizmus hatásainak vizsgálata stb. (pl. FINKE, 1986; HURICH, 1992 in CSORBA – MEZŐSI, 1995; MUCSI, 1999; NAGY et al, 2001).
[28] Például lokálisan projektekhez vagy regionálisan stratégiákhoz kapcsolódva.
[29] A fenntartható fejlődési keretstratégiák komplexitásuk miatt túl is mutatnak a környezeti tervezésen, részletesen ld. később a dolgozat második gyakorlatorientált kutatásában.

mint ágazatot tervezik komplexen egy-egy területegységben (közösségi, nemzeti, megyei vagy települési szinten).[30]
Az átfogó kategóriát képviselő területi tervezéstől elvárható, hogy a környezeti szempontok maximális integrálására törekedjen, a környezetügy jelenleg tapasztalható kiemelt jelentősége miatt. A fenntarthatóság, a fenntartható fejlődés gondolatkörének megjelenése, valamint a környezeti témák elmélyülő integrációja azt is eredményezte, hogy az elsősorban lokális dimenziókban folyó területi tervezés gyakran olyannyira környezetintegrált, hogy egyaránt értelmezhető komplex környezeti tervezésként vagy egy teljesen környezetintegrált területfejlesztési (vidékfejlesztési) tevékenységként.
A területi tervezés tárgyának tekinthetők a területi struktúrák. A területi struktúrák egyike a környezet. A környezet így az épített és a természetes anyagi alrendszerek formájában a területi tudományokban és a területi tervezésben a kezdetektől jelen van. A környezeti alrendszer a hordozója az absztraktabb gazdasági, társadalmi kategóriáknak (BARTKE, 1995). Ez a megfontolás azonban egészen a környezeti gondolat kiszélesedéséig nem ölthetett tudatos formát. Addig elsősorban csak a fejlesztendő terület erőforrásainak egy jelentős részét hordozó szférának tekintették a környezetet. Mivel a környezeti probléma fogalma még nem volt elterjedt, ezért a környezet, illetve az azt képviselő területi alrendszer sokáig nem is szerepelhetett olyan tényezőként, mely önmagában sérülhet. E korábbi megfontolások szerint a környezet többi alrendszerrel fennálló kölcsönhatásai legfeljebb az egész területi rendszer diszharmóniáját idézhették elő (pl. erőforráshiány), de a környezetét önmagában nem.
A későbbiekben a környezeti gondolat megjelenésével ez megváltozott. Így különösen a fenntartható fejlődés fogalmának térnyerésekor a fejlesztések is egyre nagyobb mértékben igyekeztek alkalmazkodni mind a természetes, mind az antropogén környezeti elemek által szabott határokhoz, legalább is elméleti szinten. A környezet azonban inkább csak absztrakt módon épült be a területi tervezésbe, az erőteljes térbeli dimenziókkal bíró környezet, a táj kevésbé van jelen egyelőre. A nemzeti és nemzetközi előírások, mutatók, átlagok, ajánlások és szabványok adott területen történő bevezetése, érvényesítése, javítása ma már tulajdonképpen minden területfejlesztési program kötelező része. A valós térben elhelyezett, az adott helyi környezeti feltételekhez való igazodás azonban még általában hiányzik, elsősorban a nagyobb, regionális dimenziókban.[31]
A területi és környezeti tudományterületek és még inkább a kapcsolódó tervezési tevékenységek között napjainkra kialakult szoros kölcsönhatások eredményeként a tervezési tevékenységek tárgyai egyre inkább átfednek egymással. Ez elsősorban a környezetintegráció fenntarthatóság eszméje által előidézett elmélyülésének köszönthető.

Szintén fontos megemlíteni a *két tervezési diszciplína céljai között kialakult átfedések*et. A területfejlesztési tevékenység végső soron a tevékenység tárgyát alkotó területi rendszer emberi közösségeinek életminőség-javítására törekszik. Napjainkban a célpiramis csúcsán, jelmondatként, ez szinte kivétel nélkül minden területfejlesztési programban szerepel is (EC DGXI, 1998; EC, 1999). Az életminőségnek pedig a fenntarthatóság megjelenése óta szerves, és egyre növekvő jelentőségű része a környezet minősége.

2.4.1.3. A gyakorlati tervezői tevékenységek napjainkban

A következőkben a területi és környezeti tervezési tevékenységek módszereinek, kurrens irányelveinek elemzése olvasható. E tekintetben nem kerülhető meg, hogy pár szó essék a tervezési és a közösségi tervezési tevékenységek elméleti hátteréről.

[30] A hazai környezeti programozás problémáit Rakonczai J. (2006) nyomán ld. a dolgozat hazai vizsgálatainál.
[31] Az új Országos Területfejlesztési Koncepció e téren jelentős előrelépést fogalmazott meg a fenntartható térségfejlesztés fogalmának bevezetésével. A fogalomkör tárgyalását ld. a második gyakorlatorientált kutatásban.

2.4.1.3.1. A területi és környezeti tervezés, mint közérdekű és közösségi tevékenység

A területi és környezeti tervezés hatékonyan és hasznosan csak közösségi és nem egyéni szükségleteket tud kielégíteni. E tervezési tevékenységek tárgyai közösségek használatában vannak.[32] Továbbá a modern tervezési tevékenységekhez szükséges megfelelő tudományos háttér szintén kollektivitást igényel. A tervezési tevékenységet mozgató érdekek szintén nem egyéniek, hanem elsősorban közérdeket jelenítenek meg. Amint a társadalom és a társadalomirányítás megjelenik, a közérdek fogalma értelmezést nyer, a közösség tervezése is szükségszerűvé válik. Napjainkban a közösségi tervezés legfontosabb részét alkotja a területi tervezés (FARAGÓ, 1997).

Az a közösség, melyet e tervezések kiszolgálnak igen különböző mennyiségi és minőségi paraméterekkel rendelkezhet: a társadalom egészétől csak bizonyos rétegekig, vagy a helyi falusi közösségektől a nemzetközi közösségekig. A közösségek jellege és mérete azonban nincs feltétlen összefüggésben a tervezés térbeli és időbeli dimenzióival. Egy nemzetközi közösség saját közérdekeire hivatkozva végrehajthat például lokális beavatkozásokat is.[33] Ugyanakkor egy kis helyi közösség tervezésében is megjelenhetnek nagyobb, akár nemzetközi térbeli dimenziókra kiterjedő akciók.[34]

A közérdekű cselekvések általában csak megfelelő közösségi szabályozások mentén működtethetők. Így szabályozások próbálják megragadni a meglehetősen érzékeny „közérdek" fogalmát, és biztosítani annak érvényesülését. Ennek megfelelően ma már az államigazgatás és a törvénykezés egyre növekvő mértékben foglalkozik a környezeti és területi tervezés szabályozásával is. A legújabb politikai irányzatok szerint az állami feladatok hagyományos dimenziói, azaz a biztonság, a gazdaság és a jóléti intézkedések biztosítása mellett már a környezet is önálló dimenzióként jelentkezik (MEADOWCROFT, 2004). Ez az egyik fontos oka annak, hogy a modern közösségi szabályozások eltérően közelítik meg a környezeti és a területi tervezést. *Így a környezetügy, a területi politikával ellentétben, egyre inkább önálló kategóriát képez a modern állam alapfeladatai között.*

2.4.1.3.1.1. A környezeti tervezés, mint közösségi tevékenység

Az imént vázolt helyzet a környezetügy fejlődéstörténetének és politikai beágyazottsága kiteljesedésének ún. *második inflexiós pontja* után alakult ki. Kezdetben ugyanis, ahogy az már korábban is említésre került, a környezetügy egyes környezeti elemek védelmében, bizonyos aktuális lokális problémákat felszámoló akciókban (pl. Nemzeti Parkok létrehozása) elszigetelten öltött testet. Az 1960-as évek végén, az 1970-es évek elején a fejlett tőkés országokban bekövetkezett a környezetügy fejlődésének ún. *első inflexiós pontja*, melyet követően megindul egyfajta gyenge integráció. A környezetvédelmi tevékenységek intézményesülnek, egységes nemzeti keretszabályozások jelennek meg, tematikus nemzetközi egyezmények születnek. A második inflexiós pontot a fenntarthatóság fogalmának megjelenése vezeti be az 1980-as évek végén, az 1990-es évek elején. Az integráció kiteljesedik, a környezeti politikai vonatkozások megjelennek az ágazati politikákban is. A környezet új értelmezést nyer, és többé nem csak bizonyos környezeti elemekre koncentrálódik, hanem az egész környezeti rendszerre. Ezért szükségszerűen megjelenik minden ágazati tevékenységben, mely explicit környezeti vonatkozásokkal bír. Az integrációval együtt a területi dimenziók is jelentősen kitágulnak, és megjelennek az átfogó regionális, lokális, nemzeti és nemzetközi környezeti programok. A korábban a környezet szigorúbban vett védelmével foglalkozó reaktív (környezeti válságkezelések) vagy proaktív (hatástanulmányok) környezeti tervezési

[32] a környezeti alrendszer vagy a területrendszer

[33] Ez természetesen nem mindig találkozik a helyi társadalom közérdekével. Jól illusztrálja ezt minden központi nagyprojekt. Ezek esetében rendszeres és szinte törvényszerű a konfliktus a helyi társadalommal (ld. pl. az EU és a központi kormányzat által finanszírozott nagy dániai hídépítések, NATO lokátor építés a Zengőn).

[34] A legjobb példát szolgáltatják erre a népszerűsítési PR, marketing, turisztikai kampányok.

tevékenységekben megjelennek a műszaki-fizikai vonatkozásokon túlmutató komplex programozási elemek.[35] Mindeközben a tervezés területi dimenziói is tágulnak.[36]
A fokozódó környezeti integráció állami alapfeladattá emelte a környezetügyet. A fentiekből kitűnik, hogy ez túlmutat már az egyszerű környezetvédelmen, hiszen inkább a környezet használatának felelős, körültekintő tervezését jelenti.[37] A modern államban a környezetügy az integráció ellenére továbbra is központilag koordinált, általában miniszteriális szinten és intézményei, szabályozása megkerülhetetlenek. Jelentősége folyton növekvő tendenciát mutat, leépítése non-konform elmozdulásokat jelentene. A környezetügy lehetséges további fejlődésének elemzését ld. a Végjegyzetek függelékében.[ii]

2.4.1.3.1.2. A területi tervezés, mint közösségi tevékenység

A területi tervezés jelenlegi intézményi rendszere és szabályozottsága hasonló a környezetügyéhez, azonban e terület nem nőtte ki magát önálló állami alapfeladattá. Természetesen a modern államnak szerveznie kell területi tervezési tevékenységét, azonban a még a legkurrensebb megközelítésekben sem minősül feltétlen non-konformnak és korszerűtlennek a területei tervezés szervezettségének leépítése. Az Európai Unió már említett fejlesztési paradigmái például kedvezően hatnak egyes posztmodern területi tervezési irányzatok intézményesülésére, azonban a szabályozások folyton változhatnak, nemzetállami szinten akár leépítésszerű hangsúlyeltolódás is elképzelhető (ILLÈS, 2001). A területi tervezés szerepe annak ellenére időben változó, hogy bizonyos fejlett államokban jelenleg kiemelkedő jelentőségű. A változás azt jelenti, hogy jelentősége nem egyértelműen növekvő. A területi tervezés, mint önálló állami feladat jelentősége kisebb, közérdekűsége jelenleg törékenyebb és halványabb, mint a környezeti tervezésé.
A környezetintegráció kiteljesedésével a területi tervezés, egyre inkább függővé vált a környezeti eredetű fogalmaktól, az ágazati tervezésekhez hasonlóan. Itt megint érdemes a fenntartható fejlődést megemlíteni, mely a kialakuló rendszerszemléletű tervezést erősen környezeti szemléletűvé alakította.[38] A gyakorlatban termesztésen azért az összefonódás nem ilyen gyors és teljes. Tény, hogy bizonyos, elsősorban lokális méretű térségek tervezése a területi és a környezeti tervezés határmezsgyéjén mozog.[39] Nagyobb dimenziókban azonban még nem beszélhetünk ilyen erős integrációról. Itt elsősorban a hatásértékelések tárgyának és térbeli dimenzióinak a kiszélesedése jelenik meg, mely a projekt szinttől elszakadó területi tervek, programok, politikák egyre fontosabb része.

2.4.1.3.1.3. A területi és környezeti közösségi tervezés viszonya és integrációi

A fentieket összegezve megállapítható, hogy bár a környezeti és a területi tervezés egyaránt közérdekű, a környezetpolitika jelenleg hangsúlyosabb állami alapfeladat, mint a területpolitika. Kiemelt jelentősége miatt a környezeti tervezés dominálja a területi tervezést is,

---

[35] Ld. például a környezet programokat.
[36] Meg kell említeni, hogy a tematikus nemzetközi környezetvédelmi egyezmények és nemzeti szabályozások formájában a lokalitáson túli, részben reaktív részben proaktív jellegű, környezeti tervezés tulajdonképpen már korábban is jelen volt. Azonban ezek nem mutattak túl a normatív szabályozás kategóriáján, és ezért térbeli dimenziókkal csak igen kis mértékben rendelkeztek, a tervezés tárgyát nem a területi rendszer, vagy a táj, hanem csak bizonyos környezeti elemek képezték.
[37] Így új fogalmak terjednek el a környezetügy terén, mint a környezetgazdálkodás vagy a fenntartható fejlődés. Természetesen nem mindig kifejezetten a környezetre irányuló tervezésben, programozásban jelentkezik ez, hanem sokszor az egyes ágazati fejlesztési tervezések kötelezően megjelenő környezeti jellegű akcióiban.
[38] Megfogalmazható gazdasági és szociális fenntarthatóság is, azonban mindezek végső soron a környezet által nyernek értelmezést (HAQUE, 2000).
[39] Például a fenntartható vidékfejlesztés esetében. Mindez főleg akkor érvényes, ha e tervezések alapja a területhasználat tervezése (GILG, 1995).

és napjaink modern államirányításában a területi tervezés a környezeti tervezéstől függetlenül nem értelmezhető.
Az integrációk irányára összpontosítva elmondható, hogy a területi tervezés az egyetlen ágazatokat integráló közösségi fejlesztési tevékenység. A környezeti tervezés pedig egyike azon kevés közösségi tevékenységeknek, melyek minden ágazati fejlesztési tevékenységbe integrálódnak, és ez alól a klasszikusan nem ágazati fejlesztésnek tekinthető területi tervezés sem kivétel. Így a területi tervezésben az integrációk összetett rendszere valósul meg.
A területpolitikában és a területi tervezésben az ágazati fejlesztések területi alapú integrációjának hagyományos feladata mellett új integrációs irányok jelentkeznek, a legújabb uniós és hazai területpolitikai irányzatok szerint (EC, 2005; SALAMIN – PÉTI, 2005). A területpolitika ugyanis a környezetpolitikához hasonlóan ágazatokba való integrálódásra törekszik. Így a jövőben a területi tervezés is megjelenik – a környezeti tervezéshez hasonlóan – minden ágazati jellegű tervezési tevékenységben, azaz minden fejlesztés esetében elvárt lesz a „tér-érzékeny" tervezés.
Mindez azt is jelentheti, hogy a területi tervezés jelentősége – legalábbis uniós kontextusban – növekszik. A feltételes mód egyelőre azért indokolt, mert ezek a törekvések még nem érvényesülnek a gyakorlatban (különösen a hazai gyakorlatban nem), támogatottságuk sem egyértelmű. Ezért a környezetügy területpolitikával szembeni erősebb pozíciója egyelőre nem változik.

2.4.1.3.2. Hasonlóságok a területi és környezeti tervezés elméletének és megközelítésének fejlődésében

A közösségi tervezési tevékenység a felvilágosodás korától létezik, de csak a huszadik században bontakozott ki igazán (GILG, 1995). A műszaki jellegű tervezés korábban is meglévő nagy hagyományainak köszönhetően *a közösségi tervezési tevékenységek sokáig elsősorban a műszaki-fizikai jellegű jelenségekre*, az általuk dominált területi alrendszerekre *koncentráltak*. Ugyanakkor ez azt is eredményezte, hogy a közösségi tervezések nagy léptékű műszaki-fizikai tervezésként már kezdetektől fogva erős területi dimenziókkal bírtak (SALAMIN, 2003). A közösségi tervezési tevékenységek és a területi tervezések hosszú ideig közös története miatt a két kategória nem elválasztható. A komplexebb területi tervezési tevékenységek később, a XX. század derekától kezdődően jelennek meg (pl. HALL, 1996; COOKE, 1983; GUNTON, 1984; NAGY, 1997).
A korai, műszaki jellegű tervezési fázisokban még leginkább a térben is jól modellezhető jelenségek, a tulajdonképpeni tervrajzok, rendezési térképek jelentették a tervezési és a területi tervezési tevékenységek végeredményét. *Ez a későbbiekben átalakult*, és a modern értelmezés szerint a térben megjeleníthető célok, eredmények eléréséhez szükséges folyamat megtervezése válik a közösségi – és elsősorban ezen belül is a területi – tervezések fő eredményévé.
A huszadik század utolsó harmadában kibontakozó *harmadik, posztmodern szakasz*ban – a megjelenő rendszerelmélet elemeit felhasználva – a tervezés olyan tevékenységgé válik, mely nem önmagában hoz létre rendszereket, hanem a tervezés tárgyát képező rendszerek hatásmechanizmusaihoz próbál idomulni (HALL, 1996; HUMMELBRUNNER et al, 2002). A tervezés többé nem a rendszer egészét próbálja újraalkotni, hanem leegyszerűsítve a rendszer bizonyos pontjait érintő célzott beavatkozással próbál kedvező jelenségeket, hatásmechanizmusokat előidézni, a kedvezőtleneket felszámolni. Ez a megközelítés természetesen azt is eredményezi, hogy a rendszer monitoringja és menedzselése is egyre inkább beépül a tervezési folyamatba. Egyúttal a tervezés a tárgyát képző rendszerrel párhuzamosan folyó, ugyanakkor vele integráltan együtt élő folyamattá válik. A tervek nem epizodikusak, hanem rendszerbe illeszkednek, felülvizsgálatuk, szabályozásuk rendszeres, létrejönnek a tervezési ciklusok. A tervezés nem fejeződik be a megvalósítás kezdetével, hanem végigkíséri azt. A tervezés e posztmodern felfogásának elterjedésében igen nagy

szerepe volt annak a ténynek, hogy az uniós közösségi politikák is meghatározó módon e megközelítés mentén építették fel a tervezéssel szemben támasztott elvárásaik rendszerét.
Mindez szükségszerűen eredményezte, hogy a sokáig az alap és alkalmazott területi tudományoktól függetlenül létező, leginkább csak alkalmazott műszaki tevékenységként, szakmaként értelmezhető területi tervezés lassan elszakadt a szűk műszaki dimenzióktól, rendszerektől. Ezzel összhangban a területi tudományos háttérismeretek jelentőssége hirtelen felértékelődött, sőt megjelent a tudományos és a tervezési tevékenységek közötti a kapcsolódások követelménye (FARAGÓ, 1997).
A *környezeti tervezési tevékenységek rövidebb múltra tekintenek vissza*, mint a klasszikus területi tervezési tevékenységek, és a környezet maga már önmagában rendelkezik a térben nem vagy nehezen, esetleg nem szükségszerűen megjeleníthető és megjelenítendő jelenségekkel. Ezért a környezeti tervezés eredménye a tervrajzkészítésnél mindig is gazdagabb volt. Sőt, tekintettel a számba veendő jelenségek, elemek, ökológiai alrendszerek sokaságára, a rendszerszemlélet is a kezdetektől végigkísérhető, már az első hatástanulmányokban, a kapcsolódó elvárások jogi szabályozásában. A környezeti tervezési tevékenység alap- és alkalmazott tudományokhoz, kutatásokhoz való kapcsolódása is szükségszerű és kezdetektől fogva létező jelenség.
Napjainkban a rendszerszemléletű tervezés a területi és a környezeti tervezésben is hasonló módon megjelenik.

2.4.1.3.3. A posztmodern (területi) tervezés főbb irányelvei

A rendszerszemlélet új igényeket támaszt a tervezési irányelvekkel szemben és új fogalmakat vezet be. E jelenségek összefüggnek egymással, feltételezik egymást és levezethetők egymásból. A következőkben megemlítésre kerül a rendszerszerű tervezési irányzatok néhány olyan jellegzetessége, amelyek mind a jelenlegi környezeti, mind a jelenlegi területi tervezési gyakorlatban megjelennek, még ha eltérő mértékben is.
A racionális döntéshozás és a ráépülő tervezési elméletek az 1960-as évek végére már láthatóan nem tudták jól leírni a valós döntéshozási folyamatokat (GUNTON, 1984; PERKS – JAMIESON, 1991). A tervezés egyre inkább a politikai folyamatok részéve vált. A posztmodern tervezés kifejlődésére szintén fontos hatással volt Habermas kommunikatív racionalitás modellje (RUFFING, 1999). Ez a kommunikációra alapuló tervezési megközelítések létjogosultságára, egyben a tervezési kommunikációs folyamatnak gyakran a tervezés eredményén is túlmutató jelentőségére világított rá (HEALEY, 1996).
A rendszerben való gondolkodás megkívánja a közérdek meghatározását, mert ebből kell a tervezési folyamatnak kiindulnia. A modern demokratikus, plurális berendezkedésű államokban ennek függetlennek kell lenni a döntéshozói hatalomtól. Ez persze azt is eredményezi, hogy a közérdek meghatározása, mivel többé nem egyének, hanem egy közösség szándékairól van szó, meglehetősen összetett feladattá válik (JOHNSON, 1999). A rendszerszemléletű tervezés azonban feltételezi, hogy ez objektív tudományos módszerekkel lehetséges, illetve legalábbis megközelíthető.
A valóságban és a gyakorlatban inkább csak a közelítés lehetséges. Ez magyarázható egyrészt azzal, hogy a tervezés során nincs lehetőség pénz és idő híján valóban objektívnak tekinthető tudományos módszereket alkalmazni minden egyes döntési pontban a közösség szándékainak feltérképezése céljából (pl. közvélemény-kutatások). Másrészt a területi-környezeti rendszerek bonyolultsága bizonyos szaktudást igényel, mely nem kérhető számon a közösséget alkotó egyének többségén. Ez azt jelenti, hogy a tervezés során jelentkező számtalan döntési és értékalkotási helyzetben nem mindig a valamilyen módszerrel meghatározott többségi vélemény az előremutató, követendő. Ebből a szempontból a hagyományos demokráciaszervező eszközök használata gyakran nem elegendő a tervezés során. Ez persze azt is eredményezi, hogy így a szubjektivitás teret nyer a tervezés folyamán. A szubjektivitás

jelenléte legitimációt igényel a tervezési folyamat és a tervezett rendszer harmoniájának biztosítása érdekében. El kell érni, hogy a tervezést legitim folyamatként fogadják el a rendszert használó közösségek.
A legitimáció érdekében pedig a már említett korlátok miatt nem csak a hagyományos demokratikus eszközöknek van szerepe, de a konszenzuskeresésnek és a *kommunikációnak* is. Ez a fajta párbeszéd, egyeztetési folyamat (FARAGÓ, 1997) és a közben létrejövő kommunikáció (pl. SOTARAUTA, 1995; DALKMANNA, 2004) szintén a jelenleg elfogadott tervezések fontos sajátossága. A kommunikáció teszi lehetővé, hogy az adott rendszer minél több szereplőjét, a tervezett rendszer minél több használóját lehessen megszólaltatni, a tervezésbe bevonni, ezáltal is biztosítandó a tervezés későbbi legitimitását.
A rendszert használó közösség vagy a rendszerrel csak kapcsolatban lévő közösségek *részvétel*ével megvalósuló tervezés nagyon fontos irányelve a kurrens tervezési megközelítéseknek. A bevonás megvalósítását különböző tervezői módszerek vagy jogi szabályozások segíthetik elő.[40]
A kommunikáció az egyik fontos táplálója az *iteratív* tervezésnek is. Az iteráció biztosítja az információk – különböző részt vevők, döntéshozatali szintek közötti – folyamatos, visszacsatolásokkal járó áramlását, egy-egy tervezési folyamaton belül és természetesen az egész tervezési cikluson belül is (ld. 2. ábra).
Szintén a legitimációhoz kapcsolódó jelenség, hogy a felülről irányított tervezési tevékenységek helyett az *alulról építkező* tervezés jelenik meg. Az adott rendszert használó közösség az, amely a rendszer fejlődési irányvonalát, elsősorban saját maga számára, meghatározza, ezért a tervezésben részt kell vennie. A terv megvalósításához szükséges legitimitás csak így érhető el. Az alulról építkező megközelítés a tervezés intézményi és szabályozási hátterében is meg kell, hogy jelenjen. A korábbi, a modern területi tervezésben is domináns, felülről vezérelt megközelítés mindettől nagyon távol áll. Klasszikus esete, hogy valamilyen szintű központi tervezési munkát követően állami pénzen, általában nagyméretű műszaki beruházásokkal járó projekteket valósítanak meg (RECHNITZER, 1998). Az új, posztmodern tervezés így tulajdonképpen erős decentralizációt, az alacsonyabb területi hierarchiaszintek megerősödését, a központi hatalomtól való függetlenedést, az autonómia fokozódását is elősegíti (vö. európai regionalizmus).
A rendszerszemléletű tervezési tevékenység nagy előnye, hogy képes a tervezett rendszer működését megértve megelőzően cselekedni, sőt a rendszer fejlődését tudatosan módosítani, és nem feltétlen csak a már kialakult problémákra reagálni. Azaz az ún. *reaktív* szemlélettel szemben képes *proaktív*an eljárni (EC, 2000). A korábbi tervezésekkel ellentétben megpróbálja elkerülni, hogy a rendszer folyamatait figyelmen kívül hagyó, eleve kudarcra ítélt fejlesztéseket erőszakoljon a tervezett rendszerre. A proaktivitást – a tervezői eljárásokon túl – a tervezési tevékenység szabályozása is elősegítheti, biztosítja. Ilyen eljárás, a későbbiekben részletesebben tárgyalandó, napjainkban egyre elterjedtebb *monitoring és értékelési tevékenység*, kiemelten ennek az *előzetes értékelési fázisa* (ld. 1. ábra).

[40] Pl. a tervezés jogszabályilag rögzített kötelező egyeztetési procedúrái, a lakossági fórumok is ide tartoznak.

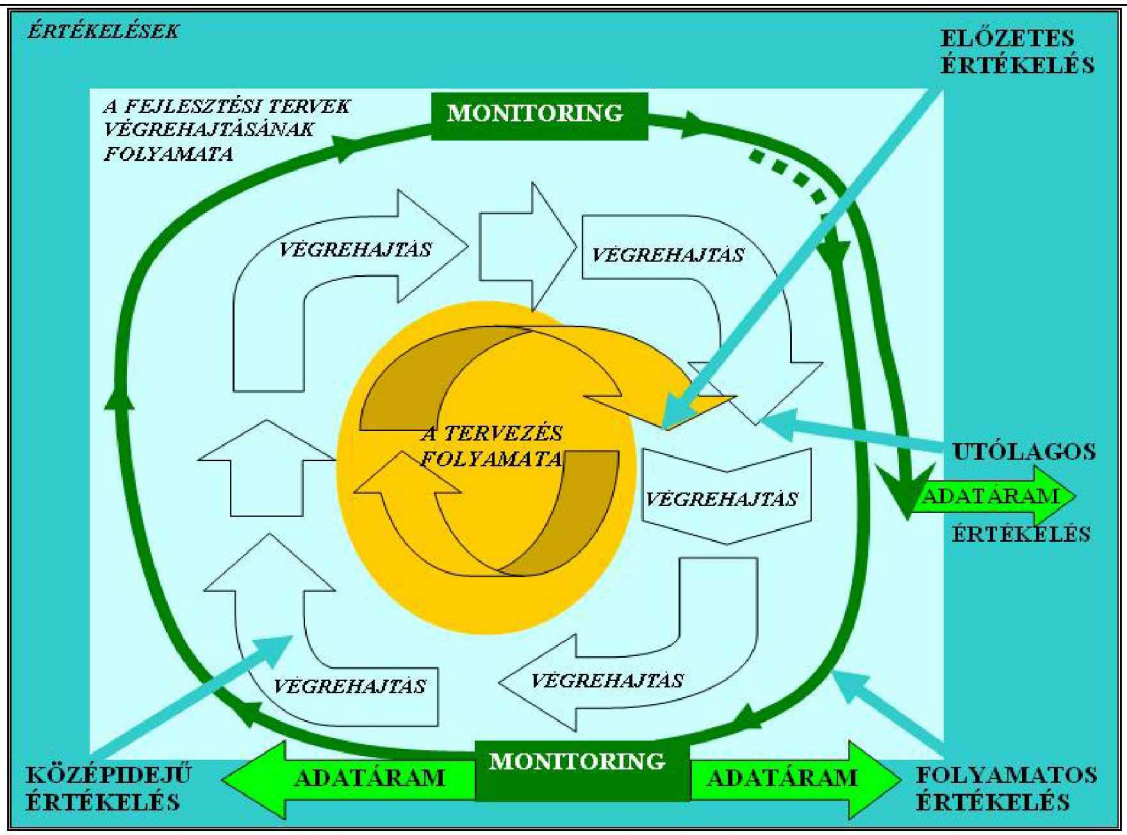

1. ábra: A rendszerszerű folyamatos tervezés és végrehajtás tevékenységei (Péti, M. 2005).

Mivel a tervezés közösségi feladat, szükséges, hogy intézményesíthető, és ne csak szakmailag, de jogilag is szabályozható legyen. A legcélszerűbbnek a jelenlegi gyakorlatok szerint az bizonyul, ha a tervezés a polgári demokratikus berendezkedésű államokban már egyébként is meglévő közösségi döntéshozatali szintekhez (EC DG DEVELOPMENT, 2004) igazodik. Így a gyakorlatban a *tervezési rendszerek* a különböző döntéshozatali szintekhez kapcsolódóan jelennek meg. A program, terv, politikai irányelv (*policies*) alkotta hármas (*PPP*-nek is nevezik az angolszász szakirodalmakban) a különböző döntéshozatali fórumok döntéseit és az azok kapcsán megnyilvánuló tervezések és elfogadott tervek hierarchikus szintjeit jelölik. Az egyes tervezési szintek azonban nem feltétlen párosulnak a döntéshozói szintekkel, ugyanis minden egyes döntéshozói szinten kifejlődhet a teljes tervezési rendszer (pl. hazai területfejlesztésben). Ez esetben az egyes döntéshozói szintek hasonló témájú tervdokumentumai természetesen egymással harmonizálva jönnek létre. Az egyes döntéshozói szintekhez párosuló tervezési szintek rendszerének klasszikus példája az EU Strukturális Alapjaihoz kapcsolódó tervezési rendszer. Az alacsonyabb tervezési szintek részletesebbek, és egy-egy témán belül nagyobb tematikus felbontással, gyakran szűkebb tárgykörrel rendelkeznek.[41] Amennyiben a tervezési és döntéshozói szintek egymáshoz párosulnak, akkor a magasabb tervezési szintek általában magasabb területi és időbeli dimenziókkal bírnak.

A *tervezési folyamat ciklusok*ba rendezetten a legalacsonyabb szinteken ér körbe, és kezdődik újból legrövidebb időn belül (ld. 2. ábra). A fejlett államokban általában ilyen jellegű rendszerekben biztosítják a tervezési rendszerek folyamatának és rendszerszerűségének kialakulását. A tervezési tevékenység egyéb, már említett jellegzetességeinek ebben a rendszerben kell érvényre jutnia.

[41] Megemlíthető azonban, hogy a 1990-es évek végének 2000-es évek elejének Magyarországán már az is nagy tervezési eredmény lett volna, ha legalább a felülről szervezett megközelítéshez következetesen ragaszkodnak. A több döntéshozói szinten is teljesen kifejlett tervezési hierarchiával rendelkező területi tervezési rendszerek esetében a megközelítések következetlen keveredése esetén nem jöhet létre koherens tervezési rendszer. A helyzet kritikájáról olvasható még a dolgozat második gyakorlatorientált kutatásában is.

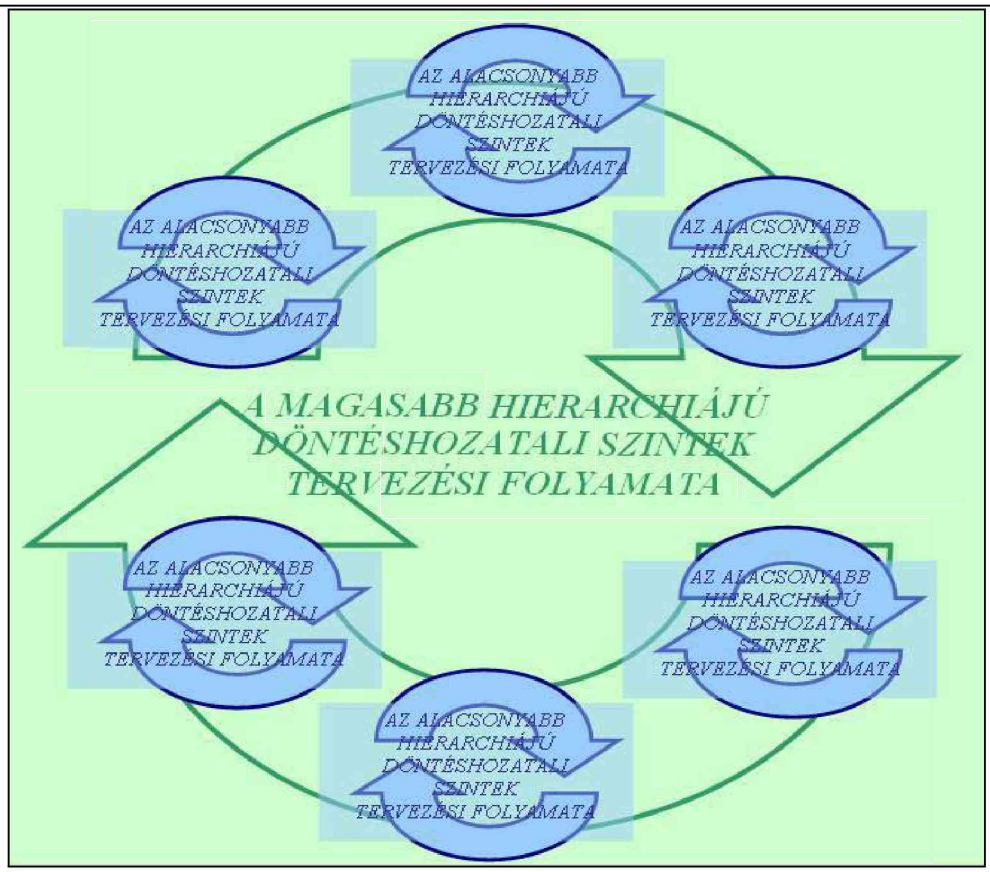

2. ábra: A tervezési rendszer egymásba kapcsolódó tervezési ciklusai (Péti, M. 2005).

2.4.1.3.4. A kortárs tervezési irányelvek megnyilvánulása a környezeti és a területi tervezésben, különös tekintettel az Európai Unió gyakorlatára

A tervezéssel szemben támasztott új igények és az ezeket megtestesítő fogalmak jó része, már lassan a köztudatba is beépülnek. Ez elsősorban az Európai Unió posztmodern tervezési felfogást követő fejlesztéspolitikájának köszönhető. Az alábbiakban az uniós fejlesztési elvek területi és környezeti tervezésben való alkalmazása kerül bemutatásra. Az uniós fejlesztéspolitikai alapelvek rendszerszemléletű elemzése a Végjegyzetek függelékében olvasható részletesen.[iii]

A programozás, a koncentráció, az addicionalitás elve mind a területi, mind a környezeti tervezésben jelen van. A környezeti tervezés esetében azonban mindhárom elv a gyakorlatban gyengébben érvényesül. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a környezeti tervezés erősen integráltan jelentkezik, kevésbé önállóan.

A környezeti jellegű tervezés programozása a leggyakrabban más ágazatok programozásához járul, vagy megjelenik e programok értékelési folyamataiban, hatástanulmányaiban. A nemzeti, nemzetközi vagy akár helyi környezeti programok illetve fenntartható fejlődési stratégiák már megjelentek, egyelőre azonban még nem alkotnak kiforrott önálló környezeti tervezési rendszereket és ciklusokat. Míg a területi tervezés minden területi szinten igen elterjedt gyakorlat, a környezeti program bizonyos területi szinteken még hiányzik. Nemzetközi szinten már megjelent (ld. pl. az EU környezeti akcióprogramjai), és általában a fejlett államokban nemzeti és lassan a regionális szinten is létezik környezeti programozás. A kisebb dimenziójú helyi szinteken talán még nagyobb indokoltsága lenne a környezeti programozásnak, de ez egyelőre nem olyan természetes módon jelenlévő folyamat, mint például a területi tervezés esetében. Ez leginkább talán annak köszönhető, hogy a környezetügy igen hamar és

eredményesen épült be a legfontosabb állami tevékenységek közé. Így kezelésében a helyi szint „csodavárása" (a központ felől), valamint egyéb, a helyi közösség felelősségvállalással kapcsolatos negatív jelenségek tapasztalhatók.[42] Ehhez kapcsolódóan a környezeti tervezés formalizáltan *alulról szerveződő jellege* egyelőre gyengébb, mint a területi tervezésé. A környezeti tevékenység legitimációs igénye ugyanis kisebb. A környezeti tervezést tápláló környezeti tudományok valamivel egzaktabb, kisebb bizonytalanságot hordozó diszciplínák, mint a területi tervezés társadalmi háttértudományai. Emiatt a közösségi ítéletalkotást és döntést igénylő pontok száma kevesebb a környezeti tervezés során.
Ugyanez a helyzet az *addicionalitás* esetében is. Mivel a környezetvédelem igen gyakran normatív állami támogatásokban ölt testet, így ezen elv érvényesítésében is elmarad a területi tervezéstől.
A környezeti tervezés *koncentrációja* is más jellegű. A prioritások nehezen állíthatók fel az egyes környezeti alrendszerek között, ezért a környezeti intézkedések hajlamosabbak a teljes körű, alacsonyabb intenzitású cselekvésekre, szabályozásra. Ráadásul a környezeti tervezés által kitűzött célokat a leggyakrabban más ágazati ill. területi tervek valósítják meg.
A *szubszidiaritás elve hasonlóan érvényesül* a lokálisan megjelenő és lokális reakciókat kívánó környezeti problémák miatt a környezeti tervezésben és az alsóbb területi szintekre természetszerűleg hangsúlyt fektető posztmodern rendszerszemléletű területi tervezésben.
A környezetügy esetében – kiemeltebb állami szerepe miatt – *a partnerség jóval kötöttebb a területi tervezés dimenzióinál.* Mivel a környezeti tervek gyakran igazodnak központi elvárások végrehajtásához, a partnerségük némileg szűkebb térben mozog, mint a területi tervezés esetében. Ugyanakkor *a környezeti és területi tervezés partneri köreiben átfedés tapasztalható.*
Mindkét terület igen nagy közérdeklődésre tarthat számot. Ezért a *nyilvánosság* mindkét esetben egyaránt kiemelt jelentőségű tervezési elv. Gyakorlati érvényesítésének módszerei azonban még nem kiforrottak. *A hatástanulmányi tárgyú környezeti tervezésben a nyilvánosság érvényesítése határozottabb, már a kialakulásától jelen levő tevékenység.*

2.4.1.3.5. Az uniós környezetpolitikai alapelvei

Az imént ismertetett, a környezeti és a területi tervezésben egyaránt megjelenő elvek elsősorban az uniós regionális fejlesztéspolitika alapelvei. Érdemes kitekinteni az ezekkel részben átfedő uniós környezetpolitikai alapelvekre is. A környezetpolitikai alapelvek elsősorban nem fejlesztési tervezési jellegű szabályozási tevékenységekre vonatkoznak. Ugyanakkor a környezetügy és a területi tervezés kapcsolata ezen elvek területiségén és a területi tervezésben való alkalmazásán keresztül is megvilágítható.
Az Unió környezetpolitikája *etikai, jóléti és gazdasági megfontolások*on alapszik. E megközelítések már jelen voltak az uniós környezetpolitikában a környezeti fejezet egységes Európai Okmányba való 1987-es beiktatását megelőzően is. Ezek a szempontok ugyan nem rögzítettek egységesen jogszabályi szinten, azonban egyes joganyagok indokolásában feltűnnek (ŐRI – BARTHA, 2002). Az Unió jogszabályilag nevesített környezetpolitikai irányelveit a Maastrichti Szerződés[43] sorolja fel (ŐRI – BARTHA, 2002).[44] Az EU környezetpolitikai megfontolásait és elveit részletesen ld. a Végjegyzetek függelékében.[iv]

---

[42] Ez utóbbiak következménye a lakosság és a szereplők érdektelensége, vagy környezeti célokkal szembeni ellenérdekeltsége. FISCHER (2003) szerint ez megnyilvánulhat például az adott helyben és időben éppen nem jelentkező problémák ignorálásában (a NIMBY szindróma), vagy a helyileg nem kívánt területhasználat megakadályozásában (LULU szindróma).
[43] 1992. 130r(2) cikkely
[44] A fenti elvek többnyire más, Unión kívüli nemzetközi megállapodásokban (pl. OECD, NAFTA, ENSZ) is megjelennek. A legszélesebb körben elfogadott elvek: a *megelőzés*, az *integráció* és a *szennyező fizet elve*, tekintve, hogy ezek kapcsolódnak a legszorosabban a nemzetközi kereskedelemhez (ALTMANN, 2002).

A környezetpolitika alapelvei közül kettő, a *szubszidiaritás* és a *partnerség* teljesen megegyezik a regionális fejlesztéspolitika elveivel. A *megelőzés elve* és a *szennyező fizet elve* pedig kifejezett területi tartalmakat hordoz. A *magas szintű védelem elve* és az *elővigyázatosság elve* egyfajta területi kooperációt is feltételez. A környezetpolitika említett három alapmegfontolása (etikai, gazdasági, jóléti), valamint a *fenntarthatóság* elve egy felelősségteljes, erősen területi szemléletű környezetpolitikát alakít ki.
Sajnos a gyakorlatban azonban ez nem mindig tud érvényesülni, a környezetpolitika megreked az irányelvek, határértékek, szabványok szintjén, és még a területpolitikába való integrációja esetén sem képes nyitni a valós helyi környezet, a konkrét táji ökorendszerek irányába. A dolgozat későbbi fejezeteiben ennek a jelenségnek a részletes vizsgálata olvasható.

2.4.2. A kutatás eredményeinek konklúziói

A fenti gondolatokat összegezve kiemelhetők a környezeti és a területi tervezés szemléletének, elveinek, fejlődési folyamatainak legfontosabb összefüggései.
Mindkét terület egyértelműen közérdekű tevékenység. A két tevékenység a közösségi tervezői[45] *tevékenységek között egyedülálló integrációs és szintetizáló megközelítéseket igényel, az egyszerű ágazati fejlesztésekkel szemben.* Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy mindkét tevékenység tárgya hasonlóan komplex és a tárgyak közötti átfedések találhatók.
Az integráció irányának vonatkozásában azonban karakterisztikus eltérés jelentkezik. A környezeti tervezés ugyanis integrálódik, míg a területi tervezés integráló[46]. E két tulajdonság egy összetett kapcsolati rendszert képez, mert a területi tervezés integrál környezeti vonatkozásokat is, míg a környezeti tervezés integrálódik a területi tervezésbe is (ld. 3. ábra). *E jelenségek integrációs rendszert és kényszert eredményeznek, mely különös jelentőséggel bír a formalizált környezetintegrációs területi tervezési formák kialakulásában.*
A környezeti tervezés esetében jelenleg némi jelentőségbeli többlet figyelhető meg, közérdekűsége hangsúlyosabb. Így nem véletlen, hogy a környezeti tervezési tevékenység jelen van más ágazati tervezésekben, de a területi tervezési folyamatokban is, azokba nagymértékben integrálódik. Ez azt is eredményezi, hogy az önálló környezeti tervezési rendszerek kevésbé épültek ki, mint a területi tervezési rendszerek.
A kurrens tervezési irányelvek között, a tapasztalható hangsúlyeltolódások ellenére is, nagymértékű hasonlóság tapasztalható. Ebből adódóan a tervezői módszerek és eszközök között átfedések vannak.

A bemutatott hasonlóságok és átfedések lehetőséget adnak arra, hogy a két tervezési terület közötti kölcsönhatások tovább mélyüljenek. A kölcsönhatások elmélyülését elsősorban a környezeti tervezés területi tervezésbe való fokozódó integrációja jelzi. Így a szabályozásokban és szakmai gyakorlatban megjelenő formalizált környezetintegrációs eljárások köre is bővíthető. E létező és lehetséges integrációs eljárásokkal foglalkozik a dolgozat második gyakorlatorientált kutatása.

[45] A *közösségi tervezés* kifejezésnek a következő értelmezései fordulnak elő a szakirodalmakban: a partnerségi bevonáson alapuló nyilvános tervezés módszertana; az EU-val kapcsolatos tervezési tevékenységek; a nem egyéni tervezési tevékenységek, azaz a köztervezés. A szerző a kifejezését ez utóbbi értelmezésben használja.
[46] A területi tervezésben – az ágazati tervek területi alapú integrálásának hagyományos szándéka mellett – már megjelentek az egyes ágazatok tervezésébe való integrálódás szándékai is, a környezeti tervezéshez hasonlóan (ez korábban a közösségi tervezési tevékenységet tárgyaló fejezetben részletesebben említésre került).

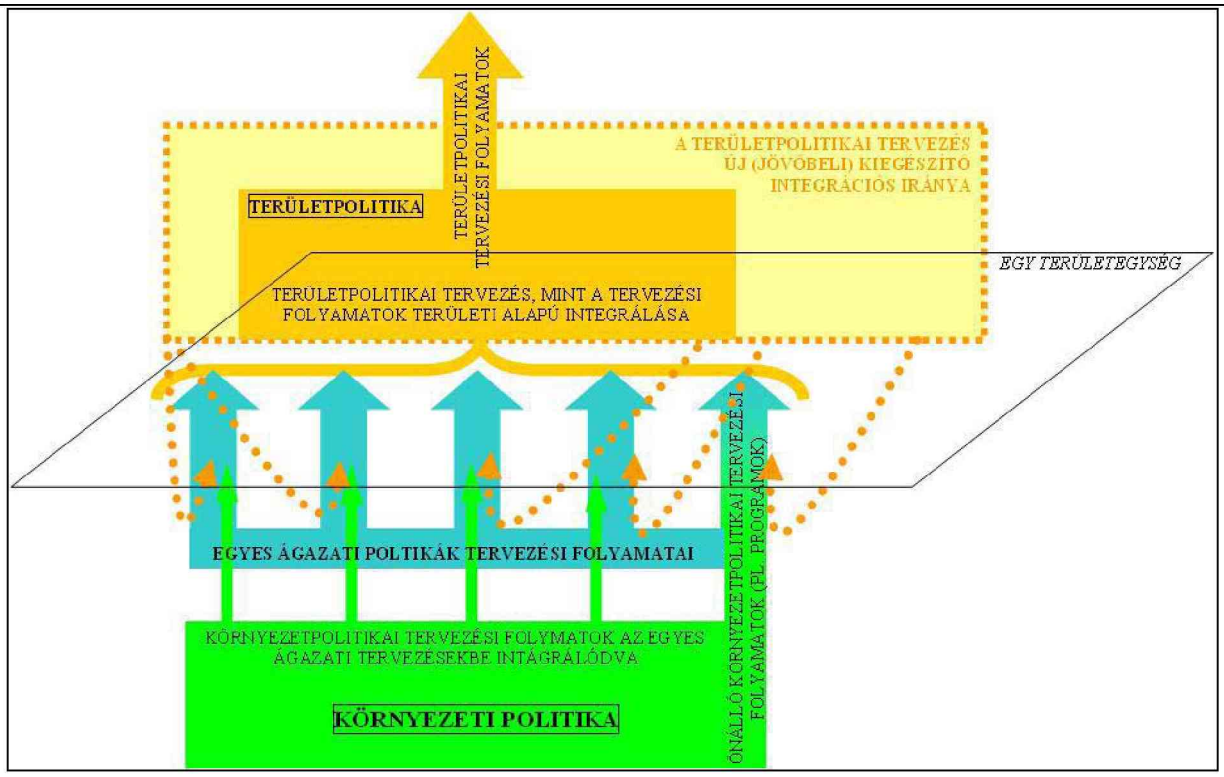

3. ábra: A politikaalkotás szintű területi és környezeti tervezés integrációs természete (Péti, M. 2005)

3. A fenntarthatóság gondolatára épülő területi tervezés vizsgálata

3.1. A kutatás célja és lépései

A fenntarthatóság és a környezetügy egyre növekvő szerepe a területi tervezéssel szemben is mind nagyobb elvárásokat támaszt a környezetintegráció fokozására. Az erős területiséggel rendelkező fenntarthatósági gondolatkör megjelenése óta a területi tervezésnek a közösségi tervezési tevékenységeken belül elfoglalt pozíciója és jelentősége potenciálisan növekedett. Kérdéses, hogy tudnak-e élni a jelenlegi területi tervezési rendszerek ezzel a lehetőséggel a gyakorlatban.

A fenti alapkérdésre próbál választ adni e második, gyakorlatorientált kutatás, mely a dolgozat fő megállapításait hordozza. A dolgozat elméleti megalapozása meghatározta a területi és a környezeti tervezés elméleti alapkategóriáit és a köztük lévő kapcsolódási pontokat. Az első elméleti kutatás tapasztalataiból kiindulva a dolgozat gyakorlatorientált kutatása a területi tervezés gyakorlatának környezetintegrációs eljárásait tárja fel. Továbbá a feltárás tapasztalatai alapján kísérletet tesz újabb integrációs eljárások kidolgozására. Így a kutatás fő célkitűzése, hogy meghatározzon egy fenntarthatósági gondolatkörre alapozott területi tervezési megközelítést. Egy olyan, a továbbiakban *fenntartható területi tervezésnek* nevezett területi tervezési rendszert, amely a térségek fenntartható fejlődését vagy fenntarthatóságának megteremtését segíti elő. A kutatás pragmatikus szemléletű és arra törekszik, hogy eredményei a jelenlegi tervezési szabályozások és eljárások között is érvényesíthetők legyenek.

A fő cél megvalósításához *szükség van a jelenlegi tervezési rendszerek és a bennük lévő integrációs eljárások vizsgálatára, valamint a fenntartható térség fogalmának definiálására.* A kutatás ezt elsősorban haladó külföldi példák bemutatásán, másodsorban a hazai környezetintegrációs gyakorlatok részletesebb elemzésén keresztül valósítja meg.

A kutatás fő célja, hogy a feltárás szintézisén alapuló javaslattétellel szolgáljon. Ez pragmatikus szemléletben elsősorban nem teljesen új tervezői rendszert és instrumentumokat kíván meghatározni, hanem a már meglévőket optimalizálja. A meglévő integrációs eljárásoknak új szerepeket, új technikákat ad, növelve a tervezés hatékonyságát, és elkerülve az adminisztrációs többletterheket. Cél, hogy mindez érvényesíthető legyen az európai uniós és a hazai területi tervezési keretek között is.

A célkitűzések elérése érdekében a kutatás az alábbi kérdésekre próbál választ találni:

- *Milyen környezetintegrációs kategóriák léteznek a területi tervezési gyakorlatban?*
- *Melyek a kurrens és az innovatív területi tervezési környezetintegrációs gyakorlatok?*
- *Milyen tapasztalatok merültek fel a területi tervezés kurrens környezetintegrációs módszereinek külföldi és a hazai gyakorlatában, ezek hogyan kategorizálhatók?*
- *Mennyire érett a hazai területi tervezés a környezetintegrációra, és a fenntarthatósági gondolatkör érvényesítésére?*
- *Mit jelent a térségi fenntarthatóság, mit jelent a fenntarthatóság gondolatára építő területi tervezési rendszer?*
- *A tapasztalatok alapján milyen elemekkel rendelkezzen egy a jelenleginél magasabb hatékonyságú környezetintegrációt megvalósító, a fenntarthatóság gondolatkörére épülő területi tervezési rendszer?*
- *Hogyan illeszthető a fenntartható területi tervezés a létező hazai és uniós területi tervezési eljárásokhoz?*

3.2. A kutatás módszerei

3.2.1. A kifejlesztett módszertan struktúrája és a kutatás lépései

A kutatás lefolytatásához a szerző több elemű vizsgálati módszertant dolgozott ki (ld. 4. ábra).
(1) A szakirodalmi feltárás kiemelt szerepet kap a gyakorlatorientált kutatásban is, az elméleti kutatáshoz hasonlóan. A módszertan szerves részének tekinthető. A kutatás szakirodalmi feltárása a létező környezetintegrációs területi tervezési eljárások vizsgálatára irányul. Fontos motivációs tényezője, hogy beazonosítsa a vezető nemzetközi gyakorlatokat. A kutatás előzményei bemutatásának és a szakirodalmak feltárásának fókuszában a környezetintegrációs eljárások egyik típusa, az ún. *stratégiai környezeti vizsgálat* áll. E téren a feltárás fő ambíciója, hogy a téma nemzetközi szakirodalmát minél alaposabban bemutassa és rendszerezze. Ezáltal a szerző hozzá kíván járulni a témában kimutatható hazai publikációs hiányok pótlásához. A kutatás előzményeinek bemutatása, a szakirodalmak feltárása önmagában is hordoz önálló eredményeket. Ez a környezetintegrációs eljárások egyik típusának, a stratégiai környezeti vizsgálat (SKV) módszertanának bemutatásában és tipizálásában nyilvánul meg.
(2) Szakmai mélyinterjúk alkotják a kutatás módszertanának második elemét. Funkciója egyrészt a szakirodalmak által feltárt környezetintegrációs eljárások valós gyakorlati tapasztalatainak megismerése. Másrészt az interjúk szintén fontos tényezői a haladó külföldi esettanulmányok kiválasztásának és feltárásának. A szakmai interjúk egységes struktúrában valósultak meg.
(3) Különböző esettanulmányok alkotják a kutatás módszertanának harmadik elemét. Az esettanulmányok kiválasztása elsősorban az interjúk, másodsorban a szakirodalmi feltárás tapasztalatai alapján történt meg. A külföldi esettanulmányok haladó környezetintegrációs területi és regionális tervezési példákat mutatnak be. A hazai esettanulmányok bevezetésének célja pedig egyrészt a hazai gyakorlat hiányosságainak kimutatása. Másrészt a hazai vizsgálatok biztosítják a javasolt fenntartható területi tervezési rendszer magyarországi tervezési körülményekhez való illeszkedését.
(4) Az esettanulmányok feltárása főként *dokumentumelemzés*re támaszkodik. Ez a kiválasztott – elsősorban hazai, másodsorban külföldi – esettanulmányokhoz tartozó tervezési rendszerekben előforduló tervdokumentumok szisztematikus minőségi és mennyiségi elemzését jelenti.
*(5) A szerző saját területi tervezési szakmai tapasztalatai*nak becsatornázása is a módszertan részének tekinthető. Ez elsősorban szintén a kutatás javaslatainak hazai területi tervezési körülmények közötti alkalmazását segíti. Másodsorban pedig bemutat olyan hazai kezdeményezéseket, melyek a szerző szakmai vezetésével vagy közreműködésével valósultak meg, és nemzetközi összehasonlításban is innovatív fenntartható területi tervezési illetve környezetintegrációs eljárásoknak tekinthetők.

4. ábra: A dolgozat gyakorlatorientált kutatásának módszertani elemei (Péti, M. 2005)[47]

[47] Részkutatásokra lebontva ld. részletesen a 13. ábrán, a második gyakorlatorientált kutatás Eredményeinek bevezetőjében.

3.2.2. Szakmai interjúk

A szakmai interjúk többéves területi és környezeti tervezési gyakorlattal rendelkező szakemberekkel – tervezőkkel és hivatalnokokkal – készültek. Az interjúk a kutatás eredményeinek meghatározását több szempontból is segítették. Így hozzájárultak a szakirodalmi feltárásban beazonosított környezetintegrációs eljárásokkal kapcsolatos tapasztalatok megismeréséhez, az esettanulmányok kiválasztásához és az egyes esettanulmányok feltárásához.

A mélyinterjúk kérdéseinek minden interjúban közös csoportja a stratégiai környezeti vizsgálatokra (SKV) koncentrált. E kérdések a szakirodalom által legintenzívebben boncolgatott és az egyes irányzatok által különféleképpen értelmezett témákra fókuszáltak (ld. 1. táblázat). Az interjúk során természetszerűleg más, a területi tervezéshez vagy a környzetintegrációhoz kapcsolódó, a SKV-on túlmutató megállapítások is felmerültek az interúalany szakmai oreintációjának megfelelően (ld főbb személyes témákat mellékletben). Természetesen minden kérdésre nem volt elvárható az azonnali helyszíni válaszadás, ezért a kérdések már korábban továbbításra kerültek, ill. az interjúalanyok az interjút követően még további szakmai anyagokat bocsátottak rendelkezésre. Az interjúalanyok listája a dolgozat mellékletében olvasható.

Finnországban a regionális és városi szintű fejlesztésben, az ágazati területi tervezésben[48], valamint az akadémiai szférában[49] dolgozó szakemberek voltak az interjúk alanyai. Az interjúk az alábbi témákban szolgáltattak hasznos információkat: a környezetpolitika és a környezetintegráció elméleti kérdései, a környezetintegrációs eljárásokkal, különösen a SKV-tal kapcsolatos tapasztatok, valamint a tervezési partnerség és kommunikáció, a környezeti kommunikáció, a bevonás és a nyilvánosság kiépítése.

Brüsszelben az Európai Unió Bizottságánál a Környezeti Főigazgatóság Stratégiai Környezeti Vizsgálati és a (projektszintű) Környezeti Hatásvizsgálati Munkacsoportjánál dolgozó hivatalnokokkal készültek interjúk. Továbbá a szerző megszólította az Európai Unió Tanácsa Főtitkárságának elsősorban jogszabályi döntés-előkészítésben közreműködő munkatársait is. Az interjúk az alábbi témákban szolgáltattak hasznos információkat: a stratégiai környezeti vizsgálat szabályozási kérdései, a környezeti stratégiai vizsgálati eljárások a 2007–13-as uniós fejlesztési ciklusokhoz kapcsolódó tervezésben, a preferált stratégiai környezeti vizsgálati megközelítések és módszerek, a legjobb tagállami gyakorlatok bemutatása, az Európai Unió saját jogszabályalkotásaiban használt, politikaalkotás szintű környezeti vizsgálati eljárásai, a vidékfejlesztésben alkalmazott környezetintegráció.

Nagy-Britanniában a szerző az akadémiai szférában dolgozó regionális tudománnyal, regionális politikával, regionális fejlesztéssel és tervezési elméletekkel foglalkozó kutatókat szólított meg. Ezek a kötetlen interjúk kevésbé az egységes környezetintegrációs kérdésszerkezetre koncentráltak, inkább a nagy-britanniai esettanulmányok fejlesztéspolitikai környezetének feltárásához, a regionális fejlesztési tervezés gyakorlati tapasztalatainak és hiányosságainak bemutatásához szolgáltattak hasznos információkat. A brit és az ausztrál gyakorlatot jól ismerő nyugat-ausztrál akadémiai és gyakorlati szakemberekkel a regionális és nemzeti szintű fenntarthatósági keretstratégia alkalmazásával és fenntarthatósági vizsgálattal (angolul *sustainable appraisal*) kapcsolatban sikerült eszmét cserélni.

---

[48] Az ágazati tervezést erdészeti szakember bevonása jelentette. Ezt az indokolta, hogy Finnországban ez az ágazat domináns eleme a gazdaságnak, különösen a vidékies térségekben. Így az erdészeti tervezés természetszerűleg komplex, tekintettel van a helyi gazdasági-társadalmi és környezeti adottságokra. Továbbá, az ország nagy kiterjedése és eltérő erdészeti adottságai miatt, az erdészeti tervezés erősen területi szemléletű (ellentétben például a hazai helyzettel). A bevont szakértő a regionális erdőprogramok kidolgozásában, társadalmasításában működött közre.

[49] Az akadémiai szféra szakemberei területi környezeti tervezésben, illetve regionális ágazati (erdészeti) és területi programok SKV-ában rendelkeznek gyakorlattal és kutatási tapasztalatokkal. A megszólítottak egy másik része pedig környezetpolitikai és környezeti tervezési elméletekkel foglalkozik.

1. táblázat: A külföldi szakemberekkel készített interjúk főbb témakörei (Péti, M. 2004)

TÉMÁK	KÉRDÉSEK *SKV – stratégiai környezeti vizsgálat*	MELY CSOPORTTÓL ÉRKEZET A LEGTÖBB HASZNÁLHATÓ INFORMÁCIÓ A KÉRDÉSHEZ
HUMÁNERŐFORRÁS	Milyen szakmai háttérrel rendelkeznek az SKV-ban résztvevő szakemberek?	ÁLTALÁNOS
	Vannak-e külső, a tervező csoporton kívüli szakemberek és milyen arányban?	ÁLTALÁNOS
	Általában milyen szervezeti rendszert alkalmaznak a SKV kiírásra, irányításra és minőségbiztosításra?	HIVATALNOKOK (TAGÁLLAMI VAGY BIZOTTSÁGI)
MEGKÖZELÍTÉSEK ÉS MÓDSZEREK, ESZKÖZÖK	Külső vagy belső, integrált SKV-t alkalmaznak?	ÁLTALÁNOS
	Mennyiben jelenik meg a klasszikus hatásvizsgálati tevékenység? (milyen a SKV módszertani viszonya a projekt szintű környezeti hatásvizsgálati tevékenységhez?)	SZAKÉRTŐK (TERVEZÉSBEN RÉSZTVEVŐ, KUTATÓ)
	A kvantitatív vagy a kvalitatív eszközök alkalmazása elterjedtebb-e?	SZAKÉRTŐK (TERVEZÉSBEN RÉSZTVEVŐ, KUTATÓ)
	Melyek a SKV-i tevékenység céljai (pl. a terv céljainak kialakítása, célok kiegészítése környezeti célokkal, célok befolyásolása, hatásvizsgálat és mérséklő intézkedések alkalmazása, indikátorok, stb.)?	HIVATALNOKOK (TAGÁLLAMI VAGY BIZOTTSÁGI)
	Milyen a SKV viszonya az egyéb értékelési tevékenységekkel?	BIZOTTSÁG
	Mikor kezdik a SKV-i tevékenységet?	ÁLTALÁNOS
	Hogyan kerülik el az ismétlődéseket a tervhierarchiában?	BIZOTTSÁG
KOMMUNIKÁCIÓ – LEGITIMÁCIÓ	Milyen szinteken kommunikálják a SKV-i tevékenységet?	HIVATALNOKOK (TAGÁLLAMI VAGY BIZOTTSÁGI)
	Milyen szintű a lakossági bevonás az SKV-i tevékenység során?	HIVATALNOKOK (TAGÁLLAMI VAGY BIZOTTSÁGI) SZAKÉRTŐK (TERVEZÉSBEN RÉSZTVEVŐ, KUTATÓ)
	Milyen szintű a SKV ismertsége és elfogadottságai szakmai körökben?	HIVATALNOKOK (TAGÁLLAMI VAGY BIZOTTSÁGI) SZAKÉRTŐK (TERVEZÉSBEN RÉSZTVEVŐ, KUTATÓ)
	Milyen szintű a SKV ismertsége és elfogadottságai a lakosság körében?	HIVATALNOKOK (TAGÁLLAMI VAGY BIZOTTSÁGI) SZAKÉRTŐK (TERVEZÉSBEN RÉSZTVEVŐ, KUTATÓ)
	Milyen szintű a SKV ismertsége és elfogadottságai döntéshozói/politikai szinten?	HIVATALNOKOK (TAGÁLLAMI VAGY BIZOTTSÁGI)
TERÜLETISÉG	Mennyiben más egy területi terv SKV-ja, mint egy ágazatié?	HIVATALNOKOK (TAGÁLLAMI VAGY BIZOTTSÁGI) SZAKÉRTŐK (TERVEZÉSBEN RÉSZTVEVŐ, KUTATÓ)
	Megjelenik-e területi dimenzió a területi terv SKV-jában?	SZAKÉRTŐK (TERVEZÉSBEN RÉSZTVEVŐ, KUTATÓ)
EGYEBEK	Legnagyobb nehézségek	ÁLTALÁNOS
	Javaslatok a SKV gyakorlat és jogi háttér javítására	ÁLTALÁNOS
	Elképzelések a SKV-i tevékenység jövőjére vonatkozóan	ÁLTALÁNOS

3.2.3. A vizsgálatokat fókuszáló esettanulmányok kiválasztása

Az esettanulmányok a környezetintegrált és a fenntarthatóság gondolatát integráló területi tervezési rendszerek bemutatására fókuszálnak. A területi tervezési környezetintegráció kurrens eljárását a stratégiai környezeti vizsgálat (SKV) jelenti. Az Európai Unió SKV direktívájának megjelenése (2001) óta több uniós tagállamban is foglalkoznak bevezetésének lehetőségeivel. Az Unió tagállamainak megközelítései e téren igen különbözőek, már csak azért is, mert van ahol a tervezési környezetintegráció komoly tradíciókkal rendelkezik, máshol hiányzik. E gazdag választékból, helyszíni vizsgálatok és az EU Bizottság SKV szakembereivel készített interjúk alapján úgy tűnik, hogy az egyik legjobban kibontakozott, hosszú múltra visszatekintő, ugyanakkor a magyar körülmények között is értelmezhető rendszer Nagy-Britanniában alakult ki.

A brit tervezésben, különösen a területi tervezésben már több mint másfél évtizedes hagyományai vannak a környezetintegrációnak. Sőt itt már kifejezetten stratégiai környezetvizsgálattal foglalkozó útmutatók is készültek a területi tervezés számára, ill.

napvilágot láttak a SKV regionális tervezésbe való bevezetésével kapcsolatos tanulmányok (DALA-CLAYTON – SADLER, 2004).[50]
A részletes vizsgálatok konkrét külföldi tere a Délnyugat-angliai Régió, mely egyrészről a fenntartható területi tervezés egyik angliai (és egyesült királyságbéli) éllovasa (pl. SWRA, 2003). Másrészről pedig érzékeny és országos szinten is meghatározó természeti és kulturális örökségekkel bír, mely értékek komoly társadalmi-gazdasági kihívásokkal szembesülnek.[51] Mindez erőteljes környezetintegrációt igényel. Az angliai mintaterület a hazai esettanulmány kiválasztását is orientálta.
Hazai viszonylatban ugyanis a Balaton térsége jelenti a részletes vizsgálatok tárgyát. A táji és kulturális örökségekben gazdag térség környezeti szempontból különlegesen érzékeny. Ugyanakkor ezt szinte teljesen figyelmen kívül hagyva számos különösen intenzív, spontán vagy csak részlegesen tervezett beavatkozás érte az elmúlt fél évszázadban. Ezért a fenntarthatósági és környezeti vizsgálatoknak különösen jó mintaterepe. A Balaton térségét, ha területe nem is, de különleges adottságai[52], valamint gazdasági jelentősége hazánkban is kiemeli a megyék hierarchiájából. Amennyiben önállóan intézményesülne, akkor az önálló fejlesztési forrásokkal rendelkező regionális szinten lenne a helye. Tervezési rendszere már a jelenlegi, kiemelt térségi státuszában is kialakult.
A két régió társadalmi-gazdasági adottságaiban és jelenlegi fejlődési tendenciáiban nagy különbségek vannak, de számos hasonlóság is felfedezhető. Így a Délnyugat-angliai Régió Anglia egyik legjobban prosperáló régiója, jelentős belföldi bevándorlási eredetű népességnövekedést könyvelhet el, ez a forgalmi és az építési igényeket növeli. A Balatonnál a gazdaság stagnál, a túlzott beépítettség és forgalom okozta környezetterhelés továbbra is komoly problémát jelent; a népesség átstrukturálódik, az idősebb korosztály letelepedése figyelhető meg. Mindkét esetben a gazdasági fejlettség jelentős területi különbségei mutathatók ki a régiók területén belül.
A kiválasztott régiók társadalmi-gazdasági viszonyainak hasonlósága másodlagos, hiszen az elemzések csak a két régió tervezési módszertanára terjednek ki. Módszertanuk dokumentumelemzésekből, valamint az uniós tagállamokban és az EU szerveinél dolgozó szakemberekkel készített szakmai interjúkból áll.

3.2.4. Dokumentumelemzések

A *dokumentumelemzés* tervdokumentumok vizsgálatát jelenti az esettanulmányokként kiválasztott tervezési rendszerekben. A vizsgálatokat előre meghatározott szempontok szerint célirányosan kell elvégezni, úgynevezett minőségi és mennyiségi szempontok alapján. A dokumentumelemzés a tervezési és környezetintegrációs eljárásokkal foglalkozó kutatások egyik elterjedt módszertana (pl. *külföldről*: JACKSON, 2001; CLEMENT, 2001; ROBERTS, 2001; *Magyarországról*: RECHNITZER, 1998; TERRA, 2004; MEGAKOM, 2006). A dokumentumelemzések két főbb megközelítése a *mennyiségi* és a *minőségi* dokumentumelemzés általában együtt kerül alkalmazásra.
A *mennyiségi dokumentumelemzések* egy előre meghatározott kérdéssorozat mentén vizsgálják a tervdokumentumokat. A kérdéssorozat eldöntendő kérdéseire adott válaszok egyszerű statisztikai kiértékelése képezi e tevékenység tárgyát. Így például az igenlő és a nemleges válaszok arányának ismeretében lehet ítéletet alkotni a vizsgált tervezési rendszer

[50] Az esettanulmány adaptálhatóságát szolgálja, hogy a brit területi tervezés és a regionalizáció rokon vonásokat mutat a hazaival. Ez centralizáltságában, aktuálpolitikai érzékenységében jelentkezik (RECHNITZER, 1998).
[51] Például itt található a leghosszabb természetes angliai partvonal, Stonehenge, Bath városa stb. Ugyanakkor a régió Anglia leggyorsabban növekvő népességű területe a belföldi migrációnak köszönhetően, mindez nagy építési, közlekedési igényeket indukál (GOSW, 2001).
[52] A Balaton térsége szinte az egyetlen valódi komplex és karakteres nagy kiterjedésű hazai területi rendszer, ahol a gazdasági-társadalmi alrendszerek működését még jelenleg is a környezeti alrendszer határozza meg.

jellegzetességeiről. A mennyiségi dokumentumelemzés megállapításai elsősorban a tervezési rendszer tervdokumentumainak egymáshoz való összehasonlítására alkalmasak, mert külső referenciaarányok (ugyanazon kérdések nemzeti vagy nemzetközi szinten) általában nem állnak rendelkezésre.[53] A mennyiségi dokumentumelemzések elsősorban akkor indokoltak, ha nagyszámú vagy terjedelmes tervdokumentumokat kell elemezni és sok szempontból. A mennyiségi dokumentumelemzéseket valamilyen mélységben mindig ki kell egészíteni minőségi dokumentumelemzésekkel, mert a legtöbb esetben nem a válaszok, hanem a válaszok indokolása rejti a lényegi információkat a dokumentumok megítéléséhez. A szerző a mennyiségi dokumentumelemzést a hazai területi tervezési rendszer vizsgálataiban alkalmazta. A módszer ugyanis alkalmas a hazai tervezési rendszer nagy összefüggéseinek bemutatására, és a részletesen elemzett balatoni esettanulmány elhelyezésére a hazai tervezési kontextusban. A mennyiségi dokumentumelemzésekkel kapcsolatos adatközlés (kérdések, kiértékelt eredmények, vizsgált tervdokumentumok) a dolgozat mellékletében olvasható.
A *minőségi dokumentumelemzések* szintén szisztematikusan, előre kiválasztott szempontok alapján vizsgálják a tervdokumentumokat, azonban nem az eldöntendő kérdésekre koncentrálnak, ezért statisztikai feldolgozásuk nincs. A módszert viszonylag kisszámú tervdokumentum vagy szűkebb tematikájú és célirányos elemzések esetében érdemes alkalmazni. A minőségi dokumentumelemzések nem szükségszerűen egészülnek ki mennyiségi dokumentumelemzésekkel. A szerző minőségi dokumentumelemzéseket a délnyugat-angliai és a balatoni tervezési rendszer esettanulmányainak feltárása során alkalmazott. Az így vizsgált tervdokumentumok listája a dolgozat mellékletében található.

3.2.5. A szerző szakmai tapasztalatainak integrálása

A szerző vezető tervezőként vagy közreműködőként részt vett olyan hazai területi tervezési akciókban, melyek a fenntarthatóság és a környezetintegráció érvényesítésének terén nemzetközi szinten is innovatívnak tekinthetők. E tapasztalatok keretében egyrészt alkalmazásra kerülhettek a formálódó dolgozat egyes konklúziói a gyakorlatban is. Másrészt a gyakorlati tervezési tapasztalatok lehetővé tették, hogy a szerző vázolhassa a fenntartható területi tervezési rendszerre vonatkozó javaslatait, mely igazodik a jelen hazai jogszabályi környezethez és szakmakultúrához.
E vonatkozásban elsősorban az új (2005-től érvénybe lépő) Országos Területfejlesztési Koncepció, valamint a Balaton Régió (a Balaton Kiemelt Üdülő Körzet területe) 2007 és 2013 közötti fejlesztéseit vázoló Balaton Stratégia említhető.

[53] Ilyen szintű ítélet akkor alkotható (pl. mennyiben jelenik meg az adott tervdokumentum helyzetelemzésében a környezeti állapot értékelése), ha az adott tartalomra jogszabályi kötelezettség van érvényben. Ebben az esetben egy tartalmi elem léte vagy nemléte abszolút mértékben is hiányosságnak vagy megfelelőnek minősíthető.

3.3. A környezetintegráció a nemzetközi és hazai kutatásokban

3.3.1. Környezetintegrációs modellek a területfejlesztésben

A területfejlesztési környezetintegráció során két alapvető, egyébként más közösségi fejlesztési tervezés esetében is megjelenő megközelítéssel találkozhatunk (ld. 5. ábra). E két megközelítés: a *külső* és a *belső környezetintegráció* (THERIVEL – PARTIDÁRIO, 1996).
A *külső formák* olyan eljárásokat takarnak, melyek a területi tervezési folyamattól függetlenül végezhetők, a tervezésre egyfajta környezeti szempontból végrehajtott kontrollt gyakorolnak, a klasszikus előzetes környezeti hatásértékelési megközelítéshez hasonlóan.
A *belső integrációs forma* eljárásai magában a területi tervezési folyamatban jelennek meg (TOMBÀCZ – MAGYAR, 1997; THERIVEL, 1998; EC, 2000). A programozás minden egyes lépésénél (helyzetértékelés, célok kijelölése stb.) jelen vannak a környezeti megfontolások és az azok alapján kialakított alternatívák. A program környezeti szempontú értékelése tehát a programozás során folyamatos, és nemcsak a program elkészülte után vagy a végrehajtása során jelentkezik.

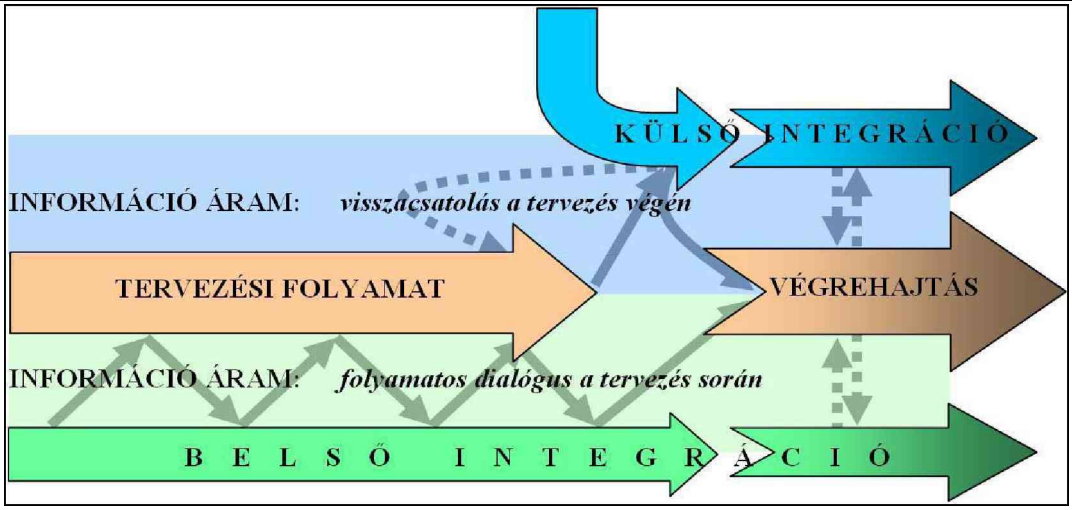

5. ábra: A külső és belső környezeti integráció modellje (Péti, M. 2005).

A külső integráció a klasszikus hatásértékelési elképzelésekre épül. Ez a projekt szintről a magasabb döntéshozói szintek felé nyitó előzetes környezeti hatásvizsgálatnak idő és térbeli dimenzióiban kitáguló, de megközelítésében és módszereiben csak kevésbé módosuló változata. A projektek szintjén túl a külső integrációs formák eredménye egyre kevésbé konkretizálható, a tervezés eredményének növekvő bizonytalansága miatt.
A belső integrációs formák ezzel szemben módszertanilag is új elemeket hordoznak, mert a programozás tárgya a környezeti rendszerből származó elemekkel bővül, komplexebb lesz. A nagyobb területi dimenziókban a környezeti megfontolás inkább belsőleg, azaz kísérőjelenségként épül a programozási folyamat egyes lépéseibe, a teljesség igénye nélkül. A teljesség kibontakozását a területi tervezés költség és időtényezői is akadályozzák.
BRADLY (1999) ún. *explicit integrációt*[54] és a programozás során kiépített *partnerség útján realizálódó integráció*t is megkülönböztet. Ez utóbbi jelenségek csak vitathatóan önálló integrációs formák, hiszen tulajdonképpen a programozási folyamat összes mozzanatát ki lehetne ragadni és környezetintegrációs formáként értelmezni, amennyiben az környezeti vonatkozású elemekkel bír (pl. célok kijelölése, forgatókönyvek, alternatívák kialakítása, programértékelés stb.). Amennyiben az integráció csak így jelentkezik, akkor *részleges belső integrációnak* tekinthető (ld. 6. ábra).

[54] Az explicit integráció a regionális programokban szinte kötelezően megjelenő környezetvédelemi jellegű programelemeket jelenti (pl. csatornázottság arányának javítása). Mindez *tárgyra korlátozódó részleges belső integrációnak tekinthető* (ld. 6. ábra), mert csak bizonyos célokra és eszközökre irányul. Eredményessége csak további integrációs formákkal együtt biztosított.

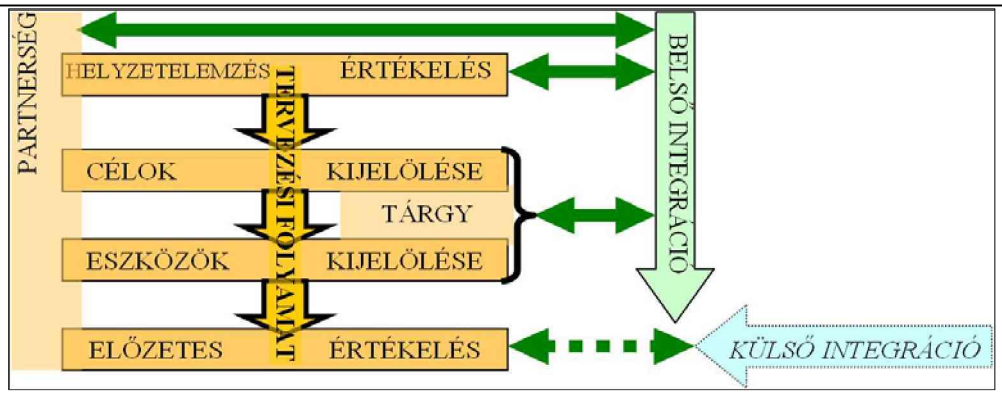

6. ábra: Példák a részleges belső környezetintegrációs modellek tervezési folyamatba való bekapcsolódásainak pontjaira (Péti, M. 2005).

Kiemelhető még a területi tervezésbe teljes mértékben integrálódó környezeti tervezési forma, a *teljes integráció*. Ez leginkább a lokális és elsősorban vidékfejlesztési jellegű, azaz igen sok környezeti rendszerelemmel dolgozó területfejlesztésben, programozásban figyelhető meg. Ezek a fenntartható fejlődést szolgáló tervezések a környezeti rendszer lehetőségiből kiindulva veszik számba az egyes területi alrendszereket (pl. ERTSEY, 1999; SZLÁVIK – PUSZTAI, 2000; EC, 2000).

3.3.2. A területfejlesztési környezetintegrációs eljárások kialakulása

Az alábbiakban a formális környezetintegrációs eljárások kerülnek bemutatásra, melyek területfejlesztési tervezői, programozási technikák formájában léteznek, esetleg már a jogi háttér és szabályozások is támogatják őket.

3.3.2.1. A területi tervezés, mint a környezetügy első számú közösségi fejlesztői-tervezői letéteményese

A környezetügy közügyekbe való integrációja a ´70-es évektől indult meg. A fejlesztési tevékenységekben is megjelentek a környezeti dimenziók. A környezeti problémák felismerése kapcsán a környezet megjelent, mint egy független tényező. Kialakultak azok a technikák és szabályozások, melyek az emberi tevékenység e tényezőre gyakorolt hatását becsülni, és kedvezőtlen hatás esetén azt megelőzni próbálják. Mivel azonban a problémák elsősorban lokálisan jelentkeztek és az egyes lokális problémák közötti összefüggések feltárása hiányzott, ezért a környezeti tényezők figyelembevételét[55] szolgáló eljárások és akciók is csak a lokális dimenziókban mozogtak.

A lokális problémák közötti összefüggések felfedezésével a magasabb nemzetközi döntéshozói szinteken is megjelent a környezeti gondolat. Olyan egyezmények, nyilatkozatok formájában történt meg ez, melyek a gyakorlati területi tervezői tevékenység számára általában nem voltak kellően részletezettek. Hosszabb távon azonban ez segítette elő az új tervezési megközelítések kifejlődését és a tervezői szemléletformálást. A korszak legkorábbi jelentős eseménye a Stockholmi Konferencia (UNCHE) nyilatkozata az emberi fejlődésről és az USA környezetvédelmi törvénye.

A környezetügy fejlődésének már említett, ún. második inflexiós pontja a fenntarthatóság megjelenésével hozott új eredményeket. Különböző, a globális fejlődést magyarázó és figyelemfelkeltő világmodellek már korábban is léteztek (GIMES, 1992; RAKONCZAI, 2003). Ezek megpróbálták a gazdasági-társadalmi rendszerek fejlődésének leírásába a környezetet is bevonni. Az általuk sugallt zéró növekedés azonban nem jelentett valós alternatívát (RAKONCZAI, 2003). Különösen nem szolgálhatott irányelvként a fejlesztési tervezés számára. A fenntartható fejlődés gondolatkörének új megközelítése azonban képes volt

[55] A környezeti tényezők figyelembevétele kezdetben elsősorban a reaktív környezetvédelemben merült ki.

betölteni ezt a funkciót. A fenntarthatóság a környezet egyszerű védelmét kitágította, a gondolat magában hordozza a társadalmi-gazdasági fenntarthatóság fogalmát is, mely a bennfoglaló környezet állapotának és fenntarthatóságnak a függvénye (HAQUE, 2000). A környezetügy mély integrációja a közügyekben tehát szükségszerű, a környezet egyszerű védelme többé nem nyújt megoldást.

A fenntartható fejlődés elve már lassan több mint másfél évtizede jelen van, de a gyakorlati kidolgozottsága még nem teljesen konzekvens. A különböző kultúrák igényei, működési mechanizmusai közötti eltérés és a regionális differenciák csak gyengén jelennek meg benne. Ez a fenntarthatóság nyugati társadalmakból kiinduló fogyasztás és fejlődés orientált megközelítésének, annak globális kivetítésének köszönhető (HAQUE, 2000). Kritikaként szintén felmerül, hogy a fenntartható fejlődés gondolata a problémák elodázását szolgálja, és globális méretekben nehezen értelmezhető[56] (RAKONCZAI, 2003). E problémák azonban nem feloldhatatlanok, inkább a gondolatkör és irányzatai továbbfejlődését jelölik ki, hiszen a fenntartható fejlődés elve hiányosságai ellenére alkalmazhatónak bizonyult a nemzetközi szervezetek és leginkább a fejlett államok fejlesztési-tervezési gyakorlatában (ellentétben más globális modellekkel).

A fenntarthatóság a 1990-es évek elejére nemzetközi szinten megjelent a környezetügy szabályozásában és még inkább a fejlesztési és egyéb politikákban. Az Unióban nyomokban az 1987-es Single European Act majd a Maastrichti Szerződés, az ENSZ esetében az 1992-es Riói Konferencia erősítette meg ezeket a törekvéseket. Ezt a tervezői gyakorlatok fejlődése is követte.[57] Legalább elméletben felismerésre került, hogy a *fenntarthatóság a gyakorlatban elsősorban meghatározott regionális (és lokális) egységekben alakítható ki a leghatékonyabban.* Olyan közösségekben, melyek nyilvánvaló érdekeltséggel, identitással bírnak, és az általuk kezelt területi rendszerek áttekinthetők (EC, 2000, ROBERTS, 2001).[58] [59]

A fenntarthatósággal megjelenő másik fontos tényező a *környezetintegráció*, mely szerint a környezetállapot fenntartására, javítására alapozott gazdasági és társadalmi fejlődést kell megvalósítani. A környezeti tervezés és a környezetintegrációs igények megjelenése előtt a területfejlesztés volt az egyetlen kiterjedt ágazati integrációt folytató közösségi tervezési tevékenység. Később ez változott, és már mindenféle fejlesztési politika legalább a környezet integrációjára törekszik, azonban a területi tervezés ennél még mindig többet kínál (ld. 3. ábra).

A fenntarthatóság e két, előbbiekben említett tulajdonsága – a területiség és az integráció – vezetett oda, hogy a fejlett államokban a fenntartható fejlesztések első számú letéteményesévé potenciálisan a területfejlesztési tevékenység vált.[60]

A már említett a közösségi tervezésekben, így a területfejlesztésben is tapasztalható, hogy a paradigmaváltással, a rendszerszemléletű tervezés megjelenésével párhuzamosan a területfejlesztés tárgya és célja is átalakult. Ez is erősíti a területfejlesztés jelentőségét és

---

[56] Ennek ellenére általában csak globális méretekben értelmezik. E dolgozat egyik fő üzenete a fenntartható fejlődés, pontosabban a fenntarthatóság regionális jelentéseinek megfogalmazása.

[57] Faragó L. (2005) szerint a fenntartható fejlődés 30 év alatt a rendezési jellegű tevékenységek céljává vált, míg eközben a fejlesztési típusú tervezés stratégiai tervezéssé alakult. Ezt annyiban vitatni kell, hogy a fejlesztés stratégiai tervezése is törekszik a fenntarthatóság gondolatának integrálására, így e tekintetben nem különbözik a két területi tervezési tevékenység (a *fenntartható fejlődés* módszertani szempontból nem cél).

[58] Felmerül, hogy mindez a gyakorlatban kivitelezhetetlen, mert csak akkor működhet, ha minden egyes területegység szigorú fenntarthatósági elveket alkalmaz (RAKONCZAI, 2003). Amint csak egy kivétel is jelentkezik, akkor ott megkezdődik egy problémaexport más térségek irányába, melyet az ott lévő fenntartható területrendszerek nem tudnak kezelni. A szerző ezzel a megfontolással egyetért, ugyanakkor ennek ellenére hasznosnak tartja a gyakorlatban a fenntarthatóságot legalább megközelítő regionális rendszerek kialakítását. Elsősorban ugyanis nem a globális célok elérésében jelenik meg hozzáadott értéke, hanem az adott területrendszer számára hordoz előnyöket. A területrendszer stabilitását, biztonságát és hatékonyságának növelését szolgálja, ha a térségi társadalom és menedzsment a fenntarthatóság szigorú elvét egyoldalúan vállalja.

[59] E kutatás eredményeiben is látható, hogy a területi tervezési gyakorlatban mindez még nem érvényesül kellőképpen.

[60] A gyakorlatban ez sajnos nem mindig működik kellő hatékonysággal, ld. e kutatás eredményeit.

környezetügyben betöltött szerepét. A területfejlesztés célja sokáig csak a területi egyenlőtlenségek felszámolása volt, mely később számos más céllal bővült.[61] Napjaink folyamat- és kommunikáció-orientált, proaktív területi tervezésének már a fenntarthatóság biztosítása[62] is fontos funkciója (EC, 2000; SHAW – KIDD, 2001; SALAMIN et al, 2005). Továbbá a területfejlesztés célja az életminőség javítása, melynek egyik legfontosabb elemévé a fejlett államokban a környezet minősége vált.

3.3.2.2. A környezetintegrációs eljárások fejlődése

Az 1970-es években megjelenő *környezeti hatástanulmány* készítés a nagyobb projektekre irányult (NEPA, 1969; CEC, 1985). A területfejlesztési szemlélet ebben az időben még szintén projekt orientált volt, a területfejlesztési programozás még nem volt elterjedt. Így a nagy, dominánsan államilag dotált beruházások környezeti hatástanulmányainak elkészítésével megindult az integráltnak egyelőre nem nevezhető, gyenge gyakorlati kapcsolat a két terület között. Az integráció első formalizált útját jelentették az 1980-as évek folyamán megjelenő, a projekt szintet elhagyó (stratégiai) *környezeti hatásvizsgálatok és vizsgálatok*. A rendszerszemléletű területfejlesztési programozás megjelenése után egy évtizeddel a területfejlesztésben is megjelentek az első igazi környezetintegrációs formák (az 1980-as évtized második felében, elemzésüket ld. a következő fejezetben).

Új, formalizált környezetintegrációs eljárások jelentek meg az 1990-es évek elején. Bár alapjukat nemzetközi és nemzeti szinten is elfogadott irányelvek képezték, elsősorban különösebb szabályozási háttér nélküli tervezési technikák ezek. Leginkább a *fenntartható vidékfejlesztés* tervezői megközelítése emelhető ki. Ahogy már az korábban is említésre került, megvalósítása leginkább a kis kiterjedésű, lokális dimenziókban lehetséges (G. FEKETE, 1999). A vidékstratégiák egyik hangsúlyos és elmaradhatatlan eleme a helyi környezet, a táji adottságok feltárása, és ezek alapján a beavatkozások specifikálása (CSATÁRI, 2004). Mert még mindig – az agrárgazdaság szerepének csökkenését követően is – a környezeti alrendszer hordozza vidékies térségek legfőbb erőforrásait. Az új tervezési megközelítés és kapcsolódó technikái az ENSZ Riói Konferenciáját követően, a lokális ágendák fogalmának megjelenésével vettek lendületet (SZLAVIK – PUSZTAI, 2000). Az ilyen jellegű *teljes integráció* lokalitáson túli mértékben nincs jelen. Ez azzal magyarázható, hogy a magas hierarchia szintű területi egységek struktúráinak a környezeti alrendszerrel fennálló kapcsolatai kevésbé átláthatók.

3.3.3. Kurrens környezetintegrációs tendenciák – stratégiai környezeti vizsgálat (SKV)

Az európai uniós területfejlesztési tevékenységeket meghatározó közösségi kohéziós politika környezetintegrációjával kapcsolatos szakirodalmak kulcsfogalma a stratégiai környezeti vizsgálat (SKV, angolul *SEA – strategic environmental assessment*).

A SKV fogalma az uniós közösségi politikákon túlmutatóan is meghatározó. Napjainkban e kifejezés a közösségi tervezési tevékenységek környezetintegrációjának mintegy szinonimájaként is használt, hiszen a sokféle SKV típusok maguk is különböző környezetintegrációs modellekre épülnek.

A SKV mozgásterét jelentő döntéshozói szintek is igen változatosak. A SKV esetében gyakran hangoztatott, a fogalom tárgyát jelölő PPP mozaikszóban szereplő kategóriák – azaz a politikai irányelvek, koncepciók, programok – igen sok variációban jelennek meg az egyes országokban, nemzetközi szervezetekben. A sok különböző helyzet és fejlesztési dimenzió, melyben a SKV-t

[61] Pl. a regionális potenciál hatékony kihasználása, belső erőforrás dominálta stratégiák kialakítása, belső harmónia, innovációs potenciál, versenyképesség megteremése stb. (COOKE, 1983; BARTKE, 1995; RECHNITZER, 1998; SALAMIN et al, 2005)

[62] Ez sajnos általában nem területi fenntarthatóságot jelent.

használják (a legkülönfélébb ágazati fejlesztések, akár törvények, törvénymódosítások és természetesen a területfejlesztések is) azt eredményezik, hogy kevés közös elem fedezhető fel a szerteágazó, rendkívül sokféle SKV tevékenységben. Ez érthető, hiszen a környezetintegráció megvalósítása a legtöbb esetben sajátos problémamegoldást kíván, aktuális tervezői döntés alapján történik (THERIVEL – PARTIDÁRIO, 1996).
Több szerzői vélemény szerint a formalizáltságra való törekvés fontos, minden SKV-ban jelenlévő kulcselem, mely így a definiálás alapját képezi (pl. THERIVEL – PARTIDÁRIO, 1996): *„A SKV egy hatásértékelési eszköz* [szerző megj.: programozás technikai szempontból módszer] *a sok közül. Olyan, a PPP és alternatíváik környezeti hatásainak értékelését szolgáló formális, rendszerezett és átfogó folyamat, amely tartalmazza az értékelési eredmények írott jelentését és az eredmények felhasználását a döntéshozatalban."*[63] A formalizáltság igénye elsősorban a SKV gyakorlatorientáltsága és hasznosságának elérése miatt fontos, mert a tapasztalatok szerint legfeljebb csak a rögzített követelmények jelennek meg a tervezési folyamatokban. CLEMENT (2001) dokumentumelemzésekre épülő vizsgálata is kimutatta, hogy az uniós regionális fejlesztés környezetintegráltsága általában csak a formalizált minimumokra szorítkozik.[64]

3.3.3.1. Egyes SKV megközelítések és kapcsolatuk egyéb környezetintegrációs eljárásokkal

A ma már klasszikusnak tekinthető 1990-es évek eleji és közepi szakirodalmakban (pl. THERIVEL – PARTIDÁRIO, 1996) a SKV-t megkülönböztetik az *integrált PPP*-től, mely foglalkozik környezeti ügyekkel, de nem tartalmazza az ún. környezeti hatásvizsgálati (KHV – angolul *EIA – environmental impact assessment*) folyamat lépéseit, nevezetesen az alternatívák kialakítását, azok hatásbecslését és kiválasztását a célok és kritériumok alapján. Ez a felfogás már túlhaladott. Az EU regionális politikájában például az egyre erősödő környezeti és fenntarthatósági integráció miatt a *SKV fogalma bennfoglaló kategóriájává válik lassan minden egyéb környezetintegrációnak, túllép a klasszikus hatásbecslés-orientált megközelítéseken.* Ezt jól illusztrálja, hogy a SKV fogalmában és definícióiban a hatás (impact) szó már nem is jelenik meg. Ez a dolgozat állásfoglalásának tekinthető a SKV egyéb környezetintegrációs módszerekkel való kapcsolata körül kialakult élénk tudományos vitában. A dolgozat szempontjából fontos területfejlesztési SKV ugyanis nem merül ki hatásvizsgálati jellegű tevékenységekben. A jelenlegi gyakorlatban és szabályozásban a környezetintegrált területfejlesztési programozás, valamint a klasszikus hatásvizsgálati módszerek és eszközök keveredése figyelhető meg. A SKV szerepét és kategóriáit tekintve több irányzat különböztethető meg napjainkban. A megközelítések két pólusát legegyszerűbben a *technocentrista* (KHV alapú) – *ökocentrista* (folyamat orientált, célvezérelt) felosztás alapján jellemezhetjük (O´RIORDAN, 1999).
A *technocentrizmus* jegyében még a kezdeti SKV megközelítéseknél is erősebben környezeti hatásvizsgálat-orientált SKV irányzatok bukkantak fel az utóbbi években. Ez egybeesik a mérnöki ismeretekkel és klasszikus KHV gyakorlattal rendelkező csoportok azon törekvéseivel, hogy a KHV tudásbázisokat a SKV „piacon" kedvezőbb feltételekkel lehessen felhasználni. Ezért a SKV-t az egyéb környezeti vizsgálatok (KV angolul *EA – environmental assessment*) részeként definiálják (FINNVEDEN et al, 2003; FISCHER, 2003). Az irányzat szerint a SKV elvégezhető a projekt szintű KHV-ból már jól ismert módszerek mentén, benne a kvantitatív eszközök dominálnak. Az irányzat tulajdonképpen az egész kommunikatív tervezést kritizálja (sőt a programok szintjén ezt ki is zárja), és a kommunikációra alapozott döntéshozás

[63] A definíció hatásorientált megközelítése miatt nem terjed ki minden SKV megközelítésre, hatás- vs. célorientált SKV megközelítéseket ld. később részletesen.
[64] Ez sok tényezővel, többek között az egységes szakmai háttérképzettség hiányával és az általában kedvezőtlen külső feltételekkel (pénz és idő) magyarázható. Ld. később részletesen e kutatás eredményeinél.

fenntarthatósági vonatkozásait is megkérdőjelezi. Nagyban támaszkodik a továbbfejlesztett racionális tervezői elméletekre,[65] a környezeti hatásértékelések kezdeti teóriájára, valamint a habermasi kommunikatív racionalitás elmélet kritikáira (RICHARDSON, 1996 – FUCAULT, 2003 in FISCHER, 2003).

Az *ökocentrista* megközelítés a SKV-t ennél tágabban értelmezve elsősorban annak folyamatjellegét, a környezeti megfontolások döntéshozatalba való integrálásának fontosságát, a folyamat során a közös integrált célok kidolgozását, környezet-orientált értékrend mentén az együtt gondolkozást és a tanulási folyamat jelentőségét hangsúlyozza a hatásértékeléssel, különösen annak egy jelentés formájában megtestesülő eredményével szemben (HORTON – MEMON, 1997; SHEATE et al, 2003; RISSE et al, 2003; DALKMANNA, 2004). Az irányzat figyelemreméltó új eleme az úgynevezett *ANSEA* (*analitical SEA*) megközelítés (DALKMANNA, 2004). Ez a menedzsment tudományára és a döntéshozási elméletekre építi a SKV eszköz és módszertárát és kevésbé a környezeti tudományra, hatásértékelésre. Az irányzat szerint elsősorban a folyamat-orientált, kvalitatív, kommunikatív megközelítések és eszközök alkalmasak a stratégiai szintek sokténvezős, erősen alkalmazásfüggő, nagy bizonytalansággal bíró, racionálisnak nem nevezhető döntéshozatalának támogatására. Az irányzat kevésbé támaszkodik a racionális döntéshozatalt kiszolgáló kvantitatív, természettudományos eszközökre. Az ANSEA megközelítés jogosultságát az említett környezeti hatásértékelésre épülő iskolák erősen vitatják, ám egyes elemei már a formalizált SKV-i eljárásokban is felfedezhetők.

A *SKV mindkét megközelítésében közös*, hogy a projekt szintű KHV-val ellentétben nem mindig lokalizálható. Ugyanígy a döntéshozatala is bonyolultabb a KHV-nál, mert az adott ágazat vagy területegység irányításának megfelelő döntéshozási szintjeihez kötődik. Így általában a SKV környezeti hatáskimutatása egyszerűsített, kevésbé kvantitatív, mint a projektek KHV-i, továbbá a külső feltételeknek (anyagi és időkeretek) köszönhetően kevésbé részletezett. A SKV-k bizonytalansága is nagyobb, ez elsősorban a tudományos háttér fejletlenségéből, az adatok hiányából és az összetettebb folyamatok kiszámíthatatlanságából adódik. A SKV a környezeti audittól vagy a környezet állapotáról szóló jelentésektől azonban minden esetben elkülönül. Ezek a tevékenységek ugyanis nem foglalkoznak a jövővel.

3.3.3.2. A SKV ambíciói és korlátai

A többféle megközelítésből eredően a SKV funkciói és indítékai is sokfélék (THERIVEL – PARTIDÁRIO, 1996). Kiemelhető a szakirodalmi állásfoglalások két véglete. Az egyik szerint a SKV csak egy eszköz, amivel kimutathatók a tervezés során felmerült környezetintegrációs hibák, mintegy audit jelleggel (CLEMENT, 2001). Így egyesek szerint a SKV készülhet a projekt szintű KHV-hoz teljesen hasonló célokkal, funkcióval, sőt metódussal, mindössze annyi különbséggel, hogy feljebb helyezkedik el a döntéshozás folyamatában (FISCHER, 2003). Mások szerint pedig a SKV maga a környezetintegrált döntéshozást lehetővé tevő folyamat (DALKMANNA, 2004).

Azt azonban minden szerző elismeri, hogy a *SKV keretet ad az adott fejlesztés keretében megvalósuló egyes projektek KHV-aihoz*. A SKV szintjén ugyanis kimutathatók a projektek additív és indukált hatásai, szinenergiái, globális hatásai, kialakítható a projektekkel kapcsolatos döntések kontextusa.

A SKV általában túlmutat a környezetügyön, és a fenntarthatóság elvei iránti elkötelezettség biztosítására *(*angolul *sustainability-led approach to SEA)* koncentrál (CLEMENT, 2001; SHAW – KIDD, 2001; DALKMANNA, 2004). Ezzel összefüggésben a SKV gyakran idézett funkciója, hogy biztosítja a környezeti megfontolások és a fenntarthatóság elvének

[65] pl. racionális inkrementalizmus (FALUDI, 1973)

megjelenését a döntéshozási folyamat lehető legkorábbi fázisában (pl. THERIVEL – PARTIDÁRIO, 1996; FELDMANN, 1998; CLEMENT, 2001; NOBLE, 2003).[66]
A későbbiekben tárgyalandó EU SKV direktíva – a környezeti megfontolásoktól némileg függetlenül – az *átlátható döntéshozatal* (angolul *transparency*) támogatását is a SKV céljának tekinti. Ez elsősorban az eljárás menedzsmentjével biztosítható (RISSE et al, 2003).
A szakirodalmakban feltűnik a *természeti tőke* (angolul *natural capita*) fogalma is, mely fogalom kibontása és tervezésben való érvényesítése szintén a SKV egyik funkciója lehet. A természeti tőke a környezet funkcionális megközelítése, mely nem magukra a környezeti tényezőkre, hanem az általuk hordozott funkciókra, ezek fenntartására, pótlására helyezi a hangsúlyt (HORTON – MEMON, 1997; POTSCHIN – HAINES-YOUNG, 2003). Veszélyeket rejt magában, ha a SKV-ban kizárólagos ez a KHV-ra szabott funkcionális szemlélet (HORTON – MEMON, 1997). Ez ismét a döntéshozatal környezetintegráltságát javító és a fenntartható fejlődést biztosító SKV funkciók fontosságára hívja fel a figyelmet.
A jelenlegi tervezés rendszerszemléletét a hozzá fűződő SKV is követi. Az ilyen jellegű, több célra összpontosító vizsgálat önmagában is *stratégai tevékenység*. Ha ez egy stratégiai tervezésbe épül, akkor a döntéshozatal összetettebb lesz, módosulhatnak eredeti céljai. A stratégiai jelleg a SKV egyik legfontosabb ismérve a projekt KHV-val szemben, az ugyanis mindig csak egy vagy kis számú tevékenységre irányul (THERIVEL – PARTIDÁRIO, 1996).
A SKV komplex és stratégiai jellege nem vitatott, azonban – ahogy már említésre került – az egyes megközelítések között jelentős különbségek mutatkoznak a projekt szintű KHV módszereinek és megközelítésének a SKV folyamatban betöltött szerepét és jelentőségét illetően. Általánosabban fogalmazva különbség fedezhető fel a komplexitás és a folyamatjelleg jelentősségének felismerését illetően. Vitatott, hogy a szakracionális vagy a kommunikáció uralta módszerek előnyben részesítése követendő-e.
Viszonylag rövid történetének és folyamatos fejlődésének, valamint speciális tárgyának köszönthetően a SKV számtalan korláttal bír. Említhetők nagy bizonytalanságot eredményező *technikai korlátai*, úgy mint a nagy kiterjedésű érintett terület, a nagyszámú alternatíva, a kiterjedt társadalmi, gazdasági, politikai környezet, az információhiány. Felmerülnek *megvalósítási korlátok* is, gyakran a PPP folyamata ugyanis önmagában sem elég kiforrott, nem lineáris, nem komplex és nem iteratív. Sőt a PPP lehet formális döntések nélküli, bizalmas, így a SKV nem előzheti meg, nem épülhet a folyamatba (THERIVEL-PARTIDARIO, 1996; DALKMANNA, 2004).

3.3.3.3. A SKV jellemző típusai

Mint minden tervezést kísérő eljárás általában, a SKV is igen nagymértékben függ az adott tervezési folyamat jellemzőitől. Ezért az egyes SKV-k egymással nehezen összehasonlíthatók, és számos szempont alapján különféleképpen tipizálhatók (ld. 7–8. ábra). A tipizálás legfontosabb szempontjai között az integráció formája(1), a formalizáltság foka(2), a döntéshozatali szint(3) és a kapcsolódó tervezési folyamat tárgyköre(4) szerepel. Az egyes nemzeti és nemzetközi tervezési rendszerek SKV kultúrája sokszínű. A különböző szempontok szerinti SKV tipizálások kategóriáit összehasonlítva kevés összefüggés bontakozik ki.[67]

[66] A korai integráció szándéka harmonizál az előzetes programértékelés kurrens elveivel is (EU DGXVI, 1999; HUMMELBRUNNER, 2002).
[67] Pl. program vagy politikaalkotás szintjén a SKV-oknak nincs sajátos, domináns környezetintegrációs modellje.

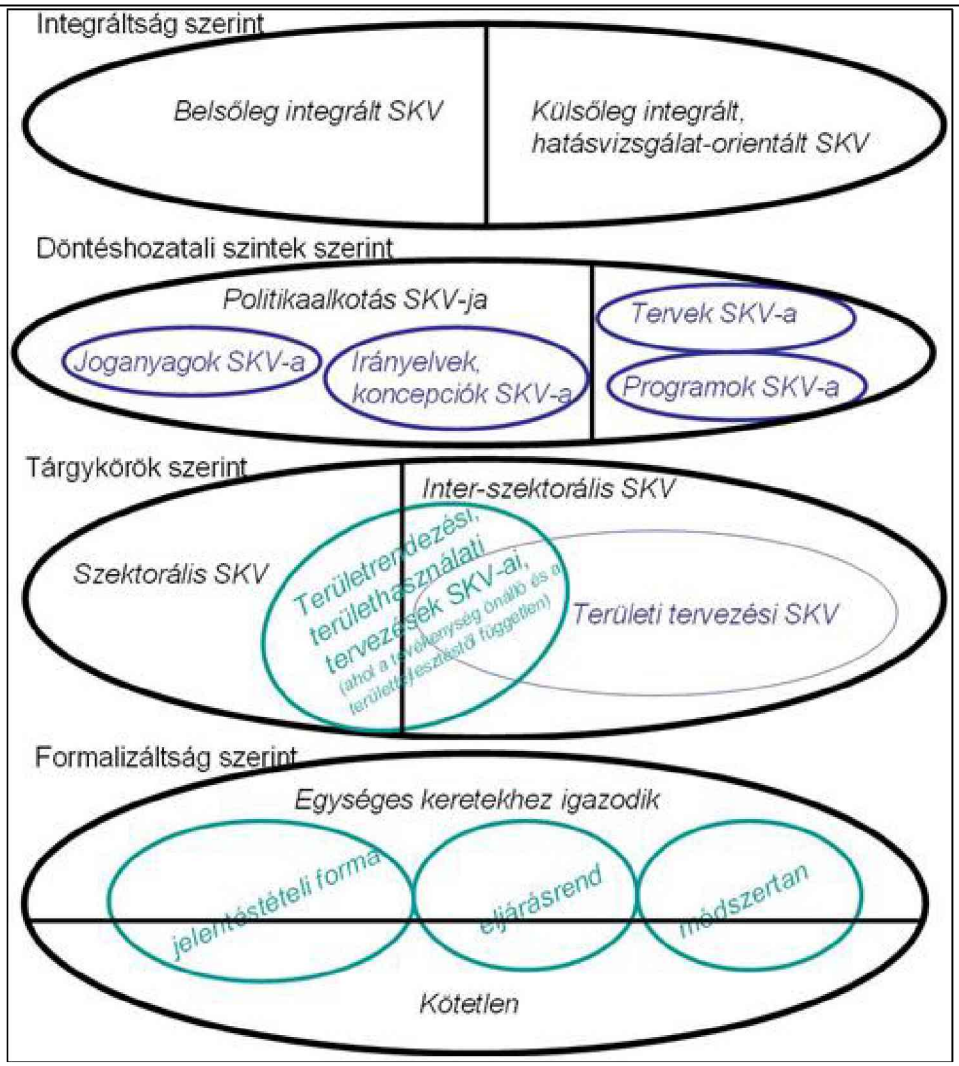

7. ábra: A főbb szempontok és csoportok alapján felállított SKV csoportok (Péti, M. 2006)

3.3.3.3.1. A SKV integráltság és formalizáltság szerinti felosztása

A SKV-i gyakorlatokban is felfedezhetők a már említett fő környezetintegrációs alapmodellek, és a SKV tevékenységek ennek alapján is tipizálhatók. A *külső, hatásvizsgálat-orientált SKV forma* a program elkészítése után, törvényes elfogadása előtt zajlik. A külső SKV integrációja alacsony fokú. Ez számos kedvezőtlen következménnyel jár. Így mindenekelőtt azzal, hogy a környezetügy a fejlesztések kialakításakor nem kap meghatározó szerepet, számos potenciális, az adott programhoz egyébként illeszkedő környezeti cél megfogalmazását, az egyéb fejlesztésekkel kialakuló szinergiákat nem teszi lehetővé. A környezetintegrált részvételi tervezés, a tervezéskor megvalósuló környezeti kommunikáció is csorbát szenved. Vitathatatlan előnye azonban, hogy legalább létezik. A környezetügyet számításba veszi a teljes tervezés során, bizonyos esetekben gyors, olcsó megoldást kínál (DOVERS, 2002). A másik előnye, hogy a folyamatot általában külső, a programkészítésben részt nem vett tanácsadók végzik, akik így természetszerűen teljesen új megközelítésből szemlélhetik az adott fejlesztéseket (EC DGXI, 1998). A külső forma DOVERS (2002) szerint csak a közvetlen és azonnali környezeti hatásokra fókuszál, következetes, jogszabályilag támogatott alkalmazása ugyanakkor segíti a fenntarthatóság megteremtését. JENKINS et al, (2003) szerint e forma előnye, hogy növeli a tervezési folyamat hatékonyságát és a SKV eredményességét, mert általa elkerülhetők a korai bevonással járó sokszor felesleges információ-áramoltatás idő és

költségvonzatai.[68] Magyarországon ennek az eljárásnak különös jelentősége lehet, ugyanis az utóbbi tíz évben folyamatosan készültek máig érvényben lévő, környezetintegrációt egyáltalán nem érvényesítő programdokumentumok, melyek utólagos vizsgálatára ez a forma az egyedüli járható út.

E külső forma a korábbi projekt szintre alkalmazott formákból fejlődött ki, és kevésbé követte a környezetintegrációban végbement változásokat. A műszaki paraméterekkel nem jellemezhető projekteket tartalmazó programok szintjén még a külső SKV is más eljárást igényel, mint a projektszinten. A tárgy jóval komplexebb, kevésbé kiszámítható, nagyobb a bizonytalansága, kevésbé számszerűsíthetők tényezői, megnő a tervezői szubjektivitás szerepe és kockázata. A külső SKV-k módszerei és eszközei ezért kevésbé egzaktak, mint a projekt szintű KHV-k által alkalmazottak. Sok kvalitatív, a menedzsment tudományából eredő eszközt használnak, melyek sarkalatos pontja a kommunikáció, az információszerzés. Az információkat strukturálni kell, előkészítendő a közösségi értékválasztást (PÉTI, 2002a).

A *belső formában* megnyilvánuló SKV a programkidolgozás egész folyamatát végigkíséri, a helyzetértékeléstől a célok kijelölésén át a prioritások kialakításáig. A belső forma környezetintegrációja magasabb szintű, a környezetvédelem érdekein túl a fenntartható fejlődés kritériumainak érvényesítésében is nagyobb lehetőségeket kínál (THERIVEL – PARTIDARIO, 1996). A forma ugyanis már a fejlesztési irányok kialakításánál megjelenik, így nem csak kontrolláló, de aktív cselekvő szereppel is bír. A belső forma esetén a kvalitatív eszközök dominálnak, benne a kommunikáció és a dialógus szerepe még jelentősebb, mint a külső forma esetében. Dovers (2002) ún. *mély SKV*-nak nevezi ezt a formát, mely a problémák eredendő okival foglalkozik, a termelési, fogyasztási, mobilitási szokásokkal.[69] [70]

Mind a belső, mind a külső formájú SKV folyamat- és rendszerszemléletű. Ennek megfelelően nem zárul le az értékelés kivitelezésével és a hivatalos elfogadással. A tevékenység során a környezeti szempontú monitoring és értékelés lefolytatásához szükséges szempontok, indikátorok, küszöbértékek is meghatározásra kerülnek.

A környezetintegrációs modellek SKV típusai összefüggnek a *formalizáltság szerinti típusokkal*. A *jóvágyás-orientált SKV* (1) olyan szerepet tölt be, mint a KHV vagy az előzetes programértékelés.[71] A tervdokumentum elfogadás előtt kapcsolódik be a tervezési folyamatba, standardizált módszer, dokumentáció és eszköztár jellemzi. Az *integrált modell* (2) párhuzamosan végigköveti a PPP-k tervezési lépéseit, szokás *célvezérelt* (angolul *objective-led*) *modell*nek is hívni, mert rajta keresztül magának a döntéshozási folyamatnak a környezeti szempontú befolyásolása zajlik már a célok kialakításától (DUSIK, 2001).[72] Nem minden esetben dokumentált, módszere nem standardizált.[73] A *formalizált integrált modell* (3) megegyezik a célvezérelt formával, de jogszabályilag előírt, valamint dokumentációja és módszertana standardizált (de eszközei nem feltétlenül azok). Átlátható és szabályozott PPP rendszerekben létezhet, ahol egyértelmű kapcsolatok vannak az egyes hierarchia szintek között, a politikaalkotástól a programokig tisztázottak az egyes döntéshozatali lépések és meghatározásra kerültek fenntarthatósági kritériumok (THERIVEL – PARTIDÁRIO, 1996).[74]

---

[68] Továbbá e megközelítés alkalmazása során felmerülhetnek nehézségek, melyek egyértelműen rámutatnak szabályozási hiányosságokra, pl. egy vízkitermelési program esetén térségi víz- és erőforrás-gazdálkodási stratégia hiányára. E jelenség a *felnagyítás* (angolul *trickle-up*) (POPE – MORRISON-SAUNDERS, 2006).

[69] Pl. forgalom csökkentését követeli, nem csak a közlekedési eszközök környezetbarát technikáinak preferálását.

[70] Az EU SKV kánonja a belső formához áll legközelebb, de hordoz külső elemeket is (ld. részletesen később).

[71] Dovers (2002) *sekély SKV*-nak nevezi. *D-A-D modell*ként is jelölt, ui. a fejlesztési döntést követi a vizsgálat, majd a megvalósítás (angolul *Decision, Assessment, Development*) (POPE – MORRISON-SAUNDERS, 2006).

[72] A célvezérelt modellt proaktívnak is nevezik (POPE – MORRISON-SAUNDERS, 2006).

[73] A 2005-ös Országos Területfejlesztési Koncepció e típusba sorolható (SALAMIN – PÉTI, 2005).

[74] Ide tartozik az EU saját jogszabályalkotásának SKV-a és a tagállami gyakorlatot szabályozó SKV direktívája.

3.3.3.3.2. Egyes döntéshozási szintek SKV-i

A közösségi tervezés egyes döntéshozatali szintjeihez kötődő SKV-k jellemzését nehézkessé teszi a hazai és nemzetközi tervezési rendszerek egységes terminológiájának hiánya. Az egyes tervezési rendszerekhez kötött döntéshozási hierarchia országonként nagymértékben eltér, a *PPP (policy, program, plan)* szintek más és más jelentéssel bírnak (SADLER, 2005). A kifejezések hazai terminológiával való megfeleltetése körülményes, különösen az egységes hazai tervtörvény hiánya miatt. Az EU regionális politikájában igen letisztult rendszer alakult ki napjainkra, ezért az egyes szintek jól illusztrálhatók uniós példákkal (a PPP szintek jelentését részletesebben ld. a Végjegyzetek függelékében [V]).

Bár SKV elméletileg a *PPP* minden szintjéhez adaptálható, a gyakorlatban a legmagasabb politikaalkotási (angolul *policy*) szinthez igen ritkán társul. A követő környezetpolitikai magatartást tanúsító tagállamok tiltakozása miatt ezt még az EU SKV direktívája sem írja elő (CEC, 2004). Ebben a fejezetben elsősorban a politikaalkotás SKV-ának jellegzetességei kerülnek rövid bemutatásra, mert a tervek (angolul *plan*) és a programok (angolul *programme*) jelentik a SKV klasszikus szintjét, ezekre fókuszál a kutatás egésze.

A szakirodalmak az egyes döntéshozási szintekre vonatkozóan általában nem különítenek el módszertanilag eltérő SKV kategóriákat. FISCHER (FISCHER, 2002 in TOMLINSON, 2003) vizsgálata sem tár fel az egyes szinteken jelentkező eltérő gyakorlatokat, melynek egyik fő oka az egyes nemzeti *PPP* rendszerek egységességének, összehasonlíthatóságának hiánya. FISCHER (2003) már említett, KHV alapú SKV értelmezése ugyanakkor kiemeli a szakértők növekvő szerepét a döntéshozatal alacsonyabb szintjei felé. E szerint a programok SKV-it már tisztán szakértői tudásbázison és döntéseken alapulva kell elkészíteni, míg a magasabb szinteken a tanácsadó és moderátor jellegű tervezői szerepek dominálhatnak.

SADLER (2005) a politikaalkotás *(policy)* SKV-ait több fejlett állam gyakorlatának elemzésén keresztül vizsgálva szintén arra a következtetésre jutott, hogy a *PPP*, de különösen a politikaalkotás szintje a közösségi tervezésben az egyes nemzeti keretekben nagyon különböző tevékenységeket jelenthet. Továbbá megállapítja, hogy a politikaalkotás *(policy)* szintjének SKV gyakorlata a legkevésbé fejlett és egységes. A SKV-k e szinten gyakran ad-hoc jellegűek, gyakran nem tisztázott, hogy az amúgy már létező nemzeti SKV jogszabályok hatálya a döntéshozatal e felső régióiban meddig terjed.[75]

A politikaalkotás (*policy*) szintjén belül az egyes jogszabályok SKV-a az átlagosnál rendszerezettebben működik. Tipikus példája ennek a jogszabályok kötelező tesztszerű hatásvizsgálata. A környezeti hatásvizsgálat gyakran társadalmi és gazdasági hatásvizsgálatokkal együtt zajlik. A politikaalkotás SKV-ainak szintén fontos jellegzetessége, hogy partnerségük sokkal korlátozottabb, mint az alacsonyabb szintű tervek esetében, a nyilvánosság bevonása pedig csak egyirányú kommunikációval lehetséges (jelentéseik nyilvánosak és publikálásra kerülnek, de csak a döntést követően).

SADLER (2005) a politikaalkotás szintjén különböző típusokat különített el. Az első típus az *egyszerű környezetvédelmi hatásvizsgálati forma*. E modell a kelet-európai államokra jellemző. A modellben ritkán kerül sor jogszabályok SKV-ára, inkább a politikaalkotás tervdokumentumaira alkalmazzák. A második típus a *módosított tesztszerű környezeti hatásvizsgálati forma*, mely gyakran jár együtt társadalmi és gazdasági hatástesztekkel is. A második modellbe tartozik a nagy SKV hagyományokkal rendelkező nyugat-európai és skandináv országok gyakorlata (egyes példákat ld. Végjegyzetek függelékében[VI]). A harmadik modell a *valódi stratégiai vizsgálati forma*, mely nem a hatásvizsgálatra, hanem a tartalmi befolyásra fókuszál, és a környezeten túlmutató fenntarthatóságra épít (EU, Nagy-Britannia –

[75] Hasonló mondható el a hazai a tapasztalatokról is. A 2005-ös Országos Területfejlesztési Koncepció esetében különböző hivatalos vélemények láttak napvilágot arra vonatkozóan, hogy a Koncepciót kötelezően kell-e kísérnie SKV folyamatnak, és milyen formalizált eljárással, dokumentálással. Ezek a dilemmák annak ellenére éltek, hogy addigra már kialakításra került a 2001-es uniós SKV direktíva hazai jogszabályi háttere is.

az egyes példákat ld. Végjegyzetek függelékében[vii]). Valamint említhető egy negyedik integrált modell is, mely a természeti erőforrások felhasználásának korlátaiból kiindulva ítéli meg a környezeti hatásokat (új-zélandi gyakorlat).

Magyarországon a politikaalkotás szintje nem szerepel a SKV gyakorlat és szabályozás tárgykörében. Helyi szinten a területi koncepciókhoz kapcsolódik a környezeti hatások vizsgálatának követelménye. Ezek azonban egyrészt valójában nem történnek meg, másrészt a koncepciók szintje hazánkban inkább a tervek (*plan*) szintjének felel meg (nem a *policynak*). Így az új Országos Területfejlesztési Koncepció (OTK) is bír politikaalkotási természettel, szakmapolitikai fejezetekkel. Ezért a kialakítását kísérő SKV tekinthető az első hazai SKV próbálkozásnak a politikaalkotás szintjén.[76]

A SKV-k döntéshozási szintek közötti *lépcsőzetes (*angolul *tiered) hierarchiájának* kérdése az előző témánál gyakrabban vizsgált (FISCHER, 2003; RISSE et al, 2003; FELDMANNA – VANDERHAEGENA, 2001). A szakirodalomban kifejezetten fontos kérdés az egyes szintek párhuzamos, ismételt stratégiai környezeti vizsgálatainak és hatásvizsgálatainak elkerülése. Ezért egy adott stratégiai szinten lefolytatott SKV át kell, hogy vegyen funkciókat az alacsonyabb stratégiai és akár a projekt szintek hasonló tevékenységitől.[77] A felesleges munkafázisok elkerülése és a hatékonyság csak ezen a módon biztosítható. Elképzelhető, hogy a magasabb stratégiai szinten lefolytatott SKV feleslegessé tesz az alacsonyabb szintű SKV-okat, de nem vált ki projekt szintű KHV-t (THERIVEL – PARTIDÁRIO, 1996).

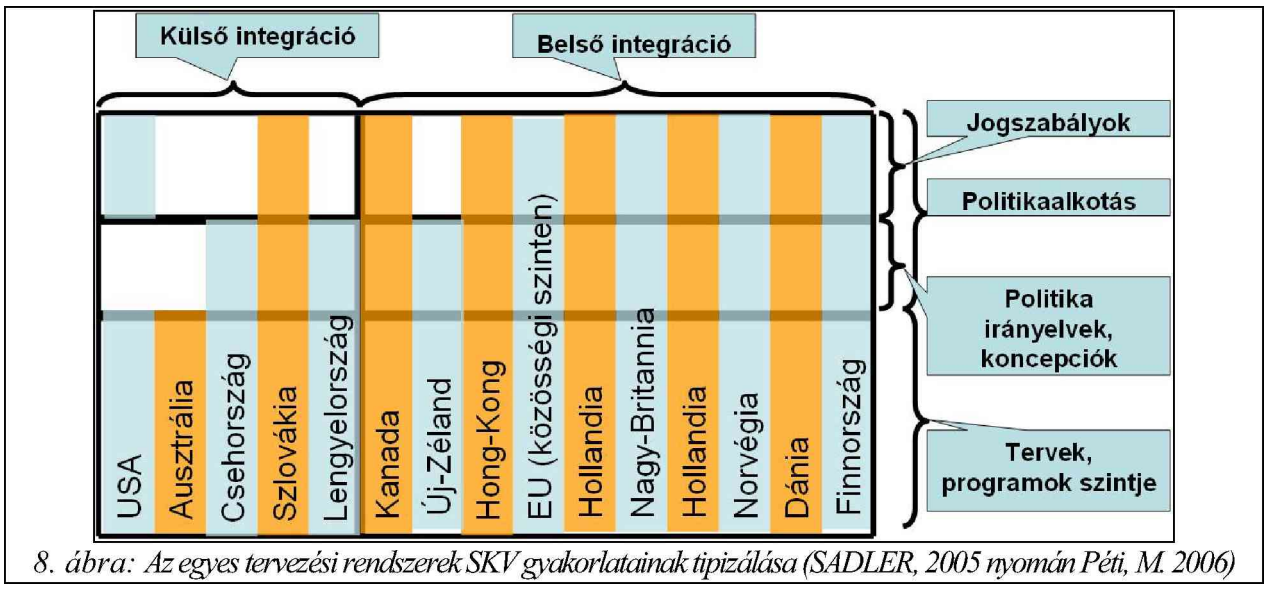

8. ábra: Az egyes tervezési rendszerek SKV gyakorlatainak tipizálása (SADLER, 2005 nyomán Péti, M. 2006)

3.3.3.3.3. SKV tárgykörök szerinti felosztása

A SKV egy másik fő tipizálási szempontját a kapcsolódó fejlesztési tervek tárgykörei nyújtják. E szerint két fő típus a *szektorális* és az *interszektorális* SKV különböztethető meg (THERIVEL – PARTIDÁRIO, 1996).

A Fenntarthatósági Centrum (C4S, angolul *Centre for Sustainability*) tipizálása (2005) szerint a *szektorális* SKV-k közül az energetikai, vízügyi, hulladékgazdálkodási, természeti

[76] A 2005-ös OTK-hoz kapcsolódó SKV formalizálatlan mélyen integrált eljárást követett, részletes elemzését ld. később. Az OTK-val párhuzamosan készült egy ún. Országos Fejlesztéspolitikai Koncepció (OFK) is, mely egyértelműen a politikaalkotás szintjéhez sorolható tervdokumentum. Az OFK-hoz elfogadása után egy formalizált külső SKV csatlakozott, mely azonban már nem volt hatással a tervezésre. A hazai környezetvédelmi törvény (1995. évi LIII. Törvény 43.§.) tartalmaz előírást jogszabályok ún. vizsgálati elemzésére, de ezt pár környezetvédelmi jogszabály kivételével a gyakorlatban nem alkalmazták (VÁTI, 2003).

[77] Például beazonosítja az adott stratégia környezeti szempontból kritikus, más programokban részletezésre kerülő elemeit és kezelési irányelveket fogalmaz meg velük kapcsolatban. Vagy kijelöli a környezetpolitika irányelveivel való összhang kereteit és a környezeti célokat, melyek követendők az alacsonyabb szinteken is.

erőforrásgazdálkodási, bányászati és a közlekedési ágazat emelhető ki. E területeken rendelkezik a SKV a legnagyobb hagyományokkal. Ez azzal magyarázható, hogy esetükben hatékonyan alkalmazhatók a hagyományos KHV alapú hatásértékelési módszerek. Kiemelt jelentőséggel bírnak a kvantitatív módszerek és eszközök (pl. FINNVEDEN et al, 2003; FISCHER, 2002 in TOMLINSON, 2003).

A víz- és hulladékgazdálkodás, valamint az energetika esetén a hatásvizsgálatszerű elemzéseket a különféle környezetgazdálkodási és makroökonómiai modellek használata teszi lehetővé. Megvalósítható a kockázatok becslése, alternatívák hatásainak kiszámítása, ugyanakkor foglalkoznak helykiválasztással és a számba jöhető infrastrukturális fejlesztések környezeti hatásaival is (pl. SHEATE et al, 2001; BOWLES – BARKER, 2005).

A közlekedési, valamint az energiaszállítási és kitermelő-feldogozó telephelyeket[78] lokalizáló tervek esetében a térinformatikai módszerek használata meghatározó, melyekkel a hatásterületek (természetes területekre, ökológiai folyosókra, áramlásokra, madarak vonulási útvonalára stb.) stratégiai szintű felbontásban lehatárolhatók, az egyes alternatív helyszínek és nyomvonalak összehasonlíthatók (DTI, 2002; DTI, 2005). Összetettebb változataikban pedig a tágabb fenntarthatósági megfontolások vizsgálata is megtörténik, mint a közlekedési szokásokra, lakossági mobilitásra gyakorolt hatások (BINA, 2001; BINA – VINGOE, 2000), vagy a közlekedési eszközökben használt technológiák számbavétele (EPD, 1999).

Az *interszektorális SKV-k* a szektorális SKV-oknál bonyolultabb feltételrendszerekhez és összefüggésekhez igazodnak. Az interszektorális tervezés általában területi dimenzióval rendelkezik (kivételek csak a politikaalkotás szintjén fedezhetők fel). A dolgozat tárgyának szempontjából a területi tervezési SKV kiemelkedő fontosságú. A területi tervezéshez kapcsolódó döntéshozatali szintek elsősorban a célok és az érdekeltek, partnerek összetettségében különböznek az egyéb fejlesztésekétől. Így a területi tervezéshez kapcsolódó SKV-k különös kihívást jelentenek. A szakirodalmak néhány főbb közös jellegzetességét említik a területi tervezési SKV-oknak.

A gyakorlatban a területi tervezés SKV-ai gyakrabban támaszkodnak a menedzsment tudományából táplálkozó *kvalitatív módszerek*re *és eszközök*re (FISCHER, 2002 in TOMLINSON, 2003). Az ágazatokban könnyen alkalmazható alternatívák kiválasztására kvantitatív módon alkalmas modellek sok szektor fejlesztésének egyidejű megjelenítése esetében nem működnek. Ezért ez esetben a SKV-k során sokkal nagyobb szerepe van az általában környezetbarátnak vagy fenntarthatóbbnak tartott adott ágazati fejlesztési megközelítés egyszerű preferálásának.[79] Így a SKV nagyon gyakran előre összeállított fenntarthatósági vagy környezeti értékelési kérdések gyűjteményével szembesíti a területi terveket. Ezek az egyes ágazatok általánosan környezetbarátnak vagy fenntarthatóságot szolgálónak tartott alternatív fejlesztési lehetőségeinek alkalmazására vagy az adott ágazat környezetvédelmi céljainak alkalmazására kérdeznek rá (ld. pl. 9–10. ábra).[80]

[78] A szélenergia, kőolaj kitermelés esetében tipikus (brit, dán példák).

[79] Ez a megközelítés tapasztalható az Unió 2007–13-as interszektorálisnak tekinthető regionális politikájában is. Pl. a fejlesztésekben egyértelműen a közösségi közlekedés preferált az egyéni motorizált közlekedés lehetőségeinek kialakításával szemben. Az általánosítások anomáliákat okozhatnak (pl. ahol még nincs úthálózat, ott először annak kiépítése indokolt). Ezért is fontos, hogy a regionális tervek és kapcsolódó SKV-aik ne ágazati megközelítésűek legyenek, hanem a valós területi adottságokat vegyék figyelembe.

[80] Ez az ellenőrző protokoll elsősorban a tervezést követő, hatásértékelés jellegű SKV sajátja, pro-aktív megközelítésekre kevésbé alkalmas (POPE – MORRISON-SAUNDERS, 2006).

- Nettó munkahelyteremtésének maximalizálása
- Erőforrás-felhasználás hatékonyságának növelése
- Hozzáférés és az egyenlő esélyek növelése
- Kapacitásépítés és humánerőforrás minőségi fejlesztése
- Az egyes fejlesztési irányok stratégiai integráltságának növelése
- Fejlesztésre való igények igazoltsága
- Fejlesztések hatása az infrastruktúrára (igénygenerálás csökkentése, hatékonyság növelése)
- Környezeti hatások (negatív csökkentése, pozitív hatások növelése)
- A fejlesztések helyi szinten megnyilvánuló hozzáadott értékének növelése
- Társadalmi befogadás bátorítása
- Megvalósíthatóság és hosszú távú fenntarthatóság biztosítottsága

9. ábra: Elvárt fenntarthatósági kritériumok a regionális programozásban (East of Scotland European Partnership in SEPA, 2004 nyomán Péti, M. 2006.)

- Barnamezős beruházások bátorítása a fejlesztések során
- Energiahatékonyság figyelembevétele a fejlesztések során
- Tömegközlekedés bátorítása a fejlesztések során
- Természetes élőhelyek kialakítása-védelme a fejlesztések során
- Anyag és energiafelhasználás hatékonyságának növelése a fejlesztések során
- Környezeti megfontolások megjelenése a kapcsolódó helyi fejlesztési programokban

10. ábra: Elvárt fenntarthatósági kritériumok a regionális programok megvalósítása során (Strathclyde European Partnership in SEPA, 2004 nyomán Péti, M. 2006.)

Az e fejezetben hivatkozott szerzők a SKV *helyspecifikusság*át általában nem tartják szükségszerűnek. Sőt a SKV egyik jellegzetességének tartják, hogy a KHV-val szemben nem kell figyelembe vennie a helyi környezeti viszonyokat még a területi tervezés SKV-inak esetében sem[81]. Ez azt jelenti, hogy a legtöbb SKV még mindig kimerül az általános környezetvédelmi, fenntarthatósági szempontrendszereknek való megfeleltetésben még a területi tervek esetében is. Némely szerző megemlíti, hogy minél közelebb van a lokális szinthez a területi tervezés, annál inkább szükségszerű, hogy kapcsolódó SKV-a konkrét hely-specifikus vizsgálatokkal is rendelkezzen (FINNVEDEN et al, 2003). E dolgozat szerzője szerint a SKV helyspecifikusságát nem szabad ilyen szigorú korlátok között tartani. A SKV-nak éppen azt a célt is szolgálnia kell a fejlesztési tervezés során (különösen a területi tervezés esetében), hogy a fejlesztéseket behelyezze a valós helyi környezetbe, a táji ökorendszerekbe.

A különböző SKV rendszerező szakirodalmakban a területrendezési és területfejlesztési tevékenység a nemzetközi fogalomhasználatnak megfelelően gyakran egy kategóriába kerül (FINNVEDEN et al, 2003). A hazai értelemben vett, a helyi földrajzi adottságokra kevésbé tekintettel lévő, ezt a feladatot szinte teljes egészében a területrendezésre hagyó területfejlesztési gyakorlat egységes kezelése, és a hozzá kapcsolódó SKV-k tipizálása ritka (kivétel pl. JACKSON, 2001). A területfejlesztés kategóriájának leginkább a regionális társadalmi-gazdasági tervezés uniós gyakorlata (*regional development*) feleltethető meg (CLEMENT, 2001). E dolgozat tárgya erre a kategóriára fókuszál, így ez a későbbi fejezetekben részletesebb tárgyalásra kerül.

Az egyszerűen a földrajzi helykiválasztás szabályozására koncentráló területrendezési (*land use*) tervek SKV-ai átmenetet képeznek az interszektorális és a szektorális SKV típusok között. Ugyanis ez esetben a területi tervezés olyan ágazati jellegű tevékenységként jelenik meg, mely a legkülönfélébb tevékenységek helykiválasztását segíti. A kapcsolódó SKV-k leggyakrabban térinformatikai módszerekkel kimutatott vízbázis védelmi, természetvédelmi, tájökológiai hatások, zajhatások alapján módosítják a terveket, újabb alternatívák kialakításával (ld. 1. térkép). A vizsgálatok eredményei úgynevezett konfliktustérképek formájában prezentálhatók (SHEATE et al, 2001). Ezek a SKV-k a környezetvédelemre és nem a fenntarthatóságra fókuszáltak. Interszektorális jellegük abban rejlik, hogy a vizsgálatok során figyelembe kell venni az egyes ágazatokhoz kapcsolódó infrastruktúrák eltérő környezeti hatásait. A fizikai-műszaki tervezésben, projektekben megtestesülő fejlesztések esetében a hely-specifikus vizsgálatok elengedhetetlenek (FINNVEDEN et al, 2003).

[81] Kivételt jelentenek az egyes infrastruktúrafejlesztéshez is kapcsolódó tervek SKV-ai, pl. közlekedés.

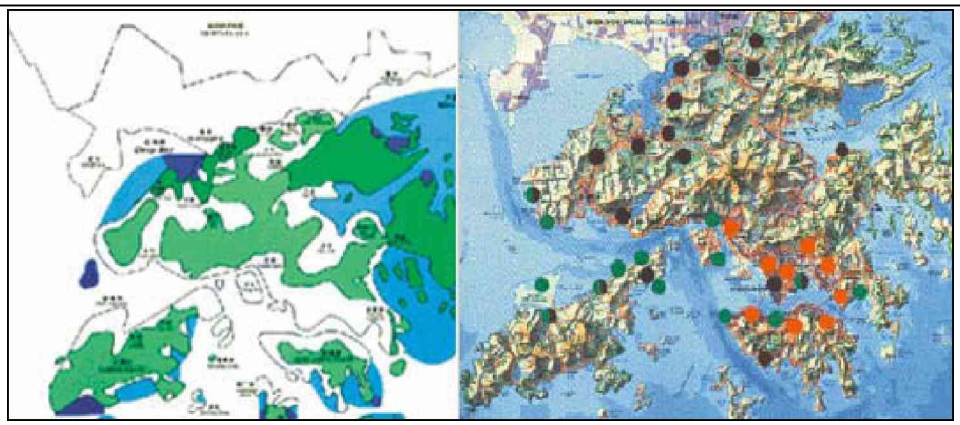

1. térkép: SKV által fejlesztésből kizárt ill. potenciális fejlesztési színhelyek Hong-Kongban (EPD, 1996)
(bal oldali térképen: zöld – a szárazföldi, kék a tengeri megkímélendő területek, a sötétebb árnyalatok szigorúbb védettséget jelentenek)

3.3.3.4. A SKV történeti háttere és formalizálódása nemzeti - és nemzetközi szinteken

Az egyes országokban sajátos SKV rendszerek alakultak ki. A nemzeti gyakorlatok a nemzetközi szervezetek SKV gyakorlatra és jogszabályi háttérre vonatkozó törekvései mentén lassan egységesednek. Általában elmondható, hogy a SKV jellegű tevékenységgel nemzeti szinten csak a környezetügyben innovatív államok rendelkeznek. A nemzeti gyakorlatok a használt megközelítés, a formalizáltság foka és a történeti háttér alapján tipizálhatók.

A *külső formában* jelentkező stratégiai környezeti hatásvizsgálatokkal találkozhatunk a SKV úttörő államaiban például Hollandiában, az USA-ban a programok, politikai irányelvek (jogszabályok) hatásainak kimutatásakor. Ez nem véletlen, hiszen az első SKV elképzelések a határozottan külső megközelítésű projekt KHV-ból fejlődtek ki. Nagy-Britanniában inkább a *belső formák* jellemzőek.

A *módszerek és eszközök tekintetében* megemlíthető, hogy míg az USA-ban a SKV átfogó, terjedelmes, közösségi részvétellel elkészített anyagokban jelenik meg, addig Hollandiában a döntéshozatali hierarchiákhoz kapcsolódik. Németországban kvantitatív modellalkotási és GIS támogatott eljárások, Nagy-Britanniában a kvalitatív, kis volumenű munkák a jellemzők (THERIVEL – PARTIDARIO, 1996).

A SKV napjainkban már sok fejlett állam döntéshozatali, közösségi fejlesztési gyakorlatában megjelenik. A *formalizáltság foka* jelentősen eltér. Nemzeti szinten elsősorban az USA, Új-Zéland és Hollandia képviselt úttörő szerepet. E szabályozásokban a hatásértékelés-szerű külső megközelítés az uralkodó. Az 1990-es évek folyamán a jogszabályi háttér több államban is megerősödött. Azonban a kezdetben gyengébb jogszabályi háttérrel bíró (legfeljebb ajánlások, határozatok szintjén) Dánia, Kanada, Nagy-Britannia, Ausztrália, Svédország, Németország, Finnország, Franciaország esetében is már korán megjelentek a gyakorlati alkalmazások. Az említett államok többségében tervezői módszertani gyűjtemények is segítik a stratégiai hatástanulmányok elkészítését (THERIVEL – PARTIDARIO, 1996).

Az egyes *országok és nemzetközi szervezetek* SKV kultúrájának jellemzését és fejlődésének bemutatását részletesen ld. a Végjegyzetek függelékében.[viii]

Az *EU SKV* jogszabályi hátterének elemzését, az EU SKV Direktívájának kialakulását azért érdemes külön megemlíteni, mert az Unió területi politikájára, a Strukturális Alapokhoz kapcsolódó tervezési tevékenységekre nagy hatással van. Így a dolgozat tárgyának szempontjából különös jelentőséggel bír. A téma fejlődése is a környezeti akcióprogramokkal és a Strukturális Alapokkal kapcsolatos szabályozások fejlődéséhez kapcsolódik. A lassú évtizedes belső fejlődése végére lassan kiforró, az EU strukturális alapjaihoz kapcsolódó SKV módszertan a belső formákat preferálja, de külső elemeket is hordoz. Az EU SKV

direktívájának részletes fejlődéstörténetét és módszertani jellemzőit ld. a Végjegyzetek függelékében.[ix]
1987-tól érhetők tetten az első *magyarországi* környezetintegrált területi tervezési és menedzsment kísérletek (RAKONCZAI et al, 1987). A Környezetvédelmi Törvény (1995. évi LIII. Törvény 43.§.) is tartalmaz utalást a SKV-ra. Ez az ún. vizsgálati elemzés ráadásul magas döntéshozási szintekre vonatkozna, de érvényesítése nem történt meg. 2005-ben megjelent az EU SKV direktívája által elvárt kormányrendelet is a SKV funkciót betöltő ún. környezeti értékelésekről. A rendelet szerencsére csak rendkívül kevés és zavaros módszertani megfogalmazást és megkötést tartalmaz, így teret enged a lehető legoptimálisabb hazai gyakorlatok jövőbeli kialakulásának is. Hazai gyakorlat ugyanis egyelőre nem létezik. Csak néhány ágazati fejlesztéshez (közúthálózat-fejlesztés, pl. FLEISCHER et al, 2001) köthető, valamint egy területfejlesztési SKV kísérlet említhető (az EU Strukturális Alapjaihoz kapcsolódó Nemzeti Fejlesztési Terv keretében lezajlott az első területfejlesztési SKV kísérlete – VÁTI, 2003). A hazai gyakorlat részletesebb elemzése e kutatás eredményeiben található.

3.3.4. A SKV a területfejlesztésben

A lokális szinten túlmutató formális területfejlesztési környezeti integrációt a jövőben minden bizonnyal a SKV biztosítja majd. Azért is kiemelten fontos elsősorban e dimenziókkal foglalkozni, mert a regionális szint, köszönhetően az uniós fejlesztési politikáknak, a Strukturális Alapoknak a területi szintek között meghatározó súllyal bír. Ennek az integrációs formának az 1990-es évek fejlődésének eredményeképpen a módszertana és a szabályozása is megteremtődött már az Unióban (CLEMENT, 2001).
Korábban már említésre kerültek a területfejlesztési és a szektorális SKV-k közötti különbségek alapján a területfejlesztési SKV-k jellegzetességeit úgy összegezhetjük, hogy azok általában erős integráltságot, adott esetben helyspecifikusságot, a kvalitatív döntéshozási módszerek és eszközök használatát igénylik. Ez elsősorban a területfejlesztési döntéshozói folyamat összetettségéből adódik. A gyakorlatok tekintetében persze eltéréseket tapasztalhatunk az egyes területfejlesztési SKV rendszerek között még az EU-n belül is.

3.3.4.1. A SKV mint formalizált területfejlesztési eljárás kialakulása

A legcélszerűbb, ha a területen jelenleg vezető EU jogszabályi hátterén és gyakorlatain keresztül követjük nyomon a fejlődést. Az uniós gyakorlatok fejlődését a Strukturális Alapokhoz kötődő regionális programozási ciklusok, és az ezeket szabályozó rendeletek, tervezési útmutatók tükrében lehet vizsgálni. A folyamatot több szerző is feldolgozta már eltérő megközelítésben (JACKSON, 2001; CLEMENT, 2001; ROBERTS, 2001). A következőkben a szerző ennek alapján kísérli meg a téma egységes bemutatását. Az alábbiakban mind a jogszabályi, mind a tervezői technikák tudatos fejlesztésében megnyilvánuló formák áttekintése következik.
A Strukturális Alapokhoz kapcsolódó első programozási ciklus (1989–93) még igen kis mértékben jelenített meg környezetintegrációt. A politikák között fennálló koordinálatlanságra több nemzetközi szervezet is felhívta az Unió figyelmét, így a második programozási ciklus (1994–99) már több formalizált környezetintegrációs eljárással került megvalósításra.
Az *első programozási ciklusra* jellemző gyenge környezeti integráció általában kimerült néhány környezetvédelemre, illetve a környezet állapotának javítására irányuló intézkedés tervezésében. Valójában azonban még ezek az intézkedések is igen alacsony számban fordultak elő az egyes programokban, leginkább a környezetvédelemben és a kapcsolódó szabályozásokban amúgy is élenjáró északi államok esetében volt ez tapasztalható. A kevésbé környezet-innovatív tagállamokban (pl. Portugália), csak az a törekvés mutatható ki, hogy az egyes fejlesztési intézkedések lehetőleg ne álljanak konfliktusban az amúgy is meglévő nemzeti és közösségi szintű környezetvédelmi szabályozás elemeivel. Bizonyos átmeneti

megoldások is feltűntek (pl. Nagy-Britannia), ahol elsősorban a programozás megvalósítása során kivitelezett fizikai-műszaki paraméterekkel bíró akciók környezeti hatásainak becslésére és az ezzel kapcsolatos környezeti integrációra kellő hangsúlyt helyeztek. Magából a programozás folyamatából azonban a környezetintegráció szinte teljesen hiányzott. Összességében azonban elmondható, hogy a valós környezeti hatásértékelési és vizsgálati tevékenységek az első programozási ciklusban nem zajlottak.

A tapasztalatok változtatásra ösztönöztek a közösségi fejlesztési politikában. A hiányosságokra a WWF, az Európai Környezetvédelmi Politikai Intézet (IEEP), és több független szakértő is felhívta a figyelmet. 1992-ben az European Court of Auditors is jelentésben hívta fel a figyelmet, hogy csak igen alacsony mértékű környezeti konformitást lehet felfedezni a Strukturális Alapok gyakorlati és jogszabályi rendszerében. Erre válaszul a *második programozási ciklusban* 1994-től már három igen alapvető környezetintegrációs elemet kellett kötelező érvénnyel megjeleníteni a Strukturális Alapokhoz kapcsolódó programozásban (ROBERTS, 2001). A programnak tartalmaznia kellett a környezet állapotának leírását, mint tervezési kiindulási alapot, meg kellett határozni a program környezeti hatásait a fenntartható fejlődési követelmények és a vonatkozó közösségi szabályozások alapján, és végül a környezeti partnerségnek is érvényesülni kellett a programozás folyamán, mely elsősorban a környezetvédelmi hatóságok bevonását jelenti.

A tapasztaltok alapján a második ciklusban születő programok esetében az előírásokat formailag érvényesítették ugyan, azonban ez nem mindig jelentett igazi tartalmi előrelépést. A környezet állapotának ismertetése általában leíró maradt, az analitikus és szintetizáló megközelítések hiányoztak. A leíráson túlmutató környezeti profil elemzések a fenntartható fejlesztés érvényesítése szempontjából különösen fontosak, mert számos fenntarthatósági tervezési kritérium kezelése csak az egyes környezeti elemektől elvonatkoztatottabb, szintetizált megközelítésben lehetséges. A hatásbecslés az egyes intézkedések esetében szintén feltűnt, de elsősorban csak a környezeti jellegű intézkedéseknél. Olyan gyakorlat is megfigyelhető, mely a hatásbecslést teljes egészében a projekt kiválasztási fázisra hagyja (Svédország).

Összességében azért előrelépés figyelhető meg. Ugyanis legalább megjelent, ha nem is terjedt el, egyfajta horizontális integráció, ahol a környezeti megfontolások jelen vannak az egyes intézkedések esetében, függetlenül attól, hogy az explicite a környezet védelmére állapotának javítására irányul-e vagy sem. A másik fontos eredmény a környezetügy és a regionális fejlesztések összetartozásának fel- és elismerése, az addigi, döntően gazdasági szemlélet mellett (PARTIDARIO, 2000).

A *jelenlegi (2000–06) programozási ciklus* szükségszerűen még tovább mélyíti a környezetintegráció lehetőségét. Természetesen az integráció foka és a fejlődésének üteme igen eltér az egyes tagállamok és akár régiók gyakorlatában. Azonban megemlíthető, hogy az integráció kiteljesedése megindult.

A horizontális (egyes intézkedésnél megjelenő környezeti integráció) és vertikális (önállóan jelentkező környezeti prioritások) integráció elemei nyomokban már az első ciklusban is megjelentek. Ezek kiteljesedése azonban csak a második ciklusban figyelhető meg. Ekkor már elsősorban a vertikális, explicit formák vezetnek, mikor a környezetügy maga is prioritást nyer az egyéb területfejlesztési prioritások mellett. Az integráció kiteljesedése a harmadik ciklusban a vertikális és horizontális integrációs formák szövedékét jeleníti meg. A regionális tervezések explicit környezeti prioritásai jelen vannak, ugyanakkor igen erős horizontális integráció is zajlik, azaz minden egyes intézkedés környezeti hatásainak felmérése megjelenik, kísérlet történik a kumulatív hatások, szinergiák kimutatására is.

A programtervezés alapos környezeti állapotfelmérésre támaszkodik, mely nem csak a független környezeti elemekre, de a környezeti elemek egymással és a területrendszer egyéb alrendszereivel fennálló kapcsolataira is rávilágít (pl. a gyenge vízminőségi paraméterek okai, a

rossz környezetvédelemi infrastruktúra okozta kedvezőtlen gazdasági feltételek, stb.). Az egyes intézkedések környezeti hatásainak vizsgálata során kialakított indikátorok segítségével az integráció a monitoring és az értékelés folyamán is megjelenik.
Az igazsághoz tartozik, hogy okulva a második ciklus tapasztalataiból, a harmadik tervezési ciklust ismét megelőzte a jogszabályi háttér fejlesztése, melynek eredményeként a horizontális integráció bár meghatározó maradt, új, az elmélyülő integráció irányába mutató elemek is megjelentek (CEC, 1993). A környezet védelme és minőségének javítása kiemelt fontosságú, támogatott regionális elemmé vált. A partnerség kiteljesedett a környezetvédelemben és a fenntartható fejlődés biztosításában érdekelt különböző szereplők irányában. Az energiahatékonyság és a tiszta energiák, valamint a megújuló energiaforrások felhasználásának ösztönzése is a kiemelkedő támogatási területek közé lépett.
A megjelenő legfontosabb elem azonban a környezetvédelemi és a fenntarthatósági szempontok érvényesítése *a területfejlesztési programok értékelése* során, különös tekintettel az úgynevezett *ex-ante*, azaz *előzetes értékelés* folyamatára. Az előzetes értékelés feladatává válik a program környezetintegráltságának, a nemzetközi, nemzeti és helyi környezeti stratégiákkal való harmonizálásának értékelése, valamint egy kvantitatív, a monitoringhoz és a projektkiválasztáshoz alapot nyújtó környezetállapot leírása, illetve a program környezeti hatásainak értékelése. Az előzetes értékelés döntően külsőleg a program első változatának elkészültét követően, de még az elfogadása előtt lép be a tervezési folyamatba. A SKV uniós programértékelésekkel fennálló kapcsolatának részletes elemzését ld. a Végjegyzetek függelékében.[x]
A fenti gondolatok tükrében talán már érthető, hogy miért tekinthető az EU SKV gyakorlata a külső és belső területfejlesztési SKV formák egyfajta keverékének. A megközelítések pontosabb feltárása és egységes rendszerezése érdekében röviden meg kell ismerni az EU területfejlesztési programértékeléseinek gyakorlatát is.
Új-Zéland területi tervezési SKV-ának fejlődését kiegészítő példaként ld. a Végjegyzetek függelékében.[xi]

3.3.4.2. Területfejlesztési SKV módszerek, eszközök és kommunikáció

Mint arra korábban már többször is rámutattunk a tervezői megközelítések, eszközök és az eszközökből felépülő módszerek a SKV esetében elsősorban a környezeti és területi tervezés keverékének tekinthetők, és döntő súllyal szerepelnek itt a menedzsmenti gyökerű kvalitatív módszerek és eszközök. Már több területfejlesztési SKV-tal kapcsolatos módszertani kiadvány látott napvilágot, elsősorban az uniós fejlesztési politikákhoz kapcsolódó eljárásokba ágyazottan.[82]
FINVEDEN et al (2003) a SKV eszközök egy új csoportosítását állítja fel. A hely és idő-specifikusság (korlátosság) illetve a kvantitativitás mértéknek megfelelően állapít meg eszközcsoportokat. Szintén megemlíti, hogy az eszközök mennyire alkalmasak a *DPSIR indikátor modell*[83] egyes szintjeihez rendelt indikátorok kialakítására és összehasonlító elemzéseik lebonyolítására. A felsorakoztatott széles eszközkészlet[84] a projekt KHV gyakorlatból származik, és elismerten elsősorban a kvantitatív, szektorális ezen belül is kifejezetten az energetikai SKV-okra alkalmazható. A szerzők ugyanakkor lehetőséget látnak területi tervezési alkalmazásukra is. Felvázolnak egy elvet is, mely szerint a SKV-ban az

[82] 1993 Európai Bizottság *aide memoire;* 1996 Európai Bizottság *strategic guidelines*, melyben megjelenik a környezet és regionális fejlesztés összetartozásának elismerése, a regionális fejlesztések tárgya bővül; 1997 és 1999 ECOTEC *Handbook*; 1998 *Environmental Reserach Management* (EU DGXVI, 1999).
[83] A *DPSIR modell* (KHAN – ABBASI, 1998 in FINVEDEN et al, 2003) az igények (pl. társadalmi), a kielégítő megoldások, a környezeti állapot (a megoldás eredménye), a hatás és az alternatív válasz (angolul *Driving forces, Pressure, State, Impact, Response*) szintjéhez rendelt indikátorok összehasonlító elemzésére épül.
[84] Pl. életciklus analízis, input-output elemzés, kockázatbecslés, hatás követési analízis, multi-kritérium elemzés.

alternatívák meghatározásának fázisában a kvalitatív, az alternatívák kiválasztásakor pedig a kvantitatív eszközök használatának túlsúlya kívánatos. Mindez respektálható, azonban a mélyen integrált területfejlesztési SKV esetében az alternatíváknak kisebb a szerepük, mert a célok jobban harmonizáltak a fenntarthatósági és környezeti megfontolásokkal. A hatások és alternatívák kvantitatív módon való meghatározása és összehasonlításuk a kevés konkrét fizikai tervet hordozó területfejlesztési SKV-okban általában nehézkes.

J. GLASSON és J. GOSLING (2001) az európai területfejlesztési SKV megközelítéseket vizsgálta meg a gyakorlatban. Az integráltság különböző változatait detektálták. A holland SKV alacsony fokon integrált KHV alapú modellje (angolul *incremental model*) leginkább csak a tényezőire bontott PPP egyes elemeinek KHV-át tartalmazta, szinte kizárólag azon elemekét, melyek fizikai paraméterekkel bírnak. Szintén külső kategóriának tekinthető epizodikus SKV modell (angolul *stepped model*) fejlődött ki Spanyolországban és az 1990-es évek legtöbb EU strukturális programjához kapcsolódóan. Nagy-Britanniában egy integráltabb belső megközelítés megjelenése volt tapasztalható az 1990-es évektől.

A következőkben két nagy (*külső* ill. *belső*) SKV megközelítés (ld. 11. ábra) szerint kerülnek kategorizálásra a főbb SKV eszközök és az egyes megközelítésekre támaszkodó főbb SKV módszerek. A módszerek az eszközök, illetve eszközcsoportok szakértői kombinációiból épülnek fel. Megemlítendő, hogy több eszköz ugyanazon formában vagy kis változtatásokkal egyszerre szolgálhatja magát a programozás folyamatát és a programozás SKV-át. Továbbá kiszolgálhat akár belső akár külső környezetintegrációs formát. Mindez hasonló ahhoz, ahogy a programértékelés és a programozás is gyakran ugyanazokkal az eszközökkel dolgozik (CLEMENT, 2001). A következőkben külön nem hivatkozott eszköz- és módszerleírások az EC DGXI (1998) nyomán készültek, adott esetben módosításokkal.

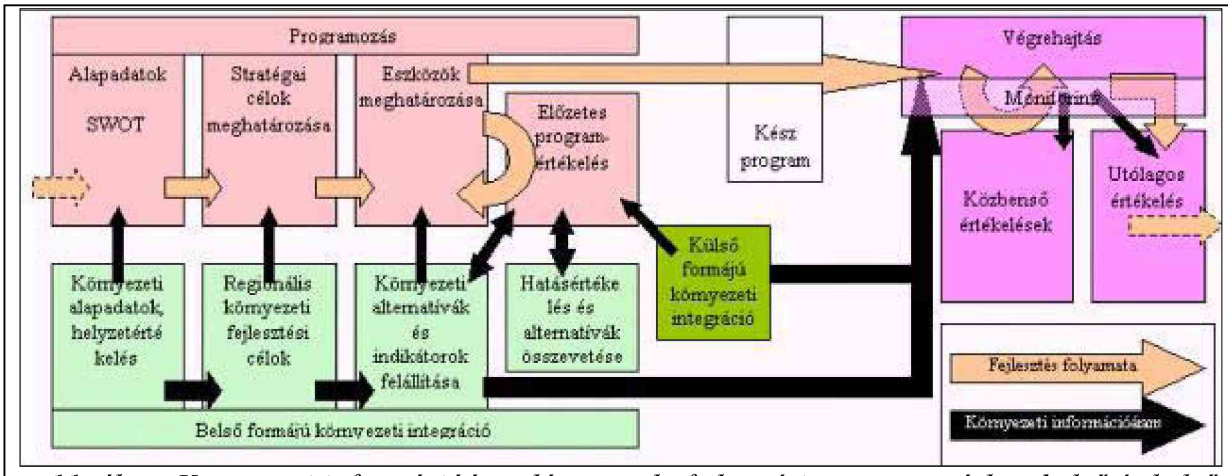

11. ábra: Környezeti információáramlás a területfejlesztési programozásban külső és belső formájú SKV-k esetén (Péti, M. 2002 nyomán).

Mind a külső, mind a belső SKV lépéseiben meg kell, hogy jelenjen az *alternatívák kiválasztása*, a *hatások kezelése* és a *mérséklő intézkedések alkotása*. Az egyes *alternatíva-típusok felállítás*ának fontossági prioritási rendje az alábbi: szükségletek alapján (ez külső formában alig jelenik meg), megközelítések alapján, helykiválasztás, ütemezés és implementációs technikák szerint (POPE – MORRISON-SAUNDERS, 2006). A *hatások kezelés*ének két nagy lépése: a hatások kiszámítása, majd értékelése. Egy hatás jelentőségének megállapításában az alábbi tényezők játszanak szerepet: nagyságrend, valószínűség, időzítés, visszafordíthatóság, befogadó környezet érzékenysége, jogi kritériumokhoz és szabványokhoz való viszony (POPE – MORRISON-SAUNDERS, 2006). A *mérséklő intézkedések* lehetséges formái: minimalizálni és elfogadhatóvá tenni a negatív hatásokat, maximalizálni a pozitív hatásokat, megkeresni a kölcsönös környezeti (vagy társadalmi-gazdasági) és fejlesztési előnyök lehetőségét. A mérséklő intézkedés-típusok fontossági és alkalmazási prioritási rendje

az alábbi: elkerülés (a külső forma ezt alig képes felkínálni), hatásminimalizálás, hatás megváltoztatása, hatáscsökkentés, veszteséghelyettesítés vagy -pótlás (főként etikai megfontolások miatt az eszmei értékeket, ha elvesznek, csak ugyanolyan típusúakkal lehet pótolni) (EPA, 2005).

3.3.4.2.1. Külső formájú SKV tervezői módszerek

A módszerek és megközelítések tekintetében a külső SKV sok rokonságot mutat a programértékeléssel és a környezeti hatásvizsgálattal (SHEATE et al, 2003). Itt sem lehet egyértelmű eljárási utakról beszélni. Inkább elmondható, hogy számos megközelítés része a kánonnak, és az aktuális helyzet, valamint a tervezői tapasztalat dönt az egyes megközelítések kiválasztásakor.

Így a tervező választhat a megközelítés fő irányai közül is. A *felülről közelítő* (angolul *top-down*) hatásértékelési megközelítés a programot egészként értelmezi, és innen indul ki az egyes intézkedések irányába. Az *alulról közelítő* (angolul *bottom-up*) a program egyes intézkedéseiből indul ki, és ezt követően szintetizál.

Módszertani szempontból még kiemelendő, hogy a fejlesztési és környezetvédelmi hatóságok, a programmenedzsment és a program monitoring bizottsága alkotja *a külső SKV kulcsszereplőit*, és a KHV-hoz hasonlóan fontos a folyamat nyilvánossága is (THERIVEL – PARTIDARIO, 1996).

Egyes külső formájú SKV tervezői eszközök ismertetése a dolgozat Végjegyzeteinek függelékében olvasható.[xii]

3.3.4.2.2. Belső formájú SKV tervezői módszerek

A belső típusú SKV eszközei összetettebbek, gyakran az egész programozási folyamatot feltérképező hosszú módszerek. Ez a megközelítés a SKV-nak még erősebb folyamat jelleget kölcsönöz (SHEATE et al, 2003). A SKV készítést általában a programkészítéshez illeszkedő fázisokra bontja (ld. 2–3. táblázat). Ezért a belső SKV eszközeit érdemes a szakirodalomban jelenleg leginkább elfogadott SKV eljárási lépések, mint módszertani keret mentén bemutatni (pl. THERIVEL – PARTIDARIO, 1996; FINNVEDEN et al, 2003; FISCHER, 2003).

E lépések lényege, hogy a SKV készítés a helyzetértékeléstől, a célok kijelölésén át egészen a monitoring és az értékelési folyamtokig jelen van, ezáltal folyamatos környezeti és fenntarthatósági visszacsatolást biztosít a programozásban.

2. táblázat: Egy általános PPP és SKV folyamat párhuzamos bemutatása (THERIVEL, 1996 ny. Péti, M. 2004)

PPP ALKOTÁSI FOLYAMAT	KAPCSOLAT	SKV LÉPÉSEK
		1. A PPP SKV szükségletének elhatározása
A) Stratégia és célok alkotása	A2	2. A PPP céljainak és egyéb céloknak a leírása, alternatívák meghatározása
B) Alternatív eszközök, fejlesztési politikák meghatározása, melyek kitöltik a stratégia keretét, plusz esetleg különböző forgatókönyvek meghatározása	B2 B3	3. A kulcs hatások és hatásterületük meghatározása, indikátorok létrehozása, a jelenlegi és a jövőbeli környezeti állapot leírása, a problémás területek meghatározása
C) Integrált hatásvizsgálata minden eszköznek, politikának komponensnek; a javasolt alternatíva kiválasztása	C4 C-B visszacsatolás	4. A hatás-előrejelzés, a bizonytalanság fokának meghatározása, a hatások értékelése, az alternatívák összehasonlítása
D) A kiválasztott alternatíva mérséklő intézkedéseinek meghatározása	D5 D-C visszacsatolás	5. A mérséklő intézkedések javaslata, a monitoring program javaslata
E) A PPP elfogadása	E6	6. Összefoglaló SKV jelentés áttekintése, döntéshozás
E) A PPP megvalósítása		
F) A PPP felülvizsgálata	F7	7. Monitor és értékelés a PPP hatásokról, és céljainak eléréséről

3. táblázat: Egy általános PPP és SKV folyamat párhuzama (THERIVEL, 1996; CEC DGXI, 1998; FSICHER, 2003; CEC DGXI, 2004; DALKMANNA, 2004 nyomán Péti, M. 2004).
(korábban elkezdett, több belső integrációs elemet hordozó SKV-t jelöl a 'Ha nincs programvázlat' verzió)

PPP ALKOTÁSI FOLYAMAT	KÖLCSÖNHATÁS	SKV LÉPÉSEK
		1. A PPP SKV szükségességének elhatározása
A) Stratégiaalkotás vázlata (helyzetértékelés célok prioritások, programok) *A) Ha nincs programvázlat: Helyzetértékelés*	A => 2	2. PPP céljainak leírása, környezeti relevanciák kiemelése, környezeti alternatívák felállítása *2. Ha nincs programvázlat: környezeti helyzetértékelés*
B) A részletes programozás folyamata (intézkedések kialakítása) *B) Ha nincs programvázlat: Követendő alternatívák, forgatókönyvek kiválasztása, - célok-prioritások, programok meghatározása*	2 => B B <=> 3	3. A kulcs hatások és hatásterületeik meghatározása, indikátorok létrehozása, a jelenlegi és a jövőbeli környezeti állapot leírása, a problémás területek meghatározása *3. Ha nincs programvázlat: a szcenárió-alternatívák kulcs hatásainak és hatásterületeinek meghatározása, indikátorok létrehozása, szükség esetén környezeti célok kijelölése, a problémás területek meghatározása*
C) Integrált hatásvizsgálata minden eszköznek, politikának komponensnek, alternatívák felállítása (programértékelés)	3 => C C <=> 4 C => B visszacsatolás	4. A hatás-előrejelzés, a bizonytalansági fok meghatározása, a hatások értékelése, az alternatívák összehasonlítása + az első környezeti jelentés szerkesztése és publikálása a programvázlattal együtt (ha a nyilvánosság korábban még nem lett bevezetve). *4. Ha nincs programvázlat: A hatás-előrejelzés, a bizonytalansági fokának meghatározása, a hatások értékelése, az alternatívák összehasonlítása*
D) Ha szükséges, alternatívaválasztás, a kiválasztott irány mérséklő intézkedéseinek meghatározása (előzetes programértékelés)	4 => D D => 5 D => C visszacsatolás	5. Javaslat a környezeti mérséklő intézkedésekre, a SKV monitoringra
E) A PPP elfogadása	6 => E	6. A SKV jelentés véglegesítése, áttekintése, döntéshozás
E) A PPP megvalósítása (programmenedzsment, monitoring)	7 => E	7. SKV indikátorokhoz fűződő monitoring
F) A PPP felülvizsgálata (monitoring és középidejű ill. utólagos értékelés)	8 => F	8. Monitor és értékelés a PPP hatásokról, és céljainak eléréséről

Megemlítendő még a *belső SKV résztvevőinek köre* is, mely némileg eltér a külső formánál tapasztaltaktól. A belső SKV-ban a monitoring bizottság csak a program implementálásának megkezdésétől kaphat szerepet, addig viszont a programozásba bevont egyéb partnerek (pl. környezeti partnerek) jelenléte hangsúlyosabb.

A környezetintegrált tervezés során általában a kommunikáció mellett *a megfelelő partnerség,* a stabil, hosszú távon fenntartható partneri viszonyok kialakítása is kulcskérdés (EC, 2000). Így mindez a belső formájú SKV esetében is kiemelkedően fontos. A szereplők részvétele úgy biztosítható leghatékonyabban, ha érdekeltté válnak a tervezési és SKV-i folyamatban. A SKV tevékenység során kialakítandó partnerség akkor igazán teljes, ha túlmutat az egyszerű „zöldítéses" megközelítésen, a környezetvédelmi hatóságok és a civil szervezetek bevonásán, és a magánszféra felé is sikeresen tud nyitni (SHAW – KIDD, 2001). A partnerek érdekeltté tételében fontos, hogy a kommunikációs és képzési folyamatokon keresztül a SKV-t ne egy szükséges rossz, a tervezés folyamatát és fejlesztési elképzeléseket regulázó tényezőként vezessék be, hanem olyan tényezőként, mely a régió versenyképességet növeli. Különösen érvényes ez a profitorientált szférával való kommunikációban (KARL – RANNÉ, 2001).

Az *ANSEA* mélyen integrált folyamatorientált SKV módszere a szokásos formáktól eltérően ragadja meg a párhuzamos SKV beavatkozási pontjait. Kiinduló gondolata, hogy nincs két ugyanolyan tervezési eljárás. A tervezés környezet-releváns, úgynevezett döntési ablakainak beazonosítására helyezi a hangsúlyt. Ez a környezeti megfontolások beszivárogtatásának idejét határozza meg (*válasz a mikor kérdésé*re). A korábban felállított kritériumok, melyek lehetnek a régió saját megfontolásai vagy egyéb, akár nemzetközi stratégiákból és eljárásokból származó környezeti és fenntarthatósági megfontolások ezekben az ablakokban kerülnek kifejtésre (*válasz a hogyan kérdésre*) (DALKMANNA, 2004).

A belső formájú SKV esetében az eljárást záró jelentések tartalma kevésbé hangsúlyos, mint inkább maga az eljárás folyamata. Ebben az esetben is nagyon fontos azonban az eljárás *dokumentáció*ja. Bár a legtöbb tervezői megfontolás legfeljebb csak a program háttéranyagai között kaphat helyet, azonban a hitelesség érdekében ezeket is mindenképpen rögzíteni kell.

A programozással párhuzamosan zajló SKV bizonyos fázisait körültekintő összegzésnek és *döntés*nek kell követnie (alternatívák vizsgálata, hatásértékelések). Így ezek eredményei azonnal megjelennek a programozásban is. Más fázisok (helyzetfelmérés, indikátorok) nem eredményeznek azonnali döntési helyzeteket, de a programozás és a végrehajtás folyamán az ezek által szolgáltatott információkat is figyelembe kell venni egyszer.
A kapcsolódó eszközök a belső formájú SKV módszer lépései szerint kerülnek részletes ismertetésre a dolgozat Végjegyzeteinek függelékében.[xiii]

3.3.4.2.3. A SKV kommunikációja

A SKV tervezési tevékenységében kulcstényező a kommunikáció. A SKV környezeti információinak áramlását (ld. 11. ábra), *partnerség*ét, *nyilvánosság*át és *lakossági részvétel*ét is biztosító kommunikációt a gyakorlatban nagyon nehéz megvalósítani. Így minden SKV szakirodalom kiemelten fontos momentumként kezeli a kommunikáció kérdését.
A SKV a környezeti kommunikáció általános nehézségeivel szembesül. A kommunikációnak egy *együtt-tanulási folyamat*ot kell megvalósítania a tervezők, a programkészítő tervezők, az érdekelt partnerek[85], a nyilvánosság részére (pl. KARL – RANNÉ, 2001). Ez kétirányú kommunikációt igényel. Az együtt-tanulás és a megszólítottaktól beérkező információ kezelése növeli a folyamat legitimitását is (THERIVEL, 1998; WAGNER, 1999; DAY – MONROE, 2000; DAY, 2001; BROGSCHULTE, 2002).
A nagyszámú partner és résztvevő miatt *a kommunikációt rétegezetten kell szervezni*, külön a partnerek és külön a döntéshozók irányában, valamint szintén szeparáltan a nyilvánosság felé. A kommunikáció és elsősorban a széles lakossági kommunikációszervezés lehetőségei a területfejlesztési SKV szakirodalmakban még kevéssé feltárt téma. A lakosság felé a *roadshow*-k, nagy létszámú, személyes találkozók, fórumok bizonyultak eddig a legjobban bevált eszköznek (THERIVEL, 1998). A többi csoport (pl. hatóságok, szakhatóságok, önkormányzatok, civil szervezetek, köztestületek) felé specifikus, célirányosabb kommunikációt kell megvalósítani. Ebben egyre fontosabb szerepet tölt be az *elektronikus kommunikáció*. Az elektronikus levelezés mellett célszerű, ha a fejlesztés saját honlappal is rendelkezik, mely adott esetben kiszolgálhat nyilvánossági célokat is (WAGNER, 1999).
A *környezeti és fenntarthatósági tárgyú kommunikáció* talán legfontosabb ismérve a *fenntarthatósága* (BROGSCHULTE, 2002). Az SKV esetében például a folyamat a jelentés megszületésével nem zárul le, a megszólítottak szerepet kapnak a monitoring és értékelés során is. A kommunikáció fenntarthatóságának kulcsa a kommunikáció folyamatossága.
Általában a helyes kommunikáció a záloga a menedzsment gyökerű tervezési *eszközök sikeres használatá*nak is. A *belső formát követő SKV kommunikációs rendszere* összetettebb. Itt megjelenhet a dialógust előkészítő egyirányú kommunikáció: a propaganda, a képzés a tervezők, a partnerek, de akár a nyilvánosság felé is (költség hatékonyan: pl. brosúrák, internet formájában). Az ezt követő dialógusra több idő áll rendelkezésre, mert a SKV készítés is végighúzódik az egész programozási folyamaton, így a dialógust támogató kommunikációs rendszer kiépítése hatékonyabban megtérül. Ugyanakkor a belső SKV-k kommunikációja különösen nehéz, mert esetükben a KHV hagyományok kiforrott lakossági meghallgatásaira építkező *külső SKV*-val ellentétben egy jóval gyakoribb és rendszeresebb kommunikációt kell megvalósítani. A megfelelő partneri kör kialakítása is igen nehéz feladat, nemhogy a lakosság széles körének érdekeltté tétele, és az e tevékenységből használható információk kinyerése.

[85] Partnerek reprezentálják a fejlesztésben érdekelt szektorok, szférák (civil, üzleti, önkormányzati) képviselőit, mely a belső SKV esetében szélesebb kört jelent. Ide tartoznak a fejlesztési és környezetvédelemi hatóságok is.

3.4. A környezetintegrációs vizsgálatok eredményei

A dolgozat második gyakorlatorientált kutatása eredményeinek ismertetése különböző módszertannal dolgozó részkutatások megállapításaiból épül fel. Az egyes részkutatások eredményeit ismertető részfejezetek konklúzióival zárulnak (ld. 12. ábra).

Az első részeredmény a környezetintegrált és a fenntartható területi tervezés haladó nemzetközi gyakorlatainak feltárása. A brit tervezési rendszer alkotja e rész törzsanyagát, ezért a konklúziók ismertetését megelőzően itt a brit regionális tervezési rendszer egészének bemutatására is sor kerül, hogy későbbiekben a rá irányuló fenntarthatósági megállapítások értelmezhetők legyenek. A brit vizsgálat a Délnyugat-angliai Régió esettanulmányán keresztül részletesen is bemutat egy haladó fenntartható területi tervezési gyakorlatot. A brit regionális tervezési rendszer bemutatását más nemzetközi tervezői rendszerek tapasztalatai egészítik ki.

Ezt követően a vizsgálatok nemzetközi dimenzióját felváltják a hazai vonatkozások. Az eredmények ismertetése ebben az esetben is a regionális tervezés, a hazai rendszer rövid bemutatásával indul. Ezt a hazai regionális tervezési rendszer területi tervezési és fenntarthatósági vizsgálati eredményeinek ismertetése követi. Az elemzések szempontjai közé a külföldi részkutatás eredményei is becsatornázásra kerülnek. A hazai helyzet eme általános vizsgálatára, egyúttal az angliai esettanulmány eredményeire támaszkodik a következő részkutatás, a Balaton térségi tervezési rendszer területi tervezési és fenntarthatósági elemzése.

A hazai és nemzetközi részeredményeiket egy közös összesítő konklúzió foglalja össze. Erre az összesítésére épül a dolgozat következő, egyben legfontosabb tartalmi eleme, a javaslattételi része. A javaslattétel egy optimális, fenntartható területi tervezési rendszer főbb elemeit tartalmazza.

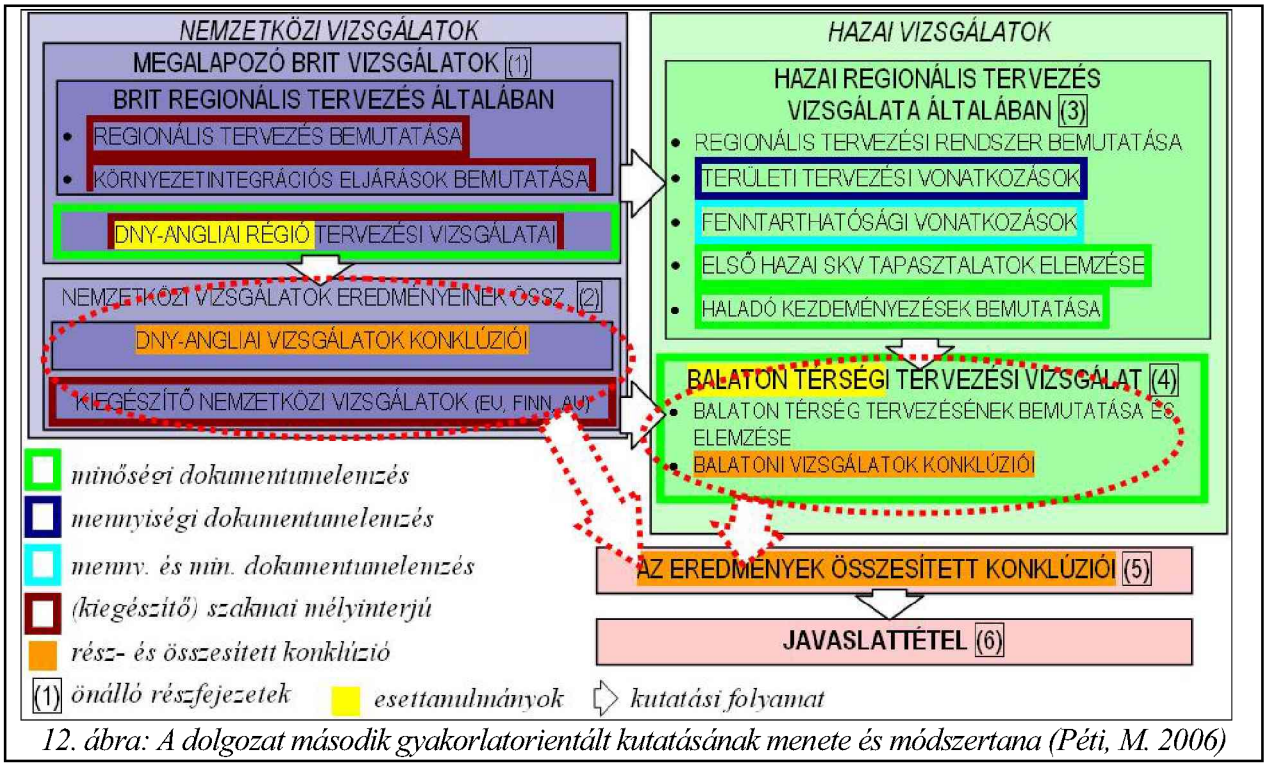

12. ábra: A dolgozat második gyakorlatorientált kutatásának menete és módszertana (Péti, M. 2006)

A második gyakorlatorientált kutatás napjaink haladó területfejlesztési környezetintegrációs eljárásaira irányul. Továbbá e tapasztalatok alapján a már formálódó hazai stratégiai környezeti vizsgálati (SKV) eljárások továbbfejlődési lehetőségeinek feltárására. A kutatás a környezetintegrációs eljárásokon keresztül a környezetintegrációnál komplexebb, fenntartható területi tervezési gondolatot próbálja megragadni.
Tekintve, hogy Magyarország területfejlesztését az európai uniós tagsággal járó lehetőségek és kötelezettségek az elkövetkező években dominálni fogják, a kutatás is elsősorban az európai, ezen belül is az Unió tagállamaiban élő területfejlesztési környezetintegrációs és SKV-i gyakorlattal foglalkozik. A kutatás napjaink területi tervezésének egyik kiemelt, jelentős uniós fejlesztési forrásokkal rendelkező szintjéről, a regionális szintről szól.
Mivel a hazai területi tervezés élesen elváló rendezési és fejlesztési megkülönböztetése külföldön nem tapasztalható, és ott e két kategória egymással szorosabb kapcsoltban áll, ezért e fejezet az eddigiekhez képest nagyobb kitekintéssel bír a területrendezési jellegű tevékenységekre is. Önmagában ugyanis csak a területfejlesztési tevékenység környezetintegráltsága nem biztosíték egy terület és tervezésének fenntarthatóságára[86] (a területrendezés és fejlesztés problematikus hazai kapcsolatáról ld. még a dolgozat első elméleti kutatását).

3.4.1. Haladó európai tervezési gyakorlatok vizsgálatának eredményei

A dolgozat második gyakorlatorientált kutatásnak ez első részkutatása tartalmazza a nemzetközi, elsősorban az Európai Unió területéről származó területi tervezési rendszerek vizsgálatát. A vizsgálatok törzsanyagát a brit tervezési rendszer esettanulmánya képviseli, ezért a brit területi tervezési rendszer és különösen a délnyugat-angliai tervezés bemutatásával külön részfejezet foglalkozik. A brit területi tervezési rendszer működésének megértését és a működésével kapcsolatos tapasztalatok megismerését a jogszabályi háttér feltárása, minőségi tervdokumentum-elemzések és szakmai interjúk segítették.
A brit tervezési rendszeren kívüli egyéb külföldi tervezési rendszerek vizsgálata az előzőeknél kisebb volumenű kutatások keretében folyt. Ezért eredményeik csak kiegészítésül csatlakoznak a brit vizsgálatok konklúzióihoz. A külföldi (finn, EU, ausztrál) környezetintegrációs eljárásokkal kapcsolatos tapasztalatok megismerésének módszerét a szakmai interjúk jelentették. E tervezési tapasztalatok bemutatása mindössze jogszabályi feltárással egészül ki esetenként (ez részben már a szakirodalmi feltárásban is ismertetésre került).

3.4.1.1. Brit esettanulmányok

3.4.1.1.1. A brit területi tervezési rendszer

Az összehasonlító vizsgálatok érdekében röviden ki kell térni a brit területi tervezési rendszer sajátosságaira és jelenlegi folyamataira is. Ennek egyik legfontosabb jellemzője, hogy benne a területfejlesztés és a területrendezés kategóriái között nem húzódik olyan éles határ, mint Magyarországon. A brit területi tervezés (angolul *spatial planning*) kifejezés egy rendezési alapú kategória, a funkciók térbeli elrendezéséről szól. Kevésbé térképi-tervi megjelenítés orientált, mint inkább elveket határoz meg, figyelemmel van a gazdasági-társadalmi folyamatokra és a stratégiákra. Részletezettsége, rendezési jellege az alacsonyabb területi szintek felé nő (FARAGÓ, 2005).
A területi tervezés ugyanakkor a magyarországi helyzethez hasonlóan erősen centralizált, a helyi hatóságok és a központi kormányzat mellett az egyes köztes területi szintek szerepe

[86]Különösen igaz ez olyan régiók esetében, mint az esettanulmányul választott Balaton térsége, ahol a tervszerű fejlesztések hatékonysága gyenge. Elsősorban a spontán folyamatok, valamint a rendezési jellegű szabályozások dominálják az eddigi területi tervezési tevékenységeket és a végrehajtásukat.

csekély. Ebben is különleges helyzetű a régiók szintje, mely tervezési szint viszonylag fiatal. A régiók irányítása a hazai rendszerhez hasonlóan formált. Nem választott, hanem törvényben rögzített elvek szerint kinevezett regionális tanácsok kezében van. A választott testületek formálása jelenleg van folyamatban. A tervezési tevékenység egyrészt e tanácsok, valamint a régiókhoz rendelt dekoncentrált kormányzati hivatal felelőssége. A partnerség és az alulról építkező megközelítések így csak e korlátos keretekben érvényesíthetők.
A területi tervezésben a *Tervezési és Kisajátítási törvény* (UK, 2004) és a hozzá csatlakozó rendeletek új elemeket jelenítettek meg. A *regionális területi stratégiák* (angolul *regional spatial strategy* – RSS) és a regionális szintű iránymutatások helyi tervezésben betöltött szerepe növekszik. A korábbi, kormányzati hivatalok által készített *regionális tervezési útmutatók* (angolul *regional planning guidance* – RPG) szerepét átveszik a regionális területi stratégiák, melyek kialakításában nagyobb szerepet kapnak a helyi, regionális tervezési testületek. A jelenleg érvényben lévő RPG is átnevezésre kerül RSS-re.
Az új törvényhez *tervezési irányelvtárak* (angolul *planning policy statement* – PPS) kapcsolódnak, melyek az egész országban érvényes gyakorlati tervezési elveket tartalmazzák, melyek alapján az egyes régiók RSS-ei (korábban RPG-éi) készülnek. Ilyen dokumentumok korábban is léteztek *tervezési irányelvi útmutatók* (angolul: *planning policy giudelines* – PPG) néven. A 11-es számú, az RSS-ekről szóló, frissen készült PPS rögzíti a RSS-ek készítésének elveit és tartalmi követelményeit (ODPM, 2004). Az RSS-nek, azaz a regionális területi stratégiának a területhasználati, területrendezési és a társadalmi-gazdasági fejlesztési megfontolásoknak az integrált érvényesítésére kell törekedniük, valamint területi (régiós szint alatti) dimenziókkal és egyes ágazatokra való kitekintéssel (közlekedés, primer szektorok, infrastruktúra, környezetvédelmi infrastruktúra, környezet- és természetvédelmi politika, lakáspolitika) is rendelkezniük kell. Így látható, hogy a RSS komplex területi tervezési orientációjú, ugyanakkor az eddigi RPG-khez hasonlóan kevésbé a térképi tervi megjelenítésre, mint inkább a területhasználat helyi elveinek kialakítására helyezi a hangsúlyt. A RSS-ek elkészítésében a partnerség és nyilvánosság elvét határozottan és szabályozottan érvényesíteni kell.
Az *irányelvtárak* (angolul *planning policy statments* – PPS, korábban *planning policy guidelines* – PPG) *gazdag rendszere* létezik Nagy-Britanniában. A tárgyalt 11-es számú mellett a téma szempontjából még említhető a helyi fejlesztési tervekről (elsősorban rendezési jellegű) szóló 12-es számú, a fenntarthatóság tervezési érvényesítéséről szóló 1-es, az ipari és kereskedelmi kis- és középvállalkozások fejlesztéseiről szóló 4-es vagy a vidékfejlesztési 7-es is, de a városközpontoktól a partvidéki területek vagy a zaj tervezéséig számos fajtája létezik még. Az új Területi tervezési törvény teremtette rendszerben az *útmutató* (angolul *guidance*) elnevezés helyére néhol a *elvárás* (angolul *statement*) került, de a témák és számozásuk lényegében nem változott.
Kiemelhető még az előbbi rendszertől független, a Brit Környezetvédelmi Minisztérium fenntartható fejlődési regionális keretdokumentumok (vagy keretstratégiák) készítéséről szóló útmutatója is (angolul *Guidance on Preparing Regional Sustainable Development Frameworks* – DETR, 2000b). Ez utóbbi tervtípus a későbbiekben részletes tárgyalásra kerül.

3.4.1.1.2. A Délnyugat-angliai Régió tervdokumentumai

Tekintettel a szabályozások friss változására, új RSS-ek még nem készültek el, de kialakításuk már megindult. Így van ez a Délnyugat-angliai Régióban is (SWRDA, 2004). Az alábbi ismertetés csak a létező délnyugat-angliai tervdokumentumokra terjed ki. A jelenleg tervezés alatt lévőkön kívül is számos területi tervezési dokumentum érinti a Délnyugat-angliai Régió területét, melyek már most is gyakran nehezen áttekinthető rendszert alkotnak (SWRA, 2004).
A *Délnyugati regionális tervezési útmutató* (RPG10), egy érdekes, hazánkban nem létező tervkategória. A Délnyugati Kormányzati Hivatal adta ki, és kifejezetten a Délnyugat-angliai

Régióra (GOSW, 2001) érvényes irányelveket tartalmazza, összhangban a hasonló országos szintű dokumentummal (a már említett PPS11, korábban PPG Note 11). A regionális tervezési útmutató a hazai területfejlesztési és területrendezési kategóriák egy érdekes keveréke. Célja, hogy útmutatóul szolgáljon a délnyugati helyi önkormányzatok tervezéséhez. Érdekessége, hogy bár partnerségben készül, mégiscsak egy központi kormányzati szerv készíti, nem egy helyi kezdeményezésű, alulról építkező tervezési folyamat eredménye.
Az útmutató *területi stratégiai* (angolul *spatial strategy*) fejezete térfelhasználási irányelveket megfogalmazó, a hazai értelemben inkább területrendezési jellegűnek tekinthető tervdokumentum. Kis felbontása, a fizikai térben, térképen pontosan nem rögzített kategóriái, valamint gazdagabb gazdasági-társadalmi dimenziói miatt – pl. elemzett trendeken alapuló funkciókat vizionál egy-egy településnek, térségnek – azonban eltér a hazai területrendezési tervektől. A régiót önálló karakterrel rendelkező térségekre osztja, külön városhálózati és vidékfejlesztési résszel is rendelkezik. *Legnagyobb erénye, hogy átmeneti jellege miatt olyan elveket tud megfogalmazni, melyek hazánkban a területfejlesztési tervezésből már, a területrendezési tervezésből pedig még hiányoznak. Ezek leginkább a tér felhasználására és a térben értelmezhető tevékenységek módjaira vonatkoznak* (pl. a napi ingázás, utazási igény visszaszorítása, a parkolás igényének visszaszorítása, a fejlesztések terének koncentrálása és mindenképpen barnamezőben tartása). Az útmutatóhoz további ágazati fejezetek csatlakoznak (pl. turizmus stratégia, gazdasági stratégia, közlekedési stratégia). Ezek az ágazati fejezetek is erős térszemlélettel bírnak, meghatározzák az adott ágazat egyes konkrét térségekre és térségtípusokra szóló elképzeléseit.
Az útmutató területi és ágazati fejezetei együttesen számos erényt képesek felmutatni a hazai regionális területfejlesztési tervezéssel szemben. Erősebb bennük a térbeli megfontolás, mind az abszolút[87], mind a relatív[88] térkategóriáik tekintetében. Továbbá a szerkezetüknek köszönhetően elkerülhetetlen az egyes ágazati fejlesztések valós térbeli összhangjának biztosítása. A jobb, azaz pontosabb térbeliség természetesen a fenntarthatósági, környezetvédelmi szempontok hatékonyabb érvényesítését segíti.
A hosszú távra, 15-20 évre készülő útmutatóhoz 10 évre szóló *ágazati stratégiák* csatlakoznak (Környezeti Stratégia, Gazdasági Stratégia stb. – pl. SWRA, 2004a). Ezeket a hazai regionális fejlesztési tanácsoknak megfelelő helyi szerv (angolul *Regional Assembly*) hagyja jóvá. Ezek közül csak a *regionális gazdasági stratégia* (angolul *regional economic strategy* – RES) rendelkezik jogszabályi háttérrel[89], de más regionális stratégiák készítését is bátorítják az irányelvek (ODPM, 2004a). E stratégiák hasonlítanak a hazai regionális területfejlesztési stratégiai programokhoz csatlakozó ágazati jellegű ún. operatív programokhoz. Így programszerűen kidolgozottak, végrehajtási felelősökkel, időtávval rendelkeznek. Bennük is megjelennek területi megfontolások, de kevésbé hangsúlyosan, mint az útmutatóban. A Délnyugat-angliai Regionális Tanács Regionális Fejlesztési Ügynökségének az említettek mellett is több szűkebb tematikájú, gyakran kísérleti célú, térbeli kontextussal bíró programja és projektje fut.
A már említett *regionális fenntartható fejlődési keretstratégia* a Délnyugat-angliai Régióban is elkészült. Ez az adott régiót érintő ágazati és területi fejlesztési tervezésben érvényesülő kereteket rögzíti.
A különböző kormányzati és regionális kezdeményezésű ágazati és területi stratégiák eltérő földrajzi és idődimenziója bonyolult, gyakran ellentmondásokkal is tarkított tervezési rendszert alakított ki (SWRA, 2004). A tervezési rendszer átfedéseinek és ellentmondásainak kiküszöbölése céljából merült fel egy áthidaló tervezési *ernyőstratégia* megalkotásának igénye.

[87] A régió egyes konkrét térségeire vonatkozó elképzelések.
[88] A beavatkozások térfelhasználásának szabályai, pl. milyen és mekkora területeken alakíthatók ki gazdaságfejlesztési színterek – ipari parkok; valósítható meg farmgazdasági fejlesztés, ill. funkcióváltás.
[89] A 2004-es Tervezési és Kisajátítási törvényhez kapcsolódó 10-es rendelet rögzíti.

Ez a tervdokumentum összegzi az ágazati és területi stratégiák alkotta regionális tervezési rendszer fejlesztési irányait, valamint mindezeket összhangba hozza a fenntartható fejlesztési kerettel is. Az elkészült tervdokumentum, a Délnyugat-angliai Régió *Integrált Regionális Stratégi*ája (SWRA, 2004). A tervdokumentum átfogó, több ágazatot felölelő célokat tartalmaz, megragadva az egyes Délnyugat-angliai Régiót érintő stratégiák azonos vagy hasonló fejlesztési irányait. A tömör tervdokumentumban rögzítésre kerültek a legfontosabb alátámasztó (helyzetértékelési) gondolatok, a célok és az elérésükhöz szükséges eszközök és elvek (ezek közül több térfelhasználási jellegű) is. E tervdokumentum szolgálja az egyes fejlesztési elképzelések fenntarthatósággal fennálló esetleges konfliktusainak feloldását is. Az ernyőstratégia hierarchiában a többi terv felett áll. Fontos a kommunikációs szerepe is, az egységesített terv ugyanis egyszerűen ismertethető a legkülönfélébb regionális és ágazati szereplőkkel és a nyilvánossággal.

4. táblázat: A Délnyugat-angliai Régió tervdokumentumai (Péti, M. 2005)

TERV-TÍPUSOK	TERVDOKUMENTUM	NEMZETI JOGSZABÁLYI / TERVEZÉSI HÁTTÉR	REGIONÁLIS JOGSZABÁLYI / TERVEZÉSI HÁTTÉR	FUNKCIÓ
ÁLTALÁNOS REGIONÁLIS STRATÉGIÁK	Regional Planning Guidance (RPG)	Office of Deputy prime Minister (ODPM): Planning Policy Guidance Guigance 11 (PPG11)	Government Office for the South West (2001): regional Plannning Guidance for the Soutrh West (RPG10). DTLR, London	Területi tervezési irányelvek (fejlesztési és rendezési), kormányzati tervezés.
	Regional Spatial Strategy (RSS)	Office of Deputy prime Minister (ODPM): Planning Policy Statement 11 (PPS11)	Előkészületben South West Regional Development Agency (SWRDA): Regional Spatial Strategy for the South West 2006-2026 – SWRDA's Response to the Possible Development Strategies Consultation	Területi tervezési irányelvek (fejlesztési és rendezési), regionális és kormányzati tervezés (RPG megújítása)
	Integrated Regional Strategy	délnyugat-angliai kezdeményezés	South West Regional Assembly (2004): Just Connect - An Integrated Regional Strategy for the South West 2004-2026	A különböző stratégiákat (melyek földrajzilag vagy időben vagy hierarchiájukban következetlenül fednek át (pl. RES-RSS) összefoglaló, valamint a fenntartható fejlődési keretstratégiával összedolgozó ernyőstratégia
	Sustainable Development Framework	Department of the Environment, Transport and the Regions (1999): a Better Quality of Life: A strategy for sustainable development for the UK. TSO, London	South West Regional Assembly (2001): A sustainable Future for the South West – The Regional Sustainable Development Framework for the South West of England	A régiót érintő minden fejlesztés számára keretet szolgáltató tervdokumentum, saját vertikális és az egyes fejlesztésekbe épülő horizontális célokkal. Megvalósítása közvetetten, az egyes fejlesztéseken keresztül történik.
ÁGAZATI REGIONÁLIS STRATÉGIÁK (CSAK PÉLDÁK)	Regional Economic Strategy	A jövőben: Tervezési és Kisajátítási törvény 2004 (Planning and Compulsory Purchasing Act 2004, Regulation 10), de a jelenlegi már korábban készült (és kapcsolódó releváns PPG / PPS, pl. PPG4)	South West Regional Assembly: Regional Economic Strategy for the South West 2003 'Our Future is truly in Our Hands', felülvizsgálva 2005-ben	Regionális szintű tervezés, gazdaságfejlesztési stratégia
	Regional Environmental Strategy	Nincs országos szintű előírás (kiv. Kapcsolódó releváns PPG / PPS, pl. PPS1)	South West Regional Assembly – South West Regional Environment Network (2004): The Regional Strategy for the South West Environment 2004-2014	Környezeti problémák számbavétele és üzenetek (részben a fennt. keretből) az ágazatoknak és a területi tervezésnek

3.4.1.1.3. Brit formák a fenntarthatóság területi tervezésben való érvényesítésére

A fenntarthatóság és a környezeti szempontok érvényesítésének érdekében több területi tervezési tevékenységet is érintő szabályozás jelent meg Nagy-Britanniában. A Délnyugat-angliai Régióban az országos szabályozások érvényesítésén túlmutatóan is megjelentek olyan úttörő helyi kezdeményezések, melyek országos jelentőséggel bírnak (SWRA, 2003; SWRA, 2004), és tapasztalataik a hazai viszonyok között is tanulságokkal szolgálnak.

Az 1991-es Település- és területfejlesztési és –rendezési törvény (angolul *Town and Country Planning Act*) már kötelezi a települési önkormányzatokat, hogy fejlesztési terveikben érvényesítsenek környezeti megfontolásokat is.

1992-ban a tervezésirányelvek útmutatójának 12-es számú, fejlesztési tervekre, koncepciókra vonatkozó része (angolul *Policy Planning Guidance Note 12* – PPG12) már formailag is megkövetelte az ún. *környezeti értékelések* (angolul *environmental appraisal*) lefolytatását a fejlesztési irányelveik és koncepcióik kidolgozásakor. 1993-ban már gyakorlati útmutatót is kiadott ehhez a Környezetvédelmi Minisztérium (DE, 1993).

1999-ben a tervezésirányelvek útmutatójának felülvizsgálata (angolul *Planning Policy Guidance Note12: Development Plans*) a környezeti megfontolásokon túlmutató szélesebb

fenntarthatósági megközelítéseket vezetett be a környezeti értékelésekbe. Hamarosan ezt a Közlekedési és Regionális Ügyek Minisztériumának új gyakorlati útmutatója is támogatta (DETR, 2000a).

2000-ben megjelent az *egészségügyügyi értékelés* kategóriája is, a település- és területfejlesztési és –rendezési tevékenységek területén is. Gyakorlatát a Nemzeti Egészségügyi Szolgálat útmutatója támogatja (NHSE, 2000). Felmérések szerint ez az értékelés kevéssé ismert és gyakorolt a települések fejlesztési tevékenységei során. Használata elsősorban a fogyatékkal élők helyzetére, módszere a lakosság bevonására szorítkozik.

1997-hez köthető az *alkalmassági értékelés* megjelenése. Az Angol Természetvédelmi Hivatal szabályozza és útmutatóval segíti ezt a tevékenységet (EN, 1997), mely elsősorban a fejlesztések természetvédelmi területekre, természetes élőhelyekre gyakorolt hatását vizsgálja. A helyi hatóságok körében valamivel ismertebb, mint az egészségügyi értékelés, a kapcsolódó vizsgálatok elsősorban közvetett és a kumulatív fejlesztési hatásokra koncentrálnak, közvetlenül ugyanis csak a legritkább esetben érinti fejlesztés a védett területeket.

A *fenntartható fejlődési keretdokumentum* Nagy-Britannia leginkább figyelemre méltó fenntartható tervezési kategóriája. A Közlekedési és Regionális Ügyek Minisztériuma által 1999-ben kiadott „Egy jobb életminőség: a fenntartható fejlődés stratégiája az Egyesült Királyságra" c. dokumentum az országos szintű kereteket jeleníti meg (DETR; 1999). Ehhez regionális szinten további stratégiák csatlakoznak, és bontják ki a helyi adottságok között a fenntartható fejlődés elveit (pl. Fenntartható jövő a Délnyugaton – SWRA, 2001).

5. táblázat: A fenntarthatóságot érvényesítő és környezetre irányuló tervek Angliában és a Délnyugat-angliai Régióban (Péti, M. 2005)

ÖNÁLLÓ TERV / CSAK KAPCS. ELJÁRÁS	(TERV)DOKUMENTUM	ORSZÁGOS JOGSZABÁLYI/TERVEZÉSI HÁTTÉR	REGIONÁLIS JOGSZABÁLYI/TERVEZÉSI HÁTTÉR	FUNKCIÓ	VISZONYA A STRATÉGIAI KÖRNYEZETI VIZSGÁLATHOZ (SKV)
Kapcsolódó eljárás	Environmental Appraisal	1991 Town and Country Planning (Development Plan) Regulations megkövetelte e helyi hatóságoktól, hogy figyelembe vegyék a környzeti megfontolásokat a fejlesztési terveik készítése során; Az 1992 Policy Planning Guidance Note(PPG12) a helyi hatóságok számára formálisan is előírta az 'environmental appraisal'-t a a fejlesztési tervekre és politikaalkotásra. Útmutató jelenik meg később: Department of the Environment (1993): Environmental Appriasal of Development Plans: A Good Practice Guide. HMSO, London		A tervdokumentumok készítése során a környezeti szempontok figyelembe vételére szolgáló eljárás	A stratégiai környezeti vizsgálathoz (SKV) hasonló kezdemény (környezetvédelmi célokkal, hatásokkal, az adott terv és egyéb politikák céljainak vizsgálatával, nyilvánossági és részvételi elvekkel). A SKV-hoz lépest hiányzik belőle leginkább: Környezetállapot értékelés; alternatívák; kvantitatív hatásbecslés; mérséklő intézkedések gyenge dimenziója; gyenge dokumentációs előírások (nem kell jelentés); monitoring utalások hiánya; gyenge nyilvánosság.
Kapcsolódó eljárás	Sustainability Appraisal	1999 PPG12 megújítása során szélesebb fenntarthatósági megközelítést implementáltak a 'appraisal' tevékenységekbe. Útmutató jelenik meg később: Department of the Environment, Transport and the Regions (2000): Good Practice Guide on Sustainability Appraisal of Regional Planning Guidance, TSO, London		A tervdokumentumok környezeti értékelésén túlmutató tágabb fenntarthatósági szempontú értékelésére szolgáló eljárás (az előző kibővítése)	
Kapcsolódó eljárás	Health Impact Assessment	Útmutató: National Health Service Executive (2000): A Short Guide to Health Impact Assessment: Informing Healthy Decisions		Ez a fogyatékkal élő csoportokra és a nyilvánosságra, lakossági részvételre, közvetett hatásokra koncentrál. Kevéssé ismert a helyi hatóságok körében	SKV egy résztematikájára területére koncentrál csak
Kapcsolódó eljárás	Appropiate Assessment	English Nature (1997): The appropiate assessment (Regulation 48) The Conservation (Natural Habitats &c) Regulations, 1994, Habitats Regulation Guidance Note 1, Peterborough		A közvetett és kumulatív hatásokra koncentrál. Kicsit ismertebb a helyi hatóságok körében, mint az előző.	SKV egy résztematikájára területére koncentrál csak
Önálló terv	Sustainable Development Framework	Department of the Environment, Transport and the Regions (1999): a Better Quality of Life: A strategy for sustainable development for the UK. TSO, London	South West Regional Assembly (2001): A sustainable Future for the South West – The Regional Sustainable Development Framework for the South West of England	A régiót érintő minden fejlesztés számára keretet szolgáltató tervdokumentum, saját vertikális és az egyes fejlesztésekbe épülő horizontális célokkal. Megvalósítása közvetetten, az egyes fejlesztéseken keresztül történik.	A stratégiai környezeti vizsgálatokhoz (első lépéseihez) kitűnő lépéseket kínál. A jelenlegi gyakorlatából hiányzik: Tisztább definiálása a regionális környezeti kulcsproblémáknak; Környezeti célok és küszöbértékek
Önálló terv	Regional Environmental Strategy	Nincs országos szintű előírás v. útmutató (kiv. kapcsolódó releváns PPG / PPS, pl. PPS1)	South West Regional Assembly – South West Regional Environment Network (2004): The Regional Strategy for the South West Environment 2004-2014	A régió saját hatáskörben készült ágazati jellegű környezetvédelmi stratégiája	Céljai megjelenhetnek az SKV környezeti céljainak kialakításakor, az adott tervdokumentum összehasonlító célelemzésekor, mint a regionális környezeti környezetvédelmi) célokkal való összhang vizsgálata

A fenntarthatósági keretek (v. keretstratégiák) által rögzített elvek beépülnek minden további tervdokumentumba. Vannak kifejezetten a regionális fejlesztés és tervezés számára rögzített elvek, melyek a fent említett területi tervekben jelennek meg. Az érvényesítésük tükröződik a stratégiák céljaiban közvetlenül vagy a célok kivitelezésekor alkalmazandó prioritásokban.

3.4.1.1.4. A jelenlegi eljárások a SKV követelményeinek tükrében

Az EU SKV direktívájának brit jogrendszerben való érvényesítése még a nagy hagyományú és a fenntarthatóságra is felkészített brit területi tervezési rendszerben sem egyszerű feladat. Több munka is készült központi (ODPM, 2003; ODPM, 2004) és regionális szinten (SWRA, 2002; SWRA, 2002a; SWRA, 2003), mely ennek lehetőségeit vizsgálja. Kimutathatók bizonyos rések az SKV direktíva elvárásai és az egyes, imént ismertetett, már létező környezeti és fenntarthatósági megfontolásokat érvényesítő eljárások követelményei és gyakorlata között (SWRA, 2002a).

A *környezeti* vagy *fenntarthatósági értékelés* sok hasonlóságot mutat az SKV-tal. Az SKV-i előírásoknak megfelelően megjelennek benne a környezetvédelmi célok és a vonatkozó tervek célja közötti összefüggések kimutatásának igénye, a környezeti hatások vizsgálata és értékelésük. Lehetőséget ad továbbá a nyilvánosság érvényesítésére, a közvélemény bevonására is. A hiányosságok leginkább a kiinduló környezeti állapot leírásában, a fejlesztési alternatívák megmutatásában, a hatásértékelés kvantitatív módszereinek alkalmazásában mutatkoznak meg. Ezen túlmenően a mérséklő intézkedések megfogalmazása is gyakran háttérbe szorul, nem kellőképpen dokumentált. Továbbá nem eredményez jelentést, monitoring megfontolásai alárendeltek, a gyakorlatban a lakossági részvétel érvényesítése nem elég hangsúlyos és szintén nem dokumentált.

Az *alkalmassági és egészségügyi értékelések* az SKV-nál sokkal szűkebb területre koncentrálnak.

6. táblázat: A létező angliai környezetintegrációs eljárások és a SKV viszonya (Péti, M. 2005)

ÖNÁLLÓ TERV / CSAK KAPCSOLÓDÓ ELJÁRÁS	(TERV)DOKUMENTUM	VISZONYA A STRATÉGIAI KÖRNYEZETI VIZSGÁLATHOZ (SKV)
Kapcsolódó eljárás	Environmental Appraisal	A stratégiai környezeti vizsgálathoz (SKV) hasonló kezdemény (környezetvédelmi célokkal, hatásokkal, az adott terv és egyéb politikák céljainak vizsgálatával, nyilvánossági és részvételi elvekkel). A SKV-hoz lépest hiányzik belőle leginkább: Környezetállapot értékelés; alternatívák; kvantitatív hatásbecslés; mérséklő intézkedések gyenge dimenziója; gyenge dokumentációs előírások (nem kell jelentés); monitoring utalások hiánya; gyenge nyilvánosság.
Kapcsolódó eljárás	Sustainability Appraisal	
Kapcsolódó eljárás	Health Impact Assessment	SKV egy résztematikájára területére koncentrál csak
Kapcsolódó eljárás	Appropiate Assessment	SKV egy résztematikájára területére koncentrál csak
Önálló terv	Sustainable Development Framework	A stratégiai környezeti vizsgálatokhoz (első lépéseihez) kitűnő segítséget nyújt. A jelenlegi gyakorlatából hiányzik: a tisztább definiálása a regionális környezeti kulcsproblémáknak, környezeti céloknak és küszöbértékeknek
Önálló terv	Regional Environmental Strategy	Céljai megjelenhetnek az SKV környezeti céljainak kialakításakor, az adott tervdokumentum összehasonlító célelemzésekor, mint a regionális környezeti környezetvédelmi) célokkal való összhang vizsgálata

A *fenntartható fejlődési keretdokumentumok* kitűnő alapot nyújtanak az SKV-i tevékenységekhez (SWRA, 2003). A legközvetlenebb felhasználási lehetőséget a keretekben található kiinduló környezeti állapot és trend (angolul *baseline*) leírás képviseli. Ez megjelenhet a terület sajátos környezeti és fenntarthatósági céljainak vagy prioritásainak meghatározásában. Ugyanígy a keret elvei segítenek a különféle fejlesztési alternatívák és mérséklő intézkedések előzetes meghatározásában is. Ugyanakkor a keretstratégiák még erősítendők ahhoz, hogy minimális átalakítással és kiegészítéssel lehessen információikat felhasználni a stratégiai környezeti vizsgálat folyamán. Az egyik ilyen erősítendő terület a környezeti helyzetelemzés, a környezeti problémák, valamint a környezet spontán átalakulási tendenciáinak leírása, mely nagyobb rendszerezettséget kíván. Megemlíthetők még a környezeti célok megfogalmazásának problémái is, melyek az egyértelmű leírás és a parametrizált, kvantitatív küszöb- és célértékekkel való alátámasztás hiányában nyilvánulnak meg.

3.4.1.1.5. A SKV délnyugat-angliai bevezetésének kihívásai

Az SKV bevezetésének lehetőségeire irányuló délnyugat-angliai vizsgálatok több, a hazai körülmények között is tanulságos megállapítással szolgáltak (SWRA, 2002; SWRA, 2002a; SWRA, 2003). Némelyik nem is kifejezetten a SKV-tal kapcsolatos, hanem általánosabb értelemben a területi tervezési rendszer hibáira világított rá.[90]

Az SKV EU bizottsági értelmező kiadványainak (CEC DG ENVI, 2004) is egyik kulcseleme, hogy az egyes hierarchiában egymást követő tervekre az SKV-t optimalizáltan kell elvégezni, és az egyes szinteken bekövetkező esetleges ismétléseket mindenképpen ki kell szűrni. Ezért a brit SKV bevezetési vizsgálatoknak is tárgya volt *a területi tervezési rendszer szintjei*nek és elemeinek egymáshoz való viszonya. A fenntarthatósági értékelések tapasztalatait is felhasználó délnyugat-angliai vizsgálatok kimutatták, hogy a tervezési szintek és a tervek egymáshoz való viszonya gyakran nem tisztázott (SWRA, 2003). Így például a Délnyugat-angliai Régió regionális területi stratégia (RSS, a RPG része) és a regionális gazdasági stratégia (RES) között ellentmondások lehetnek (pl. a területet igénylő fejlesztések szorgalmazásában), és nem tisztázott, hogy melyik áll a másik felett, melyiknek kellene a másikat meghatározni. Továbbá a vitás esetekben az egyes fejlesztések megvalósításának elveit megadó fenntarthatósági keretdokumentum sem mindig oldja fel az ellentmondásokat.[91]

A SKV igényelte *környezetállapot leírás* gyakran nem könnyű a területi tervezésnél (SWRA, 2003), mert regionális léptékben gyakran nem áll rendelkezésre megfelelő adat. Nincsenek kész adatbázisok, nem ismertek a helyi környezeti változási tendenciák, de gyakran a kiemelt környezeti ügyek és problémák sem.

A jelenlegi eljárások, és különösen a fenntarthatósági értékelés kritikai elemzésénél már említésre került a *dokumentálás* hiányossága. A dokumentálás nem felesleges papírmunka. Amennyiben nem öncélú, hanem praktikus, akkor segítheti a döntési folyamat átláthatóságát, valamint fontos információkat szolgáltathat a későbbi tervezési fázisokhoz, a megvalósítás, a monitoring és az értékelés tevékenységeihez. Ezzel szemben a jelenlegi fenntarthatósági értékelések dokumentálása inkább csak az elvégzés tényét igazolja. Nem derül ki belőle, hogy a folyamatnak milyen hatása volt a tervezésre és a tervre. Így például a RES esetében voltak hasznos és hatékony lépései a fenntarthatósági értékelésnek a tervezés folyamatában, azonban ez nem tűnik ki a dokumentáció hiányosságai miatt.

A délnyugat-angliai vizsgálatok a jövendő SKV bevezetésére vonatkozó *szervezeti és szabályozó rendszerre* is kiterjedtek. Ezek alapján a SKV-i tevékenység szereplőinek alábbi csoportjai emelhetők ki: az adott terv SKV relevanciájáról határozó fókuszcsoport (angolul *screening body*), a döntéshozók, a tanácsadók és szakértők, a bevont hatóságok, a nyilvánosság és a felügyelő testület (angolul *reviewing body*). A jelenlegi brit tervezési viszonyok között a SKV-i tevékenységben érintett szervezetek közül a terv SKV relevanciáját meghatározó fókuszcsoport, valamint a felügyelő testület szerepe lehet a jövőben kiemelkedő. E szervezetek ugyanis kulcsszerepet játszhatnak a SKV-i folyamatok minőségbiztosításában. Éppen ezért problémát jelent, hogy e testületek nem rendelkeznek előzménnyel és tapasztalatokkal (SWRA, 2002a). A vizsgálatok eredményeképpen szükséges lenne egy regionális szinten túlmutató tárcaközi SKV-i tanács felállítása is, többek között a nemzeti szintű tervek SKV-ának bevezető, mintaértékű lefolytatása miatt.

A brit viszonyok között eldöntendő kérdés, hogy a SKV *hogyan viszonyuljon a már jelen lévő környezeti értékelési eljárásokhoz*. Szükséges a területi tervezési rendszer racionalizálása is: a pontos hierarchia kialakítása, valamint az időben rendezett kidolgozás, hogy a tervezés időben figyelembe tudja venni a szükséges magasabb szintű vagy keretdokumentumok elveit.

---

[90] Ezek közül sok megállapítás a hazai területi tervezési rendszerben is érvényes (ld. a hazai vizsgálatoknál).

[91] Ezért is született meg a kezdeményezés az Integrált Regionális Stratégia megalkotására (SWRA, 2004; ld. még a délnyugat-angliai tervezési rendszert ismertető fejezetet).

A *szakmai felkészítés*sel kapcsolatban szükségesnek ítélték meg az érintett SKV szereplői csoportok elsősorban a megrendelő munkaszervezetek személyzetének tréningjét, tapasztalataik cseréjét.
A *SKV-i módszerek* tekintetében megállapítást nyert, hogy közel áll az eddigi környezeti és fenntarthatósági értékelésekhez, de kvantitatív dimenziói erősítendők. A környezeti hatásvizsgálati, főleg projekt szintű eljárásoktól elkülönül, és ezekkel kevés kapcsolata van. Kulcskérdés a vizsgálatokhoz szükséges megfelelő területi léptékű adatok rendelkezésre állása, és hozzáférhetőségük biztosítása. Egyelőre hiányoznak a regionális léptékű, praktikus környezeti kutatási eredmények is.

3.4.1.1.6. Brit kételyek az EU SKV direktívája körül

Az iménti vizsgálatok nemcsak a brit SKV-i felkészülés terén mutattak ki kritikus pontokat, hanem eredményeikből levezethető az uniós SKV direktíva néhány hiányossága is.
Az egyik *a SKV fenntarthatósági megfontolásaihoz* kapcsolódik. Ugyanis a jelenlegi állapotában az SKV elsősorban a környezetvizsgálatra koncentrált. A fenntarthatóság társadalmi és gazdasági dimenzióinak háttérbe szorítottsága a tervek téves megítélését hordozhatja. Mindez azt is jelenti, hogy az SKV formailag többet követel, mint a hagyományos brit értékelések (lefolytatás kötött lépései, dokumentálás, bevonás terén), technikailag azonban csak szűkebb területre terjed ki.
Kérdés továbbá, hogy a SKV gyakorlat által megkövetelt ismétlődésmentes vizsgálati rendszer, *a különböző tervezési szintek többszörözött környezeti vizsgálatának elkerülése,* hogy oldható meg a nem mindig következetes nemzeti tervezési rendszerekben. Felmerülhet, hogy ezt a helyzetet esetleg magának a SKV-nak kell megteremtenie, vagy pedig a tervezési rendszereket kell átalakítani.
A vizsgálatok *a direktíva komoly hiányosság*aként határozták meg, *hogy nem vonatkozik pénzügyi programokra,* így például a közösségi agrárpolitikák keretében hozott intézkedések egy tekintélyes részére sem, pedig ezeknek tisztán pénzügyi természetük ellenére is komoly környezeti hatásuk lehet.[92]
Hasonló *tárgykörproblémát* okoz, hogy a nem állami kezelésű és kezdeményezésű programokra nem vonatkozik (CEC DG ENVI, 2004; SWRA 2002a) a direktíva. Így az üzleti szektor fejlesztései mentesek lehetnek a stratégiai környezeti megfontolásoktól.[93]

3.4.1.2. A vizsgálatok eredményei

3.4.1.2.1. A brit értékelési eljárások vizsgálatának konklúziói

Minden kritikai megállapítás ellenére is a vizsgálatok alapján összességében megállapítható, hogy a jelenlegi brit területi tervezési rendszer és fenntarthatósági értékeléseinek tapasztalatai mind formailag, mind módszertanilag jó alapul szolgálnak a jövő SKV-i gyakorlatához. Külön kiemelhető a területi tervezés jelenlegi gyakorlatának néhány úttörő, az uniós SKV-i direktíván is túllépő, a fenntartható területi tervezés irányába mutató tényezője. Továbbá említhető néhány olyan hiányosság, mely még a SKV bevezetését is nehezítheti.

---

[92] Hozzá kell tenni, hogy az említett agrárszabályozásnak specifikus nemzeti szintű és regionális hatásai is lehetnek, tehát nem minden esetben elegendő az uniós regulációkra amúgy a legtöbb esteben Brüsszelben elvégzett ún. kiterjesztett hatásvizsgálat (pl. CEC, 2004a). Ráadásul a pénzügyi regulációk legtöbbször nem tárgyai ezeknek a beterjesztő, a bizottság által lefolytatott vizsgálatoknak sem, melyeknek egyébként határozott környezeti része is van.

[93] Nem mindenhol ez a gyakorlat. Ausztráliában és Dél-Afrikában a nagy magánvállalatok (bányatársaságok) is végeznek SKV-t fejlesztési akcióikra. Jogi kötelezettség nélkül is hatékony eszköznek tekintik e vizsgálatokat, bár ezek tárgyát csak óriásprojektek és nem programok jelentik (POPE – MORRISON-SAUNDERS, 2006).

A tervezési rendszer átfedéses és ellentmondásos voltának kiküszöbölésére megoldást kínálhat egy áthidaló tervezési keretdokumentum (az *integrált regionális stratégia*), mely segíthet feloldani a tervek hierarchiájában, következetlen lépcsőzetességében rejlő ellentmondásokat a SKV kapcsán. Előremutató elem a *fenntarthatósági keretstratégia* is, mely egyes tervezési akciók SKV folyamatainak számos lépését segítheti.
Az *idődimenziók* tekintetében a legfontosabb, hogy a vizsgálatok szerint az értékelési tevékenységet a tervezési folyamat minél korábbi fázisában ajánlott elkezdeni. Ez azt is jelenti, hogy a tervezés lefolytatásába integrálni kell a vizsgálati és az értékelési folyamatot, és az ahhoz szükséges időt semmiképpen nem szabad alábecsülni. Részben már *módszertani* kérdés, hogy inkább a fenntarthatósági tényezők és alternatívák figyelembevételével kell eltölteni több időt, mint a végén a hatásértékeléssel, mely utóbbi már nem bír koncepcionális hatással a tervezésre.
A vizsgálatok szerint az *értékeléseket* és *vizsgálatokat* a megérthetőség kedvéért a lehető legpragmatikusabban és mind módszereiben, mind eredményeinek kommunikálásban *egyszerűen kell lefolytatni.* Ennek megvalósításához segítséget nyújthat a jól bejáratott standard módszerek, útmutatók használata és a tapasztalatcsere. Az eredmények megfelelő *kommunikálása* kulcskérdés. Céltudatos, és egyértelmű jelentést hordozva kell azokat a döntéshozók, tervezők vagy akár a nyilvánosság elé tárni.
A vizsgálatok azt is kimutatták, hogy szintén hasznos, ha a *tervezői csapattól független szakértők* is dolgoznak az értékelési és a vizsgálati munkában. Ha lehet, minél több szakértőt és az összes tervezőt, programkészítőt meg kell jeleníteni a folyamatban. A legcélravezetőbb, ha számos *ágazat oldal*áról jelennek meg *szakértők* vagy a folyamat résztvevői. Részvételük hatékonyabb és kevesebb esetleges akadályt gördítenek a folyamat elé, ha saját köreiken (pl. irodájukon) kívüli helyszínen szolgáltatnak inputot (tudást, információt). A *szomszédos területi szervek* (hatóságok, önkormányzatok) *bevonása* a területi tervezésbe fontos, de gyakran elfelejtett momentum.
A vizsgálatok kimutattak egy sor *hátráltató tényezőt* is a jelenlegi értékelésekben, melyek majd később a SKV-k tekintetében is jelentkezhetnek. Az egyik legfontosabb az *erőforráshiány*, mely megtapasztalható az anyagi források, de a munkaerő tekintetében is. Szintén problémákat okoz az *ismeretek hiánya*. Ez utóbbi már másfél évtizedes gyakorlat után is felmerül szűk keresztmetszetként Nagy-Britanniában. Fontos az *elkötelezettség hiánya* is, nagyon nagy arányban az érintett (nem a külső szakértők részéről persze) személyek ui. még továbbra is teherként, szimpla előírásként élik meg az értékelési folyamatot. Mindez természetesen mind az eljárás színvonalát, mind a hatékonyságát nagymértékben csökkenti. Talán ezzel is összefügg az értékelési tevékenységek hangsúlyának markáns érvényesítését akadályozó *politikai akarathiány,* valamint a területi tervezés, az SKV-i tevékenységek és egyéb *értékelések politikai alulkoordináltsága.*

3.4.1.2.2. Finn SKV tapasztalatok

Finnországban az 1999-ben elfogadott Környezetvédelmi Hatásvizsgálati Eljárási törvény már a közösségi döntéshozás és tervezés minden szintjére (angolul *policy, plan, programme* – PPP) vonatkozik. Így a tervezési szakemberek többéves tapasztalatokkal bírnak e téren, a SKV direktíva bevezetése lényegi tartalmi változásokat nem okoz, bár új formai elvárásokat támaszt.
A finn szakemberek általános vélekedése szerint a SKV egy kvalitatív, kommunikációra építő eszközöket használó, a tervezésbe szervesen integrált, de nem a tervezés kezdeteitől jelen lévő, a tervezők által végzett tevékenység.
A SKV-t általában a *tervezésért felelős hivatalnokok végzik* nem külsős, külön e tevékenységre szerveződött szakértői csapatok. A munkát tanácsadó cégek támogathatják módszertanilag.

Bár a megismert finn SKV-i tevékenységeket tanácsadó cégek is támogatták *módszertanilag,* azok igen *egyszerű eszközök láncolatára* épültek. A tervezők a tervek[94] céljainak a környezetvédelmi szabályozásokkal, előírásokkal való egyszerű mátrixszerű összehasonlítását készítik el. Az eredményeket pedig különböző, a tervben érdekelt ill. a terv által érintett érdekcsoportok elé tárják.

A megismert finn SKV-k módszertanukban és céljaikban is határozottan *különböznek a projekt szintű hatásvizsgálati tevékenységtől.* A SKV a célok kialakításának kezdetétől nincsen jelen, így fő funkciója az adott terv céljainak visszaigazolása és környezeti szempontú módosítása és nem a célok kijelölése. A tevékenység bár produkálhat indikátorokat is (pl. egyes célok hatásait leíróan, összehasonlítási céllal, pl. tarvágások összterülete a régióban) nem indikátorközpontú, és nem is a környezeti indikátorok kialakítására (majd későbbi számonkérésére irányul). A környezeti hatások megítélése általában csak relatív kategóriákra szorítkozik (jelentéktelen/közepes/nagy, ill. negatív/pozitív).

A megismert finn SKV-k tehát a közösségi tervezések körüli különböző érdekek ütköztetésére szolgáló fórumok. A *kommunikáció szervezésében* és a *bevont partnerek* között nagy szerepet kapnak az akadémiai szféra elsősorban környezetkutatási, környezetgazdálkodási jellegű helyi intézményei. A folyamatot szintén hasonló területen mozgó tanácsadó cégek is segítik módszertanilag. A zöld civil szervezetek is általában aktívan bekapcsolódnak e tevékenységbe. Ugyanakkor problémát jelent, hogy még a tervezési bevonás nagy hagyományival rendelkező Finnországban is alig lehet mozgósítani másokat, például a lakosság szélesebb köreit vagy a környezetvédelem mellett más tevékenységi területeken mozgó civil szervezeteket, gazdasági szereplőket. Így a környezetvédelmen túli, a fenntarthatóság egyes más dimenzióinak irányába mutató szempontok érdekképviselete másodlagos. A gazdasági szereplők részéről is csak a közvetlenül érdekelt csoportok, azok egyesületei (erdészeti tervezés esetén például a fafeldolgozó vállalatok, erdőbirtokos szövetségek) vesznek részt a tervezési folyamatokban, míg a csak közvetetten, de sokszor akár erősebben érintett szereplők (pl. turisztikai, mezőgazdasági vállalkozások) nem. A nem kiegyensúlyozott érdekmegjelenítés természetesen nem tesz jót a tervek hatásvizsgálatának, legitimitásának. A kritikák ugyanis az érdektelenség ellenére is megjelennek, általában a tervezés lezárása után a különböző, korábban nem résztvevő csoportosulások részéről.[95]

Minden kommunikációs kihívás ellenére is a finn szakemberek elsősorban a folyamatban magában, illetve az ennek során kialakuló kommunikációban látják a SKV-i tevékenységek igazi lényegét. A szakértői megítélés szerint a SKV-hoz kötődő *dokumentáció* és jelentéskészítés csak egy szükséges, de kevéssé hasznos eleme a tevékenységeknek, mely a legkörültekintőbb és legcélratörőbb ambíciókkal sem képes visszaadni a SKV folyamat lényegét. Annak csak a megtörténtét rögzíti, és gyakran csak többletterhelést jelent az SKV folyamatot végzőknek. A koncepciótlan és túlzott dokumentációs igények általában a döntéshozók értékrendszeréből erednek, akik körében – ellentétben a szakemberekkel – nem feltétlen támogatott a SKV-i tevékenység, és esetleg csak egy szükséges előírás dokumentálását látják benne.

A lakosság körében – a nehézkes bevonása ellenére – a SKV-i tevékenység támogatottságot élvez, ami tekintettel az ország társadalmának környezettudatosságára érthető is. Ugyanakkor a

[94] Vizsgált tervek: regionális fejlesztési program, település- ill. területrendezési terv, regionális erdőprogram (MI, 2001; SL, 2003).

[95] Az előremutató tervezési kommunikáció jó példája Pori települési szintű területi irányításának és tervezésének térinformatikai alapú információs rendszere. A légifényképeket és kataszteri térképeket integráló rendszerben a lakosok térképi alapú információkat küldhetnek a hivatalnak és viszont. A webes térinformatikai rendszer kommunikációs lehetőségeinek segítségével a földrajzi térben is elhelyezhetők a köz és magán érdekek közötti konfliktusok, a lakossági elvárások (természetesen minden egyéb szolgáltatás mellett, pl. nyilvántartásokban való keresés, adatlekérdezés). Mindez nem igényli a helyszíni megjelenést, mely a mindennapos operatív teendőkkel leterhelt, időhiánnyal küzdő lakosság számára a kommunikáció és érdekérvényesítés egyik legnagyobb akadálya.

SKV közgondolkodásban való *ismertsége*, valamint elkülönülése az egyéb lakossági fórumokat igénylő megmozdulásoktól, még nagyon alacsony szintű. Nem is várható, hogy ez a közeljövőben nagymértékben változzon, mivel a SKV-hoz kapcsolódó fórumokat, általában egyéb tevékenységekhez kapcsolják (pl. a terv közmeghallgatása, népszerűsítési kampánya).
Az *ágazati és regionális SKV-k* közötti különbségeket illetően a megismert finn szakembereknek nem volt határozott elképzelésük. Ez elsősorban a nagykiterjedésű ország erős területi tervezési szemléletével indokolható, mely szemlélet mindenhol, az ágazati tervezésekben is helyet kap. Különösen igaz ez a vizsgált erdészeti tervezésre, mely a finn vidékies térségek gazdaságának szinte egészét felöleli, így rengeteg integrált, puszta ágazati gazdasági szempontokon túlmutató szociális, környezetvédelmi, ipari, közlekedési, foglalkoztatási vonatkozásokat is rögzít (mint Magyarországon a vidékfejlesztés). Így nem meglepő az, hogy a finn szakemberek egyöntetűen kihangsúlyozták, hogy a tervek területi egyhangúságát el kell kerülni, azaz határozottan érvényesíteni kell a helyi adottságokat a tervezésben. Így a tervek környezeti vizsgálatában is meg kell jelenniük a helyi szempontoknak, az általános, országos uniós környezeti irányelvek, standardok mellett a helyi táji adottságoknak.
A megkeresett finn szakemberek a minél szélesebb körű bevonások megvalósításában, a folyamat minél korábbi megkezdésében (leginkább már a célok körvonalazásába bekapcsolódva)*, és a felesleges dokumentációs elvárások elkerülésében látják a fejlődési lehetőséget.* Kevésbé hiányolják a magasabb fokú formalizáltságot és az egységes, egzaktabb eszközökre épülő módszertan kialakítását. A vélemények szerint a tervezésben és a kapcsolódó SKV-i tevékenységben a helyi adottságok, táji szempontok érvényesítése is javítható, mert ez még a területi szemlélettel általában jól felvértezett finnországi tervezésekből is gyakran kimarad. A SKV-ban érintett szakemberek az EU SKV direktívája kapcsán az eddigi általuk végzett gyakorlathoz képest megjelenő újabb és túlzó dokumentációs és jelentéstételi igényeket kifogásolják, és összességében a jelentésközpontúságot a folyamatorientáltsággal szemben.

3.4.1.2.3. SKV tapasztalatok az EU Bizottságnál

Az EU Bizottság szakembereivel készült interjúkra a SKV direktíva érvénybe lépése után, de a soron következő költségvetési ciklusokhoz (2007–2013) kapcsolódó tervezések megkezdése és lezárulta előtt került sor. Érdekes volt látni, hogy még sok bizonytalanság van a SKV direktívával kapcsoltban, még az uniós forrásokhoz kapcsolódó tervezések viszonylatában is. Ilyen konkrét ügy volt például a jövő vidékfejlesztési terveihez kapcsolódó SKV-k fontossága, illetve azok kapcsolata az előzetes programértékeléssel. Ezt a Bizottság Agrár Főigazgatósága az eddigi gyakorlatot szinte változatlanul hagyva, egyszerűen az előzetes értékelések környezeti részének keretében, míg a Környezetügyi Főigazgatóság attól függetlenebbül, szakmailag fókuszált, hatásvizsgálatszerű tevékenységként képzelte el.
A finnországi tapasztalatok birtokában szintén érdekes volt megfigyelni a Bizottság Környezetügyi Főigazgatósága szakembereinek véleményét. A szakértői álláspontok itt támaszkodtak a technokrata, a módszerekre és elsősorban a *kvantitatív módszerekre* összpontosító álláspontok elemeire is. A szakértők a kvalitatív, kommunikáció alapú mátrixszerű összehasonlításokra épülő eszközök kizárólagos használatát nem tartották követendőnek. A véleményük szerint a kvalitatív eszközök leginkább csak bevezetői lehetnek a SKV folyamatnak, olyan elemek, melyek segítségével kiválaszthatók a tervezés környezetileg leginkább konfliktusos területei, melyek később a kvantitatív, projekt szintű környezeti hatásvizsgálati eszközökkel tovább vizsgálhatók.
Érdekes volt azt is megfigyelni, hogy a főként a szabályozások kidolgozásában közreműködő szakértők nem a mélyen integrált SKV-i tevékenységet tartották fontosnak, hanem inkább a *külső integráció elemeit preferál*ták. Ez megmutatkozott abban is, hogy nem tartották

fontosnak a már a célok kialakításakor jelen lévő SKV-i tevékenységet, sokkal inkább a kialakított célok alapos hatásértékelését.
A SKV folyamatnak *az előzetes programértékeléstől* való *elkülönített megközelítését* javasolták, de elképzelhetőnek tartották, hogy a különböző jelentéstételi eljárások során a SKV ne képezzen teljesen különálló rendszert, hanem illeszkedjen az előzetes értékelés dokumentációjához. Mindenképpen elkerülendőnek tartották e két tevékenység elemeinek feleslegesen ismétlődő, párhuzamos megjelenését. Az ismétlődések elkerülése a Bizottság szakemberei számára kulcskérdés, így a tervhierarchia egyes szintjein megjelenő SKV-k tervezésekor is hangsúlyosan megkövetelt a Bizottság részéről a SKV-i tárgykörök egymást kiegészítő összehangolása.
Összességében megfigyelhető, hogy a bizottsági szakemberek álláspontját elsősorban szabályozási szempontú megközelítés dominálja. Ez különös hangsúlyt fektet a tervezési környezet nehezen szabályozható elemeire[96], illetve a nehezebben szabályozható és számon kérhető, inkább a szakértői szemléletre és tapasztalatra építő módszertani[97] megközelítésekkel szemben az egzaktabb megoldásokat preferálják.[98]
Ugyanakkor megemlíthető az is, hogy e szigorúbb, a pontos dokumentációt és az egzakt módszereket elváró megközelítések a fejletlenebb SKV kultúrával, gyengébb környezettudattal rendelkező közösségek rossz gyakorlatainak felszámolását szolgálják. Tapasztalatlan tervezők kezében a kvalitatív eszközök gyakran csak a SKV előírások gyors teljesítését szolgálják, az SKV céljainak elsikkadásához járulnak hozzá. A bizottsági szakembereknek a mélyen integrált, a célok kialakításától jelen lévő SKV-tal szembeni kritikája is leginkább a fejletlenebb környezeti kultúrákból származó tapasztalatokra épül. Itt ugyanis az ilyen maximális elvárás oda vezet, hogy az egész folyamat kimutathatatlan lesz, csak a dokumentáció marad utána. Ezzel szemben a terv céljainak hatásvizsgálatszerű és indikátor-meghatározó SKV-i tevékenysége mindenképpen és egységesen számon kérhető elemeket (különösen módszertani elemeket) is tartalmaz.
A bizottsági szakemberek ugyanakkor elismerik az ökocentrista, kevésbé utólagos hatásértékelési, mint inkább proaktív és folyamatorientált SKV-i megközelítések előnyét. Ezt jól illusztrálja az a tény, hogy az egyik leghaladóbb európai példaként a Délnyugat-angliai Régió környezeti-fenntarthatósági tervezési rendszerét említették, mely sokkal inkább ez utóbbi, és nem a hatásvizsgálat-orientált szemléletben fogant.
Sajnos területi szemlélet, az ágazatai-regionális SKV-k jellegzetességeinek tekintetében a bizottsági szakemberek nem tudtak határozott elképzeléseket vázolni. Ugyanakkor körvonalazódott, hogy a regionális tervezések SKV-ai során szükséges a helyi környezeti megközelítések (táji megközelítések) és a specializált helyi környezeti indikátorok használata. Azaz ez esetben nem csak az általános országos környezetvédelmi és fenntarthatósági céloknak, előírásoknak való megfelelést kell érvényesíteni.

3.4.1.2.4. Ausztrál SKV-i tapasztalatok

Ausztráliában 1999 óta van lehetőség a PPP minden szintjére kiterjedő környezeti vizsgálatra. Az államban a környezetügynek csak bizonyos elemei tartoznak szövetségi hatáskörbe. Nyugat-Ausztrália tagállama Ausztrálián belül elől jár a környezetvédelmi szabályozásban és a környezeti vizsgálati útmutatók kialakításában. A vizsgálatok gyakorlata többségében a KHV hagyományait követi. Tekintettel az ország adottságaira és tervezési kultúrájára, itt egy-egy projekt is – legyen az akár a közszféra, akár a magánszféra kezdeményezése –, olyan nagyságrendű lehet, hogy stratégiai megközelítésre van szükség a hatásértékelésének lebonyolításához. Nyugat-Ausztráliában is megjelentek már regionális fenntarthatósági

[96] Ismétlődések a SKV és más eljárások (pl. ex-ante értékelés) között, illetve egyes tervhierarchia szintek között.
[97] A kvalitatív eszközök tipikusan ilyenek, szubjektívak és minőségük színvonala is függ a szakértő személyétől.
[98] Pl. az indikátorok szerepének hangsúlyozása, mely állandó téma az EU tervezés módszertanaiban.

stratégiák, egyelőre kísérleti jelleggel, így nincs még tapasztalat róluk. Elkészítésük indítéka a tagállam hatalmas kiterjedéséből adódó eltérő társadalmi és környezeti feltételek jelenléte volt. Céljuk a fenntarthatóság adott térségre vonatkozó céljainak és kritériumainak kialakítása.
Az ausztrál szakemberek a környezeti-fenntarthatósági vizsgálatoknak három generációjában gondolkodnak. A projekt szintű környezeti hatásvizsgálat (KHV) első generációját második generációként a stratégiai környezeti vizsgálat (SKV) követi, míg a harmadik generációt az ún. *fenntarthatósági vizsgálat* (angolul *sustainable assessment* – SA) képviseli (GIBSON et al, 2005). Az álláspont eltér az általános európai véleményektől, és a SKV nevében rögzített környezet szó alapján szűkíti a SKV tárgykörét a környezetvédelmi megfontolásokra. Ez a nézet az ausztrál szakemberek mellet gyakran a brit és kanadai szakmai közvélemény által is képviselt.
Az ausztrál tapasztalatok szerint a *környezeti vizsgálatok beágyazottsága* és intézményesültsége ma még jóval mélyebb, mint a gazdasági és társadalmi vizsgálatoké, mely jelenség akadályozza az integrált vizsgálati szemlélet érvényesülését. Ezt jól illusztrálja, hogy a biodiverzitásnak és az egészségnek számos standard értéke létezik, azonban a jólét komplexitását még nem lehet így kifejezni. Ezért a fenntarthatóság integrációja értékválasztást jelent.
Ausztráliában is *több előírt értékelési eljárás*nak kell kísérnie egy tervezési folyamatot (gazdasági, társadalmi hatásvizsgálatok). Ezek gyakran áttekinthetetlen eljárásokat jelentenek, melyek egymással sincsenek összhangban egyazon vagy hasonló tervezési akciók esetében sem. Az ausztrál szakemberek ezért az egyesített a gazdaság, a társadalom és a környezet ügyeire egyaránt kiterjedő fenntarthatósági értékelésben látják a megoldást.
Az ausztrál szakemberek egyértelműen a *belsőleg integrált* és korán megkezdett, stratégiai szemléletű *SKV-i megközelítések*et tartják követendőnek. Sőt nem is látnak lehetőséget más megközelítések alkalmazására a közszféra tervezési tevékenységeihez kapcsolódó SKV-k esetében. Szerintük a belső integráció magasabb kreativitást, nagyobb átláthatóságot és a fenntarthatóság hatékonyabb érvényesítését jelenti. További fontos módszertani eleme a környezeti és fenntarthatósági értékeléseiknek, hogy az *nem lineális folyamat, hanem iteratív*. Így bármennyi lépésre is bontjuk a tervezést kísérő SKV-t vagy SA-t, gyakran előfordul, hogy a munka során vissza kell lépni a korábbi fázisokhoz.
A szakemberek felhívják a figyelmet arra is, hogy az alternatívák felállítása esetén a *beavatkozás elmaradásának változata* gyakran nem kerül kifejtésre. Pedig sok esetben reális lehet ez az alternatíva is. Másfelől ez beavatkozás nélküli forgatókönyvet is felkínál a hatásértékeléshez, mely fontos összehasonlítási alap az egyes alternatívák értékeléskor (az interjúk mellett ld. szintén MORRISON-SAUNDERS – MARSHALL, 2006). Szintén hangsúlyozásra került, hogy nem csak a környezeti célok felállítása fontos, hanem a *még elfogadható küszöbértékek* (angolul *acceptability limits*) meghatározása is.
Fontos megemlíteni, hogy az ausztrál szakemberek veszélyt látnak abban, ha egy SKV folyamat kizárólag vagy túlzott mértékben támaszkodik a kvantitatív *eszközök*re. A fenntarthatóság még kevéssé kiforrott standardjai miatt ugyanis könnyen a politikai szándékok szolgálatába állítható egy-egy bizonyos megközelítésben elvégzett akár célirányosan megállapított kvantitatív eredmény. Ugyanakkor pedig az egész folyamat hitelességét rontja a különböző szakmai lobbyk vitája e bizonytalan kvantitatív eredmények körül.
Ausztráliában *a nagy magánvállalatok is végeznek SKV-t* nagy projektjeiket, befektetéseiket megelőzően. A vizsgálatokat főleg a bányatársaságok végzik újabb kitermelési, feldolgozási stratégiáik kapcsán. E projekteknek gyakran sokrétű gazdasági-társadalmi hatásaik vannak, azonban a beavatkozások és a célok palettája szűk körű. Ezért elnevezésük ellenére a projekt szintű környezeti hatásvizsgálatokhoz (KHV) hasonlítanak inkább, mint a SKV-hoz. A KHV-hoz képest azonban komplexebb megközelítésekkel rendelkeznek. Egyik legfontosabb különbségük a KHV-hoz képest, hogy több opciót hordoznak, és az opciók között megjelenik a

fejlesztés elvetésének lehetősége is, amennyiben a környezeti költségek az üzleti megtérülést veszélyeztetik. A magánszféra SKV-ainak további jellegzetessége, hogy szinte kizárólag a környezetre koncentrálnak, elhanyagolva a fenntarthatóság többi dimenzióját, és a vizsgálataik hangsúlya a környezetvédelmi jogszabályi előírások betartásának kérdésén, annak költségvonzatán van. A lakossági bevonás hiányzik, ha megjelenik általában az egyirányú kommunikációban, azaz a tájékoztatásban merül ki.

3.4.2. A hazai területfejlesztés és regionális tervezés vizsgálatának eredményei

3.4.2.1. A hazai vizsgálatok tárgyának bemutatása

A hazai területi tervezés jogi alapját az 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről teremtette meg. A törvény alapján az 1990-es évek végén felálltak a regionális fejlesztési tanácsok, megindult a regionális szintű területfejlesztési tervezés.
Sajnos ez a tevékenység legtöbbször *nem* hozott létre a partnerség és a részvétel jegyében fogant, a magasabb hierarchiájú szintek tervezései felől az alacsonyabb szintek felé mutató *rendszerszerű folyamat*ot. Az országos (Országos Területfejlesztési Koncepció) és a regionális valamint olyakor a megyei és kistérségi tervezés is gyakran egymást megelőzve vagy párhuzamosan zajlott. A magasabb szintű tervezés-módszertani elvek már csak a tervezési munkák összecsúszása miatt sem voltak jól érvényesíthetők. Gond volt a magasabb szintek elveinek legitimitásával is, a tervezésükben ugyanis nem volt hangsúlyos az alulról építkező bevonási és partnerségi szemlélet.
Sok esetben pedig a rendszerváltás után az önkormányzatok által kapott önállósághoz kapcsolódó még *fejletlen együttműködési kultúra* is nehezítette a folyamatot. Az együttműködés fogalma gyakran negatív értelmezést kapott a helyi döntéshozók fejében, saját településeik hosszú idő után megszerzett önállóságát féltették. Ez természetesen megnehezítette a települési szinten túlmutató területi tervezésben való konstruktív, kompromisszum kész részvételt, így az alulról építkező tervezési szemlélet kibontakozását. A konstruktív tervezési együttműködés hiánya természetesen nem csak a helyi területi, de az ágazati szereplőkre is sok szempontból igaz. A sok elképzelés érvényesítése, végső soron a modern rendszerszemléletű területfejlesztés egyik legfontosabb elvének, a koncentrációnak a rovására megy, és használhatatlan dokumentumokhoz vezet. A tapasztalható lassú fejlődés során a területfejlesztés problematikája egyre ismertebbé, a partnersége egyre beágyazottabbá válik.
A területfejlesztési tevékenységek kezdeti kibontakozását nehezítette, hogy a politikai csatározások miatt hiányzott *az egyes területi szintek* határozott jövőjének és szerepének a pontos meghatározása. A *megyék* sokáig versenyben voltak a régiókkal a hazai források terén, bizonytalan volt az uniós csatlakozás időpontja, valamint az, hogy ezt követően valóban elveszítik-e fejlesztési forrásaikat a régiókkal szemben. Ezért a kor regionális fejlesztéseinek gyakorlati súlya korántsem volt olyan jelentős, mint a megyei fejlesztéseké. A *regionális fejlesztés* a megyei szint felől leginkább csak egy szükséges és gyakran értelmetlen szintet jelentett. A *kistérségi szint* menedzsmenti problémákkal és az együttműködési hajlandóság hiányával küzdve különös nehéz helyzetben volt, ráadásul rengeteg éppen formálódó magasabb szintű elvhez kellett volna idomulnia. A kistérségi fejlesztési elképzeléseket rögzítő tervdokumentumok gyakran szenvednek a stratégiai jelleg hiányától, fejlesztési kívánságlistákat tartalmaznak (G. FEKETE, 2005).
E helyzetben az ún. *országosan kiemelt térségek* (Balaton térsége is) regionális fejlesztési tanácsai még nehezebb helyzetben voltak, hiszen még kevésbé körvonalazódott szerepük és eszközeik az egész fejlesztési folyamatban (OLÁH, 2005). Illetékességi területükön pedig többszörös „keresztbe tervezés" folyt és folyik, a tanácson kívüli területi egységek szereplői még most sem mutatnak meggyőző hajlandóságot arra, hogy bizonyos térség-specifikus

hatásköröket átruházzanak a Balaton térség menedzsmentjére (OLÁH, 2005). Így e térségek még ún. funkcionális régiónként sem működhetnek.
Kiegészítéseként meg kell említeni a dolgozat tárgyának rokonterületével, a hazai környezeti programozással kapcsolatos tapasztalatokat. A környezetvédelmi programok készítését az 1995-ös LIII. törvény írja elő az önkormányzatok számára. Rakonczai J. (2006) a Csongrád megyei környezeti programozás tapasztalatait elemezve szinte ugyan azokkal a problémákkal szembesült, melyek a hazai területi tervezési rendszerrel kapcsolatban már említésre kerültek, illetve a következőkben olvashatók. Problémás a tervhierarchia szintek közötti kapcsolat, a tervek környezetvédelmi szakmai színvonala, megvalósítása és értékelése. A települési szintű környezeti programok léte vagy tartalma nem determinálja a települések környezeti állapotát.
Összességében megállapítható, hogy a hazai tervezési, stratégiai tervezési kultúra még nem alakult ki, ill. nem tudott újjászerveződni a pártállami berendezkedés hagyományainak felszámolását követően.

3.4.2.2. A hazai regionális tervezés területi vizsgálatának eredményei

A hazai regionális szintű területfejlesztés leginkább ágazati regionális fejlesztések gyűjteménye. Ez a szemlélet az 1990-es évek végén, a regionális tervezési rendszer kialakítása során honosodott meg. A regionális területfejlesztés a koncepciók, a stratégiai- és az operatív programok[99] hármas szintjére támaszkodik. Az Előzetes és az Első Nemzeti Fejlesztési Tervhez kapcsolódó regionális programfejezetek összefoglalói (Akcióprogramok) is részei a regionális programozás történetének, főleg azokban a régiókban, ahol az ettől független regionális területfejlesztési programozás megkésett. Annak ellenére, hogy Magyarországon létezik jogi előírás[100] a regionális operatív és stratégiai programok tartalmi követelményével kapcsolatban, nevezéktanuk és szerkezetük nagyon változatos, nehezen összehasonlítható (ld. 1. sz. melléklet). A stratégiai és operatív programok időtartama egységesen három-hat évet ölel fel, általában 2006-ig terjedően.
E tervdokumentumok területi tervezési kapcsolatai a bennük rejlő *területiség*en keresztül tárhatók fel. A vizsgálatok a területiséget négy oldalról közelítették meg (ld. 13. ábra). Elsőként a *térségi célok jelenléte* felől, mely megmutatja, hogy a tervezés homogén térként kezeli-e a régiót, vagy képes egyes térségeit vagy térségtípusait differenciáltan megragadni. Második tényező a *régióspecifikusság*, mely megmutatja, hogy a tervezés milyen mértékben képes a régió gyakran egyedi sajátosságait feltárni, és arra építeni a fejlesztés irányait, vagy milyen mértékben merül ki a tervezés egy szlogenszerű általános tervezési regionális fejlesztéspolitikai elvgyűjteményben. A harmadik tényező a *regionális kompetenciák köre*, melynek meghatározása során egyértelműen elkülöníthetővé válik, hogy mi az, ami a fejlesztési irányok közül a regionális szint felelősségében megoldható, és mi az, amiért legfeljebb magasabb tervezési szinteken való érdekérvényesítéssel lehet tenni vagy alacsonyabb tervezési szintek számára ajánlásként adható. A negyedik tényező az *országos területi célok* – melyeket az Országos Területfejlesztési Koncepcióban ill. az Országos Területrendezési Tervben rögzítettek – figyelembe vétele és a hozzájuk való igazodás.

[99] A stratégiai programok szintje gyakran egyszerűen csak program néven említett.
[100] 18/1998. (VI. 25.) KTM rendelet a területfejlesztési koncepciók, programok és a területrendezési tervek tartalmi követelményeiről

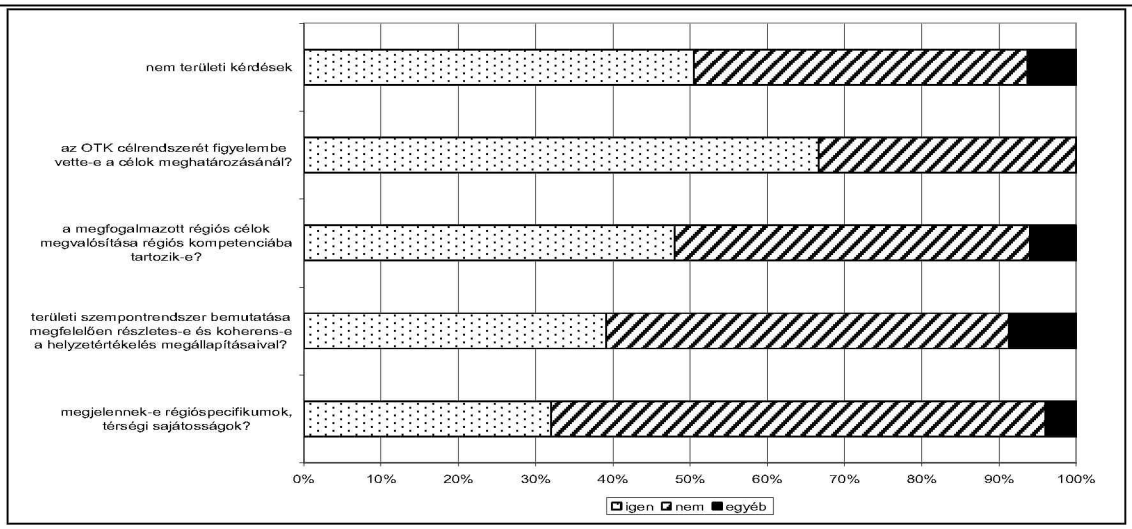

13. ábra: A regionális fejlesztési tervdokumentumok területisége 4 szempont alapján (Péti, M. 2005) (adatok forrását ld. 2. sz. mellékletben, a nem területi kérdés a tervezésmódszertannak való megfelelőség kérdéseire adott válaszok összesített eredményeit mutatja)

A vizsgálatok eredményei alapján elmondható, hogy mind a négy kategóriában alacsony, általában 50% alatti mértékben érvényesül a területiség. Természetesen a mennyiségi dokumentumelemzés eredményeit nehéz minősíteni referenciaalap nélkül. Az adatok alapján azért állítható a területiség alacsony ill. nem kielégítő érvényesítése, mert léteznek már – ha nem is tökéletes – módszertani előírások (az említett miniszteri rendelet), melyek a területiség vizsgált szempontjainak érvényesítését implicite vagy explicite megkövetelik. Jogszabályban rögzített elvek betartása pedig a tapasztaltnál magasabb arányban lenne elvárható. Különösen igaz ez a második kategória értékeire, melyek ugyan a legmagasabbak, de még ez is alacsonynak minősíthető, mert e téren rendelkezésre áll egyértelmű szakmai álláspont és jogszabályi előírás. A magasabb szintű tervekkel való összhang igényét ugyanis megközelítőleg 100%-osan ki kellene elégíteni egy működő területi tervezési rendszerben. *Összességében a területiség alárendelt regionális programozási szempont* (ld. 14. ábra).

A vizsgálatok kitértek nemcsak a területiség, hanem a tervezésmódszertan kérdéseire is (pl. célok és helyzetértékelés koherenciája, indikátorok, ütemezés, pénzügyi háttér stb.). Az eredmények arra utalnak, hogy *módszertanában* a programozás előrehaladottabb, mint területiségében, de módszertani megalapozottsága sem kielégítő (ld. 14. ábra).

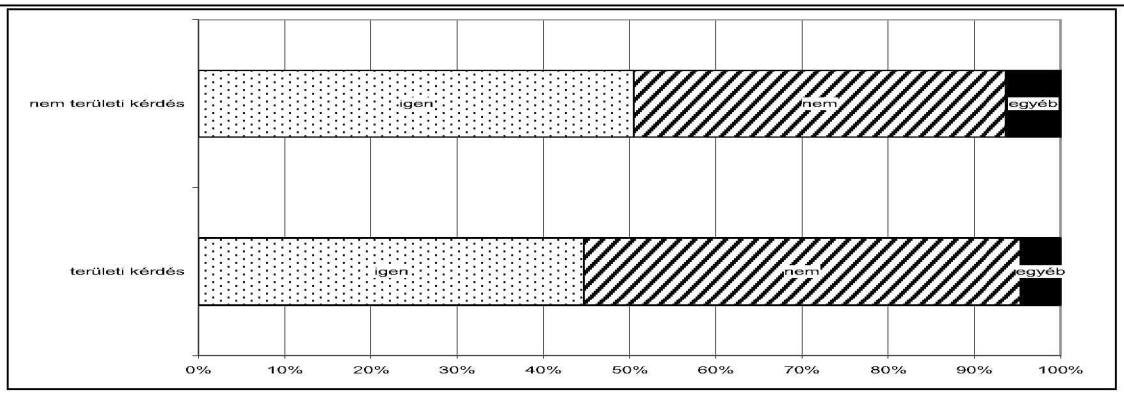

14. ábra: A regionális fejlesztési tervdokumentumok területisége és tervezésmódszertana (Péti, M. 2005) (adatok forrását ld. 2. sz. mellékletben, területiség érvényesítésére irányuló négy eldöntendő kérdésre és tervezésmódszertanra irányuló eldöntendő kérdésekre adott válaszok összesítése alapján)

A magasabb *hierarchiájú* tervdokumentumok (stratégiák és koncepciók) területi megfontolásai valamivel hangsúlyosabbak, mint az operatív szinteké (ld. 15. ábra). Ráadásul az egyes operatív programokat megvizsgálva megállapítható, hogy az eddig készült és feltárt mintegy 90 darab hazai regionális operatív programból csak 10 tekinthető legalább az adott régió egyes térségtípusaira irányulónak (kis jóindulattal még a vidékfejlesztési programokat ide sorolva) és csak egyetlen képvisel konkrét területre megfogalmazott fejlesztési célt (ld. 7. táblázat).

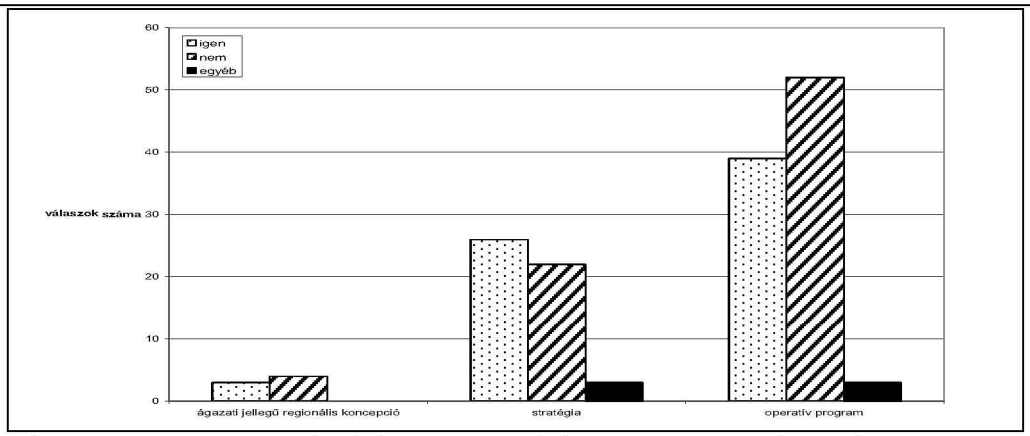

15. ábra: Az egyes regionális fejlesztési tervdokumentum típusok területisége irányított kérdésekre adott válaszok összesítése alapján (Péti, M. 2005) (adatok forrása: TERRA, 2005)

7. táblázat: A területi célok jelenléte a regionális tervekben (Péti, M. 2005)

RÉGIÓ, KIEMELT TÉRSÉG (csak az adattal rendelkezők szerepelnek)	**OPERATÍV PROGRAMOK ÖSSZES SZÁMA**	**TÉRSÉGTÍPUSRA IRÁNYULÓ OPERATÍV PROGRAMOK SZÁMA** (pl. vidékfejlesztési, speciális turisztikai, ipari programok)	**KIFEJEZETTEN EGYES TÉRSÉGEKRE IRÁNYULÓ OPERATÍV PROGRAMOK SZÁMA**
Dél-Dunántúl	23	4	0
Dél-Alföld	14	1	0
Észak-Alföld	10	0	1
Közép-Magyarország	1	1	0
Közép-Dunántúl	6	1	0
Nyugat-Dunántúl	16	3	0
Tiszta-tó	2	0	0
Balaton	15	0	0

A regionális fejlesztési tervdokumentumok elemzésének *ágazatonkénti* bontása is megtörtént. Meglepő – de az előbbiekben említett jelenségek miatt már érthető – hogy még a nem ágazati irányultságú, hanem komplex területi (azaz területfejlesztési) tervdokumentumok területisége is alacsony fokú (ld. 8. táblázat). A területiség érvényesítésének összességében alacsony (50% alatti) értékeitől csak a turisztikai tervdokumentumok térnek el jelentősen. A statisztikán túlmutató célirányos turisztikai minőségi dokumentumelemezések azonban kimutatták, hogy a területi szemlélet még a természetszerűleg erős területiséget hordozni hivatott turisztikai ágazati tervezések esetében is hiányzik (SÜTŐ, 2004).

Az *egyes régiók között nagy különbségek fedezhetők fel* a regionális fejlesztési tervezés területi jellegében (ld. 2. térkép).[101] Szorosabb összefüggés az egyes régiók gazdasági, társadalmi, környezeti vagy akár tájföldrajzi adottságai és a területiség érvényesítése között nem fedezhető fel. Az eltéréseknek az alkalmazott szakértők szemléletével kapcsolatos személyi okai vannak.

[101] Észak-Magyarország kimagasló adatai megtévesztők, mivel itt csak kisszámú tervdokumentum állt rendelkezésre, valamint a nagyfokú területiség az országos területi célokhoz való alkalmazkodásban merül ki (ld. 3. sz. melléklet).

8. táblázat: Ágazatonként csoportosított regionális tervdokumentumok területisége, irányított kérdésekre adott válaszok összesítése alapján (Péti, M. 2005) (adatok forrását ld. 2. sz. mellékletben)

	IGEN	NEM	EGYÉB	ÖSSZ. DARAB	VÁLASZOK SZÁMÁNAK ELMÉLETI MAXIMUMA	VÁLASZOK TÉNYLEGES SZÁMA	VÁLASZOLÁSI ARÁNY	IGENEK ARÁNYA (%)
Agrár	0	5	0	3	12	5	41,67	0,00
Egészségügy, szociális	4	8	1	6	24	13	54,17	30,77
Egyéb	2	3	0	3	12	5	41,67	40,00
Humánerőforrás	8	8	0	7	28	16	57,14	50,00
Innováció	10	9	0	6	24	19	79,17	52,63
Intelligens régió	0	4	0	3	12	4	33,33	0,00
Intézményfejlesztés	1	0	1	1	4	2	50,00	50,00
Kommunikáció	0	0	0	1	4	0	0,00	0,00
Környezetvédelem	4	6	0	4	16	10	62,50	40,00
Közlekedés	3	5	0	6	24	8	33,33	37,50
Turizmus	6	2	0	3	12	8	66,67	75,00
Vállalkozásfejlesztés	1	1	0	2	8	2	25,00	50,00
nem ágazati (területfejlesztés)	29	27	4	21	84	60	71,43	48,33

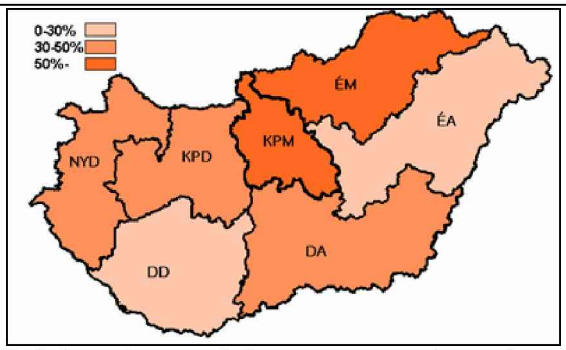

2. térkép: Az egyes régiók fejlesztési tervdokumentumainak területisége irányított eldöntendő kérdésekre adott igenlő válaszok összesítése alapján (adatok forrását ld. 3. sz. melléklet) (Péti, M. 2005) DA: Dél-alföldi Régió; ÉA: Észak-alföldi Régió; ÉM: Észak-magyarországi Régió; KPD: Közép-dunántúli Régió; NYD: Nyugat-dunántúli Régió; DD: Dél-Dunántúli Régió KPM: Közép-magyarországi Régió.

A fentiek alapján *összességében megállapítható, hogy a regionális fejlesztési tervdokumentumok területisége minden elemzési bontás eredményei alapján is rendkívül gyenge.* A regionális dimenzióban a magyarországi régiók egységes homogén térségként való megjelenítése azért sem indokolt, mert a hazai régiók kialakítását szakmai és politikai viták sora előzte meg. E viták során nyilvánvalóvá vált, hogy a jelenlegi, mesterséges régióhatárok nem fognak egybe egységes területrendszereket, egységes gazdasági, társadalmi, környezeti tereket. A rendkívül sokszínű hazai területrendszerek által alkotott térszerkezetben ezt teljes körűen még a legjobb lehatárolás sem tudná megvalósítani, nemhogy a politikai akarattal erősen átitatott jelenlegi hazai régióhatárok. Minden egyes régión belül vannak szigetszerű sajátos területek, valamint a régióhatároktól független, azokon áthúzódó saját karakterrel bíró országos jelentőségű térségek.

Külföldi regionális tervdokumentumokkal összehasonlítva is szembetűnő a hazai regionális tervdokumentumok régióspecifikusságának és területiségének hiánya. A külföldi esettanulmányok területi szemlélete élesebb; egyrészt, mert regionális területi terv ott mindig készül, másrészt pedig a régiók ágazati tervei is hordoznak területiséget.

3.4.2.3. Fenntarthatósági szempontok érvényesítése a hazai regionális tervezésben

Az alábbi fejezetben a hazai regionális fejlesztési tervezés fenntarthatóságnak vizsgálata olvasható. Cél, hogy áttekintést készüljön arról, hogy a hazai regionális tervezés mennyire képes érvényesíteni általában és az adott helyi környezeti táji rendszerek adottságaihoz mérten a fenntarthatósági szempontokat.

Az *elemzési szempontok* kitérnek a (1) környezetvédelmi és a (2) fenntarthatósági tartalomra a tervdokumentumok minden elemében: a helyzetelemzésben, a helyzetértékelésben, a célok, az elvek és az eszközök szintjén. Az elemzés megkülönbözteti az (3) általános és a (4) helyi, táji adottságokhoz igazított környezetvédelmi és fenntarthatósági megfontolásokat. Végül az elemzések felmérik a (5) tervdokumentumok helyi és nemzetközi környezetvédelmi politikákkal, programokkal való koherenciáját is. A fejlesztési eszközök részletes elemzésre kerültek az (6) egyes ágazatok fenntarthatósági kritériumainak való megfelelés, valamint a fenntartható térségi rendszerek kialakításának szolgálata szempontjából is. A szerző által kialakított teljes elemzési kritériumrendszer és az elemzés számszerűsített eredménye az 5. sz. mellékletben olvasható.

A vizsgálatok során az egyes *regionális tervdokumentumok* azonos elemzési kritériumok szerint kerültek feldolgozásra. A lehető legaktuálisabb, az uniós forrásokra épülő 2007–13 közötti fejlesztéseket befolyásoló, általában stratégiai program szintű tervdokumentumok képezték az elemzések tárgyát. Kézenfekvő lett volna a 2007–13 időszakra készült magyar Nemzeti Stratégiai Referenciakerethez csatlakozó regionális operatív programok vizsgálata, azonban ezek tematikája viszonylag szűk, csak az ún. regionális kompetenciába utalt fejlesztéseket rögzítik. A stratégiák és koncepciók ugyanakkor a régiók területén igényként jelentkező összes fejlesztési igényt egybegyűjtik. Az elemzett tervdokumentumok listája a 4. sz. mellékletben olvasható.

3.4.2.3.1. A fenntarthatóság érvényesítésének vizsgálata mennyiségi dokumentumelemzésekkel

A mennyiségi vizsgálatok keretében az eldöntendő kérdésekre adott válaszok különböző szempontú statisztikai összesítése olvasható. Eszerint a tervdokumentumok egyes elemei 40% körüli értékben felelnek meg a környezetvédelmi és fenntarthatósági kritériumoknak. Önmagában ez az érték nehezen minősíthető. Kifejezőbbek az *egyes programelemek eltérő értékei*. Szembetűnő, hogy a helyzetelemzésben és az értékelésben rögzített fenntarthatósági és környezetvédelmi megfontolások kimagaslóak, 60% felettiek. Míg az eszközök és különösen a célrendszer értékei ennél jóval alacsonyabbak, 50% alattiak. A legalacsonyabb (25% alatti értékekkel) a tervdokumentumok környezeti és fenntarthatósági politikákkal fennálló koherenciája, valamint a környezetvédelmi és fenntarthatósági elvek érvényesülése. *Mindez arra utal, hogy bár a helyzetelemzésben már megjelennek a környezeti és a fenntarthatósági vizsgálatok, de csak egy kötelező tartalmi elemként. Érdemben nincsenek különösebb kihatással a tervezés további folyamatára, nem befolyásolják súlyuknak megfelelően a célok kijelölését és az eszközök meghatározását.*

A *célok és az eszközök* esetében azonban még meg kell említeni, hogy statisztikailag kimutathatóan szinte mindenhol önállóan megjelenik a környezetvédelmi jellegű tématerület. Ugyanakkor ezek helyspecifikuma gyenge. Más ágazati vagy területi jellegű fejlesztések (célok, eszközök) környezeti- és fenntarthatósági megfontolásai is gyengék. Ez szintén az előzően említett jelenséget támasztja alá, miszerint a kötelező környezeti fejlesztések (elsősorban környezet- és természetvédelmi infrastruktúra esetében) manapság már megjelennek a hazai tervezésben, ugyanakkor a valós és mély integráció egyelőre hiányzik. A jelenség további vizsgálata a minőségi dokumentumelemzéseknél olvasható.

A fejlesztések ágazati és térségi szinten kialakított *fenntarthatósági kritériumoknak* való megfelelése messze átlagon aluli értékeket mutat, bár az értékek ágazatonként jelentősen eltérnek. Az infrastruktúra kedvezőbb értékei a környezetvédelmi infrastruktúra minden

tervdokumentumban szinte kötelezően megjelenő fejlesztési elképzeléseinek köszönhető. Míg a komplexebb, a fenntarthatóságot térségben értelmező fejlesztési megfontolásoknak való megfelelés csak elvétve jelenik meg. Ez azt jelenti, hogy a fenntarthatóság és a környezetintegráltság a tervek tartalmában meglehetősen alacsony fokú.
A *helyi környezeti viszonyoknak, táji rendszerek adottságainak figyelembe vétele* a tervdokumentumokban az átlagos környezeti-fenntarthatósági kritériumoknak való megfeleléshez képest alacsonyabb szintű. Itt is kimutatható az a tendencia, hogy az értékek a helyzetelemzésben magasabbak, és a fejlesztések kialakításában pedig alacsonyabbak. Mindez azt jelenti, hogy a helyi környezeti állapot felmérése szerepel ugyan, azonban ennek figyelembe vétele a célok kialakításában, az eszközök meghatározásában elenyésző. Külön kiemelhető a helyi táji rendszerek vizsgálata, mely még a helyzetelemezésben se nagyon szerepel, mert a környezetállapot leírása általában egyes környezeti tényezők szerint, ágazati szempontból történik.
A mennyiségi vizsgálatok alapján markáns különbségek fedezhetők fel *az egyes régiók között*. Azonban ebből a szempontból a statisztikai összesítések olyan nagymértékű általánosításokhoz vezetnek, melyek nem fedik le valós tényszerű tartalmakat. Ezért az egyes régiók gyakorlatának vizsgálata a minőségi vizsgálatok keretében olvasható. A statisztikai adatokból azonban egyértelműen kimutatható az Észak-magyarországi Régió rendkívül alacsony szintű környezet és fenntarthatóság integrációs gyakorlata, míg a Dél-Dunántúl és Közép-Magyarország magas értékei valójában is nagyfokú integrációra utalnak.

3.4.2.3.2. Fenntarthatósági vizsgálatok minőségi dokumentumelemzésekkel

A tervdokumentumok minőségi elemzésének keretében az egyes kritériumoknak való megfelelés módjának értékelése történt meg.
A környezeti-fenntarthatósági integráció ún. *vertikális és horizontális* irányokra bontható. A vertikális integráció keretében a környezet állapotára, vagy a fenntartható rendszerek kialakítására irányuló fejlesztések önálló formában, saját célokkal és eszközökkel jelennek meg. A horizontális integráció keretében pedig ugyanezek a megfontolások nem kapnak önálló célokat és eszközöket, hanem egyes ágazati vagy területi jellegű célok elemeivé válnak, orientálják az egyes beavatkozásokat. A horizontális integráció tipikus alkalmazási területe az ún. horizontális politikák klasszikusainak – az esélyegyenlőségnek és a fenntarthatóságnak – érvényesítése. Az elemzett tervdokumentumokban a horizontális integráció általában gyenge és esetleges, és nincs ez másként a környezetvédelmi és fenntarthatósági témák esetében sem.
A *vertikális integráció* ennél sokkal *határozottabban van jelen* a tervdokumentumokban. Ez megnyilvánul az egyes környezeti tényezők állapotának vizsgálatában a helyzetelemzésben és értékelésben, továbbá a már említett környezetvédelmi infrastrukturális fejlesztésekben, a környezetbarát közlekedési módok támogatásában. Így a szennyvízkezelés, a hulladékgazdálkodás, a tömegközlekedés, a kerékpáros közlekedés támogatása a tervdokumentumok többségében megjelenik. A természetvédelem és a vízbázisvédelem szintén szinte mindenhol előfordul.
Az általánosan gyenge horizontális integrációhoz képest is szembetűnő a *gazdaságfejlesztés* alacsony horizontális környezetintegráltsága. Csak a barnamezős vállalkozói infrastruktúrafejlesztések preferálása, a mezőgazdaság helyi táji adottságaihoz való igazítása jelenik meg határozottabban. A humáninfrastruktúra esetében az energetikai korszerűsítés és ebben a megújuló energiák preferálása a leginkább elterjedt elem. A megújuló energetika ezen túlmutatóan azonban nem jelentkezik horizontálisan, pedig más korszerűsítésekhez is csatlakozhatna kötelező elemként. Megemlíthető, hogy a humánerőforrás-fejlesztésekhez gyakran társul a környezettudatosság fokozása, sajnálatos azonban, hogy a helyi táji rendszerek ismerete ebben nem szerepel kiemelt helyen. Szintén sajnálatos, hogy a tömegközlekedés vagy a kevésbé környezetterhelő közlekedési ágak, a nem motorizált egyéni közlekedés viszonylagosan gyakori megjelenés ellenére is csak a ritkán képez horizontális integrációt.

Például a kerékpáros közlekedés szinte csak turisztikai céllal jelenik meg. Így ezek alig integrálódnak komplex elképzelésekbe, pedig a hagyományos (pl. közúti) közlekedésfejlesztés alternatíváját is jelenthetnék. A település rehabilitációk esetében szerencsés, hogy hozzájuk általában zöldterület növelés is társul, egyfajta horizontális elemként.
A gazdaságfejlesztésekben gyakran megjelenik a *környezetvédelmi ipar*. Azonban kizárólag csak a környezetpolitika gazdasági megfontolásaiból kiindulva, mint egy olyan ipari szegmens, mely hiányzik, és ahol a piaci rés betölthető. A támogatásának céljai között térségi és környezetvédelmi megfontolások nem szerepelnek, és tény, hogy a környezetvédelmi ipari tevékenységek a legtöbb esetben jelentősen környezetterhelő tevékenységek. A gazdaságfejlesztés egyéb megfontolásai ugyanakkor teljesen hiányoznak, kimerülnek a megújuló energetika felhasználásának támogatásában (ez is főleg csak a mezőgazdaságban). Néhol még megjelenik – általában igen gyenge megfogalmazásban – a barnamezős telephelyi beruházások preferálása.
A *táji adottságok* az egyes célok és eszközök kialakításában általában az országos, azaz több régión átnyúló környezetileg érzékeny területek (a Balaton és a Tisza térség), valamint a vidékies térségek esetében jelennek meg. Itt szempont a meglévő problémák felszámolása (vízrendezés, szennyvízkezelés, turisztikai adottságok fenntartható kihasználása), valamint az értékek megkímélése.
A *környezeti kockázatok csökkentése* a fejlesztések gyakori témája. Ez a kérdés ugyanakkor fenntarthatósági szempontból különböző megítélésű elemeket hordoz. Így a hagyományos árvízvédelem mellett jelen vannak a proaktív árvízi megelőzésre, ártéri gazdálkodásra, vízvisszatartásra támaszkodó vízkormányzási elemek is. A partfalvédelem esetében azonban csak a hagyományos megerősítés jelenik meg, és fel sem merül a meggondolatlanul, veszélyes helyszínekre helyezett infrastruktúrák áthelyezése.
A komplexebb *fenntartható térségi megfontolások* szintén alig vannak jelen, és ez is kimerül a megújuló energiára támaszkodó térségi energetikai rendszerekben, de a megújuló energiák térségi hasznosítása alig mutat túl az energia mezőgazdasági felhasználásán. A mobilitás mérséklése csak és kizárólag a távmunka támogatásában nyilvánul meg. A kis- és középvállalkozások fejlesztése tulajdonképpen minden esetben a fenntarthatóságot szolgálja. Ezek a fejlesztések, valamint a vállalkozások közötti kapcsolatok fejlesztése (klaszterek) a jelenlegi tervezési paradigmáknak olyannyira kötelező elemei, hogy ezek külön vizsgálatára nem került sor, mivel minden tervdokumentumban megjelennek.
A *tervezési folyamat partnerségéről, a tervezési környezetről* az egyes tervdokumentumok igen eltérő mélységű információt szolgáltatnak. Az információk alapján a partnerségben a környezeti érdekek megjelenítése gyenge, és környezetvédelemi tervdokumentumok csak elvétve szolgáltatnak alapot a tervezés külső koherenciájának biztosításához.
Az egyes régiókban felfedezhetők előremutató gyakorlatok. A *Dél-dunántúli Régió* tervezésében kiemelkedik a jól integrált, fenntarthatóság-orientált közlekedés-fejlesztés. Ez esetben a tömegközlekedés (a vasúti közlekedés) a közúti közlekedés valós alternatívájaként jelenik meg, a hozzáférés és az elérhetőség megteremtését szolgáló cél eszközeként. A régió kiemelkedik abból a szempontból is, hogy itt megjelennek egyes tájak adottságai által determinált fejlesztési irányok és az ökológiai folyosók kiépítésének szándéka is. Mindez elsősorban a vidékies térségek (Zselic, Mecsek) fejlesztésében jelentkezik. A régió a célrendszerében domináns környezeti jellegű célokat rögzít. Szintén említésre méltó a jövedelmek térségen belül tartásának gondolata, a helyi termékek értékesítésének szervezése formájában.
Az *Észak-alföldi Régió* célrendszerében is határozottan jelen van a környezetvédelem és a fenntarthatóság. A régió tervezésében elsősorban a tájökológiai megfontolások fejlesztési jelenléte említhető, a tájökológiai gátak felszámolásában, folyosók kiépítésében. Ezek nem csak önállóan jelennek meg, de kapcsolódnak más, pl. vonalas infrastruktúrák fejlesztéseihez

is. E régió esetében megemlíthető még az idegenforgalom környezetterhelésének csökkentése, mint előremutató szempont.
Összességében a *Közép-magyarországi Régió* tervezése mondható a legintegráltabbnak. Itt a helyi környezeti adottságok jelenléte nagyon dominánsan jelen van minden fejlesztésben. A fejlesztések térben való rögzítése is igen előrehaladott. Ez köszönhető a fejlesztési terv elképzeléseit rögzítő ún. struktúratervi tevékenységnek (megfeleltethető a brit vizsgálatokban említett *spatial planning*gel), mely hazánkban sem a területrendezés, sem a területfejlesztés által kellően le nem fedett kategória. A közlekedés fenntarthatóság-orientáltsága igen nagyfokú. Nemcsak a tömegközlekedés, de a kerékpáros közlekedés, a vasút, sőt a vízi közlekedés is a közúti, egyéni motorizált közlekedés valós alternatívájaként jelenik meg, egy komplex közlekedési rendszer elemeként. Nagyon előrehaladott a helyi környezeti adottságok, táji rendszerek figyelembevétele, legyenek azok akár urbánus, akár természeti tényezők által meghatározott rendszerek. Megjelenik az ökológiai folyosók kiépítésének szándéka is. A legfontosabb innovatív programozási elem azonban a helyi viszonyokhoz igazított fenntarthatósági elvek jelenléte, a térhasználat minden fejlesztésre kiterjedő elveinek meghatározása. Igaz, ez nem alkot kifinomult kategóriát, de a barnamezős beruházások preferálásának általános elve itt jelenik meg az összes regionális tervdokumentum közül a leghatározottabban. A tervezés során a fenntarthatósági partnerség megjelenítése, a zöld civil szervezetek bevonása szintén a *Közép-magyarországi régió*ban volt a legjelentősebb (az információk szerint).

3.4.2.4. Az első hazai területfejlesztési SKV tapasztalatai

Hazánkban a SKV nem rendelkezik szinte semmilyen komolyabb jogi vagy gyakorlati előzménnyel. Mellőzöttsége nagyobb, mint a magyarországi stratégiai tevékenységeké általában. Remélhetőleg ebben az esetben nem fog megjelenni a stratégiai tervezési kultúránk általános bevezetési gyakorlata, mely sokszor a szakszerűtlen adaptálásra épül. Az előzmények nélküli helyzet teret engedhet egy innovatív hazai SKV aktivitás kialakításának (PÉTI, 2006). A hazai SKV jogi hátterének kialakulásáról, valamint az első kísérleti kezdeményezésekről már szó esett a dolgozat korábbi részeiben (ld. a SKV történeti hétterénél). Ebben a fejezetben az első területfejlesztési célú hazai SKV kezdeményezés – a Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT) Regionális Operatív Programjához (ROP) készített SKV (ROP SKV) – eredményének kritikája, és a folyamat tapasztalatainak ismertetése olvasható.
Tekintettel a számos kedvezőtlen kényszerítő körülményre (ezek közül az idő rövidsége a legfontosabb) az NFT nem készülhetett regionális szemléletben. Az NFT regionális megközelítését megtestesíteni hivatott ROP sem képes a helyzetértékelést követő programozott elemeiben az ágazati szemléleten túlmutató területi megfontolásokat megjeleníteni. A regionális dimenziók hiánya mellett szakmai programozási problémák is (pl. a helyzetértékelés és a célok, prioritások közötti összefüggések hiánya) felmerültek programozás során (VÁTI, 2003). Jogosan feltételezhetnénk, hogy a ROP programozási tevékenységébe szövődő SKV is hiányosságokkal küzd. A ROP SKV azonban a ROP programozásnál magasabb színvonalú munka. Saját szemlélettel bír, alkalmazza a SKV-k legfontosabb elemeit, sőt saját, az adott helyzetre szabott eszközökkel is dolgozik. Az erények ellenére a ROP gyenge területfejlesztési jellege miatt – de a ROP SKV által követett vitatható területideológiai háttér következtében is (ld. később) – a ROP SKV nem válhatott igazi területfejlesztési SKV-tá. Bár a próbálkozás sikerrel járt, és általánosságban mindenképpen megfelelő alapot képezhet a hazai SKV-i tevékenységek bevezetésére, *a jövőben számos ponton szükséges az eljárást fejleszteni, mind elméleti hátterének tekintetében, mind gyakorlatában, különösen a területfejlesztési jelleg erősítésében.*
Kifogásolható, hogy a ROP SKV esetében alig jelenik meg az adott *terület (az egyes régiók) valós környezeti vonatkozásai*nak, eltérő táji adottságainak tekintetbevétele (mindössze a

Balaton, a Duna és a Tisza térség sajátos környezeti adottságai jelennek meg), ezért az intézkedések területi meghatározásán keresztül érvényesíthető környezeti kockázatcsökkentési megállapításai is alárendeltek.
A ROP SKV az *információáramlás és a kommunikáció* terén, így a partnerség érvényesítésében is hiányosságokkal küzd (MOZSGAI – SOMFAI, 2004). A nem teljesen következetes fenntarthatósági értékrendje (ld. később) is csak egy szűk szakmai csoport véleményét képviseli. A tervezői közösségnek (SKV-t végzők és programozók együtt) nincs közösen kialakított egységes értékrendje, így természetszerűleg az ebből levezetett célok későbbi kommunikációja, népszerűsítése hiányzik.
Ez azért is lehet így, mivel *a célok kialakításakor a SKV-i tevékenység nem volt jelen*, ezért a ROP SKV folytonos konfliktusban áll a ROP céljaival.
A ROP SKV *következetlenül, néha a fenntarthatósági, néha a környezetvédelmi* vizsgálatra utaló kifejezést használ, mintegy szinonimaként. Ugyanakkor az általános környezetvédelmi irányelveken túlmutató, valós, az egyes régiók helyi adottságainak függvényében is értelmezett, társadalmi-gazdasági vonatkozásokkal is kiegészített fenntarthatósági megfontolásai alárendeltek.
Sajnos *a ROP SKV értékrendje nem előremutató* a tekintetben sem, hogy minden fejlesztést deklaráltan, eleve a fenntarthatósággal és környezeti értékekkel szembeni konfliktusként értelmez. Ez természetesen a modern tervezési megközelítésekben nem így van, hiszen a fejlesztések gyakran környezeti értékek védelmére és/vagy helyreállítására irányulnak, vagy a belőlük fakadó erőforrásokra építenek, így egyúttal a védelmüket (fenntarthatóságukat) is szolgálják. Mivel a ROP-ban nem fedezhető fel elegendő, e szempontból modernnek tekinthető elem, így ez az automatikusan konfliktusos hozzáállás részben érthető.
A ROP SKV koncepciózus megközelítése, *a tevékenység tervezési környezetbe való beillesztése* hiányzik. A ROP SKV egyszerűen a SKV-i tevékenységek és a környezeti ex-ante értékelés egybeolvasztását sugallja (VÁTI, 2003). Továbbá a ROP SKV dokumentációján látszik az egyoldalú jelentéstétel-orientáltság. A dokumentációból azonban hiányzik a célszerűség. Az alapos leírásokból ugyan sok minden kiderül a folyamattal kapcsoltban, ha hajlandó türelmesen kinyomozni azt az olvasó, ugyanakkor a főbb megállapítások elvesznek. Az sem derül ki, hogy mennyiben tudta a folyamat befolyásolni a ROP programozását, ill. a megvalósításában hol fog mindez megjelenni.
A ROP SKV kritikája alapján kialakíthatók a hazai SKV tevékenységek jelenlegi tervezési rendszer mellett *javasolható irányelvei*:

- A SKV folyamatnak a *lehető legkorábban be kell kapcsolódnia a tervezésbe*, különösen a hazai viszonyok között. A SKV döntési ablakát minél hamarabb ki kell nyitni, leginkább már a helyzetértékeléskor. A politika által előre leosztott fejlesztések fenyegetése miatt ugyanis már így is könnyen elképzelhető, hogy megkésik.
- A *környezetintegrációt el kell mélyíteni*. Ha szükséges, a SKV-nak vertikális irányokat is támogatni kell, új környezetvédelmi tervcélok bevezetésével. A fenntarthatóság érvényesítését pedig minden egyes célban számon lehet és kell kérni. A fenntarthatóság bevezetése a terv helyi adottságokhoz való illesztését is szolgálja (a fenntarthatóság térkategória, egyedi táji rendszerekben érvényesül).
- A *SKV-t határozott, már a célok kialakításánál jelen levő, belső integrációs, sőt analitikus megközelítésben kell végigvinni, melyet később kiegészíthetnek hatásvizsgálat-orientált külső értékelések*. A jelentéstétel esetében már kombinálható, összevonható a két folyamat (SKV és ex-ante környezeti értékelés). Itt az összevonás azért is indokolható, mert a tevékenységek kiegészíthetik egymást, mivel a belső integráció lényege (ami a SKV esetében javasolható) nem a végső jelentésben rejlik, hanem a folyamatban, míg a külső integráció (az előzetes – ex-ante – értékelés ilyen) esetén nagyobb a célszerűen elkészített jelentések szerepe.
- Szükséges, hogy a hazánkban egyre nagyobb szerepet betöltő területfejlesztési programozást a jövőben *inkább innovatív, mint adaptív, széleskörű bevonáson alapuló, a legmodernebb*

megközelítéseket és eszközöket használó, valódi területfejlesztési SKV kultúra szolgálja ki. Ehhez természetesen elengedhetetlen a területfejlesztési programozási szakismeretek, kiemelten azok földrajzi vonatkozásainak elmélyítése. Fontos, hogy az SKV-i tevékenység a szűkebb értelemben vett fenntarthatósági és környezetintegrációs tárgykörre szorítkozhasson, és keretében ne kelljen – mint a ROP SKV esetében gyakran – tisztán programozási szakmai kérdések (pl. a helyzetértékelés és a célok közötti kapcsolat hiánya) bírálatával is foglalkozni.

Felvetődhet természetesen a kérdés, hogy szükség van-e egyáltalán szakmailag jó minőségű területfejlesztési programozásra, valamint innovatív SKV megközelítésekre. Tudni kell, hogy bár a fejlesztéseket továbbra is meg lehet valósítani különösebb területi dimenziók nélkül is, de egy olyan országban, mint Magyarország, ahol a társadalmi-gazdasági-környezeti struktúrák a kis mérethez képest nemzetközi összehasonlításban is figyelemre méltóan differenciált területi rendszerekbe rendeződnek, ez nem célszerű. A környezetpolitika és a tervezői eljárások terén szükséges innovációs készség igénye is érthető, ha belegondolunk, hogy a hazánkéhoz hasonló érzékeny környezeti feltételekkel bíró európai államok (Dánia, Hollandia, Németország) mind élen állnak e vonatkozásban.

3.4.2.5. Haladó hazai területfejlesztési példák a fenntarthatóság integrálására

Az alábbiakban ismertetésre kerülő vezető hazai területfejlesztési dokumentumok belső formájú stratégiai környezeti vizsgálattal készültek. *A SKV-k a tervezési folyamtok sajátos, e dolgozat szerzője által kimunkált integrációs modelljét alakították ki (ld. 16. ábra)*. Sajnos a SKV-i tevékenység – a külső kényszerítő körülmények miatt, melyben a vezető helyen nem a pénzhiány, hanem a nehezen teljesíthető tervezési határidő állt – nem kaphatott megfelelő formalizáltságot, ezért a SKV dokumentációja hiányos, nem képezi a dokumentumok részét.

Az időhiány miatt minden tapasztalat torzított, és nem feltétlen vonható le belőle általános következtetés (pl. partnerség kiépítése természetesen így alig történhetett meg). Ugyanakkor látható, hogy a hazai viszonyok között nem áll rendelkezésre kellő mennyiségű információ a térségi fenntarthatóság hiányosságainak meghatározására, számszerűsítésére. Mindezekkel együtt maga a szándék, és a tervek gondolatisága úttörő jellegűnek tekinthető, az akciók a hazai fenntartható területi tervezés mintapéldái lehetnek.

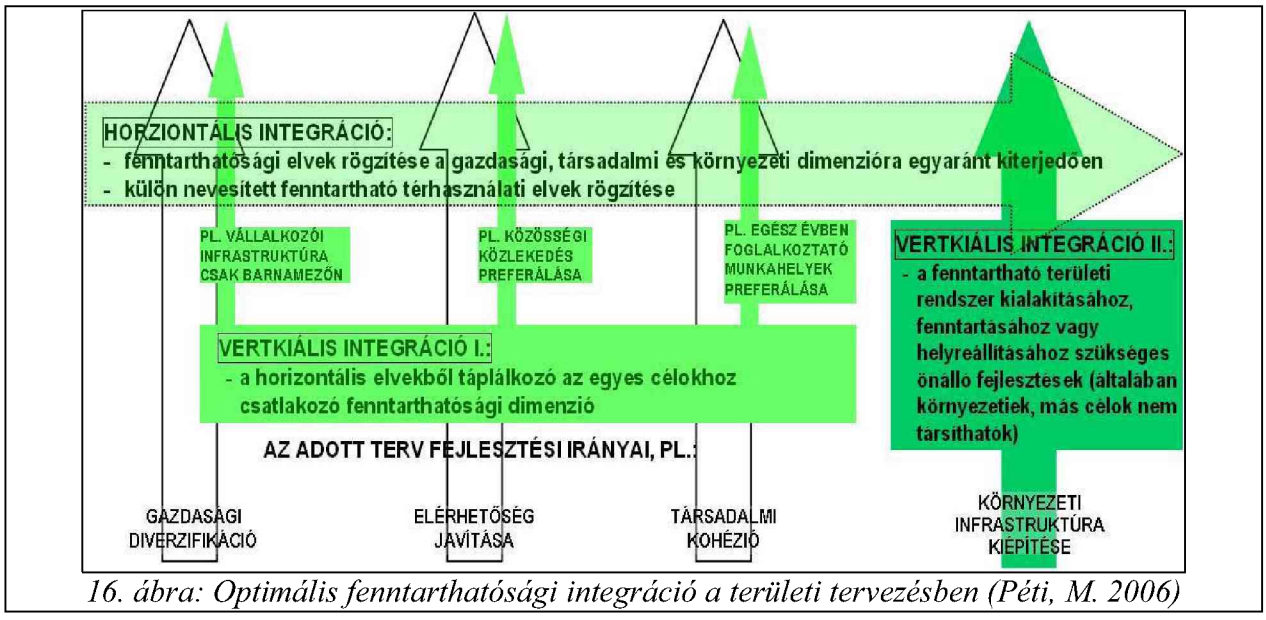

16. ábra: Optimális fenntarthatósági integráció a területi tervezésben (Péti, M. 2006)

3.4.2.5.1. A 2005-ös új Országos Területfejlesztési Koncepció

A 2005-ben a Parlament által elfogadott *Országos Területfejlesztési Koncepció* (OTK), az országos szintű területfejlesztési tervdokumentumok közül elsőként – sőt általában az országos szintű stratégiai tervdokumentumok közül elsőként – tudatos belső formájú

környezetintegrációval rendelkezik. A koncepció kialakítása során cél volt, hogy képes legyen a fenntarthatóság elvét érvényesítő hazai területi tervezés számára keretet adni (SALAMIN – PÉTI, 2005). Ennek eredményeként meghatározásra került benne a fenntarthatóság kifejezetten területi megközelítésben, mint a területfejlesztési politika egyik alapelve, valamint szintén kialakításra kerültek a fejlesztések és végrehajtásuk kívánt térbeli dimenzióit rögzítő térhasználati alapelvek (ld. később részletesen a dolgozat javaslattételi részében).
A térhasználati alapelvek kiterjednek a területhasználatra és a térszervezésre. A térszervezés foglalja össze a térben zajló tevékenységeket (pl. közlekedés, anyagmozgatás), valamint a területi dimenziókkal rendelkező közösségirányítási tevékenységeket (területi közigazgatás egységei). Nemcsak fenntarthatósági, de esélyegyenlőségi és biztonsági megfontolásokat is érvényesítenek.
A területi fenntarthatóság nem csak horizontálisan, az elvek szintjén jelenik meg a tervdokumentumban, de jelen van vertikálisan, a célokban is. Önálló, átfogó célként jelennek meg azon elemek, melyek szükségesek ahhoz, hogy kialakuljon egy hazai fenntartható területi rendszer. Ugyanakkor minden egyes középtávú és átfogó célhoz csatlakoznak fenntarthatósági megfontolások a célkitűzéseket és azok megvalósítását illetően. Fontos momentum továbbá, hogy a koncepció szorgalmazza a területi tervezés (területfejlesztés és területrendezés) egységesítését, a területi tervek stratégiai környezeti vizsgálatát és a térségi fenntarthatósági keretstratégiák elkészítését.

3.4.2.5.2. Balaton Stratégia 2007–13

Alacsonyabb területi szinteken a *Balaton Stratégiája* hozott áttörést (BFT, 2005). Ez nem véletlen, hiszen a fenntarthatóság érvényesítése a Balaton esetében kiemelten fontos. A térség tervezése azért is különleges, mert sajnos nem alkot önálló tervezési egységet, három átfedő régió és az egyes ágazatok tervei közé kell illeszteni a fejlesztéseit, illetve elveket kell adni a nagyszámú térséget érintő, de nem a stratégia által kezdeményezett fejlesztés számára.[102] Az illesztés módjának e dolgozat szerzője által kifejlesztett megközelítése a fenntarthatósági integrációhoz hasonlóan vertikális és horizontális irányokra támaszkodik (ld. 17. ábra).

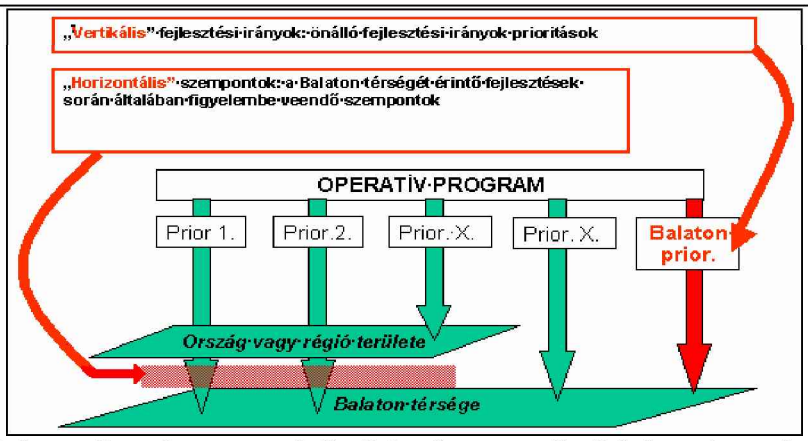

17. ábra: A Balaton Stratégia „vertikális" és „horizontális" fejlesztéseinek illesztése a II. NFT Operatív Programjaiba (OP) (Péti, M. 2005)

A fejlesztések illesztést szolgáló „horizontális" és „vertikális" kategorizálásától függetlenül e dokumentumban is jelen van a fenntarthatósági integráció igénye. Így a dokumentum az OTK-hoz hasonlóan rögzíti elvi szinten a térségi fenntarthatóság gondolatát, és speciális térhasználati elveket is megfogalmaz. A fenntarthatóság minden egyes céljában nagyon erősen jelen van

[102] A csak a Balatonnál releváns fejlesztések önálló balatoni prioritásként kell, hogy megjelenjenek az ágazati és regionális OP-kban, míg az OP-kban tervezett mindenhol végrehajtható tevékenységek speciális balatoni elvek mentén kell, hogy végrehajtásra kerüljenek a tó térségében (ld. 17. ábra).

(fenntartható közlekedés-szervezés, környezetkímélő gazdasági tevékenységek támogatása, környezettudatosságot fokozó humánerőforrás-fejlesztés, ld. *horizontális fenntarthatósági integráció*). Továbbá önálló, a környezeti értékek helyreállítására irányuló céllal is rendelkezik (ld. *vertikális fenntarthatósági integráció*).
A tervdokumentum erőssége a fenntarthatóság-orientált *indikátorrendszer*e is (példáit ld. 8. sz. mellékletben).
A Balaton Stratégia tervezése már próbált építeni a következőkben ismertetésre kerülő balatoni esettanulmány vizsgálati eredményeire. Sajnos azonban ez a sokszereplős és szoros ütemezésű tervezés sem tudta a balatoni esettanulmány minden előremutató gondolatát felhasználni. A Balaton, mint országosan kiemelt térség tervezése nagyon összetett folyamat. Ugyanis a helyi szereplők fejlesztési elképzelései mellett kiemelt szerepet játszik az országos érdek megjelenítése is. A Balaton Stratégia tervezése így két, egy központi kormányzati és egy helyi kezdeményezésű szálon futott, melyeket a tervezés végén sok kölcsönös kompromisszum árán, de sikeresen össze lehetett fűzni (PÉTI – HORKAY, 2006).

3.4.3. A Balaton térség területi tervezési esettanulmányának eredményei

3.4.3.1. A vizsgálati terület és tervezésének bemutatása

3.4.3.1.1. A Balaton térségének „fejlődése" a régmúltban

Balaton térségét *különleges természeti értékei* emelik ki környezetéből. Az értékek által hordozott erőforrások kihasználása már évezredekkel ezelőtt megindult. A szőlő és gyümölcskultúrák már a római korban megjelentek, de a térség gazdálkodásának igazi kuriózumát jelentette a nádgazdálkodás, a halászat, a pákászat, az erdőkiélés és annak sajátos formái (pl. cserszömörce gyűjtés, erdei legeltetés), valamint a bányászat is (PÉTI, 1999a). A térség sajátos adottságainak (vízrajz, talaj, klimatikus viszonyok, természetes növényzet) természetesen szerepe volt gazdálkodási rendszerének kialakulásában is. A *jellegzetes primer termelés mellett a többi szektor is jól követhető helyi karaktert vett fel* (sajátos kézműipari, építőipari, közlekedési tevékenységek pl. nádfeldolgozás, kőfaragás, csónakkészítés, révészet, bőrcserzés, kereskedelmi hajózás stb.). Később, a hazai polgárosodás hajnalától a természeti értékek újabb erőforrást kezdtek nyújtani, ugyanis *turisztikai vonzerőként jelentkeztek*. Nagyjából összhangban történt mindez a legtöbb idegenforgalmi és üdülőhely fejlődésével (persze számos híres európai üdülőhely a Balatonénál nagyobb tradíciókkal rendelkezik).
A tó a történelmi időkben érthetően *inkább elválasztotta, mintsem összefűzte térségét*, gyakran szerepelt határként ill. frontvonalként közigazgatási egységek (három, ill. az 1950–70-es években rövid ideig csak két megye által), sőt országok és világrendszerek között (török korban, II. világháború alatt). Mindez azt is eredményezte, hogy e térség mindig bennfoglaló megyéi ill. régiói perifériáján helyezkedett el.
A *reformkortól* fokozatosan kialakuló fürdőtelepeken a fürdőhelyek majd a villák fejlődése felgyorsult a vasút megjelenésével. Ettől datálható a helyi és az üdülőnépesség gyümölcsöző együttműködésén alapuló fürdőegyesületek kialakulása is (NÉMETH, 2004). Ezek a XX. század elejétől az egész térségre kiterjedő társadalmi ernyő szervezeteket (Balatoni Szövetség, majd később Balatoni Egyesületek Szövetsége) alakítottak (VIRÁG, 1997). Így az egyik legaktívabb civil társadalommal rendelkező hazai térséggé vált a tópart, melynek hagyományai még mindig jelen vannak (OLÁH, 2005).
A kormányzati érdeklődés is fokozódott a terület iránt, és még *a Monarchia időszakában* megalakultak a Balaton térségének fejlesztésével, az ágazatok és az érintett megyék közötti koordinációval foglalkozó szervezetek (1909 Balatoni Kikötők M. Kir. Felügyelősége, 1916 Balatoni Kormánybiztosság, 1929 M. Kir. Balatoni Intéző Bizottság). Ezek az első regionális megközelítések még csak a tó partját övező szűk pár kilométeres térségre korlátozódtak. Átfogták a vízgazdálkodást, közlekedésfejlesztést és az építésügyet (VIRÁG, 1997). A fő indíttatásuk a térség üdülőtelep és fürdőfejlesztéseinek a kibontakoztatása volt. A környezet és

tájvédelmi szempontok ekkor még nem kerületek napirendre, egy extenzív fejlesztés volt ez, melynek következtében, ha egyelőre még csak alacsony intenzitással is, de már megindult a Balaton táji értékeinek degradációja. Az első világháború után a népszerű abbáziai üdülők külföldre kerülése csak fokozta a Balaton vonzerejét, és egyre szélesebb társadalmi rétegek számára nyílik meg a lehetőség a Balaton-parti üdülő birtoklására. A többnyire halász vagy földműves tradíciójú falvak mellett újabb és újabb üdülőtelepek épültek fel.
A *második világháborút követően* az 1950-es évekbeli rövid (a fejlesztéspolitika minden figyelme más területek, elsősorban az ipar fejlesztéseire koncentrált) szünet után újra felálltak az ágazatközi irányító szervezetek. A Balaton egységes regionális tervezése is megindult már az ötvenes évektől kezdődően, és az építés egységes szabályozás alatt működött Ennek ellenére a természetes területek visszaszorulása és a beépített területek arányának növekedése töretlenül, sőt újult erővel folytatódott. Különösen az 1960-as évektől kibontakozó kádári politikának köszönhetően, mely az alacsony színvonalú, kis telekkel rendelkező üdülők birtoklását engedélyezte, sőt anyagi tekintetben lehetővé tette minden eddiginél szélesebb társadalmi rétegek tagjai számára. Az autópálya tóig történő kiépítését követően a főváros közönsége részére a partnak egyéni utazás keretében való elérhetősége rohamosan javult, és gombamód szaporodni kezdtek az üdülőtelepek (az ún. *kádár-villák*) a tó körül. Ennek következtében a déli part nem sokkal később egybefüggő településhalmazzá vált.
Az *1970-es évektől előtérbe kerültek a térség környezetvédelmi problémái* a 1975-ös halpusztulásnak és a 1982-es kékalga inváziónak „köszönhetően", de ekkor is sajnos csak a vízminőség vonatkozásában. Ezt követően a tóval kapcsolatos kormányzati és tárcaközi tevékenység fókuszába a vízminőség védelem és a vízgazdálkodás került.
A tó közép-európai dimenziókban is egyedülálló vonzerőt képvisel. Azonban ez a látogatottságban csak a pártállami idők kezdetétől jelentkezett, amikor a térség a környező szocialista országok közönségének, különösen az egykori NDK állampolgárainak kedvelt célpontja lett. A turisztikai vállalkozások, a szállásadás stabilan magas jövedelmeket biztosított a helyi települési tanácsoknak, magánembereknek, vállalkozásoknak. A rendszerváltás után hamar kiderült, hogy nem csak a külföldi, de a hazai látogatók jó része is csak elsősorban a kényszer miatt választotta a Balaton-partot, és amint kinyíltak a határok, a turisták más, főként külföldi tengerparti célpontokhoz utaztak. A turisták száma fokozatosan csökken. A *turisztikai versenyképtelenség* problémája – a különböző turisztikai elemzések és helyzetértékelések szerint (pl. LENGYEL, 1999) – az időjárásfüggő és kizárólag vízparti fürdőturizmusra épülő turisztikai szezon rövidségéből, a minőségi szolgáltatások hiányából, a parttól távoli (háttér) települések adottságainak kihasználatlanságából, a komplex turisztikai termékek és az egységes desztinációmenedzsment hiányából, a szolgáltatások egyébként is alacsony átlagos színvonalából és ehhez képest magas áraiból vezethető le.
A turizmus hanyatlása az egész térségi területi rendszerben is válságtüneteket okozott, hiszen a helyi gazdaság országos szinten kiemelkedő mértékben támaszkodik a turizmusra[103] (VÁTI, 2005). A térség gazdasági-társadalmi válságjelenségein nem segítettek a térséget érintő, de minden összhangot nélkülöző fejlesztési tevékenységek sem (OLÁH, 2005; VÁTI, 2005). A térségbe érkező közösségi fejlesztési források három megye ill. régió céljai mentén kerülnek felhasználásra, és nem a Balaton már létező, saját fejlesztési elképzeléseit kiszolgáló módon.
A tó és térségének spontán, alig tervezett fejlődése által kialakult *környezeti állapota miatt is egyre kevésbé versenyezhet a látogatókért.* A turizmusra alapozott gazdaságának fenntarthatósága megrendült. A Balaton parti területein, főleg a déli parton nem beépített terület alig található, hiányzik a természeti környezet. Mindezt az épített környezeti értékek még akkor is nehezen tudnák pótolni, ha különleges értékeket hordoznának, de ez nincs így. Jellegtelen üdülőtelepek terpeszkednek a partokhoz közel. A helyzet az északi parton is csak egy árnyalatnyival kedvezőbb. Ráadásul a természeti környezet felszámolásának leállítása, az épített környezet rekreáció szempontjai szerinti átalakítása még mindig várat magára.

[103] A foglalkoztatásban és a térségi össztermékben (GDP) egyaránt 20% feletti arányt képvisel a kereskedelmi vendéglátás és szálláshely szolgáltatási szektor.

Egyes meghatározó környezeti elemeket (vízminőség, vízszint) *is súlyos károsodás ért*, melyben a koncepciótlanul kiépülő üdülői infrastruktúra mellett (szennyvízrendszer hiánya), meggondolatlan természetátalakítási beavatkozások (pl. Kis-Balaton felszámolása, a vízgyűjtőre tekintettel nem lévő mezőgazdasági termelés) is szerepet játszottak. E problémát már hat évtizede felismerték, de sok környezeti intézkedés váratott magára egészen a közelmúltig. A további környezeti károk kialakulásának megakadályozására, valamint a korábbi károk felszámolására a legutóbbi időkben már születtek kezdeményezések, melyek jórészének területi tervezési dimenziója is van. Továbbra is kérdés azonban, hogy a vázolt beavatkozások mennyire lehetnek hatékonyak, és képesek-e a tervek arra, hogy általuk – még a legsikeresebb megvalósítási forgatókönyv esetén is – a tó és környezete teljesíteni tudja a még mindig ambiciózus gazdasági (turisztikai) elvárásokat.
Összességében a Balaton fejlődése meglehetősen spontán folyamatok eredménye. A Balatont érintő fejlesztési rendszerek ugyanis mindig jelentős hiányosságokkal küzdöttek. Alapmotívumuk a komplexitás hiánya, mely a térségek közötti horizontális felosztottságból és a kevés egységes beavatkozás szűk tematikájából adódik. A térség egységes kezelése, és ennek helyi közösségi kezdeményezése hiányzik. Az igazsághoz tartozik, hogy az ország más részeiről jövő civil, majd a kormányzati szándékok már a XX. sz. elejétől ösztönözték a Balaton egységes kezelését, ez azonban csak a vízgazdálkodási és az üdülési szempontok egyoldalú érvényesítését szolgálta, nem a területrendszerként való megközelítést. Ez elindította a természeti erőforrások degradációját, melyet az 1960-as évektől az országos politikában kibontakozó fejlesztési szándékok (a kádárizmus üdülőtelepei) erősítettek. Ekkortól tarthatatlanná vált a helyzet, hiszen a turizmusra alapozott intenzív térségi gazdaság már kialakult, de közigazgatásilag és fejlesztéspolitikailag felosztott maradt. Emellett csak erélytelen helyi szintű és továbbra sem az egész területrendszer erőforrásainak védelmét szem előtt tartó tervezési, szabályozási kontextus létezett. A megjelenő környezeti problémák kezelése is csak a vízminőség védelmére szorítkozott.

3.4.3.1.2. A közelmúlt tervei és szabályozásai a Balaton térségben

A *rendszerváltás után* átalakuló kormányzati struktúrában a legfontosabb balatoni fejlemény, hogy az 1990-es évek közepétől újra felismerésre került a térség tárcaközi kezelésének fontossága, és *újra felállításra került a Balatoni Kormánybiztos* intézménye. Majd a horizontális koordináció is megteremtődött, és az 1996-os Területfejlesztési törvény által definiált kiemelt térségként megjelent a *Balaton Kiemelt Üdülőkörzet* (BKÜ, ld. 3. térkép), és így megalakulhatott a regionális fejlesztési tanácsok mintájára a *Balaton Fejlesztési Tanács*.
A tervezés és szabályozás tekintetében már 1985-ben megjelent olyan területrendezési jellegű terv, mely elszakadva a parti településektől az egész jelenlegi üdülőkörzet területét egységesen kezelte. 1997-ben alakul meg a Balaton-felvidéki Nemzeti Park, mely a térség nagy részére kiterjedően újabb védelmi célú szakhatósági szabályozásokat jelent. Önmagában ez sem szabott határt a kedvezőtlen folyamatoknak. Ennél komolyabb átmeneti szabályozások, *a Balaton törvény*t előkészítendő, 1999-ben jelentek meg. 2000. december 3-án lépett életbe a 2000. évi CXII. törvény, melynek hozadéka a szigorú törvényi szabályozással támogatott egységes balatoni térségi gondolkodás bevezetése. Megkezdődött a törvényben megkövetelt településrendezési tervezés és felülvizsgálat is.[104]

[104] 2002-ben a vízpart rehabilitációs tervek követelményeivel kapcsolatos kormányrendelet jelent meg (283/2002 Korm. rend., 2012/2002 Korm. hat.).

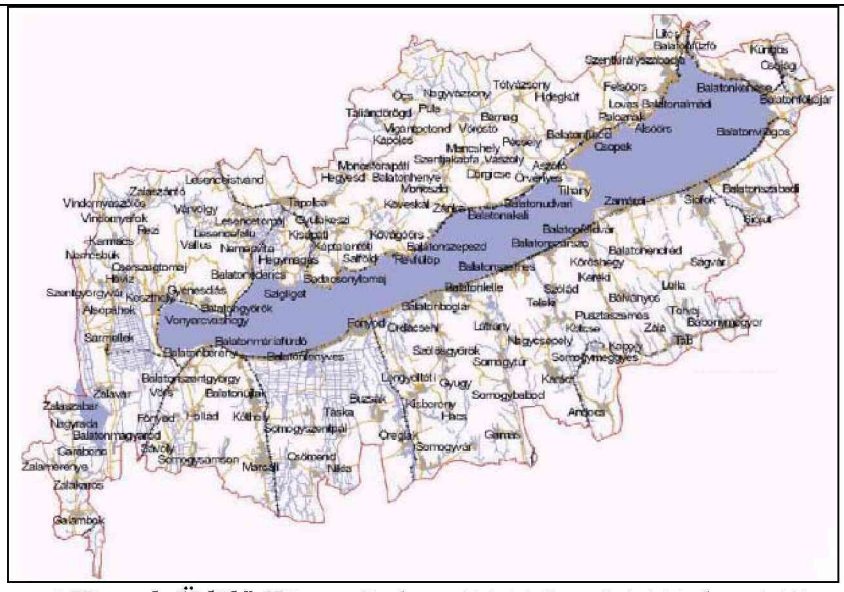

3. térkép: Balatoni Kiemelt Üdülő Körzet (Balaton Régió Stratégiai Fejlesztési Programja '02-'06)

Jelenleg egyértelműen a területrendezési tárgyú Balaton törvény a térség legfontosabb és legerősebb jogszabálya és egyúttal tervdokumentuma. A területrendezési törvény mellett azonban az 1990-es évektől több ágazati és területfejlesztési terv is készült a Balaton térségében. A hazai viszonyok között nem meglepő, hogy többnyire egymástól függetlenül készültek, és alig áttekinthető rendszert alkotnak. A tervezés mellett jelentős környezeti jellegű jogszabályalkotás is folyt a térséget érintően. A tervezés áttekinthetetlen rendszere a megvalósítás során nem okoz fennakadást, mert – a hazai viszonyok között szintén nem meglepő módon – a tervek megvalósítása csak elvétve kezdődött el (elsősorban csak a környezetvédelmi jellegű jogszabályok esetében[105]). Sőt még a Balaton törvény több rendelkezésének érvényesítése is késik. A közelmúlt terveinek és jogszabályainak áttekintése a Végjegyzetek függelékében olvasható.[xiv]

A helyzetet szinte reménytelenül bonyolulttá teszi, hogy a térséget saját tervei mellett még számos országos, valamint regionális, megyei és kistérségi szintű tervdokumentum is érinti. Az ezekkel való viszony nem tisztázott, de ezek pénzügyi háttere és megvalósítása gyakran rendezettebb. Így a Balatont érintő közösségi fejlesztések elsősorban nem a térség saját tervei mentén zajlanak.[106] A jelentősebb térségen kívüli és a térség legfontosabb saját tervei által alkotott kaotikus rendszer vizsgálata a dolgozat következő részében kerül bemutatásra.

3.4.3.2. A balatoni vizsgálatok elemeinek ismertetése

A vizsgálatok célja a Balaton térség tervezésének fenntarthatósági és ezzel kapcsolatban területi szempontú hiányosságainak kimutatása. A balatoni területi tervezési tervdokumentumok vizsgálatának tárgyát az érvényben lévő, megvalósítás alatt, ill. közvetlen megvalósítás előtt álló tervezési anyagok képezték. A minőségi dokumentumelemzés a Balaton térségét érintő, önálló területi tervezést folytató, a területi hierarchia különböző szintjein elhelyezkedő területegységekre, valamint magának a Balaton térségének[107] területfejlesztési tervdokumentumaira terjed ki (ld. 9. táblázat). Az elemzett tervdokumentumok listája a 6. sz. mellékletben olvasható.

---

[105] Kedvező példát jelentenek az erdőtelepítési szabályok és tervek is.

[106] 1997–2004 között az állami fejlesztési forrásoknak csak 47%-át használták fel a térség saját tervei mentén (OLÁH, 2005).

[107] A *Balatoni Fejlesztési Tanács* (BFT) illetékességi területe. Ez megegyezik a *Balaton törvény* illetékességi területével, azaz a *Balaton Kiemelt Üdülőkörzet*tel (BKÜ), és a *Balaton Régió* kifejezés által jelölt területtel.

9. táblázat: A balatoni dokumentumelemzések struktúrája (Péti, M. 2006)

TERVEZÉS		VIZSGÁLAT TELJESSÉGE	VIZSGÁLAT TÁRGYKÖRE
TÍPUSA	**SZINTJE**		
TERÜLETFEJLESZTÉS	Ország	minden releváns tervdokumentum	Tervek vizsgálata a • Balaton jelenlétének ténye és • formája alapján
	Régiók	minden érintett régió	A tervek • fenntarthatósági és • területi (Balaton térsége) elemezése
	Megyék	érintett megyék közül példák	A tervek • fenntarthatósági és • területi (Balaton térsége) elemezése
	Kistérségek	bennfoglalt kistérségek közül példák	A tervek • Balaton térségi beágyazottságának és • fenntarthatósági elemezése
	Balaton térsége	A területfejlesztési tervdokumentum teljes körű, részletes elemzése	A terv • területi (Balaton térség térszerkezete), • fenntarthatósági elemzése • a térséget érintő egyéb (elsősorban regionális) tervekhez való viszonya
TERÜLETRENDEZÉS	Megyék	Érintett megyék közül példák	A tervezés • fenntarthatósági vizsgálata • illeszkedésvizsgálat a Balaton törvényhez
	települések	Térség települései közül példák	A tervezés • fenntarthatósági vizsgálata • Illeszkedésvizsgálat a Balaton törvényhez
	Balaton térsége	Balaton törvény teljes körű, részletes elemzése	A terv • fenntarthatósági és • területi szempontú kritikai elemzése
KÖRNYEZETI PROGRAMOZÁS	Megyék	Érintett megyék közül példák	A tervezés • fenntarthatósági elemzése és • illeszkedésvizsgálat a Balaton térség saját tervezésével

Az elemzések fókuszában elsődlegesen a különböző területi szintek *területfejlesztési* tervei állnak. *Országos szinten* a régi és az új Országos Területfejlesztési Koncepcióban (OTK) is megjelenik a Balaton Régió. Az új OTK (2005) komplex megközelítése a térség fenntarthatóságának helyreállítását ösztönzi. Balaton fejezet szerepel az uniós alapokhoz kötődő programozásra való felkészülést szolgáló Előzetes Nemzeti Fejlesztési Tervben (PNDP, 2001) is, amely a Balaton Területfejlesztési Koncepcióján alapul (humánerőforrás, turizmus és infrastruktúrafejlesztés). Az I. Nemzeti Fejlesztési Terv 2004–06 (NFT) elkülönülten már nem említi a Balaton térséget. A készülő II. NFT-ben (2007–13) a Duna és Tisza térségekkel együtt kiemelésre kerül a térség az új OTK céljai szerint.

Elemzésre kerültek a Balaton térségét érintő *régiók* területfejlesztési programjai is. A hazai regionális tervezés ágazati jellegének köszönhetően az egyes régiók BKÜ-re irányuló térségi céljai szinte teljesen hiányoznak. A Balaton ugyanis az egyes ágazati fejlesztéseknél elbújtatva fordul csak elő. A dokumentumelemzéseket nem lehetett egységes tematika szerint elvégezni, mert az egyes terveknek nagymértékben eltér a szerkezete.

A *Dél-dunántúli Régió tervezése* a balatoni megfontolások tekintetében a legfelkészültebb regionális szintű tervdokumentumnak tekinthető. Benne a Balaton térsége önálló célt kap. A dokumentumban előremutató, hogy előirányozza a döntés szükségességét arról, hogy vajon a Dél-Dunántúl vagy a Balaton dokumentuma áll-e el magasabb hierarchia szinten. Javasolja továbbá, hogy a készülő Balaton koncepcióban szerepeljen a Dél-dunántúli Régió vonatkozó fejlesztési elképzeléseit rögzítő kiegészítés. A részletes dokumentumelemzés a Végjegyzetek függelékében olvasható.[xv]

A *Nyugat-dunántúli Régió tervezése* az átlagosnál erősebb területi szemlélettel bír, de Balaton-specifikussága, és Balaton térség egységes fejlesztésével való kapcsolatai gyengék. A részletes dokumentumelemzés a Végjegyzetek függelékében olvasható.[xvi]

A *Közép-dunántúli Régió tervezése* több céljában is érinti a Balaton térségét, leginkább a környezetvédelmi és idegenforgalmi, kisebb részben a közlekedésfejlesztési elemeinél. A terület egységes és komplex kezelése azonban hiányzik. A részletes dokumentumelemzés a Végjegyzetek függelékében olvasható.[xvii]

A regionális szint mellett, kevésbé hangsúlyosan ugyan, de elemzésre kerültek a Balaton térséget érintő *megyék*, és néhány Balaton térségben található *kistérség* tervezése is. A részletes dokumentumelemzés a Végjegyzetek függelékében olvasható.[xviii]
Ezt követően a *Balaton térség* körülbelül fél évtizede létező saját területfejlesztési tervezésének elemzése történt meg. A vizsgálatok feltárták a területiség és a fenntarthatóság jelenlétét, valamint a más térségekben és területi szinteken zajló tervezésekkel való összhangot. Minden vizsgált szempontból erős hiányosságok fedezhetők fel a térség tervezésében. Nem kerül elemzésre ebben a dolgozatban a térség legfrissebb területi terve, a már említett Balaton Stratégia, mert annak tervezése már a most ismertetésre kerülő vizsgálat eredményeiből próbál táplálkozni. A részletes dokumentumelemzés a Végjegyzetek függelékében olvasható.[xix]
A területi tervezési vizsgálatok keretében a térség *területrendezési tervezése* sem hagyható figyelmen kívül. Az *országos szint* vizsgálata itt azért nem szerepel, mert az Országos Területrendezési Terv (OTrT) a Balaton térségénél „lyukas", azaz nem tartalmaz előírást a Balaton törvény területi hatályára vonatkozóan. Az OTrT és a Balaton törvény határán tapasztalható összhang hiányának vizsgálatára azonban sor került, az OTrT-vel összhangban lévő, de annál részletesebb megyei rendezési terveken keresztül.
A Balaton térség legfontosabb területrendezési tervdokumentuma természetesen a *Balaton törvény*. Ezért sor került a törvény alapos fenntarthatósági és területi szempontú kritikai elemzésére, mely során számos hiányosságot lehetett azonosítani. Probléma van a törvény területi hatályának meghatározásával, valamint azzal, hogy a törvény nem támaszkodik egy területfejlesztési tervezésre. Továbbá említhető, hogy bár a környezet védelmére törekszik, hiányzik a koncepciózus, egységes fenntarthatósági értékrendje, ezért számos alacsony hatékonyságú, sőt káros fejlesztést is rögzít. A törvény részletes dokumentumelemzése a Végjegyzetek függelékében olvasható.[xx]
Kiegészítő jelleggel megtörtént a térséget érintő *megyék területrendezési tervei*nek és néhány térségben található település *településrendezési* tervének elemzése is. Az eredmények szerint a tervek gyakran nincsenek összhangban a Balaton törvénnyel és a térség fenntarthatóságával. A részletes dokumentumelemzés a Végjegyzetek függelékében olvasható.[xxi]
Ahhoz, hogy teljes képet kaphassunk a térség fenntarthatósági jellegű vizsgálatokról szükséges volt a térséget érintő elérhető *környezetvédelmi programozás* néhány eredményét is áttekinteni. A vizsgált program bár újszerű elemeket és kellő területi bontást is tartalmaz, a környezetet alágazatai szerint tervezi. Ezért sem komplex területi megközelítés, sem a gazdasági, társadalmi és környezeti dimenziókra egyaránt kiterjedő fenntarthatósági gondolatkör nem jelenhet meg benne. Az ehhez kapcsolódó részletes dokumentumelemzés a Végjegyzetek függelékében olvasható.[xxii]

3.4.3.3. A Balaton térség területi tervezési vizsgálatának konklúziói

A jelenlegi balatoni területi tervezések képtelenek helyileg és országosan is támogatott konszenzust kialakítani a Balaton térségének jövőjét illetően. Nem tudnak túllépni a több évtizede gerjesztett turisztikai fejlesztéseken, melyek számára még mindig egy nemzetközi jelentőségű és továbbra is határtalanul fejleszthető gazdasági erőforrást képvisel a Balaton és térsége. A tervezések általában nem ismerik fel, hogy jelen állapotában a térség végletesen sérült, és így a nyitott Európában nem képviselhet igazi vonzerőt, maradék értékeit legalább a hazai lakosság számára mindenképpen meg kellene őrizni.

3.4.3.3.1. Fenntarthatóság érvényesülése

A térséget érintő, de nem a térség menedzsmentje által készített tervek mind hordozzák a fenntarthatóság elvét, de minden esetben fenntartható fejlesztési összefüggésben értelmezve. Mivel azonban a Balaton térségét szinte egyikük sem kezeli egészként, ezért kifejezetten a tóra és térségre vonatkozó fenntarthatóságról nem lehet beszélni. A Balaton vonzerejét és turisztikai

gazdasági erejét erősségként értékelik a tervek, és általánosságban a további fejlesztése mellett foglalnak állást. E gondolatban a fenntarthatósága érvényesül, amennyiben főként a minőségi, kisebb környezeti terhelést jelentő turisztikai formákat preferálja mindegyik vonatkozó program. A kistérségi szintű tervdokumentumok esetében a fenntarthatóság erősebb, de ez a vidék- és mezőgazdaság-orientált fejlesztéseiknek köszönhető.
A kifejezetten a Balaton térségéről szóló területfejlesztési és rendezési tervek szintén a fenntartható fejlődés gondolatára épülnek. A fenntarthatóság gazdasági dimenziói erősek, céljaik, jövőképeik elsősorban gazdaságfejlesztési, ezen belül is turisztikai jellegűek, de a célok teljesítésének szigorú környezeti feltételeit alakítják ki a területrendezés által. A turizmusfejlesztési elképzelések általában összhangban állnak a fenntarthatósági elvekkel. Nem tisztázottak azonban azok a határok, melyek a meglévő kapacitások jobb kihasználását, az üdülői infrastruktúra funkcióváltását, a szezon kitolását és új területek, tájak turisztikai tevékenységbe való bevonását még a gazdasági és a környezeti fenntarthatósági dimenzió keretein tartják. Aggodalomra adnak okot a vízi turizmusra irányuló tömegturisztikai jellegű, az új üdülőfalvak építésével járó és a közlekedésfejlesztési elképzelések is.
Összességében elmondható, hogy a fenntarthatóság fenntartható fejlődésként értelmezve megjelenik a tervdokumentumokban. Érvényesítése azonban csak részleges, koncepciótlan és területi megfontolásokat nem hordoz. A programozás során pedig a fenntarthatósági szempont szakmailag nem megfelelően kidolgozott, indikátorokkal, feltételrendszerekkel nincs támogatva.
Kimutatható a tervek *környezetintegráltsága*. Problémát jelent azonban, hogy a gyakran szigorú szabályozások ill. nagy forrásigényű fejlesztések csak egyes környezeti elemekkel integráltak (általában a tó vízszintjével és vízminőségével). A környezet és tervezésének térbeli dimenziói általában gyengék. A komplex környezeti megközelítések, a tájak, azok szomszédsági viszonyai, ökológiai hálózati elemek rendszere, összefüggő erdőségek jelentősége sem említett a tervekben. Egyes fejlesztési elképzelések pedig kifejezetten környezetrombolóak lehetnek, de még így sem számolnak környezetbarát alternatívákkal vagy nem adnak megvalósítási határértékeket (pl. közlekedésfejlesztés, állandó lakónépesség növelése esetében).
Röviden környezeti szempontból jellemezve a „szennyvíz-orientált" jelző adható a balatoni területi tervezésnek. Az ember tartós jelenlétéből fakadó egyéb környezeti veszélyek (Balaton térségében ebből a legaktuálisabb a beépítés okozta környezetszennyezés) táji komplexitása alárendelt, e kategóriákban a szabályozások meglehetősen megengedők.
A tervezések valóban *térség-specifikus* elemei csak a vízminőség, a szennyvízkezelés és az idegenforgalom kapcsán mutathatók ki. Az általánosan erős ágazati jellegük miatt a tervezésekből a *területi célok* szinte teljesen hiányoznak. Így elsősorban a gazdaság, az ökológiai rendszerek és közlekedésfejlesztés terén kevés a fejlesztendő tématerület és ezek közül *még kevesebb az egyedi vagy sajátos helyi adottságokra építkező elképzelés.* Általában hiányoznak az újszerű fejlesztési elképzelések.

3.4.3.3.2. Horizontális kapcsolatok

Bár az egyes területi tervek elképzelései között kevés az ellentmondás, *a térségre készült területfejlesztési tervek prioritásai nem egyeznek meg.* Így a regionális és megyei prioritásokból kiszemezgetett Balatonra vonatkozó fejlesztésekből nem állna össze egy olyan, az érintett balatoni térségrészre vagy partszakaszra vonatkozó tervdokumentum, mely tükrözné a Balaton Régió saját komplex terveinek üzenetét. Továbbá az egyes tervek nem terveznek teljesen más célokkal a régió egyes területein, de az egyes tervek mozaikjaiból egységes balatoni terv sem állhat elő. Így a három régióban és megyében eltérő hangsúlyok jelennek meg (alternatív energiák, üzleti szolgáltatások, ipari jellegű halászat, közlekedésfejlesztés, más-más környezeti elemek fejlesztése). Ez abból következik, hogy a területet saját területi rendszerük részeként

ragadják meg. Egyfelől periférikusan kezelik, másrészt a térség jelentős fejlesztési erőforrásait feltételezik.
A Balaton térsége és partvidéke ugyanakkor sokkal *több közös gazdasági és társadalmi vonást (problémát és erősforrást) mutat önmagán belül, mint az őt csak érintő területi rendszerekkel* (OLÁH, 2005). Környezeti alrendszerének egysége is vitathatatlan. Ugyanakkor a Balatont érintő egyes területegységek határai meghatározók, e határok közé szorítják tervezést. Csak néhol vetődik fel az együttműködés szükségessége a kistérségek és a szomszédos megyék, a regionális tervezések és a Balaton térség saját tervezése között. Az összhang igénye természetesen mindenhol deklarált, de ez láthatóan nem elégséges. A mesterséges kistérség, megye és régióhatároknak nem szabadna arra késztetni az adott terület szereplőit, hogy mindenképpen a terület határaihoz igazítsák összes fejlesztésüket (például egy kikötő nélküli balatoni partszakasszal rendelkező kistérség nem feltétlen kell, hogy építsen egyet).
Érdekes probléma az is, hogy *arculati elemként több területegység is a Balatonra épít*, nem is beszélve magáról a Balaton Régióról. Mindez koordináció hiányában egymás ellenében is kifejtheti hatását (SPITZER, 1995).
A horizontális összhanggal kapcsolatos problémák a területi szemlélet és az ún. „határtalan tervezés" elvének hiányával magyarázhatók. Ezért a tervek csak nagyon alárendelten kezelik a szomszédos térségeket, és a tervezés és megvalósítás során a velük való együttműködést.[108]

3.4.3.3.3. Vertikális kapcsolatok, programozás

A Balaton saját tervei, valamint a régiók, megyék tervei között ritkák az ellentmondások (említhető pl. a halászat szerepével kapcsoltban). *A tervek összhangban vannak, de ugyanakkor prioritásaik ennek ellenére sem egyeznek.* Ez sajnos tükröződik a megvalósult fejlesztésekben is. A kimutatások szerint az utóbbi években a legnagyobb arányban nem a régió saját prioritásaival összhangban lévő fejlesztések találtak állami támogatásra a térségben az (OLÁH, 2005).
Az *egymásra következő időbeli sorrend nem szerencsés.* A konszenzusos, partnerségen alapuló, így legitim, magasabb szintű tervezési elemeknek meg kellett volna előzniük az alacsonyabb szintek tervezését. A Balaton térség is csak úgy lehetne tárgya más területi terveknek, ha regionális szintű tervekkel összhangban, azokkal nagyjából egy időben és azokkal iterációban formálódna saját tervezése.
A *területrendezési és területfejlesztési tevékenység sorrendisége szintén nem megfelelő.* A két tervezéstípus a Balaton tekintetében egy időben formálódott, sőt sajnos a rendezés megelőzve a fejlesztést, sokkal nagyobb hatással bírt arra, mint fordítva. Az is probléma, hogy a térség területfejlesztése azóta sem hordoz semmilyen elvi alapot a területrendezés számára. Így a párhuzamos tervezés ellenére továbbra is hiányoznak egyes terület felhasználási elvek, valamint a térbeli tevékenységek szervezéséhez, fejlesztéséhez kötődő sorrendi prioritások. Azaz hiányzik egy fenntarthatósági, térszervezési keretdokumentum, amely mind a tervezést, mind a megvalósítást meghatározná, fenntarthatósági szempontból kontrollálhatná.
Hiányosságként lehet kiemelni a programok gyenge (különösen fenntarthatósági szempontból) és nem tipizált *indikátorrendszer*ét.
Kiemelhető az *előzetes értékelés teljes hiánya* és a túlburjánzó, áttekinthetetlen és soha meg nem valósuló *tervek rendszerének kaotikussága* is.[109]
Összességében megállapítható, hogy mind a területfejlesztési tervek különböző szintjei, mind a területrendezési- és fejlesztési tevékenység között a kapcsolatok szinte ellentmondásmentesek, azonban nem tervezetten alakítottak, így egymás megvalósítását és a fenntarthatóságot nem támogatják.

---

[108] Ez az elv a „valós térszerveződések követeseként" az új OTK-ban már megjelent (SALAMIN et al, 2005).
[109] Az így előálló helyzetre megoldást kínálhat a brit vizsgálatban feltárt integrált ernyőstratégia. Ilyen céllal kívánja a térség teljes tervezését új alapokra helyezni a hazai vizsgálatoknál már bemutatott Balaton Stratégia.

3.4.4. A tervezési környezetintegráltság vizsgálatának konklúziói

Napjainkban a különböző tervezési tevékenységekben – így a területi tervezés esetében is – a környezetintegráltság biztosításának egyik legfontosabb eszköze a stratégiai környezeti vizsgálat (SKV). SKV-t az egyes országok és szakértői csoportok gyakorlatában sokféle módon és céllal végeznek. Sok SKV-i megközelítés annyira tág, hogy manapság Európában a SKV a környezetintegráció szinonimájának tekinthető. Ezért az eddigi hazai és külföldi környezetintegrált tervezési vizsgálatok eredményeit a SKV-i tapasztalatok alapján összegezzük, ahol szükséges, megemlítve a fenntarthatóság érvényesítésének egyéb feltárt eszközeit is.

3.4.4.1. A SKV környezetintegrációs megközelítései

Összességében körvonalazódik, hogy a minél korábbi, így *minél mélyebben integrált SKV* tekinthető az előremutató és innovatív gyakorlatnak. Legcélszerűbb, ha a SKV-i tevékenység már megjelenik a tervcélok kialakításakor, így a tervezés fenntarthatósági konfliktusainak jó része megelőzhető és nem igényel későbbi igazítást, korrekciót.

A SKV esetében a projekt szintű környezeti hatásvizsgálattól (KHV) merőben eltérő tevékenységről beszélünk. Itt nem a tervezett tevékenységek hatásainak kiszámítása hangsúlyos, hiszen ez amúgy is meglehetős bizonytalanságot hordoz magában. Sokkal inkább a tervezési *célok, ill. azok megvalósítási módjainak fenntarthatósági rendszerekbe való illesztése*, környezeti integrációja, koordinációja fontos. Természetesen ez nem zárja ki, hogy a tervezés bizonyos előre körvonalazható, környezetileg konfliktusos és fókuszált elemeire egzakt igényű környezeti hatásvizsgálat készüljön. Ebben azonban nem merülhet ki a SKV, ez csak kiegészítő eleme lehet.

Természetesen a legfontosabb, hogy mindig az adott tervhez kell adaptálni a SKV folyamat megtervezését, hiszen nincs két ugyanolyan SKV. Ezért a SKV-i módszerek standardizálása nehézkes. Ugyanakkor be kell látni, hogy a SKV-i tevékenységgel kapcsolatban a gyakorlati szakemberek részéről egyre kevésbé merül fel az a kifogás, hogy nincs kialakult módszertan és eszköztár. Így célszerű és megoldható *a már kialakult eljárási formák alkalmazása* az összehasonlíthatóság és a minőségbiztosítás érdekében. Különösen igaz ez a szabályozások szintjén megfogalmazott módszertani elemekre (pl. EU SKV direktívában a SKV-i eljárás lépései), vagy a kapcsolódó bizottsági vagy tagállami szintű útmutatókban rögzített ajánlásokra. Az egyéni, az adott helyzethez igazodó megoldásokat még így is lehet érvényesíteni a SKV folyamatában, tekintettel arra, hogy az alkalmazott módszerek túlnyomórészt kvalitatív, azaz szubjektív, a tervezői tapasztalattól, és az adott helyzettől nagymértékben függő eszközökre támaszkodnak. Merőben új SKV módszerekkel és folyamattervezéssel csak pilot projektek keretében érdemes és szükséges próbálkozni.

3.4.4.2. A SKV tervezői eszközei

A haladó nemzetközi gyakorlatok alapján nem lehet hangsúlyos elvárás a SKV-i eszközök egzaktsága. Be kell látni, hogy az SKV céljait – egy terv környezetintegráltságának, körültekintő fenntarthatósági beágyazottságának és döntési folyamatai átláthatóságának biztosítása – és a kiszolgáló tevékenységeket hatékonyabban segítik a rendszeres és sokrétűnyezős stratégiai gondolkodást támogató *kvalitatív eszközök*. A kvalitatív eszközök láncolatára lehet leginkább felfűzni a SKV-i tevékenység folyamatát (pl. brainstorming, környezeti SWOT, környezeti és tervezési célmátrix összevetése, szakértői fókuszcsoportok, lakossági fórumok).

Célszerű azonban, ha a SKV-i tevékenység nem merül ki csak a kvalitatív eszközök alkalmazásában. A *kvantitatív eszközök* ugyanis nagyon jól kiegészíthetik a SKV folyamatot, szolgálva a szakértői döntéseket: a több fejlesztési érdek ütközőpontjában lévő tématerületek

paraméterezésével, ill. kvalitatív eszközökkel előzetesen kimutatott témák hatásvizsgálatával, melyek környezeti konfliktusokat hordoznak magukban. Sajnos a SKV szintjén a különböző kvantitatív eszközökkel kapott eredmények nagymértékben eltérhetnek és nagyon sok bizonytalanságot hordoznak. Ezért a kvantitatív eszközök alternatíva választása csak az értékrendet is megjelenítő kvalitatív eszközök használatával együtt végezhető.
Az eszközökkel szemben további igény az *egyszerűség*. Ha ez nem is minden esetben kivitelezhető legalább az eredmények és a működési elvek egyszerű illusztrálhatóságát kell biztosítani a döntéshozók és a nyilvánosság részére. Ez a döntési folyamat átláthatósága és kommunikálhatósága érdekében szükséges.
Az eszközök esetében is előny a széles körben ismert *standard eszközök* alkalmazása. Új és egyszerű, az adott tervhez igazodó eszközök bevezetése terén jóval nagyobb a tervezői mozgástér, mint az előbbiekben említett SKV-i módszerek és folyamattervezés tekintetében.

3.4.4.3. A SKV adatbázisai

A SKV-i tevékenységet végzők gyakran szembesülnek *adathiánnyal*. Különösen igaz ez a területi tervek SKV-ára. Különösen a fenntarthatósági vizsgálatok szempontjából merülnek fel problémák. Egy rendszer fenntarthatóságának megítéléséhez sok, legalább az adott területegységre való bontásban rendelkezésre álló adatra van szükség, hogy fel lehessen térképezni az adott terület kibocsátását, fogyasztását, kapcsolatait.
A másik, adatokkal gyakran hiányosan alátámasztható tématerület a tervezés hatásaitól független környezeti, gazdasági és társadalmi (de különösen környezeti) *tendenciák*kal, változásokkal kapcsolatos.
Nem csak az adatok hiányoznak sok esetben, hanem az azokat információkká alakító, egyes térségekkel foglalkozó *helyi tanulmányok*. Különösen feltáratlanok, illetve rendszertelenül feltártak (van ahol nagyon alapos vizsgálatok folytak, máshol pedig semmi) a helyi környezeti összefüggések és tendenciák, az egyes tájak geoökoszisztémái. A SKV-i tevékenység nem tudományos tevékenység, hanem egy fókuszált, időben és anyagilag limitált tárgykörű szakmai cselekvés, melynek keretében tudományos igényű vizsgálatok kivitelezésére általában nincsen idő. Ezért nagymértékben támaszkodnia kellene a már meglévő tanulmányok által hordozott információkra.

3.4.4.4. A SKV dokumentációja

Tény, hogy a SKV elsősorban folyamatorientált tevékenység, de dokumentálása is szükséges. A dokumentálásával kapcsoltban elvárások fogalmazhatók meg. A legfontosabb, hogy a dokumentálás ne degradálja a SKV folyamatát egy jelentés-orientált eljárássá, a lényegét semmiképpen nem a dokumentáció fogja biztosítani.
A rendkívül világos és egyszerű, így könnyen kommunikálható dokumentációból azonban ki kell, hogy derüljenek a SKV-i folyamat főbb paraméterei (ideje, bevont partnerek, módszere, eszközkészlete), a SKV konklúziói és a legfontosabb tény, hogy a SKV-i tevékenység mennyiben járult és járul hozzá a terv kialakításához, valamint a jövőbeli megvalósításához.
Célszerű, ha a hivatalos dokumentáció szolgálja a SKV kommunikációját is. A SKV több partner bevonására épülő tevékenység, így a kommunikáció benne a kezdetektől jelen van. Ez azonban nem állhat meg a SKV lezárulásakor. A SKV ugyanis környezeti-fenntarthatósági értékrendet közvetít, mely értékrendet egy fenntartható, népszerűsítő kommunikációval lehet eljuttatni a szakmák és a társadalom széles köreihez, valamint a döntéshozókhoz. A SKV hivatalos dokumentációjának erre is alkalmasnak kell lennie.
Dokumentáció tartalmi előírásait rögzíti az EU SKV direktívája is. A dokumentáció az előzetes környezeti programértékelés keretében is véglegesíthető (ld. később). Így elég a két folyamatról csak egy jelentést írni, ugyanis néhány rögzítendő tényező csak ekkorra válik ismertté (pl. SKV hatása a tervezési folyamatra).

3.4.4.5. A SKV kommunikációja, partnersége és nyilvánossága

A partnerség érvényesítése, a tervezésbe való különböző szakmai-társadalmi csoportok bevonása a SKV-tal, mint modern tervezői tevékenységgel szemben támasztott általános követelmény. E törekvések egyik legfontosabb eszköze a kommunikáció.

Az egyes partneri csoportok és a nyilvánosság felé külön-külön csatornákat érdemes megnyitni, azaz a hatékonyság érdekében *rétegelt kommunikáció* szükséges. A főbb csoportok a szakértői közösség, a döntéshozók, a hivatali döntés-előkészítők, a tervezésben érdekelt csoportok (pl. egyes ágazatok gazdasági szereplőinek kedvezményezettjei) és a nyilvánosság.

A *kommunikáció iránya* a SKV-i folyamat lépéseitől függ. A tevékenység bevezetésekor egyirányú, azaz népszerűsítő kommunikáció indokolt, a minél szélesebb rétegekhez való eljutás érdekében. Később az érdemi tevékenység folyamán kétirányú kommunikációt, dialógust szükséges folytatni. A *kommunikációnak fenntarthatónak kell lenni*, ugyanis nem zárulhat le a SKV-i szakértői tevékenységek végeztével. A SKV-i tevékenység lezárulását követően a SKV által kialakított közös környezeti-fenntarthatósági értékrendet egyirányú, népszerűsítő kommunikáció segítségével kell fenntartani.

A kommunikáció irányának, interaktivitási szintjének, és célcsoportjainak függvényében különböző kommunikációs eszközök képzelhetők el. Az eszközökben azonban meghatározó az *elektronikus kommunikáció*. A területi tervezési SKV folyamatokban kiemelt szerepet kaphatnak a *térinformatikai rendszerek*, melyek leginkább webes alapon képesek a tervezési kommunikáció eszközévé válni (ui. az információt térbeli dimenzióval képesek közvetíteni).

Az egyes SKV lépésekhez *jellemző kommunikációs célcsoportok*, kommunikációs irányok és kommunikációs eszközök rendelhetők (ezek részletes táblázatos leírását ld. később a javaslattételi részekben).

Nem szabad elfelejteni ugyanakkor, hogy a kommunikáció költséges tevékenység, főleg annak tükrében, hogy a SKV-i tevékenységek során hatékonysága, az általa megjelenített partneri bevonás is általában igen alacsony. SKV keretében a széleskörű nyilvánosság valós biztosítása, lakossági bevonás pedig szinte lehetetlen. Mindezek tükrében bármilyen, a helyi adottságokhoz igazodó innovatív megoldás célszerű.

3.4.4.6. A SKV humánerőforrás háttere

A SKV-i tevékenységekben érintett humánerővel kapcsoltban *elsősorban minőségi elvárások* merülnek fel. A SKV, mint viszonylag új és kevéssé ismert tevékenység, speciális szakmai ismeretet, tapasztalatot, és mindenekelőtt szemléletet igényel. Ez a tudás és képesség a SKV menedzselésért felelős, általában hivatalnoki réteg körében meglehetősen hiányos. Ezért a képzéseknek, a módszertani útmutatóknak különös jelentősége van a széles körben elerjedő SKV kötelezettség sikeres teljesítésében.

A humánerőforrás mennyiségi tényezője is gyakran felmerül a SKV-val kapcsolatban. Sajnos a közösségi tervezésért felelős hivatalnokokra a SKV-i kötelezettség tényszerű többletterheket ró. A színvonalas ellátása nem képzelhető el (minőségi) kapacitásbővítés nélkül. Nem csak a SKV menedzselésért felelős hivatalok körében okozhat problémát a kapacitáshiány – különösen igaz ez Magyarországon – hanem a tanácsadó szakértői hálózat körében is.

A SKV-ban érintett humánerőforrás egyik legfontosabb tényezője az *elkötelezettség*. Ez gyakorta hiányzik. Az elkötelezettség esetén a mennyiségi és gyakran a minőségi humánerő problémák is könnyebben áthidalhatók. Az elkötelezettség hiánya esetén, amikor a SKV csak egy szükséges procedúraként értelmezett, a siker eleve megkérdőjelezhető. A kifejezetten a SKV-i folyamatba vetett hit és az eziránt mutatott elkötelezettség elsősorban a döntéshozók, a hivatali döntés-előkészítők körében fontos. A lakosság körében pedig általában a környezettudatosság és a fenntartható és környezetvédelmi gondolatok iránti elkötelezettség szintjét érdemes növelni.

3.4.4.7. A SKV fejlesztéspolitikai környezete

Még a hazánkénál fejlettebb stratégiai tervezési kultúrával rendelkező országokban sem zárult le a SKV-i tevékenységek ellentmondás- és átfedés-mentes beágyazása az egyéb szabályozott szakmai tervezési rendszerekbe.

Ennek egyik oka a SKV-i tevékenység melletti politikai elkötelezettség hiánya, a politikai akarathiány. Ennek megjelenése nagyon fontos feltétel a megfelelő SKV szabályozási környezet megteremtésében. Nem csak egyes fejlesztések döntéshozóinak elkötelezettsége szükséges, ahogy arra korábban a humánerőforrások tekintetében már utaltunk, de fontos, hogy a központi politikai megfontolások szintjén is megteremtődjön a SKV szabályozási háttere.

Az említett központi politikai akarathiányt jól illusztrálja, hogy az EU SKV direktívája nem vonatkozik a pénzügyi támogatási programokra, holott ezek a programok okozzák gyakran a legmarkánsabb környezeti hatásokat (pl. EU agrártámogatásai). A finanszírozási tárgyú rendeletekre még az EU Bizottságnál sem készülnek hatásvizsgálati tanulmányok. Gondot jelent az is, hogy a nem állami vagy közösségi kezdeményezésű és finanszírozású programok kicsúszhatnak a SKV késztési kötelezettségből, pedig projekt szinten ez nem fordulhat elő a környezeti hatásvizsgálatok esetében. Sőt a szinte mindig nagy környezeti hatású védelmi programok is kiesnek a direktíva hatása alól.

A SKV-i tevékenység bizonyos elemeit célszerű központi, nemzeti szinten támogatni a törvényi háttér kialakításán túl is. Ilyen lehet a SKV módszertani útmutatóinak és a SKV minőségbiztosítási háttérének kialakítása, az SKV-i tevékenységek központi koordinálása.

3.4.4.8. A SKV tervezési környezete

Politikai akarat szülte központi szabályozási és koordinációs háttér hiányában nem lehet feloldani a SKV-i tevékenységek jelenlegi szabályozási hiányait. Ezek a hiányok úgy Nyugat-Európában, mint Magyarországon megfigyelhetők. Az egyik fontos tényező a SKV viszonya az egyéb értékelésekkel (fenntarthatósági, környezeti). Ez a kérdés leginkább az elmélyültebb környezeti stratégiai tervezési kultúrával rendelkező országokban jelenik meg, ahol korábban is léteztek környezeti vagy fenntarthatósági tárgyú értékelések a projekt szint felett fejlesztési tervezéshez kapcsolódóan. Ellentmondás nincs ezekkel az értékelésekkel, azonban meghatározandó ezeknek a későbbi pontos szerepe. Ezekben az országokban az EU SKV direktívája általában nem jelenít meg új tartalmi elemeket, inkább a dokumentáció terén jár kötelezettségekkel. Magyarországon tartalmilag is új tevékenységről van szó. Az összehangoltság így hazákban inkább csak a SKV és a projekt szintű környezeti hatásvizsgálat kapcsolatának vonatkozásában merül fel. Szerencsés lenne, ha a hazai tervezési rendszerek kezelni tudnák e folyamatokat és a két tevékenység kölcsönösen erősítené egymást, jól körvonalazódnának a tevékenységi területeik és módszereik.

Gyakori probléma a SKV kapcsán, hogy a tervhierarchia melyik szintjén érdemes bevezetni, illetve ha több szinten is megnyilvánul, akkor hogyan lehet elkerülni az ismétlődéseket. A SKV-i folyamat egyes elemei egyébként nem csak a tervhierarchia különböző szintjei között jelentkezhetnek ismétlődésként, hanem párhuzamosan futó ágazati tervek esetében is (pl. kiinduló környezeti állapot leírása; környezeti célok kialakítása; egyes mérséklő intézkedések esetében, ld. horizontális elvek bevezetése a fejlesztések elhelyezésére vonatkozóan stb.). Kérdés, hogy az ismétlődési dilemmákat magának a SKV-i tevékenységnek kell-e feloldani, vagy külső szabályozás segíthet. Valószínűbb, hogy a SKV gyakorlat maga kényszerül a dilemmák feloldására, melyek egyébként nem csak kizárólagosan a SKV-hoz köthetően, hanem egyéb tervezési tevékenységekhez kötődően is felmerülnek.

A hierarchikus ismétlődések esetében is átvehető, az a SKV-i tevékenység indításával kapcsolatos elv, miszerint érdemes minél hamarabb megkezdeni a vizsgálatot. Így érdemes a SKV-t már a lehető legmagasabb szintű tervezési elképzelésekbe bevezetni, hogy a környezeti és fenntarthatósági gondolat jelen lehessen a legalapvetőbb célok kialakításában is. Ha

mérlegelni és koncentrálni kell a tevékenységeket, akkor inkább a magasabb, mint az alacsonyabb döntéshozatali szinteken kell SKV-t folytatni. A magasabb szintek SKV-aiban mindig körvonalazni kell az alacsonyabb szintek esetleges kiegészítő vizsgálatainak szükségességét és a projekt szintű környezeti hatásvizsgálattal kezelendő fejlesztési területeket is. E szempontból nem szerencsés az EU SKV direktívája, mely a politikaalkotás, koncepcionálás szintjének SKV-i tevékenységeire nem terjed ki.
A fenti dilemmák feloldását is szolgáló előremutató kezdeményezés tanulmányozható Nagy-Britanniában. Itt a környezeti-fenntarthatósági célokat egységesen kezelő fenntartható fejlődési keretstratégiák készülnek regionális szinten is. A tapasztalatok alapján levezethető, hogy egy célszerűen elkészített fenntarthatósági keret a különböző fejlesztési tervezéseihez kapcsolódó SKV-k több lépését is feleslegessé tehetné (pl. környezeti helyzetértékelés, célok meghatározása, az alternatívákat meghatározó horizontális elvek, indikátorok), így azok költség és időbeli hatékonyságát nagymértékben növelheti.
Szintén a brit esettanulmányban lehetett feltárni az egyes, már-már kaotikussá váló területi és ágazati regionális fejlesztési irányokat egységesen és röviden integráló egyesített regionális ernyőstratégiát (melynek hazánkban is különös létjogosultsága lenne). Az ernyőstratégia segít eligazodni a tervek közötti célrendszerekben, segít az ellentmondásokat kiszűrni és a fejlesztési prioritásokat felállítani. Ha feláll egy ilyen dokumentum, akkor a továbbiakban – mivel ez képviseli a tervhierarchia legmagasabb szintjét – elsődlegesen elég ennek összevetése a fenntartható fejlesztési kerettel, illetve ennek SKV-ának elvégzése nagymértékben csökkenti az egyéb regionális tervek SKV-i igényét.

3.4.4.9. A SKV területisége

A területi tervezéshez kapcsolódó SKV haladó külföldi gyakorlatában a területi szemlélet jelen van. Az adott területegység helyi viszonyainak összefüggéseiben kell értelmezni a tervezési folyamatot. Az általános környezeti irányelvek mellett meg kell jeleníteni a speciális helyi környezeti rendszer adottságait, azaz az adott tájat.
A gyakorlatban nem igazolódott be az a SKV esetén gyakran olvasható elméleti tétel, hogy a fejlesztések helyi környezetben való meghatározottsága alárendelt. A területi tervezésekhez kapcsolódó SKV-nak képesnek kell lennie a fejlesztések térbeni elhelyezésének elveit szolgáltatni, adott esetben helyhez is kötni a fejlesztéseket. Ennek igénye megjelenik az ágazati tervek esetén is. Különösen a több környezeti konfliktushelyzetet megjelenítő ágazati tervek számára kifejezetten a SKV adhatja meg a fejlesztési beavatkozások potenciális tereit, konkrét fizikai helyszín kijelölésével, vagy elvek definiálásával.
A fenti szemlélet hiánya gyakorta jelentkezik problémaként. A területi tervezésekhez kapcsolódó SKV-i tevékenység pedig e szemlélet nélkül nem érheti el célját. A helyi környezeti összefüggések figyelembevétele azonban nem egyszerű, számos, az adatoknál már említett információs nehézséggel kell megküzdeni a tervezőnek. Itt is az a fenntartható fejlődési keretstratégiáknál már említett módszer lehet célravezető, hogy amennyiben a helyi környezeti feltételek csak egyszer is átfogó igénnyel felmérésre kerülnek, akkor a későbbiekben ezt a térség legkülönfélébb tervezéseihez kapcsolódó SKV-i tevékenységeiben fel lehet használni.

3.4.5. Javaslat egy fenntartható területi tervezési rendszer kialakítására

3.4.5.1. A fenntartható területi tervezés indokoltsága

A dolgozat eddigi fejezeteiben már tárgyalásra került, hogy a fenntarthatóság önmagában hordozza a területiséget, regionális gondolkodást feltételez, és a fenntarthatóság első számú közösségi tervezői letéteményese a területi tervezés. Azonban – ahogy a második rész vizsgálatai rámutattak – a gyakorlatban ez nem érvényesül megfelelően. A *fenntarthatóságnak*

ugyanis *határozottabb területi, regionális szemléletet* kell kapnia, és ennek érdekében *a területi tervezési rendszert* is át kell alakítani.

3.4.5.2. A fenntarthatóság területisége

3.4.5.2.1. A fenntarthatóság kritikáinak alapja: a térbeliség hiánya

A fenntarthatóság rendkívül sokrétű gondolatokra (az 1970-es és 1980-as években felállított, a növekedés határainak gyors elérését prognosztizáló világmodellekre adott válaszként), az eltartóképesség és a fejlődés ellentmondásainak feloldására épül, nagymértékben környezeti megfontolásokból táplálkozik.

Már említésre került, hogy a fenntarthatósági gondolatkörnek sok kritikai megközelítése ismert. Egyrészt gyakran vitatatott a gondolat eredeti formája, a fenntartható fejlődés kifejezés mögött húzódó jelentéstartalom, ez ugyanis nem minden esetben ellentmondásmentes. A másik gyakran felhozott kritikai érvelés a gondolat regionális érzéketlenségével kapcsolatos. Mindkét kritikára okot adó tényező a gondolatkör kifejlődésének történetiségével magyarázható. Így egyfelől a *fejlődés biztosítása* a fenntarthatósági modell kifejlesztésének legfontosabb motivációja volt. *Regionális szempontból* pedig elmondható, hogy a fenntarthatóság megjelenésekor a gondolatiságának alapját jelentő környezetvédelem már kiteljesedve, globális dimenziókban kibontakozott integráltsággal rendelkezett, és az egyes szektorális tevékenységek részévé vált. A környezetvédelem fogalomkörét tágító fenntarthatóság már e globálisan integrált környezetstátushoz társult, és nem ment át a környezeti gondolat lokális dimenziói felől a globalitás irányába kibontakozó fejlődésén. Ebből is adódhat, hogy a fenntarthatóság gondolata általában annyira integrált, hogy szinte önálló célok nélkül teljesen feloldódik az egyes tématerületekben és tér-érzékenysége alacsony. *A fenntarthatóság térbeli értelmezését megteremtve minden a fenntarthatósággal kapcsolatos problematika is új közelítést, sőt megoldást nyerhet.*

Fel kell ismerni, hogy a fenntarthatóság praktikusan elsősorban térbeli kategória, az önálló karakterekkel és saját belső működési mechanizmussal, külső kapcsoltrendszerrel bíró területi rendszerek sajátja. A fenntarthatóságot csak a még átlátható, a környezeti, gazdasági, társadalmi erőforrások feltérképezésére, a különböző folyamatok nyomon követésére alkalmas méretű rendszerekben lehet érvényesíteni. A különböző szereplők, a lakosság, a vállalkozások, a szervezetek, az intézmények számára is ebben a rendszerben kézenfekvő a tevékenységeik környezetre, még pedig a saját helyi környezetükre gyakorolt hatása. Ezért a fenntarthatóság érvényesítésének bár vitathatatlanul fontos és szükségszerű, de nem az egyetlen és nem a leghatékonyabb színtere a globális értelmezés, sokkal inkább a már önálló sajátosságokkal, belső működési mechanizmussal bíró, ugyanakkor még átlátható regionális dimenziók.

3.4.5.2.2. Fenntartható térségi rendszer erőforrás és stabilitás orientált megközelítésben

A fenntarthatóság erőforrás és stabilitás orientált megközelítése szerint a társadalmi-gazdasági tevékenységek nem veszélyeztethetik az erőforrásokat, elkerülendő a társadalmi-gazdasági rendszerek összeomlását. Az erőforrások fogalmát a lehető legszélesebb értelemben kell kezelni, nem szoríthatók csak a környezet által nyújtott, a gazdaság működéséhez szükséges anyag és energiaforrásokra. Ugyanúgy erőforrást képviselnek a gazdasági és társadalmi alrendszerek erőforrásai, különösen a humánerőforrás, maga a terület, a táji értékek, a helyi identitás vagy akár a tudás és az információk is.

Egy térség esetében a belső erőforrások szerepe kiemelten fontos, mert törekedni kell a térségi rendszer külső erőforrásoktól való minél ésszerűbb, semmiképpen nem túlzott függőségének kialakítására. A belső erőforrások védelme kevésbé a kiaknázási intenzitás csökkentésével, a puszta mennyiségi kíméléssel, mint inkább a minél hatékonyabb hasznosítással kivitelezhető.

Ennek része a rablógazdálkodás felszámolása és tervszerű kiaknázás bevezetése, mely kiterjed a minél hosszabb ideig tartó használatot lehetővé tevő ütemezésre, a megújuló erőforrások felhasználási arányának növelésére, az új erőforrások folyamatos feltárására.
Ugyanakkor a meglévő erőforrásokat is minél sokoldalúbban kell felhasználni, mely azt feltételezi, hogy az anyag és energiaáramlást, de ugyanígy az információkat és a tudást is minél hosszabban az adott térségben kell tartani. A fenntarthatóságot „le kell hozni a földre", és egy térségen belül kell szervezni. A szervezés eredményeképpen pedig minél nagyobb mértékben autonóm, és a térségen belüli visszacsatolással bíró anyag- és energiaáramlási rendszereket kell fenntartható módon kialakítani. A fenntarthatóság ugyanakkor, már csak globális vetületeinél fogva is a térségközi kapcsolatokra vonatkozóan is üzeneteket hordoz. Így nem fenntartató az a térségi rendszer, melynek folyamatai más térségek erőforrásainak kizsákmányolására épül. Mindezek mellett a fenntartható térségi rendszernek mindig képesnek kell lenni a megújulásra.
A fenti megfogalmazások meglehetősen határozott értékválasztást jelentenek. A fenntarthatóság értékrendi elemeket is hordoz magában, azonban nem képvisel egy abszolút értékválasztást. Értékrendjének határai és pozíciói ugyanis rugalmasak, dinamikusan változhatnak.

3.4.5.2.3. A fenntartható térségi rendszer alrendszer orientált megközelítésben

A térségi fenntarthatóságot talán legegyszerűbben az egyes területi alrendszereiből kiindulva lehet megragadni, és megvizsgálni a fenntarthatóság szempontjából jelentőségteljes aspektusaikat.
A *környezet* a területi rendszerek alapja, hordozója. Egy fenntartható térségi rendszerben a határok, mint az eltartóképesség vagy a lehetséges gazdasági tevékenységek határai – ha nem is teljes mértékben, de jó részt – a környezet adottságaiból vezethetők le. A tervszerűen kiaknázandó erőforrásoknak is jelentős hányadát a környezet jeleníti meg.
A *gazdasági* alrendszer egy fenntartható térségi rendszerben nem áll konfliktusban a környezettel, annak adottságaihoz igazodik, erőforrásait felhasználja. Ugyanakkor képes a helyi társadalom szükségéleteit kielégíteni a szolgáltatások, munkahelyek és bizonyos termékekkel való ellátás terén. Végezetül természetesen a társadalmi adottságokhoz, a társadalom erőforrásaihoz is igazodik.
A *fenntartható térségi rendszerek társadalmai*nak tevékenységei nem állnak feloldhatatlan konfliktusban sem a globális, sem a helyi környezet adottságaival. A társadalom reprodukcióra képes, maga is erőforrást képvisel (azonban az eltartható népességszám aktuális értékének függvényében az elvándorlás lehet természetes folyamat is). A fenntartható térségi rendszerekben a helyi társadalom szerepvállalása létező helyi identitásra épül, fenntarthatósági értékrendet követ, és a területi alrendszerek menedzsmentjében és a kapcsolódó döntéshozatalban a lehető legnagyobb részben jelen van.

3.4.5.2.4. Tematikus fenntarthatóság, fenntartható fejlődés, versenyképesség vs. fenntarthatóság

A tervezés szempontjából csak akkor lehet az egyes *alrendszereket külön kezelni* a fenntarthatóság kapcsán, amennyiben a független analízisek későbbi szintézise is megtörténik.
A *környezeti fenntarthatóság* kifejezés leginkább csak a hazai irodalmakban bukkan elő. Nem véletlen, hogy a környezeti fenntarthatóság önállóan megjelenő fogalma nem tud túlmutatni a szimpla környezetvédelmi irányelveken. Napjaink jelenlegi uniós és hazai tervezési folyamataiban sok szó esik a *gazdasági fenntarthatóság*ról is. Ez a fogalom is gyakran valós integrált szemlélet nélkül, csak projekt szinten kiragadott, kevés aspektust figyelembe vevő, hosszú távú dimenziókban ritkán értelmezett *pénzügyi fenntarthatóság*ot próbál megragadni,

mely ugyan fontos értékelési kritérium lehet, de nincs köze a fenntartható fejlődés eredeti gondolatához.[110]
A szintén kritikára okot adó *fenntartható fejlődés* kifejezés is térségi értelmezésben kezelhető helyesen. Ugyanis az egyes fenntartható térségi rendszerek állapotától függ, hogy a fenntartható térségi rendszer kialakításában, helyreállításában, szinten tartásában vagy esetlegesen a fejlesztésében, kibontakoztatásában merül-e ki az az ún. „*fejlődés*", amit a térségfejlesztés szolgál.
A *térségi fenntarthatóság* és napjaink kurrens közösségi területi tervezési paradigmája, a *térségi versenyképesség* látszólag sok ellentmondást hordoz (PÉTI, 2005a). A fenntarthatóság *autonómiá*ra törekszik, míg a versenyképesség *piaci alapú*. A fenntarthatóság a *diver*zitást ragadja meg, míg a versenyképességben jelen van a *specialitás* iránti igény. A fenntarthatóság *felelős kitekintés*sel viseltet más területek irányában, míg a versenyképesség kevésbé érzékeny a térségközi megfontolásokra.[111] Továbbá minden térség lehet fenntartható, de minden térség csak különleges esetekben lehet versenyképes.[112] Valós ellentmondások persze nincsenek, főleg, ha a fejlesztési tervezés képes betölteni feladatát, és feloldja az említett látszólagos ellentéteket. Így a fenntarthatósági alapú fejlesztési megfontolások határait célszerűen a versenyképesség eszmeisége jelöli ki. Ott húzható meg egy rendszer autonómiájának határa, ahol a belső erőforrásai már elvesztik a versenyképességüket, mert a külső erőforrások még externáliáikkal együtt is hatékonyabbnak bizonyulnak, még a használati függőségben rejlő kockázattal együtt is. A helyi erőforrások sokszínű hasznosítását is képessé kell tenni legalább néhány, a térség határain is túlmutató versenyképességgel rendelkező tevékenység felvonultatására is.
A fenti gondolatok arra is utalnak, hogy a fenntarthatóság olyan gondolatiságot közvetít, mely képes minden térség területi tervezési rendszerének alapjául szolgálni.

3.4.5.3. A fenntartható területi tervezés követelményeinek összegzése

Az elemzések rámutattak, hogy a SKV legkomolyabb kihívását a szűkös humánerőforrás-kapacitás, a kommunikációs problémák, valamint különösen a területi tervezéshez kapcsolódóan a SKV egyéb tervezési tevékenységekkel való kapcsolatának kialakítása és a rendelkezésre álló helyi adat- és információtartalom szűkössége okozza.
Mindez úgy is összefoglalható, hogy optimális esetben a SKV olyan alapos előkészítettséget igényelne az említett tématerületeken, mely pusztán egy-egy tervezési tevékenységhez kapcsolódóan az időbeli és pénzügyi korlátok miatt nem várható el. Így látható, hogy a SKV szűk módszertani keretein belül nem lehet ezeknek az elvárásoknak megfelelni, sokkal inkább a *fenntartható területi tervezési rendszer* egészében érdemes új elemeket bevezetni.
Ezek az új elemek a *fenntarthatósági keretbe* (v. keretstratégiába) foglaltan jelenhetnek meg. Célszerű, ha egy térség minden tervezési tevékenysége egy fenntarthatósági keretstratégián alapul, mely megelőzi a térség többi területi vagy ágazati stratégiájának elkészítését. A keretstratégiának az alábbi előnyei vannak:

- *Információ-szolgáltatás:* A későbbiekben az egyes ágazatok vagy tervtípusok adott térségre jellemző horizontális fenntarthatósági elemei egyszerűen kiemelhetők a stratégiából. Természetesen ez a SKV-t is segíti, mivel a keretstratégiában előre meghatározottak a fenntarthatóság elérését biztosító, az egyes ágazati és területi tervezésekben számon kérhető környezeti célok, a hozzájuk kapcsolódó indikátorok.
- *Rendszerezés:* A határok kijelölésével feloldható az egyes tervezési elemek ellentmondása is (pl. környezeti terhelés csökkentése, ugyanakkor a szezon kitolása a turisztikai

[110] Jó példa erre a GORDON nagyvállalat fenntarthatóság értelmezése, melyben a befektetés pénzügyi fenntarthatósága leghangsúlyosabb (POPE – MORRISON-SAUNDERS, 2006).
[111] Ezért a legtöbb régió ugyan abban a témában keresi és találja versenyképességét (SWALES, 2005).
[112] A térségi versenyképességnek *nyertes*ei és *veszte*sei vannak (LENGYEL – RECHNITZER, 2000).

fejlesztések esetében). A jelenleg gyakran csak vertikálisan értelmezett környezeti, illetve fenntarthatósági fejlesztési célok (melyre vagy sor kerül vagy sem), a keretstratégiába bekerülve horizontális, azaz minden fejlesztésben kötelezően megjelenő elemmé válhatnak (pl. az erdősültség növekedése, mint vertikális célkitűzés, fásítási kötelezettségként is megjelenhet minden egyes területhasználattal járó fejlesztési tevékenységben).

- *Kommunikációs platform:* A fenntarthatósági keret, mivel a térség lehetséges fejlődési irányait, növekedésének határait is vázolja, ezért közérdeklődésre számot tartó tervdokumentum, melynek kommunikációja és tervezése során a partnerség biztosítandó.
- *Hatékonyság:* A fenntarthatósági keretstratégia bevezetésével így egy térség különféle tervezéséhez kapcsolódó összes fenntarthatósági és stratégiai környezeti vizsgálati tevékenység nagymértékben leegyszerűsíthető, hatékonysága növelhető. A fenntarthatósági keretstratégia elkészítéséhez kapcsolódóan ugyanis a térségben elégséges csak egyszer elkészíteni a környezetállapot, a környezet tendenciáinak alapos felmérését, a fenntarthatóság eléréséhez szükséges célok kijelölését. A környezeti kommunikáció és a fenntarthatóság érvényesítéséhez, a stratégiai környezeti vizsgálathoz szükséges partnerségi bevonások nagyobb része is lefolytatható a fenntartható keretstratégián keresztül, mely növeli a SKV és a tervezési rendszer hatékonyságát. Hiszen, ha megfelelően legitim és ismert a keretstratégia, akkor az egyes tervezési tevékenységekhez kapcsolódó SKV-i tevékenység kommunikációja már kisebb intenzitású lehet.
- *Területiség:* A fenntarthatósági keretre épülő tervezési rendszernek a területi tervezés (területfejlesztés és rendezés) számára különös jelentősége van. A fenntarthatósági keret ugyanis rögzíti a terület használatának és a térbeli tevékenységek szervezésének legfontosabb irányelveit, valamint sorrendi prioritásokat adhat a fejlesztések módjára. Jelenleg ez a szint a hazai területfejlesztésben már, a területrendezésben még nincs jelen, és ez a területi tervezési rendszerben lyukakat képez (pl. barnamezős beruházások előnyben részesítése a fejlesztések során).

Összességében elmondható, hogy a *fenntarthatósági keret* egy közös, széles körben ismert fenntarthatóság-orientált értékrendet vezethet be egy térségbe, így annak tervezésébe is. A területi tervezés esetén pedig ez az értékrend terület-specifikus megfontolásokkal egészíthető ki. A fenntarthatóság mellé egyéb horizontális szempontok emelhetők (pl. esélyegyenlőség). A fenntarthatósági értékrend segíthet abban, hogy meghatározza a fejleszthetőség lehetséges irányait és határait, az adott térség terhelhetőségét.

A fenntartható tervezési rendszernek természetesen fontos eleme a SKV is. Az elemzések arra is rámutattak, hogy az SKV mélyen integrált, a tervezés korai szakaszában megkezdett, így a célok kialakításakor jelen levő változatai eredményesebbek. Ezért a SKV-t a tervezéssel párhuzamosan érdemes lefolytatni. Az uniós programozás részét képező programértékelés ún. előzetes (ex-ante) fázisának keretében végrehajtott *előzetes programértékelés környezeti része* – melyre a terv vagy program kidolgozása után és elfogadása előtt kerül sor – nem feleltethető meg ezzel a SKV-tal. Egy mélyen integrált SKV-i folyamat az előzetes környezeti értékelést természetesen kevésbé hangsúlyossá, kisebb erőforrás igényűvé teszi. Az előzetes környezeti értékelés ez esetben akár feleslegessé válthat. Jelenléte akkor lehet indokolt, ha képes egy célirányos és szűkebb tematikával csak a terv vagy a program, illetve a SKV-i folyamat korai visszacsatolási eszközévé válni (előzetes környezeti programértékelés, mint a SKV minőségbiztosítása).

Az alábbi fejezetekben a fenntarthatósági tervezési rendszer három nagyobb eleme a *fenntarthatósági keretstratégia,* a *stratégiai környezeti vizsgálat* és az *előzetes környezeti programértékelés* részletesebb tartalmi elemeinek és rendszerbeli szerepköreinek az ismertetése olvasható (ld. 18. ábra és 17. táblázat).

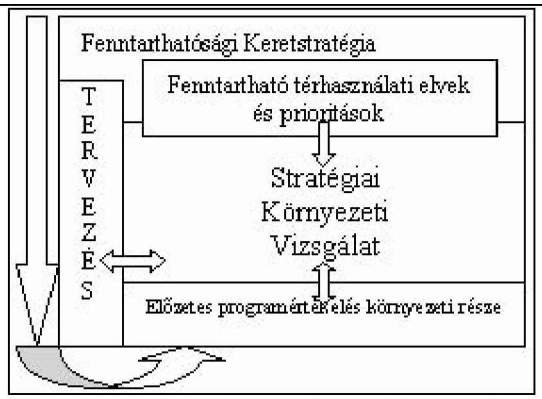

18. ábra: A fenntartható (területi) tervezés rendszer elemeinek kapcsolata (Péti M. 2005)

3.4.5.4. A fenntarthatósági keretstratégia (keret)

A *fenntarthatósági keretstratégia* ötletét a hasonló külföldi példák tapasztalatai szolgáltatták. Ezek a létező gyakorlatok azonban nem képesek a fenntartható területi tervezés alapjaként és tervezési hatékonyságot növelő tényezőként funkcionálni. Ezért e dolgozat szerzője az alábbiakban a keret újradefiniálására és leírására vállalkozik.

3.4.5.4.1. A keret célja és funkciója

A következőkben a fenntarthatósági keretstratégia tartalmi elemeinek ismertetése és az elkészítésének elvei olvashatók. A vizsgált hasonló tartalmú tervdokumentumok a fenntartható fejlődés kifejezést használják. A szerző által javasolt tervdokumentum azért kapta a *fenntarthatóság megjelölést*, mert az alábbiakban vázolt funkciói túlmutatnak a fejlesztési tevékenységek számára adott iránymutatásokon, és *a fenntarthatóság fenntartásának, megteremtésének vagy helyreállításának* általános törvényszerűségeit rögzítik. A fenntarthatóság és a fenntarthatósági keret területi megközelítésben kerül bemutatásra, azaz a fenntarthatóság egy *területi rendszer fenntarthatóság*aként értelmezett. A fenntarthatóság széles megközelítésben a területi rendszer társadalmi, gazdasági, környezeti alrendszereiben értelmezhető, és a keret mindezen alrendszerek felé üzenetet hordoz.

A *fenntartható területi rendszer elméleti* háttere az előzőekben már definiálásra került. Az alábbiakban a tervezési gyakorlat szempontjából megmutatkozó gyakorlatias elemeinek példái olvashatók. Az *endogén erőforrások*at (gazdasági, társadalmi és környezeti) hatékonyan kell hasznosítani, mely hasznosítást fenntartható módon kell megvalósítani, hogy az erőforrások hosszútávon, a következő generációk számára is elérhetők legyenek. A fenntartható területi rendszerben a társadalmi, gazdasági, környezeti alrendszerek közötti *diszharmónia*ból (pl. környezetszennyezés, munkanélküliség) adódó problémák helyben, a helyi tényezőkre alapozottan, lehetőleg a helyi erőforrásokra építkezve kezelendők. Az *anyag és energia körforgás ciklusai*nak lehetőleg a térségben kell záródnia (hulladék-, szennyvízkezelés), a térségek anyag- és energiagazdálkodásának a minél nagyobb mértékű autonómiájára kell törekedni. Ezért a fenntartható területi rendszerekben különösen hangsúlyos a melléktermékek hasznosítása, a hulladékok újrahasznosítása, a megújuló és alternatív energiaforrások alkalmazása. A *tudás és az információk minél hosszabban a térségen belül tartása* is fontos. Ez a helyi anyag és energiaáramlással együtt jelentheti például az előállított termékek feldolgozottsági szintjének növelését, vagy a helyi szellemi termékek, innovációk helyben való hasznosítását.

Mindez segít elkerülni azt is, hogy *a problémák megoldása más területi rendszerekbe való export*ot jelentsen. Ugyanígy más területrendszerek *externáliáinak importját is minimalizálni kell*, melyre jó példa a tranzitforgalom és károkozásának csökkentése.

Továbbá *minden tevékenységben fenntarthatóbb megoldásokat kell alkalmazni*. A közlekedés esetében kurrens példa a térségben szervezett, az egyéni motorizált közlekedés csökkentésével járó fenntartható közösségi közlekedési rendszerek kialakítása, a térben megnyilvánuló tevékenységek esetén pedig a fenntarthatósági térhasználati elvek bevezetése.
A fentiekből kitűnik, hogy a fenntarthatóság egyik fontos eleme a térségek minél nagyobb mértékű *önállóság*a. Hiszen az önálló szabályozók megalkotásához szükséges bizonyos fokú autonómia. Ezért szükséges, hogy a térséget érintő döntések meghozatalában legyen megfelelő helyi kompetencia. Ugyanez érvényes a gazdaságirányításra is. A térségbeli gazdasági döntésközpontok híján a térség kiszolgáltatott, mert a területirányítás a fenntarthatóságot elsősorban szabályozókkal, és kevésbé egy hatékonyabb közös partneri értékrendként érvényesítheti. A helyi identitással és helyi gazdasági kapcsolatokkal nem vagy alig rendelkező gazdasági döntéshozókat ugyanis nehezebb a térség partneri körébe vonni.
Nem lehet pontosan meghatározni, hogy mi számít *egységes területi rendszer*nek a fenntarthatóság szempontjából. Mivel azonban a fenntarthatóság értelmezésének kiindulópontja a környezet, a táj, mely a területi rendszerek struktúráinak hordozója, ezért szerencsés, hogy ha a területirányítás határa nem metszi át a tájhatárokat vagy az anyagáramlás fő területeit jelentő vízgyűjtőket. Természetesen ez csak ritkán fordul elő, ezért a fenntarthatósági keret kialakítása során figyelemmel kell lenni a területegység belső táji struktúrájára, a területegységen belüli differenciákra. A táji szerkezet mellett a jóval gyorsabban változó gazdasági-társadalmi térszerkezetre is tekintettel kell lenni a fenntarthatósági keret kialakítása során. A területirányítás sajnos gyakran e szempontból sem egységes területi rendszereket foglal magába.
A keret definíciója: A fenntarthatósági keret horizontális, azaz minden fejlesztés, egyéb területi tevékenység során érvényesítendő elveket fogalmaz meg, ezek az elvek az egyes ágazatok szerint strukturáltak és üzeneteket közvetítnek a területi tervezés számára is. A keret emellett a fenntartható területi rendszer kialakításához szükséges vertikális, azaz önálló fejlesztési irányokat rögzít bizonyos fejlesztések (területi vagy ágazati) számára.
Látni kell, hogy a keret egy, a horizontális szempontok bevezetésre és érvényesítésére alkalmas általános megközelítést jelent. Így elkészítése során további horizontális elvek vezethetők be, melyek közül az alábbiakban a dolgozat céljából adódóan csak a fenntarthatóságra tér ki az ismertetés. Ilyen további elv lehet például a kulturális örökségvédelem vagy az esélyegyenlőség.
A keret célja: Az egységes, tradicionálisan összeforrt területi rendszerek fenntarthatóságát nem minden esetben kell megvalósítani, mivel az nem sérült. Ez esetben is érdemes azonban a jövő fejlesztéseivel, kihívásaival (gazdasági, társadalmi, környezeti tendenciák) kapcsolatban megfogalmazni a *fenntarthatóság biztosítás*ához szükséges törvényszerűségeket. Sokszor azonban a területi rendszerek fenntarthatósága sérült. Ezekben az esetekben a *fenntarthatóság helyreállítás*ára kell törekedni. Főleg frissen átszervezett területirányítás esetén fordul elő, hogy a területegység nem képvisel egységes területi rendszert egyik alrendszerének tekintetében sem, a legkülönfélébb társadalmi-gazdasági területrendszereket, tájakat foglalja magába, határai ezeket átmetszik, a területet csak egységes irányítása fűzi egybe. Ezekben az esetekben a keret célja elsősorban a *fenntarthatóság megteremtése*. Ennek jellegzetes példája a magyarországi régiók esete. Ekkor a keret kialakítása során kiemelt figyelemmel kell lenni a vonatkozó területegység belső területi struktúrájára, egyes térségeinek eltérő adottságaira.

3.4.5.4.2. A keret szerkezete

A fenntarthatósági keret elemeinek ismertetését illusztrálandó, egy fenntarthatóságának helyreállítására szoruló területi rendszerre, a Balaton térségére megfogalmazott konkrét példák olvashatók a dolgozat a Végjegyzeteinek függelékében.

Helyzetelemzés és értékelés: mint a stratégiai tervezések esetében általában, a tervezés helyzetelemzéssel indul és ezt helyzetértékelés követi. A fenntarthatósági keret azonban sajátos helyzetelemzési és értékelési struktúrával bír. A keret helyzetelemzése egy *speciális tájökológiai analízisen alapszik*[113] és a *fenntarthatóság környezeti, társadalmi, gazdasági dimenziói szerint rendezett* (ld. 19. ábra; 10. táblázat és 20–21. ábra; 11–13. táblázat). A keret helyzetértékelése a szokásos SWOT analízistől nagymértékben eltérő módon a konfliktusokra és korlátokra koncentrál (ld 19. ábra és 13. táblázat). A Balaton térségre vonatkozó példák a Végjegyzetek függelékében szerepelnek.[xxiii]

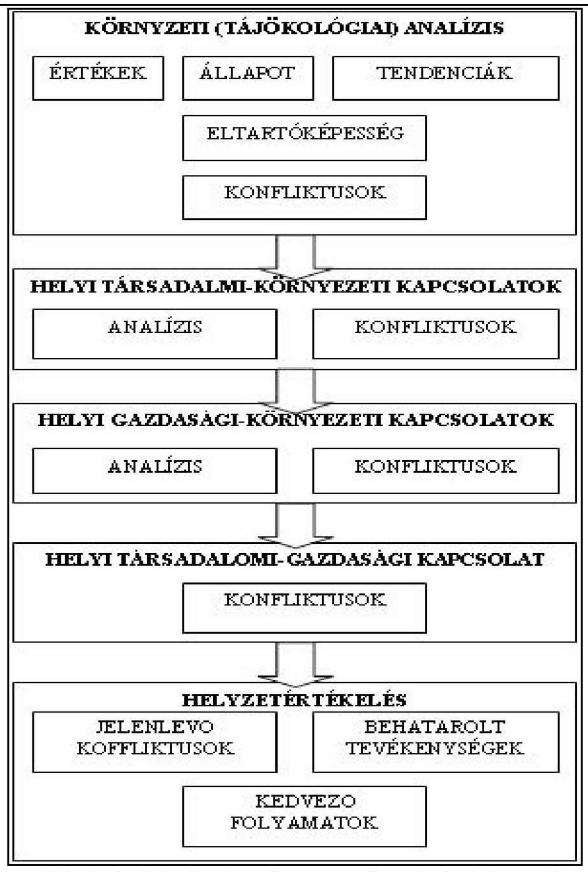

19. ábra: A helyzetfeltárás lépései a fenntarthatósági keretben (Péti, M. 2005)

[113] Az analízis tájháztartás vizsgálatot és esetleg tájökológiai klasszifikációt alkalmaz. Ebben az esetben sem használhatók fel közvetlenül a teljesen általános tájökológiai klasszifikációk és tipizálások (Schiøtz – Péti, 2003). A célirányos tervezési szempontú „tájökológiai szerkezet" lehatárolásához kedvező kiindulási alapot nyújthat egy létező tájföldrajzi leírás. A térséget alkotó „tájak", a térség térszerkezetének kialakításkor azonban társadalmi és gazdasági tényezőket is integrálni kell. Több szempont alapján kell egységes kategóriákat kialakítani, a lehatárolás nem lehet tisztán szakracionális.

10. táblázat: A fenntarthatósági keret helyzetfeltárásának tematikája I. – A környezeti dimenzió értékelése (Péti, M. 2005)

A FENNTARTHATÓSÁGI KERET HELYZETELEMZÉSÉNEK ELEMEI
1. Környezeti és kulturális vonatkozások
1.1. környezeti konfliktusok
1.2. relatív környezeti értékek
1.2.1. egyediség: csak az adott területen előforduló elemek
1.2.2. karakterhordozó kuriozitás: a bennfoglaló területen (régió, nemzeti szint, nagyrégió földrész) ritka, de az adott területen gyakori elemei
1.2.3. lappangó kuriozitás: a bennfoglaló területek karakterét hordozó, azaz gyakori elemek előfordulása az adott területen (azaz a bennfoglalóra ráerősítő)
1.3. abszolút környezeti értékek: nem károsított vagy nem terhelt környezeti elemek, tájak
1.4. környezeti tendenciák
1.5. környezeti eltartóképesség határai[114], a határokat meghatározó irányértékek fajtáit ld. 20. ábra
1.6. környezeti eltartóképesség határainak feltételei (környezeti problémák felszámolása)[115]

Nem számszerűsíthető irányértékek fajtái:
- csak lehetséges tematikákat rögzítők (pl. gazdasági tevékenységek);
- lehetséges helyszíneket kijelölők.

Az irányértékek funkcióinak fajtái:
- határérték jellegűek, ahol az adott tényezőre vonatkozó korlátokat, határokat jelölnek. Mindig az adott terület sajátosságain, valamint a helyzetértékelés korábbi szakasziban feltárt tényezőkön (elsősorban a környezeti problémák és tendenciák) múlik, hogy a korlátok milyen területekre, és milyen részletességgel terjednek ki;
- kívánatos értékeket rögzítők (*irányszámok*), olyan tényezők esetében indokolt, melyekre vonatkozóan egyértelmű határokat nem lehet felállítani, mert a vizsgálat túl sok, a területrendszeren kívüli külső tényezőtől és folyamattól függ (pl. helyi termékek fogyasztásának aránya).

Az eltartóképességet definiáló határértékszerű irányértékek dimenziói (egy területrendszer eltartóképessége nem állandó, nagyban függ a környezeti, gazdasági, társadalmi folyamatoktól, valamint a vizsgálati módszerektől is. Ezért is szükséges az eltartóképesség folyamatos felülvizsgálata, a fenntarthatósági keretstratégiai megújításakor.):
- A táj beépítettségének terhelhetősége;
- Népességszám (az egyes társadalmi csoportok szerint);
- Gazdasági tevékenységek maximális kapacitása (az egyes gazdasági csoportok szerint);
- Külső területrendszeri kapcsolatok.

Az irányértékek pontosságának fajtái:
- Pontosan meghatározott irányértékek;
- Közelítő értékek (e kategóriák keveredhetnek egymással):
  - Kvalitatív tervezői eszközök használatával kapott szubjektív értékek;
  - A jelenlegi helyzethez képest felállított relatív kategóriák (jelenlegi túl sok, vagy megfelelő stb.).

20. ábra: Az irányértékek fajtái (Péti, M. 2005)

[114] Az eltartóképesség határainak fogalmai: *Térbeliség:* A határértékeket szükség szerint, lehetőleg az adott területet alkotó tájegységenként kell meghatározni. Ez a hazai viszonylatban részben a területrendezés része, de ennek térkategóriái túlzottan jogszabályi igényűek, stratégiai, elvi szinten kevéssé megalapozottak. *Modellalkotás:* Az adott területegységre vonatkozó, anyag- és energiaáramlási modellt is meg kell próbálnia felvázolni. E modellnek fontos eleme, hogy megkülönböztesse egymástól az adott területegységen belüli belső folyamatokat és a külső térségekből érkező folyamatokat (ld. 21. ábra). *Irányértékek:* A modellben az egyes tényezők és közöttük lévő anyag- és energiaáramlás határértékeit kell meghatározni. Ez természetesen csak egy közelítés lehet, pontos irányszámok meghatározását sem az irányszámok természete, sem a munka idő és anyagi korlátjai nem teszik lehetővé. Az indikátorokkal szemben támasztott általános módszertani követelményeknek e mutatóknak is meg kell felelniük, ezért úgy kell őket kialakítani, hogy a területrendszerben folyamatosan mérhetőek, illetve komplex mutatók esetén számíthatók legyenek. Az egyszerűségre való törekvés is fontos.

[115] Ki kell mutatni a rögzített határértékek, irányszámok, lehetséges tevékenységi tematikák, elhelyezések feltételei alapján a jelenlegi konfliktushelyzeteket. A tématerületeket, ahol a határokat meghaladó értékek mérhetők.

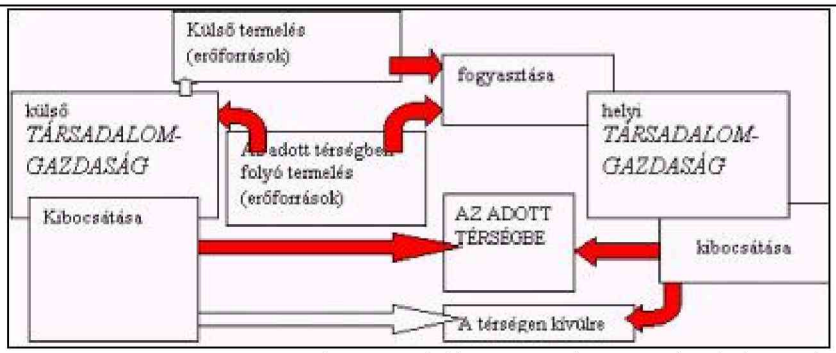

21. ábra: Anyag és energiaáramlási modell sémája (pirossal jelölve a fontosabb, határértékekkel definiálandó kapcsolatokat) (Péti, M. 2005)

11. táblázat: A fenntarthatósági keret helyzetfeltárásának tematikája II. – A társadalmi dimenzió értékelése (Péti, M. 2005)

A FENNTARTHATÓSÁGI KERET HELYZETELEMZÉSÉNEK ELEMEI	
2.	a helyzetértékelés társadalmi dimenziói
2.1.	társadalmi csoportok (beazonosítandók az egyes, jellemző helyi fogyasztói/kibocsátási kultúrával, térhasználattal rendelkező társadalmi csoportok)
2.2.	a terület társadalmi jelenségei[116]
2.3.	a környezeti tudatosság szintje
2.3.1.	helyi környezetismeret szintje
2.3.2.	helyi identitás (a tervezett térségre, ill. a saját kis tájára vonatkozóan) létezik-e
2.4.	társadalmi tendenciák
2.4.1.	jelenleg kielégítetlen társadalmi igények
2.4.1.1.	a környezeti eltartóképességgel konfliktusban nem álló igények
2.4.1.2.	a környezeti eltartóképességgel konfliktusban álló igények
2.4.2.	társadalmi tendenciákon alapuló jövőbeli társadalmi igények
2.4.2.1.	a környezeti eltartóképességgel konfliktusban nem álló igények
2.4.2.2.	a környezeti eltartóképességgel konfliktusban álló igények
2.4.3.	a környezeti eltartóképességet fokozó változások

12. táblázat: A fenntarthatósági keret helyzetfeltárásának tematikája III. – A gazdasági dimenzió értékelése (Péti, M. 2005)

A FENNTARTHATÓSÁGI KERET HELYZETELEMZÉSÉNEK ELEMEI	
3.	Gazdasági vonatkozások
3.1.	gazdaság szereplők csoportjai (beazonosítandók az egyes, jellemző üzleti stratégiával, térhasználattal rendelkező gazdasági csoportok (mezőgazdaság, ipar, szolgáltatás))
3.2.	a terület gazdasági jelenségei[117]
3.3.	vezetési tényezők (gazdasági csoportonként)
3.3.1.	környezeti szabványok használata
3.3.2.	vállalatirányítás környezettudatossága
3.3.3.	a helyi döntéshozatal szerepe a vállalatirányításban
3.4.	gazdasági tendenciák
3.4.1.	jelenleg kielégítetlen gazdasági igények
3.4.1.1.	a környezeti eltartóképességgel konfliktusban nem álló igények
3.4.1.2.	a környezeti eltartóképességgel konfliktusban álló igények
3.4.2.	társadalmi tendenciákon alapuló jövőbeli gazdasági igények
3.4.2.1.	a környezeti eltartóképességgel konfliktusban nem álló igények
3.4.2.2.	a környezeti eltartóképességgel konfliktusban álló igények
3.4.3.	a környezeti eltartóképességet növelő gazdasági igények

[116] Társadalmi csoportonként: fogyasztási kultúra; kibocsátási kultúra; energiafelhasználási kultúra; hulladékkezelési kultúra; rekreációs kultúra.

[117] Gazdasági csoportonként meghatározandók: (1) kibocsátási értékek: levegő-vízszennyezés, talajszennyezés – növényvédőszer-műtrágya, hulladék, nagymértékű felszíni domborzati elemek (bánya, építőipar); (2) felhasználási értékek: természeti erőforrások felhasználása, helyfoglalás a telephellyel, mg-i termelés szerkezet, energiahordozók egyéb ásványkincsek, vízfelhasználás, domborzat (pl. bánya), talaj intenzív használata.

13. táblázat: A fenntarthatósági keret helyzetfeltárásának tematikája IV. – Az elemezett dimenziók összefüggései és a helyzetértékelés (Péti, M. 2005)

A FENNTARTHATÓSÁGI KERET HELYZETÉRTÉKELÉSÉNEK ELEMEI
4. A társadalmi- és gazdasági területi alrendszerek fenntarthatósági összefüggései
4.1. a gazdasági és egyéb feltételek miatt nem kielégíthető jelen és jövőbeli társadalmi igények
4.2. a társadalmi feltételek miatt nem kielégíthető jelen és jövőbeli gazdasági igények
5. Helyzetértékelés: összefoglalásaként, értékelten össze kell gyűjteni eddig feltárt tényezőket, ez a rész a helyzetértékelés dokumentációjának legfontosabb, kommunikálandó része
5.1. a környezeti eltartóképességet veszélyeztető konfliktusok, irányértékekkel nem egyező tényezők (sorrendileg, fókuszáltan, nem feltétlen minden korábban feltárt tényezőre kiterjedően).[118]
5.2. azok a társadalmi és gazdasági folyamatokból levezethető tényezők, melyek a környezeti eltartóképességet és a fenntarthatóságot veszélyeztetik.[119]
5.3. a tényezők és feltárt helyi lehetőségek, melyek a környezeti eltartóképességet és a fenntarthatóságot erősítik, így támogatásuk fontos (ha lehet, irányértékekkel).[120]
5.4. el kell különíteni a reálisan nem felszámolható, a határokat túllépő, a fenntarthatóságot veszélyeztető tényezőket.[121]

Jövőkép: A keret jövőképe a stratégiai tervezési dokumentumokhoz képest kevésbé komplex, hiszen csak az adott térség fenntartható területi rendszerének kialakítására irányul. A jövőkép ebben az esetben inkább csak a fenntartható területi rendszer kialakulását akadályozó, valamint a kialakulását erősítő, a helyzetértékelés során számba vett tényezőit csoportosítja. A csoportosítás során a tényezők közül kiválasztja a stratégiai keret időtávjában legfontosabbnak tekinthető tényezőket, azaz priorizál (ld. 14. táblázat).

14. táblázat: A fenntarthatósági keret jövőképének tematikája (Péti, M. 2005)

A FENNTARTHATÓSÁGI KERET JÖVŐKÉPÉNEK ELEMEI
6. A jövőkép: a gazdaság és társadalom lehetséges változásai, fejlesztési irányai
6.1. A nem konfliktusos (környezetei eltartóképességet nem vagy csak előnyösen befolyásoló) társadalmi és gazdasági fejlődési lehetőségek.[122]
6.2. A konfliktusos társadalmi és gazdasági fejlődési lehetőségek, melyek még az eltartóképesség határait nem érik el, határértékeken belül maradnak.[123]

A célok kitűzése: A jövőkép elérést szolgáló vertikális (önálló intézkedésekben megvalósítandó) és horizontális (a térség fejlesztésére irányuló minden fejlesztésben kötelezően figyelembe veendő, így minden fejlesztés e célok elérését szolgálja – önálló intézkedései nincsenek) célokat kell kijelölni (ld. 15. táblázat). A célok osztályozása mindig az adott tervezési folyamat függvénye. Általánosságban a vertikális célok ugyanakkor fejlesztési prioritásokat is jelentenek, ezért végrehajtásuk eszközrendszere garantált, azaz akár a keret, akár más program keretében, de valamilyen fejlesztés az adott tervezési ciklusban elindítja az adott beavatkozást. A horizontális célok esetében ez nem mondható el, ide olyan beavatkozásokat érdemes sorolni, melyek passzív módon, azaz esetlegesen bekövetkező további emberi beavatkozás esetén elég megvalósítani (pl. ha majd indul egy releváns ágazati program, de egyelőre direkt beavatkozást nem kell végezni). A Balaton térségre vonatkozó példák a Végjegyzetek függelékében szerepelnek.[xxiv]

[118] Fajtái: területhasználati konfliktusok; túlzott népességnövekedés, emberi jelenlét terhelésének területei; emberi jelenléttel túlterhelt tájak; túlfogyasztás (gazdasági, lakossági); túlzott kibocsátás.

[119] Az egyes tényezőkhöz lehetőleg hozzá kell rendelni az irányértékeket, és a jelenlegi értékeket. Ha pontos irányérték nem meghatározható, elképzelhető a változás kívánatos irányának beazonosítása is.

[120] Például: helyi identitás (kibontakozása miatt nő a helyi környezettudatosság); csökkenő vendégforgalom (látogatók száma miatt csökkenő fogyasztásigény, jelenlét okozta terhelés); helyi erőforrások (hatékonyabb, sokrétűbb) használata; a helyi termékek (a tudás szerepének fokozása a nyersanyag- és energiahasználattal szemben).

[121] Ezek esetében a kontingens-kereskedés szabályainak megfelelően célszerű előírni, hogy a térség más a határértéket nem túllépő területein az ottani határértékek legyenek alacsonyabbak, hogy legalább a térség egésze belül maradjon a fenntarthatóságának határain.

[122] A Balaton térségében pl. minőségi turizmus fejlesztése, tudás-alapú gazdasági ágak fejlesztése, a közúti járműforgalom csökkentése.

[123] A Balaton térségében pl. a turisztikai szezon kitolása, meglévő turisztikai kapacitások kihasználása.

15. táblázat: A fenntarthatósági keret célkitűzéseinek tematikája (Péti, M. 2005)

A FENNTARTHATÓSÁGI KERET CÉLJAI	
7.	A célok megalkotása: A helyzetértékelés során felmért tényezőkből célok alakíthatók ki a jövőkép elérése érdekében
8.	Célok osztályozása (ld. 22. ábra, valamint korábban a 16. ábra)
8.1.	vertikális célok kitűzése: A vertikális célok rögzítik a fenntarthatóság megteremtésének vagy helyreállításának önálló céljait, amennyiben az adott területi rendszer fenntarthatósága sérült. Ide sorolhatók azok a célok is, melyek nem veszélyeztető tényezők felszámolására irányulnak, de erősítik a fenntartható területi rendszer kialakulását. A célokhoz indikátorokat (output, eredmény, cél) kell rendelni az irányértékek alapján
8.2.	horizontális célok kitűzése: A horizontális célokat minden, az adott térségben megvalósuló fejlesztési és egyéb közösségi, szabályozási tevékenység részesévé kell tenni[124]
8.2.1.	vertikálisként már kijelölt célok mellé is rendelhető horizontális megfontolás
8.3.	horizontális célok felépítése: a fenntartható fejlesztés elvei, sorrendi prioritásokkal
8.3.1.	ágazatonként csoportosított elvek, prioritások
8.3.2.	térbeli dimenzióval rendelkező fejlesztések elvei és prioritásai: térhasználati elvek területfejlesztési és területrendezési tevékenységek számára (ld. 16. táblázat)[125]

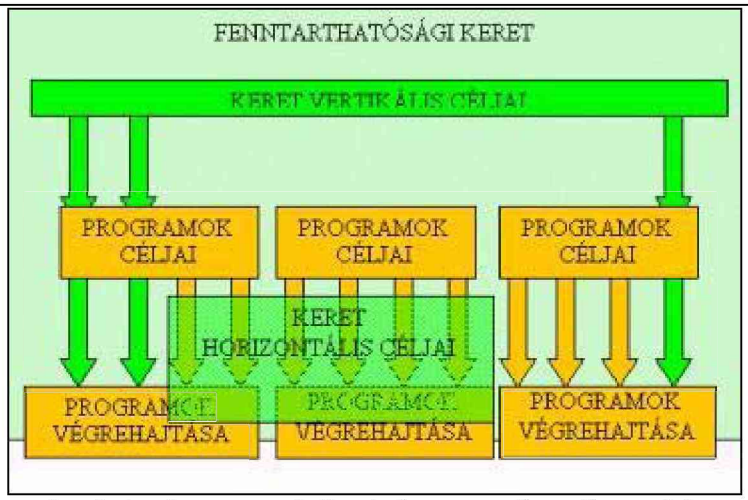

22. ábra: A fenntarthatósági keret vertikális és horizontális céljainak kapcsolata egy térség fejlesztési programjaival (Péti, M. 2005)

(a vertikális célok beépülnek a programcélokba, a horizontálisak szempontokat adnak a programokhoz)

[124] A horizontális célok érvényesítésének terepe: az egyes programok céljainak kialakításakor; programok végrehajtása és projektfejlesztések módjainak kialakításakor; az egyes program SKV-i tevékenységeinek és programértékeléseinek szempontjaiként; az egyes programok céljainak kialakításakor, nem csak az adott területegység saját programjaiban, de a területegységet érintő miden programban (ld. 22. ábra).

[125] A térhasználat magában foglalja a területhasználatot, valamint a térben megnyilvánuló mobil (közlekedés) vagy absztrakt (közigazgatási határok kijelölése) tevékenységeket. Az általános elvek elsőként megjelentek a 2005-ös Országos Területfejlesztési Koncepcióban (fejezetfelelős tervező e dolgozat szerzője).

16. táblázat: Térhasználati elvek (Péti, M. 2005)

TERÜLETHASZNÁLATI ÉS TÉRHASZNÁLAT-SZERVEZÉSI ELVEK
ERŐFORRÁSOKAT VÉDŐ TERÜLETHASZNÁLAT:
• A fejlesztések területhasználata szolgálja a helyi nem vagy nehezen megújuló erőforrások védelmét (pl. termőföld, tájkép, természetes területek, kulturális örökség):
○ A tisztább, természetesebb környezet, egészségesebb társadalom érdekében: a barnamezős területeken megvalósuló fejlesztéseket kell ösztönözni a zöld mezős beruházásokkal szemben:
▪ A fejlesztések helykiválasztásánál prioritást kell élveznie azon helyszíneknek, ahol a fejlesztés nem vezet be új funkciókat (pl.. infrastrukturális, ipari, szolgáltatási beruházás termőterületeket nem szűntet meg, idegenforgalmi fejlesztés a meglévő kapacitásokat érinti).
▪ Élvezzenek prioritást a fejlesztések helykiválasztásában a természetes állapotú, vagy termőterületeket nem érintő helyszínek.
▪ Élvezzenek prioritást a kulturális értéket hordozó beépített területek funkcióit nem változtató, vagy az értékeket új funkciókkal kibontakoztató fejlesztések.
▪ A beépített területek növekedése ne haladja a népesség- és ipari-szolgáltatási tevékenységek növekedése által indokolt mértéket.
○ A fejlesztések helykiválasztása szolgálja a funkciók térbeli csoportosítását, pl.:
▪ A fejlesztések igazodjanak a városi és vidéki tér funkciónak térbeli elkülönüléséhez.
▪ Vizsgálni kell a fejlesztéseknek a térségek településszerkezetére gyakorolt hatásait, kerülni kell az előkészítetlen, ellenőrizhetetlen folyamatokat elindító fejlesztéseket.
▪ A fejlesztések ne szolgálják a városias (urbanizált) területek indokolatlan kiterjedését, szuburbiák spontán megjelenését.
○ A természetes erdőtársulások, vizek, gyepek, egyéb természetes állapotú területek védettségtől függetlenül nem, vagy csak nagyon korlátozott mértékben képesek megújulásra és méretcsökkenésük ökológiai stabilitásukat veszélyezteti, ezért területük igénybevétele a fejlesztések során nem pótolható, áthelyezhető.
▪ Vizsgálni kell a természetes társulások állapotát, természetességét, ezek terhelhetőségét, a tájhasználat hatásait a fenntartható környezet- és tájgazdálkodás érdekében.
ÉRTÉKMEGŐRŐ ÉS AZ ÉRTÉKEKHEZ VALÓ HOZZÁFÉRÉST BIZTOSÍTÓ TÉRHASZNÁLAT-SZERVEZÉS:
• A környezettudatos, helyi identitású, esélyegyenlőséget biztosító, társadalom érdekében: biztosítani kell a közkincset képező természeti és kulturális értékek, valamint a közszolgáltatások és a közérdeklődésre számon tartó rendezvények helyszínének fenntartható módon történő elérhetőségét, hozzáférhetőségét, akadálymenetesítését;
○ A fejlesztések során a természetes folyó és állóvizek partjainak, erdőterületek, hegycsúcsok, szigetek, a fényszennyezéstől mentes éjszakai égbolt, kilátópontok, védett természeti és kulturális értékek nyilvános elérésének, megközelítésének, megszemlélésének lehetőségét nem szabad korlátozni (kiv. szigorú természetvédelem alá vont területek). Prioritást kell, hogy élvezzenek azok a fejlesztési alternatívák, melyek korábban elzárt területek hozzáférését teszik lehetővé.
▪ Korlátozásnak minősül, ha a fejlesztések következtében a nem motorizált közlekedéssel a színhelyek megközelítése jelentősen leromlik, a szükséges idő növekedik.
▪ Korlátozásnak minősül, ha a fogyatékkal élők hozzáférési lehetőségei nem javulnak a fejlesztések során.
○ A fejlesztések nem bátoríthatják a közutakon kívüli motorizált közlekedési eszközök mozgását. A gépjárműveket használó szabadidős tevékenységek csak korlátozott kiterjedésű és kijelölt területeket érinthetnek, a természeti és környezeti szempontból érzékeny tájak, kiemelt táji értékekkel (természeti és kulturális) rendelkező területeken nem végezhetők.
○ A fejlesztések megvalósítása során nem támogatható az igényekhez igazodó tömegközlekedési eszközökkel nem látogatható új létesítmények, rendezvények megvalósítása.
○ Nem támogatható olyan fejlesztés, mely a társadalom fogyatékkal élő csoportjainak a létrejövő új létesítmények, rendezvények látogathatóságát nem teszik lehetővé, ill. a meglévő attrakciók hozzáférését nem javítja.
○ Közintézmények, közterületek fejlesztése, valamint általában az államilag támogatott fejlesztések csak az akadálymentes közlekedés feltételeinek kielégítésével valósulhatnak meg.
• A társadalmi-gazdasági folyamatok szervezésével összefüggő sokszor rejtett, környezeti és kulturális értékeket degradáló hatások megelőzése érdekében: a fejlesztések helykiválasztásának, valamint a területi közigazgatás és közellátás szervezésének egyaránt szolgálnia kell a fenntarthatóságot és az értékmegőrzést;
○ A fejlesztések nem darabolhatnak fel egységes ökológiai rendszereket és kultúrtájakat, műemléki területi védelem alatt álló területeket, társadalmi csoportok településterületét.
○ A fejlesztések vagy a területi közigazgatás átszervezése nem csökkentheti az érintett területek nemzeti kisebbségeinek lakónépességen belüli arányát (kiv. a hátrányos helyzetű etnikai szegregációkat oldó kezdeményezések).

TERÜLETHASZNÁLATI ÉS TÉRHASZNÁLAT-SZERVEZÉSI ELVEK
○ A fejlesztések megvalósítása nem növelheti a természeti és környezeti szempontból érzékeny tájak, kiemelt táji értékekkel (természeti és kulturális) rendelkező területek állandó lakónépességét, a területen áthaladó tranzit forgalom mennyiségét. Prioritást kell, hogy élvezzenek azok a fejlesztési alternatívák, melyek ez utóbbit csökkentik.
○ A fejlesztések megvalósítása nem eredményezhet ugrásszerű, és a helyi lakónépességet sokszorosan meghaladó üdülőnépesség megjelenését a természeti és környezeti szempontból érzékeny tájakon, kiemelt táji értékekkel (természeti és kulturális) rendelkező területeken.
○ A fejlesztések megvalósítása nem akadályozhatja a határon túli magyarság, ill. a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek anyaországgal, ill. határon túli nemzettesttel való kapcsolatának fenntartását, ill. azok kibontakozását. Prioritást kell, hogy élvezzenek azok a fejlesztési alternatívák, melyek ezt erősítik.
○ A fejlesztések megvalósítása nem növelheti többszörösére a lakott területeken, természeti és környezeti szempontból érzékeny tájakon, kiemelt táji értékekkel (természeti és kulturális) rendelkező térségekben a koncentrált parkolási igényeket. Prioritást kell, hogy élvezzenek azok a fejlesztési alternatívák, melyek ez utóbbit csökkentik.
TÉRSÉGI RENDSZEREKET, TÉRSÉGI KÖRNYEZETTUDATOSSÁGOT KIALAKÍTÓ TÉRHASZNÁLAT-SZERVEZÉS:
• A hatékony és fenntartható módon tervezhető, kontrollálható, a külső tényezőktől kevésbé függő térségi gazdálkodás érdekében előnyt kell élvezniük a környezetükbe illeszkedő, a fenntartható térségi rendszereket kialakító fejlesztéseknek, melyek:
○ Az anyag- energia, információ és tudás áramlását minél hosszabban az adott térségben tartják.
○ A helyi erőforrásokat minél sokoldalúbban hasznosítják.
○ A városi-vidéki munkamegosztást kibontakoztatják.
○ A fejlesztések minden esetben illeszkedniük kell a helyi környezet, táj nyújtotta adottságokhoz:
▪ Minél több kapcsolatuk legyen a helyi gazdasággal, társadalmi rendszerekkel.
▪ Illeszkedjenek a helyi környezeti rendszer (tájak) adottságaihoz, folyamataihoz, kapacitásaihoz (a vertikális és horizontális üzemi létesítmények esetében a tájképi értékek figyelembevételének különösen nagy a szerepe), a környezetük vidékies/városias karakteréhez (a beépített területek határán terjeszkedő ipari-szolgáltató funkciók esetében is).
• A tisztább környezet, a hatékonyabb gazdaság, a felelősségteljesebb társadalom érdekében: a fejlesztéseknek környezetükbe kell illeszkedniük, és hozzá kell járulniuk a lakosság lakó, üdülő és munkahelyül szolgáló tájak megismertetéséhez, erősítve a táji, környezeti értékek fenntartásával szembeni tudatosságot és felelősséget;
○ A megújuló erőforrások hasznosításában törekedni kell a helyi kezdeményezések, energiarendszerek kialakítására.
○ A biomassza, mint energiaforrás csak akkor tekinthető megújulónak, ha felhasználása a keletkezési helyének népességéhez közel történik, átlátható és nyomon követhető az újratermelése mely csak kisléptékű autonóm energiagazdálkodási rendszerekben támogatható.
○ A fejlesztéseknek szolgálniuk kell a területtel rendelkező magántulajdon gondozása iránti felelősség tudatosítását.
○ A fejlesztéseknek szolgálniuk kell a szűkebb helyi környezet értékeinek megismerését és tudatosítását (mi hogyan és miért valósult meg).
SZEMÉLY, ANYAG ÉS ENERGIAMOZGATÁSI IGÉNYT CSÖKKENTŐ ÉS FENNTARTHATÓ MÓDON KIELÉGÍTŐ TÉRHASZNÁLAT-SZERVEZÉS:
• A tisztább környezet, az egészségesebb, a kulturális és szociális szükségleteire több időt fordító társadalom érdekében törekedni kell az utazási kényszer és az utazásra fordított idő csökkentésére, illetve az utazási idő jobb kihasználására:
○ A fejlesztések megvalósítása nem hathat a térségek lakossága rendszeres közlekedési idejének és távjának növelése irányában (beleértve a nem motorizált, pl. gyalogos és kerékpáros közlekedést is). A fejlesztések így nem növelhetik a napi városi munka- és lakóhely közötti ingázás idejét, távolságát (kivéve: az új munkahelyek létesítése).
○ A munkahelyteremtő fejlesztések helykiválasztásában prioritásként meg kell jelennie, a minél rövidebb munkába járási időnek is.
○ A fejlesztéseknek nem szabad akadályozni a településen belüli nem motorizált (gyalogos, kerékpáros) ingázás lehetőségét. Prioritást kell, hogy élvezzenek azok a fejlesztési alternatívák, melyek az akadályok felszámolását segítik.
○ A közlekedési fejlesztéseknek segítenie kell, hogy a népesség (különösen agglomerációs és vidéki) helyben ki nem elégíthető szükségleteit időben és távolságban rövidülő utazási kényszerrel elégíthesse ki, melynek fejlesztésén belül:
▪ Elsődleges prioritással bír a nem motorizált gyalogos és kerékpáros közlekedés, illetve a központi funkcióknak az ilyen formában elérhető hatótávolságon belüli kialakítása;
▪ Másodlagos prioritással bír a tömegközlekedés fejlesztése (valódi, az igényekhez igazodó szolgáltatásként);
▪ Harmadlagos prioritást jelent a kombinált (parkolj és utazz) rendszerek fejlesztése;
▪ Csak utolsó sorban jelenhet meg az egyéni motorizált közúti közlekedési lehetőségek fejlesztése.
○ A motorizált tömegközlekedés-fejlesztésen belül kiemelt prioritással bír:
▪ a gyalogos-kerékpárosközlekedés vasúttal (városon belül kötöttpályás, elektromos és gázüzemű is) vagy vízi közlekedéssel (másodsorban busszal) kombinált rendszerei (állomások megközelíthetősége: járható út, közvilágítás; kiszolgáló helyiségek; kerékpártárolás; kerékpár-szállítás);

TERÜLETHASZNÁLATI ÉS TÉRHASZNÁLAT-SZERVEZÉSI ELVEK
▪ a vasúti (városon belül kötöttpályás, elektromos ill. gázüzemű is) és vízi közlekedésfejlesztés, valamint a vasút-busz, hajó-busz kombinált közlekedés.
o A fejlesztések nem csökkenthetik az utazással töltött idő kulturális és szociális célú kihasználásának lehetőségeit. Prioritást kell, hogy élvezzenek azok a fejlesztési alternatívák, melyek növelik ezeket a lehetőségeket.
• A hatékonyabb gazdaság, biztonságosabb, tisztább környezet érdekében: a fejlesztéseknek szolgálniuk kell a közlekedés és az áruszállítás környezeti, műszaki, közbiztonsági károkozásának, illetve a károkozás kockázatának csökkentését;
o Fejlesztési szempont és prioritás legyen a szállítási szükségletek csökkentése.
o Az országon áthaladó tranzit áruszállítás szervezésére irányuló fejlesztés csak a vízi, a vasúti és a kombinált közlekedési formák használatára irányulhat.
o Az ország területét cél vagy kiinduló állomásnak tekintő áruszállítás szervezésére irányuló fejlesztésben prioritást kell, hogy élvezzen a vízi, a vasúti és a kombinált közlekedési formák használata.
o A regionális és nemzetközi közúti közlekedési folyosók kiépítése során minden esetben sorrendi prioritást kell élveznie a tervezett elkerülő szakaszok kiépítésének.

3.4.5.4.3. A keret sajátosságai

Egy térség fenntarthatósági keretstratégiájának készítése stratégiai tervezési tevékenység. Azonban a térség más stratégiai tervezési tevékenységeihez képest (pl. ágazati vagy komplex területi fejlesztési stratégiák) számos specialitással rendelkezik:

- *A keret a térségi tervezési rendszer alapja:* A keret egy térség legátfogóbb tervdokumentuma, mivel az összes fejlesztési tevékenységre (ágazati és területi) kiterjed.
- A keret a térség tervezési rendszerének alapja, ezért a helyzetértékelésével, a kommunikációjával kapcsolatosan a térség többi tervéhez képest jóval nagyobbak elvárások. Egyrészt, mert a kertnek a térségi tervezési rendszer legitimációjának alapjait is le kell raknia. Egyúttal megkönnyítve a legitimáció megteremtésével járó, a kommunikációban, partnerségben is testet öltő kötelezettségeket a térség további tervezési folyamataiban. Alapos helyzetelemzése a további tervek helyzetelemzését is támogatja.
- *A keret időtávja:* Tervezési időtávja (min. 15 év) a leghosszabb a térség tervezési rendszerében mozgó többi tervhez viszonyítva. A tervezési rendszer legnagyobb, alapvető tervezési ciklusa. Ugyanakkor rendszeres időközönként felülvizsgálatot, értékelést igényel (min. 3 év).
- *A keret végrehajtása csak részben önálló:* A keret egyik legfontosabb jellegzetessége, hogy a tervezett céljai nem önálló (fenntarthatósági) akciók keretében valósulnak meg, hanem további, ágazati vagy területi terveknek a részeként. Ebből adódóan önálló végrehajtása, menedzsmentje sincs, azonban érvényesítését szolgáló fórumokra, értékelésre szüksége van. Ilyen fórumok a térség egyes ágazati és területi terveihez kapcsolódó stratégiai környezeti vizsgálatok (részleteket ld. később) és az értékelések. A végrehajtásának nyomon követését monitoring bizottságnak kell felügyelnie, valamint a keret megvalósulásának rendszeres értékeléseit is célszerű elvégezni. Ugyanakkor a monitoringhoz kapcsolódó adatgyűjtése szintén más térségi tervek vagy programok monitoringjának keretében valósul meg.
- *A keret módszertani specialitásai:*
  - A *keret helyzetelemzése és -értékelése* a belső adottságokra koncentrál. A környezeti szempontok tekintetében próbál a legteljesebb körű lenni a keret helyzetértékelése. A társadalmi-gazdasági vonatkozásokat illetően elsősorban a környezeti szempontokból indul ki, és ennek összefüggéseiben értelmezi a túlnyomóan belső társadalmi-gazdasági adottságokat és tendenciákat. Nem fejlődés és fejlesztés központú, hanem a felmerülő és kielégítendő jelenlegi és jövőbeli igények köré szervezi a tényezőket. A határokat és a fejlesztések lehetséges irányait határozza meg. A keret helyzetértékelése – mivel nem fejlődés-orientált, belső tényezők dominálják, környezeti meghatározottságú és irányértékeket definiál – eltér a szokásos, SWOT analízissel záró stratégiaépítési helyzetelemzésektől.

- A keret alapvetően *kvalitatív eszközök* használatára épít. Ugyanis az általa használt kategóriák, mint pl. eltartóképesség, kívánatos határértékek, nem objektív és szakracionális fogalmak, valamint egyes rögzített határértékei dinamikusan változnak, akár az újabb kutatási eredmények, akár a területrendszer változása miatt. Ez is indokolja a keret rendszeres, gyakori felülvizsgálatát. A kvantitatív eszközök használata ugyanakkor elengedhetetlen a helyzetértékelés feltáró és modellalkotó lépéseinél. A helyzetértékelésben a tájökológiai jellegű elemzések fontos szerepet kaphatnak, ugyanis az itt használt kategóriák a tájökológiai szakirodalmak tájpotenciál és tájháztartás (pl. MIKLÓS, 1984) fogalmainak speciális értelmezéseként tekinthetők.
- A keret *jövőképe nem épül forgatókönyvekre*, és nem komplex, mint a stratégiaépítési tevékenységeké általában. Egyszerűen csak a feltárt és reálisan orvosolható problémák, valamint a fenntarthatóságot erősítő tényezők adott időtávra való kiválasztását jelenti.
- A keret *horizontális és vertikális célok*at jelöl ki. A vertikális célokhoz indikátorokat rendel, melyek a fejlesztési tervek megvalósítása során monitorozandók és kérhetők számon. A horizontális céljai indikátorokkal és elérni kívánt célállapotokkal gyakran nem jeleníthetők meg, hanem inkább olyan elveket jelentenek, melyekhez célállapot rendelhető.

3.4.5.5. A SKV

Egy hatékony, a fenntartható keretstratégiára támaszkodó, a fenntartható területi tervezést szolgáló SKV-i folyamat jellemzői e dolgozat szerzője szerint:

- *Mélyen integrált SKV:* A hatékony, fenntarthatósági keretstratégiára támaszkodó SKV-i tevékenységek a tervezés korai fázisában már elkezdődnek, és a tervezésben mélyen integráltan, azzal párhuzamosan zajlanak. A helyzetértékelés fázisában, mivel a fenntarthatósági keretstratégia helyzetértékelése nagymértékben megkönnyíti a SKV-hoz kapcsolódó helyzetértékelés elvégzését, még meg is előzheti a tervezési folyamatot (ld. 17. táblázat).
- *Egyes szintek SKV-ai:* A SKV-nak ezért mindenképpen jelen kell lennie a célok kialakításában. Amennyiben ez tényleg így történik, és a SKV-i tevékenység a későbbi szakaszokban is következetesen jelen van (pl. mérséklő intézkedések esetében), csak akkor képzelhető el, hogy a fejlesztés alacsonyabb, operatívabb (pl. operatív program) szintjein ne kelljen megismételni a SKV eljárást, hanem esetleg annak csak részleteit az előzetes programértékelés esetében.
- *Üzenetek a projekt szint számára:* Projekt szintű környezeti hatásvizsgálatot természetesen semmilyen esetben sem tudja kiváltani a SKV. A megfelelő SKV ugyanakkor minden, nem csak környezeti hatásvizsgálatra kötelezett projekt számára inputokat ad. Legkézenfekvőbb input a horizontális elvek érvényesítéséhez adott projekttervezési információ, melyet a megfelelő SKV a mérséklő intézkedéseknél rögzít.
- *Előzetes környezeti programértékelés:* A célvezérelt, mélyen integrált belső SKV nem előzetes környezeti programértékelés. Ez a tevékenység csak kiegészítheti a SKV-tal párhuzamosan zajlott tervezési folyamatot, azt visszaellenőrizheti, indikátorokat határozhat meg az egyes célokhoz, esetleg az elvek érvényesítéséhez (ld. később).
- *Célkijelölés:* A SKV saját, adott tervezésben érvényesítendő céljainak kijelölésekor hatékony, ha a SKV fenntarthatósági keretstratégiára támaszkodhat. Így ugyanis érvényesíteni tudja az abban megfogalmazott vertikális célokat, a keret adott ágazat esetében releváns vertikális céljaiból válogatva. A keret horizontális céljait pedig az adott tervezés céljainak részletesebb kibontásakor, a célok elérési intézkedéseinek kidolgozásakor jelenítheti meg a SKV.
- *A tervezési folyamat céljainak összevetése* a fenntarthatósági keretstratégiában és más környezetpolitikai dokumentumokban rögzítettekkel (vertikális célokkal) kimutatja a

tervezés folyamán kitűzött esetlegesen fenntarthatósági konfliktust okozó célokat, valamint a hiányzó, az adott ágazatban a térség fenntartható területi rendszerének elérése érdekében mindenképpen elérendő célokat.

- A keretben rögzített *horizontális célok*at a tervezési folyamat előzőleg már letisztázott (konfliktusosként nem beazonosított) céljaihoz mérten kell megvizsgálni. Az egyes vertikális célokhoz a keret horizontális céljait (a cél elérésének elveként) kell csatolni. A horizontális elvekhez nem csatlakoztatható célok szintén konfliktusterületekként kerülnek azonosításra.
- *Vizsgálatok:* Hatásvizsgálatot kell elvégezni a tervezési folyamat azon céljainak esetében, ahol a SKV vertikális vagy horizontális konfliktusterületeket azonosított. Egyszerű, nem tudományos igényű módszerek javasolhatók. A hatásvizsgálatot célszerű a fenntarthatósági keret által meghatározott környezeti, társadalmi, gazdasági dimenziókkal harmonizálva elvégezni. A hatásvizsgálatnak fontos eleme a hatásterület beazonosítása. A célok elérésének várható hatásait pedig a fenntarthatósági keretstratégiában rögzített környezeti eltartóképességi dimenziók (pl. népességszám, termelő üzemek kibocsátása) mentén kell elvégezni.
- *Mérséklő intézkedések:* A beazonosított konfliktusterületekre mérséklő intézkedéseket kell meghatározni. Amennyiben az adott cél a környezeti eltartóképességgel vagy gazdasági-társadalmi feltételekkel konfliktusban áll, akkor mérséklő intézkedésként a fenntarthatósági keretstratégiában meghatározott irányértékekkel szabályozni kell a célállapotokat.
- Az *irányértékek bevezetése* csak az egyik lehetőség a mérséklő intézkedések megalkotására. A másik lehetőség, ha a hatásvizsgálattal kimutatott célok elérésének módjára vonatkozóan ad módosításokat a SKV, mely módosítások célszerűen a fenntarthatósági keretstratégia horizontális céljaira támaszkodhatnak.
- Azon *célok, melyek sem a megvalósítás módjával, sem az irányértékek szabályozásával nem mérsékelhetők*, elkülönítésre kerülnek. A mérséklő intézkedésekkel ellátott, valamint a nem feloldható konfliktusokat hordozó (így törlésre javasolt) célokat, a tervezési folyamat szakértőinek és döntéshozóinak, még a tervezési folyamat következő fázisa előtt figyelembe kell venni. Ezek szerint módosítani kell a tervet. A tervezési folyamat következő fázisaiban kezdődhet el a célok részletes elérési *intézkedés*einek vagy (tervezési folyamattól függően) a részcéloknak kidolgozása.
- *Indikátorok – irányértékek:* Végezetül minden egyes, nem konfliktusos, megmaradt cél elérései intézkedéseihez vagy (tervezési folyamattól függően) részcéljaihoz irányértékeket kell rendelni, mely adatok a fenntarthatósági keretstratégiából meríthetők. A tervezési folyamatban gyakran egyébként is különböző (output, eredmény, cél) indikátorokat rendelnek az egyes intézkedésekhez. Amennyiben a SKV irányértékei és a tervezés indikátorai között konfliktus húzódik, akkor ezt fel kell oldani, melyben mindig a SKV irányértékei az elsődlegesek, melyekhez a tervezés indikátorait igazítani kell (példákat ld. 8. sz. Melléklet).
- *Megvalósítás rendszere:* Végezetül meg kell határozni a tervezési folyamathoz kapcsolódó monitoring tevékenység azon adatgyűjtési és szervezeti elemeit, melyek a SKV-i folyamat által a tervezésbe inputként bevitt értékek érvényesítését felügyelik (irányértékek, mérséklő intézkedések, elvek). A SKV monitoringja vagy a fenntarthatósági keretstratégia vagy az adott tervezési folyamat keretében megvalósítható, célszerűen monitoring albizottság alakítandó ki e feladatra. A tervezési folyamat későbbi szakaszaira, így a projektek kiválasztásaira vonatkozó feltételrendszereket is meg kell alkotni.
- *Dokumentáció:* Nagyon lényeges, hogy a SKV folyamata megfelelően dokumentált legyen. A dokumentáció egyik legfontosabb célja, hogy belőle kiderüljön a SKV tervezési folyamatra gyakorolt hatása, a SKV miatt meghatározott célok, irányértékek, mérséklő intézkedések. Ezeket az elemeket, így az adott fejlesztési ciklus monitoring során

elkülönítve is nyomon lehet követni, az értékelések során külön környezeti és fenntarthatósági megállapításokat lehet adni, illetve azokat külön is számon lehet kérni (ld. 18. táblázat).

3.4.5.6. Az előzetes programértékelés

Az előzetes programértékelések keretében, egy tematikus szempontként végrehajtott előzetes környezeti programértékelés a tervezési folyamat késői szakaszában, még a tervdokumentum elfogadása előtt lép be a tervezési folyamatba. Ez a SKV-tól elkülönült, de vele kapcsolatban áll e tevékenység. A fenntarthatósági keretstratégia, a stratégiai környezeti vizsgálat és az előzetes környezeti értékelés alkotta eljáráshármasban, az utóbbi az alábbi szerepekkel rendelkezik e dolgozat szerzője szerint (ld. 17. táblázat):

- A lezajlott tervezési folyamat és a kapcsolódó SKV-i tevékenység viszonyának külső vizsgálata (gyakorolt-e hatást a SKV a tervezési folyamatra, figyelembe vették-e megállapításait).
- Másodlagos kontrolláló tevékenységként a produktumoknak (terveknek és SKV jelentéseknek) a helyi-térségi és a nemzetközi környezeti és fenntarthatósági irányelvekkel való kompatibilitásának gyors, rutinszerű értékelése.
- A SKV minőségbiztosításszerű ellenőrzése (tartalmi elemekre, konzultációs, partnerségi előírásokra, ütemezésre kiterjedően).
- A programozás és SKV során eltelt időszakban felmerült esetleges új, megváltozott tényezők vizsgálata, és ha szükséges bevezetése.
- A SKV monitoring feltételeinek meghatározása is maradhat az előzetes környezeti értékelés idejére.
- Az előzetes környezeti értékelés a SKV-t is magába foglaló zárójelentést készíthet, mely a SKV jelentéstételi kötelezettséget is kielégítheti, amennyiben a szükséges elemeit tartalmazza (ld. 18. táblázat). Ez akkor célszerű, ha az előzetes környezeti értékelő és a SKV szakértői közössége nagymértékben megegyezik.

17. táblázat: A fenntartható területi tervezési rendszer lépései (Péti, M. 2005)

	SKV LÉPESEK AZ EU SKV DIREKTÍVÁJA ALAPJÁN (FORRÁS: CEC DG ENV, 2004)	**SKV LÉPÉSEK A GYAKORLATBAN** (ODPM, 2004 nyomán Péti, M)	**A LÉPÉSEK RÉSZLETEI** (ODPM, 2004 nyomán Péti, M)	**AZ ADOTT TERVEZÉSI FOLYAMAT LÉPÉSEI**	**A FENNTARTHATÓ TERÜLETI TERVEZÉS LÉPÉSEI**	**KAPCSOLÓDÓ KOMMUNIKÁCIÓS, KONZULTÁCIÓS IGÉNYEK**	
					ITT SZEREPEL ANNAK AZ OPTIMÁLIS HELYZETNEK A KAPCSOLÓDÓ LEÍRÁS A SKV TEVÉKENYSÉG FENNTARTHATÓ TERÜLETI TERVEZÉSBE ILLESZKED LÉTEZŐ FENNTARTHATÓSÁGI KERETSTRATÉGIÁRA IS TÁMASZKODHAT.		
		A SKV-i tevékenység környezetének és alapjának meghatározása		A térség adott ágazati vagy területi tervezését megelőzően	Az adott térség fenntarthatósági keretstratégiájának elkészítése	*Irányok:* A fenntarthatósági keretstratégia elkészítése során kétoldalú dialógusszerű kommunikációt kell végezni a tervezőknek.	*Célcsoportok:* Környezeti hatóság; Tervező szervezetek; Civil szervezetek; (Gazdasági szereplők, Közintézmények, Önkormányzatok, Térségi menedzsment, Nyilvánosság)
		A SKV-i tevékenység környezetének és alapjának meghatározása		A térség adott ágazati vagy területi tervezését megelőzően	Az adott térség fenntarthatósági keretstratégiájának elkészítése	*Irányok:* Az adott térség elkészült fenntarthatósági keretstratégiájának élénk egyirányú, propagandaszerű kommunikációval kell közvetíteni az általa képviselt értékrendet.	*Célcsoportok:* Nyilvánosság; Civil szervezetek; Gazdasági szereplők; Közintézmények, Önkormányzatok; Tervező szervezetek; (térségi menedzsment, környezeti hatóság).
	Meghatározása, hogy az adott terv/program igényel-e SKV-t	A SKV-i tevékenység környezetének és alapjának meghatározása		A térség adott ágazati vagy területi tervezését megelőzően	Az adott térség fenntarthatósági keretstratégiájának elkészítése	*Irányok:* Dialógus	*Célcsoportok:* környezeti hatság, térségi menedzsment (döntéshozók), tervezői szakmai szerevetek, akadémiai szféra
	A SKV tárgykörének, részletezettségének meghatározása	A SKV-i tevékenység környezetének és alapjának meghatározása	Az adott tervezési folyamat szempontjából releváns, környezeti, fenntarthatósági célokat hordozó tervek/programok beazonosítása	Tervezői előkészítő tevékenység	A legfontosabb ilyen dokumentum az adott térség fenntarthatósági keretstratégiája	*Irányok:* Egyoldalú, a tervezői adatgyűjtést szolgáló	*Célcsoportok:* Civil szervezetek; Közintézmények, Önkormányzatok; Tervező szervezetek; Gazdasági szervezetek, (környezeti hatóság).
	A SKV tárgykörének, részletezettségének meghatározása	A SKV-i tevékenység környezetének és alapjának meghatározása	Az alapadatok összegyűjtése	Helyzetértékelés	A fázis támaszkodhat a térség fenntarthatósági keretstratégiájának helyzetértékelésére	*(fenntarthatósági keretstratégia helyzetértékelése) Irányok:* Egyoldalú, a tervezői adatgyűjtést szolgáló	*(fenntarthatósági keretstratégia helyzetértékelése) Célcsoportok:* Akadémiai szféra; Civil szervezetek; Közintézmények, Önkormányzatok; Tervező szervezetek; (nyilvánosság, térségi menedzsment, környezeti hatóság, gazdasági szervezetek).
	A SKV tárgykörének, részletezettségének meghatározása	A SKV-i tevékenység környezetének és alapjának meghatározása	Környezeti problémák beazonosítása	Helyzetértékelés	A fázis támaszkodhat a térség fenntarthatósági keretstratégiájának helyzetértékelésére	*(fenntarthatósági keretstratégia helyzetértékelése) Irányok:* Egyoldalú, a tervezői adatgyűjtést szolgáló	*(fenntarthatósági keretstratégia helyzetértékelése) Célcsoportok:* Akadémiai szféra; Civil szervezetek; Közintézmények, Önkormányzatok; Tervező szervezetek; (nyilvánosság, térségi menedzsment, környezeti hatóság, gazdasági szervezetek).
	A SKV tárgykörének, részletezettségének meghatározása	A SKV-i tevékenység környezetének és alapjának meghatározása	SKV célok kitűzése	Jövőkép, célok kijelölése	A fázis támaszkodhat a térség fenntarthatósági keretstratégiájának célkitűzésére, abból válogatva.	*Irányok:* dialógus	*Célcsoportok:* Civil szervezetek; Önkormányzatok; Térségi menedzsment; Környezeti hatóság.
	A SKV tárgykörének, részletezettségének meghatározása	A SKV tárgykörének meghatározása és stratégia alternatíváinak kimunkálása a tervezési folyamatban	A SKV céljainak és a tervezési folyamatban felmerült céloknak az összevetése	Jövőkép, célok kijelölése	A térség fenntarthatósági keretstratégiájának céljaival konfliktusban álló célok beazonosítása	Tervezési tevékenység, dialógus a tervezési folyamat tervező szakértőivel	Tervezési tevékenység, dialógus a tervezési folyamat tervező szakértőivel

	SKV LÉPESEK AZ EU SKV DIREKTÍVÁJA ALAPJÁN (FORRÁS: CEC DG ENV, 2004)	SKV LÉPÉSEK A GYAKORLATBAN (ODPM, 2004 nyomán Péti, M)	A LÉPÉSEK RÉSZLETEI (ODPM, 2004 nyomán Péti, M)	AZ ADOTT TERVEZÉSI FOLYAMAT LÉPÉSEI	A FENNTARTHATÓ TERÜLETI TERVEZÉS LÉPÉSEI	KAPCSOLÓDÓ KOMMUNIKÁCIÓS, KONZULTÁCIÓS IGÉNYEK	
					ITT SZEREPEL ANNAK AZ OPTIMÁLIS HELYZETNEK A KAPCSOLÓDÓ LEÍRÁS A SKV TEVÉKENYSÉG FENNTARTHATÓ TERÜLETI TERVEZÉSBE ILLESZKED LÉTEZŐ FENNTARTHATÓSÁGI KERETSTRATÉGIÁRA IS TÁMASZKODHAT.		
	A SKV tárgykörének, részletezettségének meghatározása	A SKV tárgykörének meghatározása és stratégia alternatíváinak kimunkálása a tervezési folyamatban	Alternatívák felállítása a tervezési folyamat céljaira vonatkozóan	Jövőkép, célok kijelölése	A feloldható konfliktusok feloldása a tervben releváns, de abban nem, csak a térség fenntarthatósági keretstratégiájában szereplő célok beemelése a tervezésbe, meglévő célok módosítása a keret horizontális céljai alapján.	Tervezési tevékenység, dialógus a tervezési folyamat tervező szakértőivel	Tervezési tevékenység, dialógus a tervezési folyamat tervező szakértőivel
	A SKV tárgykörének, részletezettségének meghatározása	A SKV tárgykörének meghatározása és stratégia alternatíváinak kimunkálása a tervezési folyamatban	A SKV tárgykörének megvitatása	Jövőkép, célok kijelölése	A feloldható konfliktusok feloldása a tervben releváns, de abban nem, csak a térség fenntarthatósági keretstratégiájában szereplő célok beemelése a tervezésbe, meglévő célok módosítása a keret horizontális céljai alapján.	A fenntarthatósági keretstratégia készítéséhez hasonló, de ha van keretstratégia, akkor kevésbé nagy volumenű nyilvános dialógus	Nyilvánosság, a fenntarthatósági keretstratégia kommunikációjához hasonló, de ha van keretstratégia, akkor kevésbé széles körű célcsoportok
	A SKV tárgykörének, részletezettségének meghatározása	A terv hatásértékelése	A tervezés céljai hatásainak kiszámítása	A részcélok, intézkedések kibontása, indikátorok meghatározása	A nem feloldható konfliktusos célok hatásértékelése térség fenntarthatósági keretstratégiájának helyzetértékelésének dimenziói szerint	Tervezési tevékenység, dialógus a tervezési folyamat tervező szakértőivel	Tervezési tevékenység, dialógus a tervezési folyamat tervező szakértőivel
	A SKV tárgykörének, részletezettségének meghatározása	A terv hatásértékelése	A tervezés céljainak hatásainak értékelése	A részcélok, intézkedések kibontása, indikátorok meghatározása	Minden, a térség fenntarthatósági keretstratégiájában szereplő irányérték és a célok és intézkedések összevetése, konfliktusok beazonosítása, amennyiben a terv céljainak, intézkedéseinek vannak indikátorai, akkor azok javítása.	Tervezési tevékenység, dialógus a tervezési folyamat tervező szakértőivel	Tervezési tevékenység, dialógus a tervezési folyamat tervező szakértőivel
	A SKV tárgykörének, részletezettségének meghatározása	A terv hatásértékelése	A mérséklő intézkedések meghatározása	A részcélok, intézkedések kibontása, indikátorok meghatározása	A térség fenntarthatósági keretstratégiájának irányértékei alapján vagy a hatásértékelést követően a keret horizontális céljainak segítségével.	Tervezési tevékenység, dialógus a tervezési folyamat tervező szakértőivel	Tervezési tevékenység, dialógus a tervezési folyamat tervező szakértőivel
	A SKV tárgykörének, részletezettségének meghatározása	A terv hatásértékelése	A monitoring rendszer felállítására vonatkozó javaslatok meghatározása	A részcélok, intézkedések kibontása, indikátorok meghatározása	Része lehet a térség fenntarthatósági keretstratégiája monitoring és értékelési tevékenységének vagy magának az adott terv/program monitoringjának (monitoring albizottságok alakítandók). E fázis már az előzetes környezeti értékelés keretében is elvégezhető	Tervezési tevékenység, dialógus a tervezési folyamat tervező szakértőivel	Tervezési tevékenység, dialógus a tervezési folyamat tervező szakértőivel
	A környezeti jelentés elkészítése és a terv/program vázlata	Konzultáció és döntéshozás	A környezeti jelentés elkészítése	Az előzetes vitaanyagként szolgáló program/tervvázlat	Véglegesítése az előzetes környezeti programértékelés keretében	Tervezési tevékenység, dialógus a tervezési folyamat tervező szakértőivel	Tervezési tevékenység, dialógus a tervezési folyamat tervező szakértőivel
	Konzultáció és döntéshozás a tervezési folyamat során	Konzultáció és döntéshozás	A környezeti jelentés és a program/tervvázlat konzultációja	Az előzetes vitaanyagként szolgáló program/tervvázlat vitára bocsátása, előzetes programértékelés elindítása	Véglegesítése az előzetes környezeti programértékelés keretében	A fenntarthatósági keretstratégia készítéséhez hasonló, de ha van keretstratégia, akkor kevésbé nagy volumenű nyilvános dialógus	Nyilvánosság, a fenntarthatósági keretstratégia kommunikációjához hasonló, de ha van keretstratégia, akkor kevésbé széles körű célcsoportok
	Konzultáció és döntéshozás a tervezési folyamat során	Konzultáció és döntéshozás	Esetlegesen felmerülő változások hatásértékelése	Előzetes programértékelés	Véglegesítése az előzetes környezeti programértékelés keretében	Tervezési tevékenység, dialógus az értékelési folyamat szakértőivel	Tervezési tevékenység, dialógus a tervezési folyamat tervező szakértőivel
	Konzultáció és döntéshozás a terv/program elfogadása után	Végrehajtás	Monitoring célok és módszerek kidolgozása	Végrehajtás	Kidolgozása az előzetes környezeti programértékelés keretében, a jelentésnek is része, de maga a tevékenység a monitoring a fenntarthatósági keretstratégia vagy az adott terv/program monitoringjához kapcsolódhat (monitoring albizottságok alakítandók).	Tervezési tevékenység, dialógus az értékelési folyamat szakértőivel	Tervezési tevékenység, dialógus a tervezési folyamat tervező szakértőivel
	Konzultáció és döntéshozás a terv/program elfogadása után	Végrehajtás	A mellékhatások felfedezése, és a rájuk adott válaszok, intézkedések eljárásainak elindítása	Végrehajtás	Kidolgozása az előzetes környezeti programértékelés keretében, a jelentésnek is része, de maga a tevékenység a monitoring a fenntarthatósági keretstratégia vagy az adott terv/program monitoringjához kapcsolódhat (monitoring albizottságok alakítandók).	Tervezési tevékenység, dialógus az értékelési folyamat szakértőivel	Tervezési tevékenység, dialógus a tervezési folyamat tervező szakértőivel
						A fenntarthatósági keretstratégia készítéséhez hasonló, de kevésbé nagy volumenű egyirányú, népszerűsítő kommunikáció.	Nyilvánosság, a fenntarthatósági keretstratégia kommunikációjához hasonló, de kevésbé nagy volumenű tevékenység.

18. táblázat: A fenntartható területi tervezésbe illesztett SKV és előzetes környezeti értékelés dokumentációja, a környezeti jelentés (ODPM, 2004 nyomán Péti, M. 2005).

AZ ELŐZETES KÖRNYEZETI ÉRTÉKELÉS KAPCSÁN DOKUMENTÁLHATÓ:	1. Összefoglaló (alkalmasnak kell lennie széleskörű, egyirányú kommunikációra, tájékoztatásra)
	a. a folyamat nem szakmai jellegű, tervezéshez viszonyított összefoglalójának ismertetése;
	b. a SKV-i folyamat tervezésre való hatásainak összefoglalása;
	c. a további véleményezési, tájékoztatási fórumok ismertetése.
A SKV-I TEVÉKENYSÉG SORÁN DOKUMENTÁLHATÓ:	2. Felhasznált módszerek ismertetése:
	a. tervezői módszerek és eszközök bemutatása;
	b. a konzultációba, kommunikációba bevont szereplők ismertetése.
	3. A SKV-i tevékenység hátterének ismertetése:
	a. a SKV indokoltsága, funkciója (utalva a fenntarthatósági keret stratégia vonatkozó elemire is);
	b. az adott terv/program céljainak összefoglalása.
	4. A SKV által felállított célok és kiindulási helyzet:
	a. kapcsolat más programokkal/tervekkel (kiemelt hivatkozás a fenntarthatósági keretre);
	b. környezeti helyzetértékelés (utalva a fenntarthatósági keret stratégia vonatkozó elemeire);
	c. környezeti problémák (utalva a fenntarthatósági keret stratégia vonatkozó elemeire);
	d. az adtagyűjtési, elemzési nehézségek, az értékelések korlátjainak ismertetése;
	e. a SKV által felállított célok és irányértékeik (utalva a fenntarthatósági keret stratégia vonatkozó elemeire is).
	5. A főbb SKV által sugallt stratégiai célalternatívák, bevezetett elvek:
	a. az eredetei tervcélok által hordozott konfliktusok;
	b. a bevezetett új célok, megvalósítási módok;
	c. a konfliktusos területek hatásértékelésének eredménye;
	d. a mérséklő intézkedések;
	e. a célok indikátorainak megadása a keret irányértékeire építve (vagy ha a tervezési folyamatban erre sor került, akkor az esetleges módosítási javaslatok);
	f. az elvetésre javasolt célok.
AZ ELŐZETES KÖRNYEZETI ÉRTÉKELÉS KAPCSÁN DOKUMENTÁLHATÓ:	6. A terv/program környezeti-fenntarthatósági vonatkozásainak összefoglalása:
	a. a program/terv főbb környezeti hatásai;
	b. a SKV-i tevékenység hatásai a tervezés folyamtára;
	c. mérséklő intézkedések, fennmaradó bizonytalanságok – a későbbi értékelések fókuszterületei.
	7. A fejlesztési tervezés későbbi fázisaiban (program, projekt szint) megvalósítandó SKV-kra vonatkozó üzenetek, illetve ezek szükségességének meghatározása.
	8. Monitoring rendszer meghatározása, illesztése az adott terv/program , ill. a térség fenntarthatósági keretstratégiájának monitoringjához, értékeléséhez.

4. Összegzés

A dolgozat bevezető elméleti kutatásának vizsgálatai feltárták *a környezeti és területi tudományok, valamint a rájuk épülő szakmák és közösségi tervezési tevékenységek kapcsolatát*. Megállapítást nyert, hogy a környezeti és területi tervezés a közösségi tervezői tevékenységek közül egyedülálló *integrációs és szintetizáló megközelítések*et alkalmaz, és a két tevékenység között *szoros és szükségszerű kölcsönkapcsolat*ok léteznek.

A dolgozat fő részét területi tervezői gyakorlatokkal foglalkozó kutatása alkotja. Ennek szakirodalmi feltáró vizsgálatai igazolták, hogy az előzőekben vázolt szoros elméleti kapcsolatok *a területi tervezés gazdag környezetintegrációs eljáráskészlet*ének kialakítását teszik lehetővé, és *potenciálisan a területi tervezés a fenntarthatóság érvényesítésének fő színtere*. A szakirodalmi feltárást külföldi és hazai mélyinterjúkkal és dokumentumelemzésekkel kísért esettanulmányok követték. A külföldi vizsgálatok haladó környezetintegrációs eljárásokat alkalmazó, elsősorban európai példákat elemeztek. A hazai vizsgálatok kimutatták a regionális területi tervezési rendszerünkben a fenntarthatóság érvényesítésének hiányosságait és előremutató példáit. Az általános hazai vizsgálatokra a Balaton térségi tervezés részletes fenntarthatósági elemzése épült, melynek tapasztalatai alapján vázolhatók a jelenlegi területi tervezési gyakorlatunk fejlesztésének szükséges irányai is. A második kutatás vizsgálati eredményeit együttes konklúzióban foglalta össze a szerző.

Végezetül a második kutatás és a *dolgozat fő üzeneteként a szerző átfogó javaslattételt fogalmazott meg*. Ennek keretében levezetésre került, hogy a területi tervezés egészének, ill. egy adott térség *tervezési rendszerének is a fenntarthatóság lehet az alapelve*, és a szerző felvázolta a *fenntarthatóság elvén alapuló területi tervezési rendszer alkotóelemei*t.

A környezeti és területi tervezés kapcsolatának vizsgálata az alábbi fontos következtetésekre vezetett:

1) A környezeti és területi tervezés több hasonlóságot mutat egymással. A hasonlóságok közül kiemelhető, hogy *mindkét tevékenység közösségi jellegű*.[126] Sőt napjainkban mindkét tevékenység a közérdeklődés fókuszában áll. Ugyanakkor a *környezeti tervezés közérdekűsége hangsúlyosabb* és jelentősége egyre nő, az állami alapfeladatok részévé válik, míg a gyakori paradigmaváltásokat megélő területi tervezés jelentősége változó.
2) További hasonlóságot jelent, hogy a környezeti és a területi tervezési tevékenység a közösségi tervezői tevékenységek közül egyedülálló *integrációs és szintetizáló megközelítések*et alkalmaz. Mindkét tevékenység tárgya (a környezet- és a területrendszer) absztrakt, a valóság komplex megradása. A két tevékenység esetében azonban *eltér az integráció iránya*: míg a környezeti tervezés integrálódik a különböző ágazati szakpolitikákba, addig a területi tervezés területi alapon integrálja azokat. A kurrens területpolitikai irányzatok azonban már a környezetügyével megegyező integráció megjelenését ösztönzik a területi tervezésben is.
3) *A környezeti és területi tervezés tárgyában átfedés tapasztalható*. A területi tervezés tárgya, a területrendszer ugyanis magában foglalja a környezeti alrendszert is, mely mindenekelőtt a helyi környezetet, a tájat jelenti. Az átfedés következtében a környezeti tervezést is szükségszerűen integrálnia kell egy térség területi tervezésének.
4) Elsősorban a két tervezéstípus rendszerszemlélete és közösségi bevonási törekvései magyarázzák, hogy *átfed a tevékenységek kurrens módszer- és eszköztára* is.
5) A környezeti és területi tevékenységek közötti hasonlóságok, átfedések és kapcsolatok a két tevékenység között szoros és szükségszerű kölcsönhatásokat alakítanak ki. E területek jelenlegi fejlődési tendenciái a kapcsolatok elmélyülésének irányába, elsősorban *a területi tervezés környezetintegrációjá*nak elmélyülése felé mutatnak.

[126] A szerző a *közösségi tervezés* kifejezését a nem egyéni, azaz köztervezési értelemben használja.

A környezetintegrációs eljárások szakirodalmi feltárása az alábbi fontos következtetésekre vezetett:

6) A szakirodalmi feltárás kimutatta, hogy *a közösségi tervezési tevékenységekben a környezetintegráció két alaptípusát lehet megkülönböztetni*. A külső integráció esetében a környezeti megfontolások már csak a kialakult terv apróbb módosításaiban, a környezeti hatások mérséklésében jelennek meg. A belső integráció a környezeti megfontolásokat már a tervezés céljainak kialakításakor is érvényesíti, és nem csak a környezeti hatások mérséklésére koncentrál.
7) Napjainkban az egyes projektek szintjén túlmutató *tervezések legelfogadottabb környezetintegrációs eljárása a stratégiai környezeti vizsgálat (SKV)*. A SKV gyakorlatában olyannyira sokszínű megközelítéssel lehet találkozni, hogy a tervezési környezetintegráció szinonimájaként is használható ez a fogalom (a területi tervezés esetében elsősorban a regionális szintű területi tervezésben).
8) A különböző szakirodalmak összegzése alapján *a szerző a jelenlegi SKV gyakorlatokat több szempont szerint osztályozta*. A főbb megközelítések alapján külső integrációt és belső integrációt képviselő SKV-t lehet megkülönböztetni. El lehet különíteni az egyes döntéshozatali szintek SKV-ait (politikaalkotás, koncepciók, programok szintje). Tárgykörök szerint megkülönböztethetők az egyes ágazatok tervezéséhez kapcsolódó és az ágazatokat integráló területi tervezési SKV-k. Formalizáltság szerint teljesen kötetlen, ill. a jelentéstételi elvárás vagy eljárásrend, esetleg módszertan terén is standardizált SKV rendszerek említhetők.
9) Elméletileg levezethető, hogy *a közösségi tervezési tevékenységek közül potenciálisan a területi tervezés a környezetintegráció legfőbb letéteményese*. Sőt a környezetintegráltságon túlmutatóan az átlátható, regionális léptékű területrendszerek tervezése tudná a leghatékonyabban érvényesíteni a fenntarthatóság gondolatát, adott esetben a globális dimenziónál is hatékonyabban. A területi tervezés e szerepkörének betöltésére egyelőre még a haladó külföldi tervezési rendszerek sem szolgáltatnak példát, csak néhány előremutató elem emelhető ki belőlük.
10) A területi tervezés környezetintegrációs eljárásait vizsgálva megállapítható, hogy *a magasabb hierarchiájú területi szintek területi tervezésének környezetintegrációja absztraktabb környezetfogalmat alkalmaz*. Ez azt jelenti, hogy a magasabb területi szintek tervezése kevésbé a valós helyi környezeti, táji viszonyokat ragadja meg, és sokkal inkább csak a nemzeti vagy közösségi általános környezetpolitikai irányelvekkel való összhangot keresi. E jelenség nem előremutató, a környezetintegrációt szlogenek szintjére degradalja, a fogalom kiüresedéséhez vezet.
11) A vizsgálatok azt is megállapították, hogy a SKV, különösen *a területi tervezési (regionális) SKV legnagyobb hagyományú nemzeti gyakorlatai Európában alakultak ki*. Az EU szabályozásai is haladó módon megkövetelik a SKV alkalmazását, az EU SKV direktívájának 2001-es megjelenése óta. Az SKV-szerű környezetintegrációs gyakorlatok azonban már a direktíva megjelenése előtt is érvényben voltak az uniós finanszírozású tervezés esetében a *külső környezetintegrációnak tekinthető előzetes programértékelés környezeti értékelésé*nek formájában. E tevékenység és a SKV kapcsolata a direktíva megjelenése óta élénk szakmai vita tárgya.

A szerző által lefolytatott külföldi szakmai mélyinterjúk, külföldi és hazai dokumentumelemzések és esettanulmányok az alábbi fontos megállapításokhoz vezettek:

12) A külföldi vizsgálatok szerint a *hatékony SKV-k belsőleg integrált módszereket alkalmaznak és a tervezés korai fázisába kapcsolódnak be*. Ennek megfelelően a hatékony SKV már a tervezési célok és eszközök kialakítására is hatással van, és nem csak környezeti hatásértékelés- és jelentéstétel-orientált. A SKV így a külső integrációt hordozó előzetes programértékelés környezeti értékelésétől is célszerűen

elkülönül. A területi tervezések esetében különös igényként jelentkezik a tervek és SKV-uk valós területisége (ennek ismérveit ld. a hazai vizsgálatok eredményeinél).

13) A külföldi vizsgálatok szerint a *SKV célszerűen túlmutat a környezetintegráción* és a tágan értelmezett környezeti, gazdasági és társadalmi dimenziókból építkező *fenntarthatóságot érvényesíti*. A fenntarthatóság nem egzakt fogalom, hanem *értékválasztást jelöl*. A fenntarthatóságot érvényesítő SKV ezért egy értékrendet igyekszik bevezetni a tervezési folyamatba, így elsősorban nem kvantitatív, hanem kommunikatív *kvalitatív és eszköztárral rendelkezik*.
14) A külföldi vizsgálatok kimutatták, hogy *a SKV-t élénk, a különböző szereplők számára rétegelt, többnyire az együtt tanulást is lehetővé tevő dialógus-szerű kommunikáció*nak kell kísérnie. A SKV kommunikációjának egyben fenntarthatónak is kell lennie. A kialakított fenntarthatósági értékrendjét a tervezés lezárulta után is közvetítenie kell tudni a térség fejlesztésének szereplői és polgárai számára.
15) A külföldi vizsgálatok megállapításai szerint *még a haladó környezetintegrációs kultúrával rendelkező államokban is számos kihívással szembesül a SKV*. Nem tisztázott a SKV tervezési környezete, így az egyes hierarchia szintek SKV-ának egymással való kapcsolata, a SKV és az egyéb értékelési eljárások közötti kapcsolat és a SKV megállapításainak kötelező vagy ajánlott volta. A SKV folyamata a hivatalnokok, a szakértők és a nyilvánosság körében ismeretlen, továbbá gyakran hiányzik a vele kapcsolatos szakmai elkötelezettség és szakértelem. Ezért nehézséget jelent a SKV partnerségének, nyilvánosságának biztosítása is. A területi tervezés SKV-ai esetében pedig a helyi környezeti, táji információk hiánya is gyakori probléma.
16) A külföldi vizsgálatok rámutattak olyan tervezési eljárási jelenségekre is, melyek – ha nem is jelenlegi gyakorlatukban, de potenciálisan – alkalmasak lehetnek a környezetintegrációs eljárásokon túlmutató fenntarthatóságot érvényesítő területi tervezési rendszer kialakítására. Példaként említhető a brit *regionális fenntartható fejlődési keret*.
17) Dokumentumelemzésekkel alátámasztható, *hogy a hazai területi tervezés nem tekinthető területinek, hanem erősen ágazati szemléletű*. Ugyanis a területi tervezés esetében (általában és különösen a regionális tervezésben) a valós területi jelleg, a helyi adottságokhoz való illeszkedés, a külső és belső térstruktúrák felismerése és a tervek ahhoz való igazítása, az alacsonyabb területi szintek országos területpolitikai célkitűzésekhez való illeszkedése terén nagy hiányosságok mutatkoznak.
18) A dokumentumelemzések szintén rámutattak, hogy *a hazai regionális tervezésben* gyengén, a fenntartható fejlődés kifejezést csak kötelező érvénnyel említve, *valós térség-specifikus tartalom nélkül van jelen a fenntarthatósági gondolatkör*.
19) A hazai esettanulmány bebizonyította, hogy *a fenntarthatóság komplex megjelenítése és a területi gondolkodás hiányzik az egyik leginkább egységes és fenntarthatóságában sérült hazai területrendszer, a Balaton térségének tervezéséből is*. Emellett itt különösen szembeötlő a következetlen kapcsolatokkal bíró és soha meg nem valósuló területi tervek átláthatatlan rendszere, mely hazánkban általános jelenség. A Balaton térségi vizsgálatok kimutatták továbbá, hogy *a területi tervezésben a területrendezés helytelenül elkülönül és megelőzi a területfejlesztési tevékenységeket.* Ez szintén tipikus hazai jelenség. Így a Balaton térség területi tervezése nem képes új, a fenntarthatóság helyreállítására irányuló fejlődési pályára állítani a térség gazdasági, társadalmi és környezeti alrendszereit. *Hiányoznak a térség fenntarthatóságának peremfeltételeit rögzítő keretek*. A területrendezés ugyan saját szakracionális megfontolásai alapján térképileg rögzíti az egyes helyszínek funkcióit, de *nincs általános elvi üzenete a térségben zajló tevékenységek térhasználata számára*. A Balaton térségi környezetintegráció csak egyes környezeti tényezőkről, kiemelten a vízminőségről szól, *hiányzik belőle a tájszemlélet*.

A szerző javaslattételében az alábbi fontos megállapításokra jutott:

20) A szerző vizsgálatainak konklúziói alapján felvázolható egy olyan – a hazai és az uniós szabályozási környezetben is alkalmazható, nem új elemeket, mint inkább a meglévő tervezési eljárások új funkcióit bevezető – területi tervezési rendszer, melynek alapelve a fenntarthatóság biztosítása. *A vizsgálatok szerint ugyanis egyedül a komplex, a környezeti, társadalmi és gazdasági alrendszerekre egyaránt kiterjedő fenntarthatóság lehet minden térség fejlesztésének alapelve* (ellentétben más paradigmákkal, pl. a versenyképességgel). Ez a *fenntartható területi tervezés* egy térség fenntarthatóságát hivatott megteremteni. Megnyilvánulhat a területrendszer fenntarthatóságának helyreállításában, fenntartásában vagy megteremtésében.

21) A szerző meghatározta a *térségi fenntarthatóság* fogalmát. Erőforrás-orientált megközelítésben ez azt jelenti, hogy a térség a széles értelemben vett (a tudástól a nyersanyagokig terjedő) belső erőforrásait a lehető leghatékonyabban és legsokoldalúbban hasznosítja, és minél nagyobb mértékben ezekre támaszkodik. Az anyag, az energia és a tudás áramlását a lehető leghosszabban a térségen belül tartja és ezek ciklusait lehetőleg a térégen belül zárja. A fenntartható térségi rendszer más térségek erőforrásait nem zsákmányolja ki. Nem exportálja környezeti, társadalmi, gazdasági problémáit más régiókba, hanem helyben kezeli őket. Mindezek mellett a fenntartható regió képes mindig megújulni.

22) *A fenntartható területi tervezés alapja az adott térség fenntarthatósági keretstratégiája.* Ezért e tervdokumentum képviseli a leghosszabb tervezési ciklust egy adott térség tervezési rendszerében, ugyanakkor folyamatos felülvizsgálatra és értékelésre szorul. A keretstratéga a térség fenntarthatósági értékrendjét jeleníti meg, így kialakítását széles körű partnerségi bevonásnak, nyilvánosságnak és kommunikációnak kell kísérnie. Ezzel sok ilyen módszertani kötelezettséget átvehet a térséget érintő egyes tervezési tevékenységekhez társuló SKV-któl. A fenntarthatósági keretstratégiának nincs önálló eszközrendszere, megvalósulását a térséget érintő ágazati és területi tervek biztosítják, átvéve céljait és elveit. A keretstratégia sajátos, a tájökológiai analízisre emlékeztető helyzetelemzéssel rendelkezik. Helyzetértékelése a térség környezeti alrendszerének problémáit, a térség gazdaságának, társadalmának elvárásaival szembeni korlátait, valamint a gazdaság és a társadalom egymással szembeni korlátait rögzíti. Stratégiájában felvázolja a térségi fenntarthatóság eléréséhez szükséges ún. vertikális céljait, de horizontális célokat (elveket) is megfogalmaz minden a térséget érintő ágazati és területi tervezési tevékenység számára.

23) A fenntarthatósági keretstratégia területi tervezés számára megfogalmazott elvei az ún. *térhasználati elvek.* Ezek jelenleg mind a hazai területrendezésből, mind a hazai területfejlesztésből hiányoznak. Az utóbbi tevékenység esetében – a szerző munkássága révén – megjelentek már példái az Országos Területfejlesztési Koncepcióban és a Balaton Stratégiájában.

24) *A fenntartható területi tervezési rendszer második fő eleme az adott térséget érintő minden tervezés esetében megjelenő SKV eljárása.* Módszereiben és eszközeiben a dolgozat vizsgálatainak eredményeiként kapott hatékony SKV-i megoldásokat kell követni. Továbbá fontos, hogy környezeti helyzetértékelését, valamint környezeti és fenntarthatósági céljait, indikátorait a fenntarthatósági keretstratégia vonatkozó megállapításaiból merítheti.

25) A fenntartható területi tervezés harmadik fő eleme *az előzetes programértékelés környezeti része.* Ez a SKV-hoz hasonlóan az egyes tervezési tevékenységekhez járul. Az ezt megelőzően elvégzett SKV-i tevékenységek minőségbiztosításaként szolgál. Továbbá a SKV során azonosított kritikus környezeti hatások értékelését, mérséklő intézkedéseinek kialakítását végzi, és indikátorokat határoz meg.

5. Summary

The introductory theoretical studies of *my dissertation explored the connections between environmental and regional sciences* as well as the connections between the different professions and public planning activities based on these sciences. I argue that environmental and spatial planning apply *a unique integrative approach that is different form all other public planning activities*. I also argue that *strong and mutual relations exist between these two professional fields*.

The next and main part of the dissertation consists of practice-oriented research focusing on planning procedures. The first part of this research surveys relevant international literature. This part verifies that the strong and mutual relations between the two fields (see the introductory studies) *trigger the development of a colourful set of environmental integration procedures. It also proves that spatial/regional planning*[127] *is potentially the most significant forum for verifying sustainability*. The literature overview is followed by case studies (carried out in Hungary and abroad, primarily in Europe) based mostly on the methodology of document analysis and professional interviews. The research carried out abroad analysed the advanced environmental integration procedures. Hungary-based research pointed out the deficiencies of verifying sustainability in the Hungarian spatial and regional planning processes and also analysed the few best practices. These general studies are complemented by a detailed Hungarian case study about the planning system of the region around Lake Balaton. The latter study serves as the basis of defining the necessary development directions of the Hungarian planning system towards a spatial planning system integrating sustainability. Finally, on the basis of the results, *the author set up a comprehensive set of recommendations*. It was concluded that sustainability may be posited as the basic principle of spatial planning in general and as that of a given region's spatial planning in particular. The author also drafted the basic components of a spatial planning system based on the principle of sustainability (named *sustainable spatial planning system*).

The analysis of the relation between environmental planning and spatial/regional planning yielded the following main conclusions:

26) Environmental, spatial/regional planning exhibit a significant set of similarities. Both of them can be understood only as public activities. Both are in the focus of public interest nowadays. *The public interest in environmental planning is stronger, and this activity is becoming a basic state function*. In the meanwhile, the significance of spatial/regional planning is bound to change due to frequent changes of paradigm.
27) Unlike other public planning activities, *environmental planning and spatial/regional planning apply a unique integrative and synthesizing approach*. Both activities are focused on comprehensive, multisectoral understandings of reality. *The direction of integration, however, is different in the case of these two activities*: environmental planning integrates into the different spatial and sector policies, while spatial/regional planning integrates the different policies on a territorial base. Current spatial and regional policies endeavour to establish a new integration direction in the field of spatial/regional planning which would be the same as the integration direction of environmental planning.
28) *The objects of environmental planning and spatial/regional planning overlap.* The object of spatial/regional planning, i.e. the territorial structures, contains, among other

[127] The term *spatial/regional* planning is used as a translation of the Hungarian term *territorial planning*. The latter term in Hungary comprises two activities. One is similar to the British term *spatial planning*, but it is only about physical planning, it concentrates on building restrictions. The other is similar to the EU term of *regional development*, and it concentrates on social and economic development of a region.

things, environmental structure, which in this case appears as local environment, that is, landscape. This means that environmental planning is necessarily integrated into the spatial/regional planning of a region.

29) *The applied methods and tools of environmental planning and spatial/regional planning also overlap.* This is because both of them are systematic communal planning activities.

30) The similarities, overlaps and relations of environmental planning and spatial/regional planning trigger necessary and strong interactions between the two analysed activities. *The development tendencies point towards further deepening of the relations between the two activities.* This deepening can be detected first of all in the field of environmental integration of spatial and regional planning.

The survey of literature of environmental integration procedures yielded the following main conclusions:

31) The survey pointed out that *two main types of environmental integration can be distinguished in community planning activities*. In the case of external integration only minor modifications can be realised on an already complete plan, for instance by taking mitigation measures. Internal integration can verify environmental considerations in an early phase of the planning process, for instance during setting up objectives. It focuses on influencing the whole planning process, not only on the reduction of harmful environmental effects.

32) *Nowadays the current and widely-accepted environmental integration procedure of the planning processes beyond the project level is the strategic environmental assessment (SEA).* SEA comprises so many possible approaches that can be used as a synonym of environmental integration procedures (in case of spatial/regional planning, this statement is valid for the European Union's regional level planning).

33) *Different perspectives on SEA are provided by summarising the literature of current SEA procedures, on the basis of which the author introduces typologies.* The aforementioned internal and external approaches can be distinguished in the several different SEAs as well. Types of SEA can also be defined according to different decision making levels (policy, plan, programmes). According to scope, it is possible to classify SEAs into sector and multi-sector/regional divisions. Non-formalised and formalised SEA categories can also be created; their standards may concern reporting, procedure and even methodology.

34) *It can be pointed out theoretically that among the planning activities of a community, spatial/regional planning is the main guarantee of environmental integration.* Beyond the integration of environment the integration of sustainability can also be realised in the most effective way in the planning of transparent regional systems, sometimes even more effectively than in global dimensions. Despite their apparently innovative elements, advanced spatial and regional planning systems have so far failed to exploit this possibility.

35) The analysis of *environmental integration procedures of spatial/regional planning pointed out that the higher the decision making level is the more abstract the environmental concerns applied by planning procedures are.* Planning on higher territorial hierarchy levels tends to define the concept of environment according to national and international environmental policy directions instead of real local environment, i.e. landscapes. This practice is not to be followed. It leads to the application of environmental integration as only a slogan, and to the devaluation of the concept.

36) The analysis also pointed out that *most significant practices of SEA, and especially the SEA of spatial/regional planning have developed in Europe.* SEA requirements have also been embedded in the legislation of the European Union (EU) since the

adaptation of the EU SEA directive in 2001. Environmental integration procedures in the planning of development financed by the EU have appeared even before the SEA directive. These procedures are similar to SEA, the main form of them is *the ex ante environmental programme evaluation*. The relation between the ex ante evaluation and SEA has been the subject of debates since the adaptation of the SEA directive.

The interviews with foreign professionals and analyses of foreign and Hungarian planning documents yielded the following main conclusions:

37) According to the analyses of foreign environmental integration systems, *effective SEAs apply internal integration and start at an early phase of the planning process*. In this manner an effective SEA has impact on the objectives and priorities of a plan, and it does not focus exclusively on predicting environmental impacts and reporting. In this manner SEA is different from ex ante environmental evaluation (that is, an external integration). Real spatial thinking is a special requirement of SEAs of spatial/regional planning (see its main features at the results of the analysis of the Hungarian planning system).

38) According to the author's research carried out abroad, *an effective SEA goes beyond environmental integration and realises* sustainability in environmental, social and economical dimensions. Sustainability is not an exact, normative, quantifiable term, *it is about values*. SEAs that realise sustainability endeavour to introduce a system of values. Therefore *they work primarily with communicative, qualitative tools* and only secondarily with quantitative tools.

39) The research carried out abroad pointed out that *SEA has to be followed by active, layered, dialogue-based communication that also makes communal learning possible.* The communication of SEA also has to be sustainable: it has to be able to broadcast its sustainability values towards the actors of the development of a region even after the end of planning.

40) According to the research carried out abroad, *SEA has to face numerous challenges even in countries having advanced environmental integration culture.* The planning background of SEA is usually not sufficiently clarified. Therefore, the relation between SEAs on different decision making levels (the tiering of SEAs) and the relations between SEA and other planning and evaluating procedures, and binding SEA statements are still questionable. SEA procedures are not widely known among desk officers, professionals and the public, therefore they frequently lack expertise and persuasive force. Realisation of partnership and publicity during a SEA process also involves many difficulties. In the case of SEAs of spatial/regional planning, pipelining local environmental and landscape information into SEA processes is a problematic task.

41) Research carried out abroad also pointed out some advanced elements of planning procedures that – beyond the simple integration of environmental concerns – can potentially be suitable for realising sustainability. The British *regional sustainable development framework* can be mentioned as a significant model.

42) Document analyses pointed out that *Hungarian spatial and regional planning uses mainly sectoral, i.e. not spatial/regional approaches.* Therefore, Hungarian spatial/regional plans on the level of regions fail to adapt to the local conditions, to explore internal and external spatial structures, and to apply national spatial objectives.

43) Document analysis also pointed out that *sustainability concerns in Hungarian regional planning are also underrepresented*. Sustainability appears mainly only as a slogan in the text of planning documents, *without real local regional understanding and messages*.

44) The Hungarian case study verified that the *complex understanding of sustainability and spatial thinking are also missing from planning concerned with Lake Balaton* and the region around it. The Lake Balaton region possess one the most coherent territorial structures in Hungary whose sustainability is significantly injured. The region is also a typical example of the Hungarian system of inconsistent and unrealised spatial/regional plans. The analyses also pointed out that the special Hungarian categories of *spatial planning (about physical planning, building restrictions)* and *regional development (about social and economic regional development)* are sharply distinguished and their activities are totally independent from each other in the region. This is also a typical Hungarian symptom. In this manner the spatial and regional planning of the Lake Balaton region is not suitable for drafting a sustainable future in all the tree dimensions of sustainability. The *frames of defining the limits and other conditions of sustainable territorial systems are also missing* in the Lake Balaton region. Spatial planning about building restrictions fixes the functions of each scene but *it does not come up with general principles about the use of space*. Environmental integration at the Lake Balaton region is only about single environmental factors (e.g. the quality of water) and *it misses a complex landscape approach*.

The author has come up with the following main propositions:

45) According to the conclusion of the authors' research a spatial/regional planning system based on the principle of sustainability can be drafted. This new system can be applied in the Hungarian and also in the EU legislation system. This system does not introduce new elements, only provides new functions and approaches to existing procedures with legal background. *According to the author's analyses, only a complex conception of sustainability comprising all the environmental, economical and social structures can serve as the basic principle of a region's development* (vs. other paradigms e.g. competitiveness). The drafted system named *sustainable spatial/regional planning* aims to establish a region's sustainability. This can mean recovering or sustaining or establishing a territorial systems' sustainability.

46) The author also defined the term "*regional sustainability*". From a resource-oriented approach it means that the internal resources (in a wide use of the term resources: from human resources to raw materials) of a region have to be exploited in the most effective and versatile way, and have to have the largest possible share in a given region's use of resources. A sustainable region keeps the streaming of material, energy and information inside its territory as long as possible and endeavours to close the cycles of these streams within its borders. A sustainable region does not exploit other region's resources in an unsustainable way, does not export its environmental, social, economical problems outside of its territory, it tries to solve them inside. Besides these a sustainable region is always able to innovate.

47) *The basis of a sustainable spatial/regional planning system is the regional sustainable framework*. Therefore, this planning process represents the longest planning cycle in a given region's planning system; however, it also needs regular monitoring and evaluation. The framework represents a region's sustainable values. Therefore, its planning and implementation have to be followed by wide partnership involvement, publicity and communication. In this way the framework can overtake many methodological requirements from the SEAs of single planning processes. The framework has no implementing system of its own, its realisation ensured through the sectoral and regional plans of a region. The sectoral and regional plans fit the frameworks' objectives and principles into their own planning documents (and into their own planning processes). The framework has a special way of analysis and setting up baseline similarly to landscape ecological analysis. This special analysis

fixes the problems of the environmental structures of a region, the limits of the region's environmental structures against the demands of the region's social and economical structures, and, finally, it also defines the limits of the social and economical structures of the region against the demands of these two structures towards each other. The strategy of the framework sets independent (vertical) objectives for realising regional sustainability and horizontal aims (principles) for all sectors and for spatial planning.

48) The principles of the framework for spatial planning are *the principles for the use of space*. Currently these principles are missing form both Hungarian spatial planning (about building restrictions) and regional development (about social and economic regional development). In case of the latter activity some positive examples have already appeared in the Hungarian Spatial Development Concept and in the new Strategy of Lake Balaton Region. These examples were initiated by the author who has taken a leading part in both mentioned projects.

49) *The second main part of a sustainable spatial/regional planning system is SEA procedure appearing in all planning processes of a given region.* Obviously SEA methods and tools have to follow the efficient SEA solutions defined above. In addition it is important that these SEAs can use the framework's relevant sustainability objectives, indicators and analyses.

50) *The third main part of the sustainable regional/spatial planning system is the environmental section of the ex ante programme evaluation.* This, similarly to the SEA, goes along each planning (programming) activity. The ex ante evaluation can serve as a quality assurance of the already complete SEA of the same plan. In addition it can evaluate more precisely the possible environmental impacts identified during the formerly done SEA, and it can also define additional indicators.

6. Irodalom[128]

Altmann, J. (2002): Integration of Environmental Aspects in Regional and Inter-regional Trade Agreements. Umweltbundesamt, Berlin, p. 184

Baldock D. – Corrie H. (1989): The EC Structural Funds: Environmental Briefing. Institute for European Environmental Policy, London

Baldock D. – Wenning M. (1989): The EC Structural Funds: Environmental Briefing 2. Institute for European Environmental Policy, London

Bartke, I. (1995): Területfejlesztés Egyetemi jegyzet. Budapest

BFT (2005): *Balatoni Fejlesztési Tanács:* A Balaton Régió Fejlesztési Stratégiája 2007–2013 egyeztetési változat.

Bina, O. *(szerk.)* (2001): Strategic Environmental Assessment of Transport Corridors. CEC DG ENVI

Bina, O. –Vingoe, J. (2001): Strategic Environmental Assessment in the Transport Sector: An overview of legislation and practice in EU member States. CEC DG ENVI

Borgschulte, M. (2002): Environmental Communication Strategies in the Chian-of-Custody. in: Universität Freiburg Arbeitsbericht No. 31., University of Frankfurt, Fankfurt am Main

Bowles, F. – Barker, M. (2005): SEA – a Water Company Perspective. Essex Water YTL Company, Wessex Water – Entec

Bradley K. (1996): SEAs and the Structural Funds. in: Therivel, R. – Partidario, M. R. *(ed.)*: The Practice of Strategic Environment Assessment, Earthscan Pubilcations, London

Bradley, K. (1999): Environmental Appraisal of Regional Development Plans in the Context of the Structural Funds. in: Environment Impact Assessment Review 19., p. 245

Bradley, K. (2000): Regional Development Programmes and Intergation of Environmental Issues: - the Role of Strategic Environmental Assessment. in: Hilding-Rydevik, T. *(ed.)*: Workshop proceedings, Nordregio WP 2000:9

C4S (2005): *Centre for Sustainability:* Strategic Environmental Assessment Information Service. Wokingham UK, www.sea-info.net

CEC (1985): Council Directive of 27 June 1985 on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment (85/335/EEC). in: Official Journal of the European Communities L175 05/07/1985, pp. 40-48

CEC (1992): *Commission of the European Communities:* Court of Auditors Special Report No3/92 Concerning the Environment together with the Commission´s replies. in: Official Journal of the European Communities. Luxembourg.

CEC (1993): Council Regulation (EEC) No 2081/93 of July 20th 1993 on the Tasks of the Structural Funds. Brussels

CEC (1999a): Council Regulation (EC) No 1260/1999 Laying Down General Provisions on Structural Funds. Brussels

CEC (1999b): Council Regulation (EC) No 1261/1999 European Parliament and of the Council on the European Regional Development Funds. Brussels

CEC (2001): Directive 2001/42/EC of the European Parliament and of the Council of 27 June 2001 on the assessment of the effects of certain plans and programmes on the environment. Official Journal L197 21/07/2001 pp. 30-37

CEC (2004): SEA Legal Context. http://europa.eu.int/comm/environment/eia/sea-legalcontext.htm

CEC (2004a): Proposal for a Council Regulation on support to Rural Development by the European Agriculture Fund for Rural Development – Extended Impact Assessment. Brussels, *commission staff working document.*

CEC DG ENVI (2004): Implementation of Directive 2001/42. www.europa.eu.int/comm/environment/eia/030329_sea_gudiance.pdf

Clement, K. (2001): Strategic Environmental Awakening: European Progress in Regional Environmental Integration. in: European Environment 11., pp. 75-87

Cooke, P. (1983): Theories of Planning and Spatial Development. Hutchinson, London., pp. 8, 122-125

Csatári, B. (2004): A magyarországi vidékiségről, annak kriétriumairól és krízisjelenségeiről. in: Területi Statisztika VII(XLIV)/6. pp. 532-543

Csorba, P. – Mezősi, G. (1994): Tájökológiai szöveggyűjtemény. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, p. 5

Csorba, P. – Mezősi, G. (1995): Tájökológiai szöveggyűjtemény II. – Tájtervezés. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen

Dalal-Clayton, B. – Sadler, B. (2003): The Status and Potential of Strategic Environmental Assessment – Draft 17 september 2003. International Institute for Environment and Development (IIED). http://www.iied.org/docs/spa/SEAbook/cases1_5.pdf http://www.iied.org/docs/spa/SEAbook/chapter6.pdfIIED (1999) Environmental Planning Issues No. 15 – 17. http://www.iied.org/spa/pubs.html

Dalal-Clayton, B. – Sadler, B. (2006): Sustainability appraisal: A review of international expreience and practice, International Institute for Environment and Development. http://www.iied.org/Gov/spa/docs.html

[128] A dolgozatban és mellékleteiben hivatkozott irodalmak

Dalkmanna, H. – Herrera, R. J. –Bongardt D. (2004): Analytical strategic environmental assessment (ANSEA) developing a new approach to SEA. in: Environmental Impact Assessment Review24. pp. 385 – 402
Day, B. A. – Monroe, M. C. *(szerk.)* (2000): Environmental Education Communication for a Sustainable World. in: Handbook for International Practitioners, Washington. pp. 1-3
Day, B. A. (2001): The New Field of Environmental Communication. in: Applied Environmental Education and Communication No. 1. pp. 1-5
DE (1993): *Department of the Environment:* Environmental Appriasal of Development Plans: A Good Practice Guide. HMSO, London
DETR (1999): *Department of the Environment, Transport and the Regions:* A Better Quality of Life: A strategy for sustainable development for the UK. TSO, London
DETR (2000a): Department of the Environment, Transport and the Regions: Good Practice Guide on Sustainability Appraisal of Regional Planning Guidance, TSO, London
DETR (2000b): Guidance on Preparing Regional Sustanable Development Frameworks, London
Dovers S (2002) Too deep a SEA? Strategic environmental assessment in the era of sustainability. in: Marsden, S. and Dovers. S. (ed.): Strategic Environmental Assessment in Australasia, The Federation Press, Annandale NSW, pp. 24-46
DTI (2002): *Department of Trade and Industry:* High Level Environmental Screening Study for Offshore Wind Farm Developments – Marine Habitats and Species Project. New & Renewable Energy Programme, London
DTI (2005): Strategic Environmental Assessment (SEA) - Post Adoption Procedures, Oil and Gas - 24th Licensing Round. http://www.offshore-sea.org.uk/site/index.php
Dusik, J. *(szerk.)* (2001): Proceedings of International Workshop on Public Participation and Health Aspects in Strategic Environmental Assessment: Convened to support the development of the UN/ECE Protocol on Strategic Environmental Assessment to the Espo convention, November 23-24, 2000, Szentendre, Hungary. The Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe, Szentendre, Hungary.
EC (1999): *European Commission:* European Spatial Development Perspective (ESDP) - Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union. European Commission, Luxembourg
EC (2000): TERRA – An Experimental Laboratory in Spatial Planning. European Commission, Luxembourg, pp. 9-31
EC (2005): The Ministers for Spatial Development and the European Commission: Scoping document and summary of political messages for an assessment of the Territorial State and Perspectives of the European Union towards a stronger European territorial cohesion in the light of the Lisbon and Gothenburg ambitions. Informal Ministerial Meeting on Regional Policy and Territorial Cohesion, 20/21 May 2005 in Luxembourg, Loxembourg, pp. 3-7.
EC DG Development (2004): *European Commission DG Development:* Project Cycle Management Guidelines – Aid Delivery Methods 1. http: europa.eu.int/comm/europeaid/qsm/documents/pcm_manual_2004_en.pdf
EC DGXI (1998): *European Commission DGXI:* A Handbook on Environmental Assessment of Regional Development Plans and EU Structural Funds Programmes. London, pp. 23-70
EC DGXVI (1999): *European Commission DGXVI:* MEANS Collection I. pp. 1-26
ECOTEC (1999): Integrating Environmental Sustainability: Guidance for Structural Fund Programmes. ECOTEC, Birmingham
ECOTEC (1997): Encouraging Sustainable Development through Objective 2. Programmes: Guidance for Programme Managers. ECOTEC. Birmingham.
ECOTEC (2003): Environmental Assessment of the Northern Ireland Community Support Framework Operational Programmes 'PEACE II' and 'Building Sustainable Prosperity' – A Report to the Department of Finance and Personnel (DFP) and the Special EU Programmes Body (SEUPB). Birmingham. pp. 6-7, http://www.seupb.org/documents/PEACE%20II%20Operational%20Programme/EnvironAssess.doc
Elling, B. (2005): SEA of Bills and Other Government Proposals in Denmark. in: Sadler, B. *(ed.)* (2005): Strategic Environmental Assessment at the Policy Level: Recent Progress, Current Status and Future Prospects, Ministry of the Environment Czech Republic, Praha, pp. 46-56.
EN (1997): *English Nature:* The appropiate assessment (Regulation 48), the Conservation (Natural Habitats &c) Regulations, 1994, Habitats Regulation Guidance Note 1. Peterborough
EP (2001): *European Parlament:* Directive 2001/42/EC of the European Parliament and the Council of 27 June 2001 on the assessment of effects of certain plans and programmes on the environment. in: Official Journal of European Communities 2001:L197
EPA (2005): *Environmental Protection Authority:* Environmental Offsets, Preliminary Version 2, Position Statement No.9. EPA, Perth WA
EPD (1996): *Environmental Protection Department:* Territorrial Development Strategy Review. Environmental Protection Department Government of the Hong-Kong Special Administrative Region, http://www.epd.gov.hk/epd/english/environmentinhk/eia_planning/sea/sea.html

EPD (1999): Third Comprehensive Transport Study 1999. Environmental Protection Department Government of the Hong-Kong Special Administrative Region, http://www.epd.gov.hk/epd/english/environmentinhk/eia_planning/sea/sea.html
Ertsey, A. (1999): Autonóm kisrégió. Budapest. pp. 29-47, 143-157
Faludi, A. (1973): A Reader in Planning theory. Oxford: Pergamon Press. pp. 117-119
Faragó, L. (1997): Tervezéselméleti alapvetések. in: Tér és Társadalom 1997/3, pp. 1-16
Faragó, L. (2005): A jövőalkotás társadalomtechnikája. Dialóg-Campus, Budapest-Pécs. pp. 214, 221-228
Feldmanna, L. (1998): The European Comission´s Proposal for a Strategic Environmental Assesment Directive: Expanding the scope of environmental impact assessment in Europe. in: Environmental Impact Assessment Review, pp. 18, 13
Feldmanna, L. – Vanderhaegena, M. (2001): The EU´s SEA Directive: status and links to integration and sustainable development. in: Environmental Impact Assessment Review 23. pp. 203-222
Finke, L. (1986): Landschaftökologie (Landschaftökologie in der Raumplanung, Beispiele für die Bedeutung Landschafts – Ökologischer Forschungsergebnisse in der Praxis). Das Geographische Seminar, Höller und Zwick – Westermann, p. 206
Finnveden, G. – Nilsson, M. – Johansson, J. – Persson, A. – Moberg, A. – Carlsson, T (2003): Strategic Environmental Methodologies – application within the energy sector. in: Environmental Assessment Review 23. pp. 92, 95-96, 115-118
Fischer T. B. (2002): Strategic environmental assessment in transport and land use. in: Tomlinson P. (2003): Review – Strategic environmental assessment in transport and land use. in: Environmental Impact Assessment Review 23. pp. 134-135
Fischer, T. B. (2003): Strategic Environmental Assessment in post-modern times. in: Environmental Assessment Review 23. pp. 155-158, 161-162,167
Fleischer T. et al (2001): A Széchenyi terv autópálya-fejlesztési programjának stratégiai környezeti hatásvizsgálata. A Budapesti Államigazgatási és Közgazdasági Egyetem Környezettudományi Intézetének Tanulmányai 6. Budapest
Frisnyák, S. (1990): Magyarország történeti földrajza. Nyíregyháza
G. Fekete, É. (1999): Bevezetés az alulról vezérelt (bottom-up) vidékfejlesztés elméletébe és módszertanába. Phare – Kereskedelmi Főiskola, Szolnok
G. Fekete, É. (2005): Új esély a perifériáknak. Falu Város Régió 2005/1-2. p.46
Gibson, R. – Hassan, S. – Holtz, S. – Tansey, J – Whitelaw, G. (2005): Sustainability Assessment: Criteria, Process and Applications. Earthscan, London
Gilg, W. A. (1995): Countryside Planning. Parc des princes, Paris, pp. 9., 20
Gimes, A. (1992): A világ mezőgazdasága – Gazdaságföldrajzi áttekintés. Budapest. pp. 25-80
GKI (2004): *Gazdasági Kutató Intézet:* A Balaton térség nemzetgazdasági-szintű jövedelemtermelő képességének vizsgálata, *kutatási jelentés*
Glasson, J. – Gosling, J. (2001): SEA and regional planning – overcomming the institutional constraints: some lessons from the EU. in: European Environment 11. pp. 91-101
GM (2001): *Gazdasagi Minisztérium:* Széchenyi Terv – A Balaton Régió tízéves gazdaságfejlesztési programja.
GOSW (2000): *Government Office for the South West:* Plymouth – Devon Objective 2 Programme. GOSW. Plymouth.
GOSW (2001): Regional Plannning Guidance for the South West (RPG10). DTLR, London
Gunnia-Schiøtz, I. – Péti, M. (2003): Rule based geoecological mapping on a local scale. in: Publications from Geography Department of Geography and International Development Studies Roskilde University Research Report # 125, p. 42
Gunton, T. J. (1984): The Role of the Professional Planner. in: Canadian Public Administration, Fall 1984, p. 404 http://www3.sympatico.ca/david.macleod/ETOPS.HTM
Hall, P. (1996): Urban and Regional Planning. Routledge, London – New York
Haque, M. S. (2000): Environmental Discourse and Sustainable Development: Linkages and Limitations. in Ethics and the Environment No. 1. pp. 3–21
Healey, P. (1996): The communicative turn in spatial planning theory and its implications for spatial strategy formation. in: Environment and Planning B: Planning and Design 23. p. 217
Hilden, M. (2005): SEA Experience in Finland. in: Sadler, B. *(ed.)* (2005): Strategic Environmental Assessment at the Policy Level: Recent Progress, Current Status and Future Prospects, Ministry of the Environment Czech Republic, Praha, 2005, pp. 55-65
Horton, S. – Memon, A. (1997): SEA: The uneven development of environment? in: Environmental Assessment Review 17. p. 166, 173
Hubrich, H. (1992): Tourismus. in Hubrich, H. (1992): Landschaftökologie – Kurswissen Geographie, Klett V. in Csorba, P. – Mezősi, G. (1994): Tájökológiai szöveggyűjtemény, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, pp. 165-166

Hummelbrunner et al. (2002): Területfejlesztési programok értékelésének kézikönyve. Országos Területfejlesztési Központ, *kutatási jelentés*
Hyrjö, H. (2004): The Annual Seminar of YHTYMÄ 22nd of March 2004. Graduate School of Environmental Social Science University of Tampere. *szeminárium-dokumentáció*
Illés, I. (2001): Régiók és regionalizáció. in: Tér és társadalom XV/1. pp. 1-23
Jackson, T. (2003): Integrating the environment and the regional development in the European Union – editorial. In: European Environment 11. pp. 61-63
Jakuts, L. (1993): Általános természeti földrajz I. - A földrajzi burok kozmogén és endogén dinamikája. JATE PRESS, Szeged, pp. 13-25
Jenkins, B. – Annandale, D. – Morrison-Saunders, A. (2003): The Evolution of a Sustainability Assessment Strategy for Western Australia. in: Environmental and Planning Law Journal, XX/1, pp. 56-65
Johnson, D. B. (1999): A közösségi döntések elmélete. OSIRIS, Budapest, p. 259
Karl, H. – Ranné, O. (2001): Regional Policy and the envrinment – the case of Germany. in: European Environment 11. pp. 105-110
Keveiné Bárány, I. (2002): Tájszerkezeti vizsgálatok a tájökológiában. in: Abonyiné Palotás, J. – Becsei, J. – Kovács, Cs. *(ed.)*: A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága. Ipszilon Kiadó és Ped. Szolg. Kft., pp. 85.
Kovács, F. (2005a): A Balaton Stratégia térhasználati elveinek és környezeti prioritásának indoklása. VÁTI Kht. *kutatási jelentés*
Lengyel, I – Rechnitzer, J. (2000): A városok versenyképességéről. in: Horváth Gy. – Rechitzer, J. *(szerk.)*: Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. MTA RKK, Pécs, pp. 130-152
Lengyel, M. (1999): A Balatoni turizmus középtávú fejlesztési programja. Balatonfüred
Marosi, S. (1980): Tájkutatási irányzatok, tájértékelés, tájtipológia, eredmények különböző nagyságú és adottságú hazai típusterületeken. in.: Elmélet – Módszertan – Gyakorlat 35., MTA FKI, Budapest
Marsh, W. M. (1991): Environmental Aplications. in: Marsh, W. M. (1991): Landscape planning. John Wiley and Sons. in: Csorba, P. – Mezősi, G. (1995): Tájökológiai szöveggyűjtemény II. Tájtervezés, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, pp. 3-7.
Meadowcroft, J. (2004): The emergence of the ecological state. The Annual Seminar of YHTYMÄ 22nd of March 2004 Graduate School of Environmental Social Science University of Tampere. *szeminárium-dokumentáció*
MEGAKOM (2006): *MEGAKOM Stratégiai Tanácsadó Iroda:* A 2007–13-as nemzeti stratégiai referencia keret Észak-alföldi Regionális Operatív Programjának ex-ante (előzetes) értékelése – Első Munkaváltozat., pp. 14-17, *jelentés*
Mészáros R. (2001): A kibertér társadalomföldrajzi megközelítése. in: Magyar Tudomány 2007/1
Mezősi, G. – Rakonczai, J. *(szerk.)* (1999): Geoökológia. JATE University Press
Mezősi, G. (1996): Modellek és földrajzi alkalmazásaik. in: Mezősi, G. – Szatmári, J. *(ed.)*: Acta Geographica Szegediensis különszám XXXV – Modellek a természetföldrajzban, p. 3-11
Mezősi, G. (2004): Új alapképzési szak földrajzból. in: Iskolakultúra: pedagógusok szakmai-tudományos folyóirata XIV/11. pp. 84-89
MI (2001): The Ministry of Interior, Finland: Western Finland Objective 2 Programme 2000-2006 – Programme Description
Miklós, L. (1984): Tájökológiai módszerek a területi tervezésben. Földrajzi értesítő XXXIII/4
Morrison-Saunders, M. – Marshall, R. (2006): Do Nothing – But Do It Well: Exprience from SEA Practice. Power, poverty and sustainability – The role of impact assessment. in: 26th Annual Conference International Association for Impact Assessment Abstract Volume, p. 77
Mozsgai K. – Somfai Á. (2004): Partnerség a stratégiai környezeti vizsgálat keretében. Falu Város Régió 2004/7, pp. 10-18
MTI (2005): *Magyar Távirati Iroda:* Környezetvédelmi okokból alkotmányellenes a Balaton törvény. http:www.origo.hu/itthon/20050404abmulasztott.html
Mucsi, L. (1999): Urban ecology: case study of Szeged. in: Proceeding of Histocity Network Conference, Siracusa, Italy, *Published on CD-ROM*
Nagy, E. (1997): A várostervezés regionális kereteinek kialakulása és fejlődése Nagy-Britanniában. in: Tér és Társadalom 1997(11. évf.)/3., pp. 132-140
Nagy, I. – Técsy, Z. – Tózsa, I. (1996): Az alföldi települések környezetterhelésének vizsgálata. in: Földrajzi Értesítő XLIX./3-4., p. 249.
Neefjes, K. (2000): Environment and Livelihoods – strategies for sustainability. Oxfam. pp. 17, 20
Nemes Nagy, J. (1998): Tér a társadalomkutatásban. pp. 66-86
Németh, Á. *(szerk.)* (2004): A mindig szép Balaton – Válogatás Cholnoky Jenő írásaiból. Veszprém – Balatonfüred

NEPA (1969): The *National Environmental Policy Act* of 1969, as amended an Act to establish a national policy for the environment, to provide for the establishment of a Council on Environmental Quality, and for other purposes
NHSE (2000): *National Health Service Executive:* A Short Guide to Health Impact Assessment: Informing Healthy Decisions.
Noble, F. B. (2003): A state-of-practice survey of policy, plan and program assessment in Canadian provinces. in: Environmental Impact Assessment Review, *in print*
O´Riordan, T. (1999): From Environmentalsim to Sustainablility. Scottish Geographical Journal 115/2., p. 153
ODPM (2003): *Office of Deputy Prime Minister:* The Strategic Environmental Assessment Directive: Guidance for Planning Authorities Practical guidance on applying European Directive 2001/42/EC 'on the assessment of the effects of certain plans and programmes on the environment' to land use and spatial plans in England. Office of Deputy Prime Minister, London
ODPM (2004): A Draft Practical Guide for Strategic Environmental Assesment - Proposals by ODPM, the Scottish Executive, the Welsh Assembly Government and the Northern Ireland Department of the Environment for practical guidance on applying European Directive 2001/42/EC 'on the assessment of the effects of certain plans and programmes on the environment'. Office of Deputy Prime Minister, London
Oláh, M (2005): Háttéranyag „A Balaton térség regionális intézményfejlesztési alternatívái – a C variáns, avagy az interregionális fejlesztési modell" című szekértői tanácskozáshoz. *kézirat*
Õri, I. - Bartha, P. (2002): Környezetvédelem és EU-csatlakozás. Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma. pp. 5-8
Partidário, R. M. (1996): Strategic Environmental Assessment: Key Issues Emerging from Recent Practice. in: Environment Impact Assessment Review No., pp. 16. 31-55
Partidário, R. M. (2000): Elements of an SEA Framework – Improving the Added Value of SEA. in: Environment Impact Assessment Review No. 20., pp. 647-663
Perks, W. T. – Jamieson, W. (1991): Planning and Development in Canadian Cities. in: Bunting, T. – Filion, P.: Canadian Cities in Transition. Oxford University Press Canada, p. 504.
http://www3.sympatico.ca/david.macleod/ETOPS.HTM
Péti, M. (1999): A földrajztudomány sajátos legitimációja Strabón Geógraphikájának Első Könyvében. in: XXIV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia absztraktkötete – Természettudományi Szekció I., KLTE, Debrecen. P. 228.
Péti, M. (1999a): Földrajzi szemléletű vizsgálatok egy átalakuló erdei ökoszisztémában. *tudományos diákköri dolgozat*
Péti, M. (2000): Szemléletváltás a tájidegen fajok terén. In: ÖKO - Ökológia Környezetgazdálkodás Társadalom X/1-2. pp. 59-69
Péti, M. (2002a): Environmental Information in Regional Development Decision Making and Communication Strategies of Strategic Environmental Assessment. in: Pillmann W. – Tochtermann K. *(ed.)* Environmental Communication in Information Society, International Society of Environmental Protection, Vienna, pp. 270-278
Péti, M. (2002b): Terek, tájak, emberek Skandináviában. in: Új Horizont p. 11
Péti, M. – Salamin, G. (2002): First Step Toward Systematic Regional Programme Evaluation. Experiences of an Accession Country Hungary. in: Larsen B. L. – House F. (ed.): Evaluation and EU Regional Policy, Aix-en-Provence Abstract Volume, pp. 65-67
Péti, M. (2004): Notes on Working Party Meeting 05/10/04 on proposal 11557/04 (Proposal for a Council Regulation on the financing of the common agricultural policy) to Juan Mier trainer Brussels, 10 October / Notes on Working Party Meeting 11/10/04 on proposal 11495/04 (Proposal for a Council Regulation on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development) to Juan Mier trainer, Brussels, 12 October. Brussels, *kézirat*
Péti, M. (2005): A környezeti és fenntarthatósági megfontolások szükségessége és lehetősége a Balaton térség területi tervezésében. BALATON LIFE PROJEKT 6. TASK, *Published on CD-ROM*
Péti, M. (2005a): A SKV a fenntartható területi tervezés szolgálatában. Falu Város Régió, 2005/3-4, pp. 43-57
Péti, M. (2005b): A területfejlesztés és a tájvédelem kapcsolata. in: Dobos, A. – Ilyés, Z. *(ed.)*: Földtani és felszínalaktani értékek védelme, Eger, pp. 17-23
Péti, M. – Horkay, N. (2006): Bevezető a Balaton Régió Komplex Térségi Programjának és a Balaton Stratégiájának Részletes Fejlesztési Tervéhez – A Balaton Régió Komplex Térségi Program és a Balaton Stratégia Részletes Tervének minőségbiztosítása. Váti Kht. *kézirat*
Péti, M. (2006): A környezetintegráció új fejezete a hazai területfejlesztésben, a stratégiai környezeti vizsgálat. Comitatus XVI/5, pp. 61-79
Péti, M. – Salamin, G. (2006): Enhancing Sustainable Territorial Systems: Integrating Strategic Environmental Assessment (SEA) into Territorial Planning in case of the New Hungarian Spatial Development Concept. in: Power, poverty and sustainability – The role of impact assessment. 26th Annual Conference International Association for Impact Assessment Abstract Volume, p. 75

Péti, M. – Salamin, G. at al (2006): Egységes területi tervezési rendszer – az Országos Területfejlestési Hivatal megrendelésére készült tanulmány. VÁTI Kht., *jelentés*
PNDP (2001): Preliminary National Development Plan – Hungary.
Pope, J. – Morrison-Saunders, A. (2006): Practical Guide to Sustainable Assesment – Training Manual. IAIA, Stavanger, pp. 3-40
Potschin M. B. – Haines-Young R. H. (2003): Improving the quality of environmental assessment using the concept of natural capital: a case study from Souther Germany. in: Landscape and Urban Planning 63. pp. 93-99
Rakonczai, J. et al (1987): Efforts Made in Regional Environmental Economy in the South-East of Hungary. in: Geographica Slovenica No. 18. 139-144 pp.
Rakonczai, J. *(szerk.)* (2000): Békés Megye kistérségi komplex környezetvédelmi programja – előzetes egyeztetési anyag. JATE Természeti Földrajzi Tanszék
Rakonczai, J. (2003): Globális környezeti problémák. Lazi Könyvkiadó, Szeged, pp. 45, 68
Rakonczai, J. (2006): A környezetvédelmi programozás tapasztalatai Csongrád megyében. The 13th Symposium on Analytical and Environmental Problems, Szeged – SZAB, *előadás absztrakt*
Rechnitzer, J. (1998): Területi stratégiák, Budapest-Pécs
Rechnitzer, J. (1999) *(szerk.)*: Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához. MTA RKK, Győr-Pécs, p. 13
Risse, N. – Crowley, M. – Vincke, P. – Waaub, J-P. (2003): Implementing the European SEA Directive: the Memeber States´ margin of discretion. in: Environmental Imapct Assessment Review 23. pp. 454-468
Roberts, P. (2001): Incorporating the Environment into Structural Funds Regional Programmes: Evolution, Current Developments and Future Prospects. in: European Environment 2. Special Issue: The Integration of Environment into Regional Development in the European Union, pp. 64-74
Ruffing, R. (1999): Heller elmélete a filozófiai diskurzusban. Pro philosophia füzetek történet-és kultúrbölcseleti almanah 1999/4
Russel, W. B. E. (1997): People and the land trough time – linking ecology and history. Yale University Press. New Haven.
Sadler, B (2001): A Framework Approach to Strategic Environmental Assessment: Aims, Principles and Elements of Good Practice. in: Dusik, J. (editor) Proceedings of International Workshop on Public Participation and Health Aspects in Strategic Environmental Assessment: Convened to support the development of the UN/ECE Protocol on Strategic Environmental Assessment to the Espo convention, November 23-24, 2000, Szentendre, Hungary. The Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe, Szentendre, pp. 11-24
Sadler, B. (1994): International Study of the Effectiveness of Environmental Assessment – proposed framework. Canadian Environmental Agency, p. 10
Sadler, B. (2005): Initial Perspectives on SEA at the Policy Level and The Status of SEA Systems with Application to Policy and Legislation. in: Sadler, B. *(ed.)* (2005): Strategic Environmental Assessment at the Policy Level: Recent Progress, Current Status and Future Prospects, Ministry of the Environment Czech Republic, Praha, pp. 1-21
Salamin, G. (2003): A tervezés a lözösségi fejlesztő beavatkozásokban. pp. 4-10, *kézirat*
Salamin, G. – Péti, M. (2004): Oktatási segédanyag a Tervezés és programozás a területfejlesztésben és környezetvédelemben c. speciális kollégiumhoz, *kézirat*
Salamin, G. (2005): Egy „puha" sokdimenziós módszer: a SWOT analízis. in. Nemes Nagy, J. (szerk.): Regionális elemzési módszerek. ELTE, Budapest, pp. 212
Salamin, G. – Péti M. (2005): Az új Országos Területfejlesztési Koncepció. Falu Város Régió, 2005/3-4, pp. 3-17
Salamin, G. – Péti M. – Czira, T. (2005): Paradigmaváltás küszöbén – Az új Országos Területfejlesztési Koncepió és a területi tervezés. in: Területi Statisztika 8(45)/25., pp. 423-439
SEPA (2005): *Scottish Environment Protection Agency:* Linking Sustainable Development to Regional Development – Learning Lessons from Scotland's European Structural Funds Experience. http://www.sepa.org.uk/publications/technical/struc_funds/html/mainstreaming_sustain_dev.html
Shaw, D. – Kidd, S. (2001): Sustainable development and environmental partnership at the regional scale: the case of Sustainability North West. in: European Environment 11., pp. 112-122
Sheate, W. R. et al (2001): SEA and Integration of the Environment into Strategic Decision-Making VOL 3., Imperial College Consultants Ltd, London, pp. 131-136; 56-64; 107-115
Sheate, W. R. et al (2003): Integrating the environment into strategic decision-making: conceptualizing policy SEA. in: European Environment 13, pp. 1–18.
SL (2003): *Satakuntaliitto:* Satakunnan Maakuntasuunnitelma 2030, Pori
Sotarauta, M. (1995): In Search of New Approaches on Community Governance: Towards New Models and Softer Strategies. in: Oulasvirta, L. *(ed.)* Finnish Local Government in Transition. Special quarterly of Finnish Local Government Studies 22/4., pp. 386-392
Spitzer, H. (1995): Einführung in die räumliche Plannung. Ulmer, Stuttgart, pp. 25-26

Sütő, A (2004): A turizmus regionális tervezése és fejlesztése Magyarországon – *diplomamunka*. ELTE TTK Regionális Földrajzi Tanszék, p.161
Swales, K. (2005): Co-ordination between and within Regions. in: Is the New Regionalism Delivering? Colloquia – London 28 October 2005, Centre for Public Policy for Regions, *szeminárium-dokumentáció*
SWRA (2001): *South West Regional Assembly:* A sustainable Future for the South West – The Regional Sustainable Development Framework for the South West of England. South West Regional Assembly
SWRA (2002): Analysis of baseline data requirements for the SEA directive – final Report to South West Regional Assembly.
SWRA (2002a): Implementing the SEA directive: Analysis of Existing Practice, Report to South West Regional Assembly.
SWRA (2003): Implementing the SEA directive: Five pilot studies, Report to South West Regional Assembly.
SWRA (2004): Just connect – An Integrated Regional Strategy for the South-West 2004-2026.
SWRA (2004a): Our Environment: Our Future – The Regional Strategy for the South West Environment 2004-2014.
SWRDA (2004): *South West Regional Development Agency:* Regional Spatial Strategy for the South West 2006-2026 – SWRDA's Response to the Possible Development Strategies Consultation. South West Regional Assembly, www.southwestrda.org.uk/region/planning/2006-2026.shtm
Szlávik, J. – Pusztai, Cs. (2000): Sustainability near by: Local Programs of Development. in: ÖKO / Ökológia Környezetgazdálkodás Társadalom No. 3-4., pp. 13-27
Teleki, P. (1917): A földrajzi gondolat története. Kossuth Könyvkiadó 1996, pp. 153-155
TERRA (2004): A komplex regionális fejlesztési programok felülvizsgálata – készült az MTRFH megrendelésére. Terra Studio Kft. 2004. október, *jelentés*
Therivel, R. – Partidário, M. R. (1996): The Practice of Strategic Environmental Assessment. London, pp. 5-40, 182-189
Thérivel, R. (1998): Strategic Environmental Assessment of Development Plans in Great Britain. in: Environment Impact Assessment Review No. 19., pp. 39-57
Tombácz, E. – Gergely, (1996): E. A területfejlesztés és a környezetvédelem összekapcsolása. in: ÖKO / Ökológia Környezetgazdálkodás Társadalom VII/3-4., pp. 45-54
Tombácz, E. – Magyar, E. (1997): Környezetvédelmi szempontok beépülése a regionális fejlesztési tervekbe. in: ÖKO No. 3-4. pp. 19-34
UK (2004): Planning and Compulsory Purchasing Act 2004. www.uk-legislation.hmso.gov.uk/acts/acts2004/20040005.htm
UNEP (2002): EIA Training Resource Manual – Topic 14: Strategic environmental Assessment. UNEP, pp. 1-14
van Dreumel, M. (2005): Netherlands' Experience with the Environmental Test. in: Sadler, B. *(ed.)* (2005): Strategic Environmental Assessment at the Policy Level: Recent Progress, Current Status and Future Prospects. Ministry of the Environment Czech Republic, Praha, pp. 69-79
VÀTI (2003): Stratégiai környezeti vizsgálat a Regionális Operatív Program környezeti szempontú ex-ante értékelésének megalapozásához. VÀTI Kht.. http://www.rec.hu/skv/
VÁTI (2005): A Balaton Régió térségi komplex fejlesztési mintaprogramja 1.0. – tervdokumentum egyeztetési változat (vezető tervező: Péti Márton). VÁTI Kht. *jelentés*
VÁTI (2005b): Országos Területfejlesztési Koncepció – az országgyűlési határozat melléklete. Váti Urbanisztikai és Regionális Tervezési Kht., Budapest, *jelentés*
Virág, Á. (1997) A Balaton múltja és jelene. OVF, Eger. pp. 793-844
Wagner, S. A. (1999): Strategies for Environmental Communication. Insight from Two Case Studies. in: University of Leicester Discussion Paper Series, University of Leicester
Welford, R. (1996): Regional Management and Environmental Management: New Opportunities for Corporation. in: Scandinavian Journal of Management No. 3, pp. 347-355
World Bank (1998): Opreational Policy 4.01: " Environmental Assessment" on December 30, 1998.
Zagorianakos, E. (2004): Athens 2004 Olympic Games' Transportation Plan: a missed opportunity for Strategic Environmental Assessment (SEA) integration? in: Journal of Transport Geography XII/2, p. 115

7. Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom *témavezetőimnek* és *tanáraimnak, Dr. Mezősi Gábornak* és *Dr. Rakonczai Jánosnak* tanácsaikért, útmutatásaikért és alapos kritikájukért, valamint támogatásukért, mely lehetővé tette, hogy doktoranduszként betekintést nyerjek szakmám gyakorlati műveleteibe.

Köszönöm a *SZTE Természetföldrajzi és Geoinformatikai Tanszéke minden munkatársának* tanulmányaim és kutatásaim során már egy évtizede folyamatosan nyújtott segítségét.

Köszönöm *Salamin Géza* barátomnak, kollégámnak és többszörös szerzőtársamnak tanácsait, valamint a közös munka és az együttgondolkodás örömét.

Köszönöm a *VÁTI Kht.* doktori kutatásaimhoz nyújtott támogatását. Köszönöm kollégáimnak, különösen *Horkay Nándornak*, *Czira Tamásnak* és *Nagy Andrásnak* az általuk kialakított szakmai műhely inspiráló szellemiségét, mely lehetővé tette eredményeim alkalmazását a munkám során.

Köszönetet mondok *Dr. Viggo Plumnak* és *Dr. Jesper Brandtnak* (Roskildei Egyetem Tájkutató Központ), továbbá *Dr. Mikko Ojanennek* (Turkui Egyetem Satakunta Környezetkutató Központ), mert lehetővé tették, hogy intézeteiknél disszertációm kutatásait végezzem, és témavezetést adtak.

Köszönöm *édesanyámnak, Bús Máriának* a nyelvi lektorálás terén tett erőfeszítéseit és szakmai tanácsait. Köszönöm *Péti Miklósnak* és *Dózsai Ritának* az angol fordítás lektorálását.

Köszönöm *Szilágyi Györgyi* kollégám adatfeldolgozási és *Győrffy Andrea* szerkesztési segítségét.

8. Mellékletek

8.1. Alapadatok, adatforrások

1. sz. melléklet: A hazai regionális fejlesztési programok felülvizsgálatának keretében elemzett dokumentumok (adatok forrása: TERRA, 2005) (Péti, M. – Szilágyi, Gy. 2005)

Oszlopnevek: DA: Dél-alföldi Régió; ÉA: Észak-alföldi Régió; ÉM: Észak-magyarországi Régió; KD: Közép-dunántúli Régió; NYD: Nyugat-dunántúli Régió; DD: Dél-Dunántúli Régió KM: Közép-magyarországi Régió.

ELEMZETT TERVDOKUMENTUMTÍPUSOK	DA	EA	ÉM	KD	NYD	DD	KM	ÖSSZESEN
a régió operatív programja							1	1
a régió regionális fejlesztését elősegítő oktatási modell vázlata				1				1
agrárstruktúra és vidékfejlesztési stratégiai program				1				1
agrárszerkezet-átalakítási operatív program	1	1						2
általános fejlesztési terv			1					1
egészségi állapot javítását szolgáló operatív program	1	1						2
egészségügy-fejlesztési operatív program aktualizált terve és prioritásai						1		1
egészségügy-fejlesztési stratégia és operatív program							1	1
egészségügyi program					1			1
fejlesztési terv			1					1
foglalkoztatási és szociális stratégiai terve és operatív programja							1	1
gazdaságfejlesztési stratégiai program				1				1
gazdasági és közlekedési tengelyének területfejlesztési programja					1			1
humámerőforrás-fejlesztési terv		1						1
humán erőforrás fejlesztési stratégiai program				1				1
humánerőforrás -fejlesztési program					1	1		2
intelligens régió operatív program	1							1
intelligens régió stratégia				1	1			2
kommunikációs stratégiai program						1		1
komplex fejlesztési program						1		1
környezetfejlesztési stratégiai program				1				1
környezetgazdálkodási program					1			1
környezetvédelmi program		1				1		2
környezetvédelmi program								
középtávú egészségügyi koncepció				1				1
középtávú közúthálózat fejlesztési program						1		1
középtávú marketing stratégiai fejlesztési terv				1				1
közlekedésfejlesztésének integrált stratégiai terve és operatív programja							1	1
közlekedésfejlesztési program	1	1						2
KVV fejlesztési operatív program	1							1
összközlekedési és hálózatfejlesztési koncepció				1	1			2
regionális akcióterv	1	1	1	1	1	1	1	7
regionális fejlesztési terv-szociális ellátás				1				1
regionális innovációs stratégia		1		1	1	1		4
regionális innovációs stratégia és akcióterv			1				1	2
regionális szociális program					1			1
stratégiai és operatív program		1						1
stratégiai terv							1	1
szociális és foglalkoztatási fejlesztési terv				1				1

ELEMZETT TERVDOKUMENTUMTÍPUSOK	DA	EA	ÉM	KD	NYD	DD	KM	ÖSSZESEN
terület- és vidékfejlesztési intézményfejlesztési operatív program		1						1
területfejlesztési és forrásbiztosítási stratégiai program				1				1
területfejlesztési koncepció	1	1			1			3
területfejlesztési program				1	1			2
területfejlesztési stratégiai program	1							1
turisztikai fejlesztési stratégia és operatív program							1	1
turisztikai koncepció és fejlesztési program		1			1			2
vállalkozásfejlesztési stratégiai program		1						1
								ÖSSZ.: 33

2. sz. melléklet: *A regionális tervdokumentumok területisége ágazatonként, irányított kérdésekre adott válaszok alapján (adatok forrása: TERRA, 2005) (Péti, M. – Szilágyi, Gy. 2005)*

		AGRÁR	EGÉSZSÉGÜGY, SZOCIÁLIS	HUMÁNERŐFORRÁS	INNOVÁCIÓ	INTELLIGENS RÉGIÓ	INTÉZMÉNYFEJLESZTÉS	KOMMUNIKÁCIÓ	KÖRNYEZETVÉDELEM	KÖZLEKEDÉS	TERÜLETFEJLESZTÉS	TURIZMUS	VÁLLAKOZÁS	EGYÉB
az Országos Területfejlesztési Koncepció célrendszerét figyelembe vette-e a célok meghatározásánál?	igen, %		50	100	66,67					100	71,43	100		
	nem, %	100	50		33,33	100			100		28,57			
	egyéb, %													
	válaszok száma, db	1	2	3	3	1	0	0	1	1	14	1	0	0
a vizsgált programok száma	Darab	3	6	7	6	3	1	1	4	6	21	3	2	3
a megfogalmazott régiós célok megvalósítása régiós kompetenciába tartozik-e?	igen, %		40	60	100		100		75		35,29	33,33	100	50
	nem, %	100	60	40		100			25	100	47,06	66,67		50
	egyéb, %										17,65			
	válaszok száma, db	2	5	5	6	1	1	0	4	3	17	3	1	2
A vizsgált programok száma	Darab	3	6	7	6	3	1	1	4	6	21	3	2	3
megjelennek-e régióspecifikumok, térségi sajátosságok?	igen, %		20	20	33,33				25	33,33	41,18	100		
	nem, %	100	60	80	66,67	100			75	66,67	58,82		100	100
	egyéb, %		20				100							
	válaszok száma, db	2	5	5	6	1	1	0	4	3	17	3	1	2
A vizsgált programok száma	Darab	3	6	7	6	3	1	1	4	6	21	3	2	3
területi szempontrendszer bemutatása megfelelően részletes-e és koherens-e a helyzetértékelés megállapításaival?	igen, %			33,33						100	50	100		100
	nem, %		100	66,67	100	100			100		41,67			
	egyéb, %										8,33			
	válaszok száma, db	0	1	3	4	1	0	0	1	1	12	1	0	1
A vizsgált programok száma	Darab	3	6	7	6	3	1	1	4	6	21	3	2	3

3. sz. melléklet: A regionális tervdokumentumok területisége régiónként, irányított kérdésekre adott válaszok alapján (adatok forrása: TERRA, 2005) (Péti, M. – Szilágyi, Gy. 2005)

Oszlopnevek: DA: Dél-alföldi Régió; ÉA: Észak-alföldi Régió; ÉM: Észak-magyarországi Régió; KD: Közép-dunántúli Régió; NYD: Nyugat-dunántúli Régió; DD: Dél-Dunántúli Régió KM: Közép-magyarországi Régió.

		DA	DD	ÉA	ÉM	KD	KM	NYD
az Országos Területfejlesztési Koncepció célrendszerét figyelembe vette-e a célok meghatározásánál?	igen, %	100		50	100	44,44	71,43	100
	nem, %		100	50		55,56	28,57	
	egyéb, %							
	válaszok száma, db	2	1	2	3	9	7	3
a vizsgált programok száma	Darab	8	8	12	4	14	8	12
a megfogalmazott régiós célok megvalósítása régiós kompetenciába tartozik-e?	igen, %		50	41,67	100	50	37,5	55,56
	nem, %	100	50	58,33		41,67	37,5	44,44
	egyéb, %					8,33	25	
	válaszok száma, db	2	4	12	3	12	8	9
a vizsgált programok száma	Darab	8	8	12	4	14	8	12
Megjelennek-e régióspecifikumok, térségi sajátosságok?	igen, %	50	0	16,67	33,33	25	75	33,33
	nem, %	50	100	75	66,67	75	25	55,56
	egyéb, %			8,33				11,11
	válaszok száma, db	2	4	12	3	12	8	9
a vizsgált programok száma	Darab	8	8	12	4	14	8	12
területi szempontrendszer bemutatása megfelelően részletes-e és koherens-e a helyzetértékelés megállapításaival?	igen, %		50	50		44,44	50	
	nem, %	100	50	50	100	55,56	50	50
	egyéb, %							50
	válaszok száma, db	1	2	2	1	9	8	2
A vizsgált programok száma	Darab	8	8	12	4	14	8	12

4. sz. melléklet: A fenntarthatósági elemzések keretében megvizsgált hazai tervdokumentumok

A KÖZÉP-MAGYARORSZÁGI RÉGIÓ STRATÉGIAI TERVE 2007–13 „A KREATÍV RÉGIÓ", 2005

A KÖZÉP-MAGYARORSZÁGI RÉGIÓ REKEREÁCIÓ STRUKTÚRATERVE, 2002

DÉL-DUNÁNTÚLI RÉGIÓ KOMPLEX FEJLESZTÉSI PROGRAM

A DÉL-DUNÁNTÚLI RÉGIÓ STRATÉGIAI CÉLRENDSZERE (2007–2015) KÉSZÜLT: AZ ORSZÁGOS TERÜLETFEJLESZTÉSI KONCEPCIÓ IV. REGIONÁLIS FEJEZETÉHEZ

AZ ÉSZAK-ALFÖLDI RÉGIÓ STRATÉGIAI PROGRAMJA 2007–2013, 2006.

AZ ÉSZAK – MAGYARORSZÁGI RÉGIÓ FEJLESZTÉSI STRATÉGIÁJA (2007–2013)

A DÉL-ALFÖLDI RÉGIÓ FEJLESZTÉSI STRATÉGIÁJA (2007–2013) – MUNKAANYAG 2007-2013 TERVEZÉSI IDŐSZAKRA VONATKOZÓ STRATÉGIA ELŐKÉSZÍTÉSÉHEZ, 2005

DÉL-ALFÖLDI RÉGIÓ SWOT ELEMZÉS, 2005

DÉL-ALFÖLDI RÉGIÓ JÖVŐKÉPE, 2005

A NYUGAT-DUNÁNTÚLI RÉGIÓ TERÜLETFEJLESZTÉSI PROGRAMJA 1998–2013, 2001

A KÖZÉP-DUNÁNTÚLI RÉGIÓ TERÜLETFEJLESZTÉSI PROGRAMJA 2003–06 (KITEKINTÉSSEL 2013-IG) JÓVÁHAGYOTT VÁLTOZAT, 2003

5. sz. melléklet: A regionális tervdokumentumok fenntarthatósági elemzésének szempontjai és eredményei (Péti, M. 2006)

Oszlopnevek: DA: Dél-alföldi Régió; ÉA: Észak-alföldi Régió; ÉM: Észak-magyarországi Régió; KD: Közép-dunántúli Régió; ND: Nyugat-dunántúli Régió; DD: Dél-Dunántúli Régió KM: Közép-magyarországi Régió.

Jelmagyarázat: a táblázatban található satírozás és a „!" jelzés átalgon felüli értékeket jelöl.

	FENNT. / KÖRNY. KRITÉRIUM	HELY-SPESIFIKUS TARTALOM KRITÉRIUM	FENNTARTHATÓSÁGI ÉRTÉKELÉSI SZEMPONTOK	DA	KD	DD	KM	ND	ÉA	ÉM	IGENEK Db	IGENEK (%)
HELYZETELEMZÉS ÉS ÉRTÉKELÉS	-	H	Helyzetelemzésben megjelenik-e a környezeti állapot leírása?	-	1	1	1	-	1	-	4	
	-	H	Helyzetelemzésben megjelenik-e a régió táji struktúrája (környezeti tényezőkre alapuló térstruktúra)?	-	1	0	1	-	0	-	2	
	F	H	Helyzetelemzésben megjelennek-e a jellemző helyi társadalmi folyamatok	-	1	1	1	-	1	-	4	
	F	H	Helyzetelemzésben megjelennek-e a jellemző helyi gazdasági folyamatok	-	1	1	1	-	1	-	4	
	F	H	Helyzetelemzésben szerepel-e a társadalmi és gazdasági folyamatok közötti összefüggések feltárása?	-	0	1	1	-	1	-	3	70
	F	H	Helyzetelemzésben szerepel-e a társadalmi és környezeti folyamatok és adottságok közötti összefüggések feltárása?	-	1	0	1	-	0	-	2	
	F	H	Helyzetelemzésben szerepel-e a gazdasági és környezeti folyamatok és adottságok közötti összefüggések feltárása?	-	1	0	1	-	0	-	2	
	KV	H	Helyzetértékelés (SWOT) kitér-e belső környezeti tényezőkre?	1	1	1	1	0	1	-	5	67
	KV	H	Helyzetértékelés (SWOT) kitér-e külső környezeti tényezőkre?	1	0	0	1	0	1	-	3	
CÉL-RENDSZER	KV	-	Szerepel-e környezeti cél a célrendszerben?	0	1	1	1	1	1	0	5	
	KV	H	Szerepel-e konkrét helyhez köthető környezeti célállapot a célrendszerben?	0	1	0	0	0	0	0	1	43
	F	-	Szerepel-e tartalmában fenntarthatóságot hordozó cél a célrendszerben?	0	0	1	1	1	0	0	3	
ESZKÖZÖ	KV	-	Beavatkozások leírásában szerepelnek-e környezeti megfontolások elvek?	0	1	1	1	1	0	0	4	
	F	-	Beavatkozások leírásában szerepelnek-e fenntarthatósági megfontolások elvek?	0	0	1	1	0	0	0	2	48
	-	H	Szerepel-e a beavatkozások leírásában környezeti tényezők által meghatározott térszerkezeti orientáció?	1	0	1	1	0	1	0	4	
ELVEK	KV	-	Rögzítettek-e környezetvédelmi elvek, horizontális célok?	0	1	-	0	0	1	-	2	
	F	-	Rögzítettek-e fenntarthatósági elvek, horizontális célok?	0	1	-	1	1	1	-	4	
	KV	H	Rögzítettek-e kifejezetten a helyi adottságokhoz igazodó környezetvédelmi elvek, horizontális célok?	0	0	-	0	0	0	-	0	26
	F	H	Rögzítettek-e kifejezetten a helyi adottságokhoz igazodó fenntarthatósági elvek, horizontális célok?	0	0	-	1	0	0	-	1	
KOHERENCIA	KV	H	Bármelyik programelemben (akár indoklási részben) megjelenik-e a regionális, megyei, kistérségi, települési környezeti politikákkal, programokkal való összhang kifejtése?	0	0	0	-	0	1	0	1	
	KV	-	Bármelyik programelemben (akár indoklási részben) megjelenik-e a nemzeti ill. uniós környezet politikákkal való összhang kifejtése?	0	0	0	-	1	0	0	1	14
	F	-	Bármelyik programelemben (akár indoklási részben) megjelenik-e az uniós fenntarthatósági politikákkal való összhang kifejtése?	0	0	0	-	0	1	0	1	
ÁGAZATI ÉS TÉRSÉGI FENNTARTHATÓSÁGI	F	-	**Hány fenntarthatósági tényező szerepel a gazdaságfejlesztési területen?**	**4**	**3**	**2**	**1**	**2**	**7**	**1**	**20**	**26**
			Alacsony vízi, talaj és légszennyező termelő tevékenységek preferálása	0	0	0	0	0	0	0	0	
			Kis helyfoglalású, telephelyigényű tevékenységek preferálása	0	0	0	0	0	0	0	0	
			Alacsony szállítási és közlekedési igényű tevékenységek preferálása	0	0	0	0	0	0	0	0	
			Alacsony energiafelhasználású tevékenységek preferálása	0	0	0	0	0	0	0	0	
			Környezetvédelmi szabványoknak való megfelelés preferálása	0	0	0	0	0	1	0	1	
			Barnamezős területen megvalósuló tevékenységek preferálása	0	0	1	1	0	1	0	3	
			A mobilitási kényszer csökkentése a munkahelyteremtésben	1	1	0	0	0	1	0	3	
			Megújuló energiát használó tevékenységek preferálása / támogatása	1	1	0	0	0	1	1	4	!
			Turizmus környezetterhelésének csökkentése	0	0	1	0	0	1	0	2	
			Mezőgazdaság extenzív jellegének támogatása	1	0	0	0	1	1	0	3	
		H	Táji adottságoknak megfelelő mezőgazdasági szerkezetváltás támogatása	1	1	0	0	1	1	0	4	!
	F	-	**Hány fenntarthatósági tényező szerepel a közlekedési területen?**	**0**	**0**	**2**	**5**	**2**	**3**	**3**	**15**	**31**
			Közösségi közlekedés preferálása/támogatása	0	0	1	1	1	1	1	5	!
			Egyéni, nem motorizált közlekedési lehetőségek bátorítása	0	0	0	1	0	1	1	3	
			Intermodális közlekedési rendszerek preferálása/támogatása	0	0	0	1	0	1	0	2	
			Vízi közlekedés fejlesztésének támogatása (közúti közlekedéssel szemben)	0	0	0	1	0	0	0	1	
			Vasúti közlekedés fejlesztésének támogatása (közúti közlekedéssel szemben)	0	0	1	1	0	0	0	2	
			Alacsony környezetterhelésű közlekedési eszközök támogatása	0	0	0	0	0	0	0	0	
			Közlekedési infrastruktúra káros hatásai csökkentésének támogatása	0	0	0	0	1	0	1	2	
	F	-	**Hány fenntarthatósági tényező szerepel a humán fejlesztések területén?**	**2**	**3**	**2**	**2**	**1**	**3**	**2**	**15**	**27**
			A közszolgáltatási és közigazgatási és lakó infrastruktúra (humán-infrastruktúra) energiahatékonyságának növelése	0	1	0	0	0	0	0	1	
			Megújuló energiák használatának preferálása a humán-infrastruktúrákban	1	0	1	0	0	1	1	4	!

	FENNT. / KÖRNY. KRITÉRIUM	HELY-SPESIFIKUS TARTALOM KRITÉRIUM	FENNTARTHATÓSÁGI ÉRTÉKELÉSI SZEMPONTOK	DA	KD	DD	KM	ND	ÉA	ÉM	IGENEK Db	IGENEK (%)	
			Környezetvédelmi szabványoknak való megfelelés preferálása a közszolgáltatási és közigazgatási tevékenységekben	0	0	0	0	0	0	0	0		
			A mobilitási kényszer csökkentése a közszolgáltatások és a közigazgatás elérhetőségében	0	0	0	0	0	0	1	1		
				-	-	-	-	-	-	-	-		
			Települési zöldterületek minőségi é mennyiségi növelése (teleprehab során)	0	1	1	1	0	1	0	4	!	
			Környezettudatosság fokozásának támogatása	0	1	0	1	1	1	0	4	!	
		H	Helyi környezet és táji ismeretek elterjesztése támogatása	1	0	0	0	0	0	0	1		
	F	-	**Hány fenntarthatósági tényező szerepel az infrastrukturális területén?**	**4**	**4**	**2**	**3**	**6**	**6**	**3**	**28**	**57**	
			Környezetvédelmi infrastruktúra fejlesztés támogatása	1	1	1	1	1	1	1	7	!	
			Hulladék újrahasznosítás támogatása	0	1	0	0	1	1	1	4	!	
			Megújuló energiák használatának támogatása	1	1	0	0	1	1	0	4	!	
			Vonalas infrastruktúrák káros tájökológiai hatásainak csökkentése	0	0	0	0	0	1	0	1		
			Ökológiai folyosók védelmének és kiépítésének támogatása	0	0	1	1	1	0	0	3		
			Vízbázisvédelem	1	0	1	1	1	1	1	6	!	
		H	Természetvédelmi területek kiterjesztése	1	1	0	1	1	1	0	5	!	
	F	H	**Hány fenntartható térségi rendszereket szolgáló tényező szerepel?**	**0**	**1**	**2**	**0**	**1**	**0**	**0**	**4**	**14**	
			Térségi energetikai rendszerek, együttműködések támogatása	0	1	1	0	1	0	0	3		
			Térségi anyaggazdálkodási rendszerek, együttműködések támogatása	0	0	0	0	0	0	0	0		
			A megtermelt jövedelmek térségen belüli felhasználásának támogatása	0	0	1	0	0	0	0	1		
			Térségen belüli gazdasági, társadalmi döntéshozatal szerepének növelése	0	0	0	0	0	0	0	0		
			IGENEK SZÁMA ÖSSZESEN	13	22	21	27	15	31	9			
			IGENEK ARÁNYA AZ ÖSSZES VÁLASZON BELÜL	23	34	35	44	26	48	18		**38**	
			KÖRNYEZETVÉDELMI KRITÉRIUMOKRA ADOTT IGENEK ARÁNYA AZ ÖSSZES VÁLASZON BELÜL	22	56	43	57	33	56	0		**40**	
			FENNTARTHATÓSÁGI KRITÉRIUMOKRA ADOTT IGENEK ARÁNYA AZ ÖSSZES VÁLASZON BELÜL	24	32	36	43	33	51	23		**37**	
			HELYSPECIFIKUS KRITÉRIUMOKRA ADOTT IGENEK ARÁNYA AZ ÖSSZES VÁLASZON BELÜL	40	50	40	57	20	45	0		**32**	

6. sz. melléklet: A Balaton térség tervezési rendszerének keretében részletesen vizsgált dokumentumok listája

A DÉL-, NYUGAT ÉS KÖZÉP-DUNÁNTÚLI RÉGIÓ TERÜLETFEJLESZTÉSI KONCEPCIÓI, PROGRAMJAI ÉS OPERATÍV PROGRAMJAI

A BALATON FEJLESZTÉSI TANÁCS HOSSZÚ TÁVÚ TERÜLETFEJLESZTÉSI KONCEPCIÓJA (2000)

BALATON RÉGIÓ STRATÉGIAI FEJLESZTÉSI PROGRAMJA 2002-2006. ÉV

2000. ÉVI CXII. TÖRVÉNY, A BALATON KIEMELT ÜDÜLŐKÖRZET TERÜLETRENDEZÉSI TERVÉNEK ELFOGADÁSÁRÓL, ÉS A BALATONI TERÜLETRENDEZÉSI SZABÁLYZAT ELFOGADÁSÁRÓL

SOMOGY MEGYE KÖRNYEZETVÉDELMI PROGRAMJA

SOMOGY MEGYE TERÜLETFEJLESZTÉSI PROGRAMJÁNAK FELÜLVIZSGÁLATA 2002

A SOMOGY MEGYEI KÖZGYŰLÉS 15/2004. (XII. 27.) SZÁMÚ RENDELETE SOMOGY MEGYE TERÜLETRENDEZÉSI TERVÉRŐL

VESZPRÉM MEGYE TERÜLETRENDEZÉSI TERVE 2002

SIÓFOK TELEPÜLÉSSZERKEZETI TERV, SZABÁLYOZÁSI TERV, 1999-2001

SIÓFOK VÁROS ÖNKORMÁNYZATA 12/1999.(IV.23.) SZÁMÚ RENDELETE SIÓFOK VÁROS HELYI ÉPÍTÉSI SZABÁLYZATÁRÓL (A MÓDOSÍTÁSOKKAL EGYSÉGES SZERKEZETBE FOGLALT, 2004. JANUÁR 1-JÉTŐL HATÁLYOS SZÖVEG.)

BALATONFÜRED ÁLTALÁNOS RENDEZÉSI TERV 1993

KESZTHELY – KÜLTERÜLETI ÉS EGYES BEÉPÍTETT TERÜLETEINK SZABÁLYOZÁSI TERVE ÉS HELYI ÉPÍTÉSI SZABÁLYZATA, 2004

ELŐZETES NEMZETI FEJLESZTÉSI TERV, 2003

A DÉL-BAKONYALJAI KISTÉRSÉG AGRÁRSTRUKTÚRA ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI PROGRAMJA

LENGYEL, M (2003): A BALATONI TURIZMUS KÖZÉPTÁVÚ FEJLESZTÉSI PROGRAMJA. BALATONFÜRED

GKI (2004): A BALATON TÉRSÉG NEMZETGAZDASÁGI-SZINTŰ JÖVEDELEMTERMELŐ KÉPESSÉGÉNEK VIZSGÁLATA.

7/1. sz. melléklet: Interjúk és konzultációk adatai (legfontosabb interjúk)

NÈV	BEOSZTÀS	INTÈZMÈNY	SZAKMA	TÈMA	DÀTUM
HIEDENPÄÄ, Juha	Kutató	Satakunnan Impäristöntutkimuslaitos **FINNORSZÁG**	Környezet-gazdász	A SKV alkalmazása a finn területfejlesztésben	2004. március, június során Pori
NUMMI, Tapio	Köztisztviselő	MESTAKESKUS STAKUNNAN PORI **FINNORSZÁG**	Erdőmérnök	A SKV alkalmazása a Satakuntai Regionális Erdőprogramban	2004. május 18. Pori
SAVOLE, Anne	Köztisztviselő	Satakuntaliitto **FINNORSZÁG**	Területfejlesztő	A SKV alkalmazása a finn területfejlesztésben	2004. június 3. Pori
SALONEN, Kalle	GIS ügyekért és földmérésért felelős köztisztviselő	Pori Municipality **FINNORSZÁG**	Építész	GIS alkalmazása a település menedzsmentben, nyilvánosság érvényesítésében, részvétel erősítésében	2004. március 24. Pori
STRÖNHOLM, Kristina	Tisztviselő erdészeti és vidékfejlesztési referens	EU Tanács Főtitkárság erdészeti DGIIb **EURÓPAI ÚNIÓ**	Jogász	Környezetintegráció az EU vidékfejlesztési politikában Környezeti vizsgálatok a jogszabályalkotásban	2004. november. során Brüsszel
DAUTZENBERG, Robert	Tisztviselő erdészeti és vidékfejlesztési referens	EU Tanács Főtitkárság erdészeti DGIIb **EURÓPAI ÚNIÓ**	Jogász	Környezetintegráció az EU vidékfejlesztési politikában	2004. november. során Brüsszel
ASPNWAL, David	Tisztviselő	EU Bizottság DG Environment EIA/SEA munkacsoport **EURÓPAI ÚNIÓ**	Körny. védelmi szakértő	Az EU bizottság által preferált SKV módszerek	2004. október 29. Brüsszel
TABELLINI, Laura	Tisztviselő	EU Bizottság DG Environment EIA/SEA munkacsoport **EURÓPAI ÚNIÓ**	Körny.védelmi szakértő	Az EU bizottság által preferált SKV módszerek	2004. október 29. Brüsszel

7/2. sz. melléklet: Interjúk és konzultációk adatai
(kiegészítő interjúk, konzultációk, szóbeli közlések)

NÈV	BEOSZTÀS	INTÈZMÈNY	SZAKMA	TÈMA	DÀTUM
MEADOWCROFT, James	Professzor	Political Science, University of Sheffield – University of Tampere YHTYMÄ	Politológus	Környezet és regionalizmus	2004. március 22. Tampere
HYRJÖ, Haila	Professzor	Department of Regional Studies and Environmental Policy FINNORSZÁG	Ökológus-Filozófus	Környezet és regionalizmus	2004. március 22. Tampere
LEINO, Helena	PhD student	University of Tampere YHTYMÄ http://www.uta.fi/laitokset/alue/opetus/yhtyma.shtml **FINNORSZÁG**	Szociológus	Finn tapasztalatok a részvételről és bevonásról a városfejlesztésben	2004. március 22. Tampere
Birte SCHMEJTEN	Projektmenedzser	CEPF (Magán-erdőgazdálkodók Európai Szervezete) **EURÓPAI ÚNIÓ**	Erdőmérnök	Stratégiai környezeti vizsgálatok és területi jellegű tervezés az erdőgazdálkodásban	2004. november 20. Brüsszel
Dr. Kim SWALES	Kutatási igazgató	The Fraser and Allander Institute for Research on the Scottish Economy **NAGY-BRITANNIA**	Közgazdász	Fejlesztéspolitika Nagy Brittaniában	2005. október 28. London
Alex CHRISTIE	Kutató	University of Strathclyde CPPR **NAGY-BRITANNIA**	Közgazdász	Fejlesztéspolitika Nagy Brittaniában	2005. október 28. London
Jenny POPE	Kutató	Murdoch University **AUSZTRÁLIA** (Nyugat-Ausztrália – Nagy Britannia)	Mérnök	Regionális fenntarthatósági keretstratégiai és a fenntarthatósági vizsgálat viszonya	2006. május 22. Stavanger
Angus MORRISON-SAUNDERS	Kutató	Murdoch University **AUSZTRÁLIA** (Nyugat-Ausztrália)	Körny. politikai szakértő	Regionális fenntarthatósági keretstratégiai és a fenntarthatósági vizsgálat viszonya	2006. május 22. Stavanger

8. sz. melléklet: Fenntarthatóság-orientált indikátorok a Balaton stratégiai programozásához (Péti, M. 2005) példák, részletes indikátorrendszert ld. VÁTI, 2005

Típus	Indikátor	Mérték -egység	Területi hatály					Bázis		Cél			Gyakoriság
			Egész régió	Part	Hát-tér	Vá-ros	Spec.	Érték	forrás és időpont	Érték (2014)	Kívánt Irány	Adat forrás, előállítás	
Context	A régió GDP/fő értéke	e Ft						1306 1175	ELTE, 2000 GKI, 2002		+	Elemzés F: KSH, APEH M: ELTE v. GKI	a programozási időszak kezdetén és végén
Context	Vándorlási különbözet	fő						-1513	KSH (TeIR), 2000-04		-[129]	KSH (Teir)	Évente
Context	Aktuális beépítettség aránya az összes területből	%						Régió Part Háttér	távérzékelés kiértékelés, 2006		+-	Elemzés F: tanulmány alapján[130] M: képfeldolg.	a programozási időszak kezdetén, közepén és végén
hatás	Balaton vízminőség OTMSE (Ox, Tápa.házt., Mikrob., Mikroszenny., Egyéb)	vízminőség oszt. (5db)					Balaton víztöm.	3/3/1/3/3	OKTFV, 2003		+[131]	KvVM	a programozási időszak kezdetén, közepén és végén
context	A megszűnt lakások száma	%						Régió: 471 Part.: 299	KSH (TeIR), 2000-04		+	KSH (TeIR)	a programozási időszak kezdetén közepén és végén az eltelt időszakokban
context	Épített lakóépületek és üdülőegységek száma							Régió: 7689 Part.: 6361	KSH (TeIR), 2000-04		-	KSH (TeIR)	a programozási időszak kezdetén közepén és végén az eltelt időszakokban
hatás	A régió aránya az országos GDP-ben	%						1,8%	VÁTI STI (GKI 2002 nyomán), 2003		+	Elemzés F: KSH, APEH M: GKI v. ELTE	a programozási időszak kezdetén és végén az eltelt időszakokban
hatás	A régió GDP-jének növekedése az országos átlaghoz viszonyítva	%					ország	100,3%[132]	VÁTI, 2003		+	Elemzés F: KSH, APEH M: GKI	a programozási időszak kezdetén és végén az eltelt időszakokban
hatás	A háttérterületi GDP/fő értékének aránya a régiós átlaghoz(100%) viszonyítva	%						57,9%	ELTE, 2000		+	Elemzés F: KSH, APEH M: ELTE	a programozási időszak kezdetén és végén
hatás	A háttérterületek egy főre jutó jövedelem (személyi jövedelemadó) értéke a régiós átlaghoz (100%) képest	%						85,7%	ELTE (KSH), 2000		+	APEH (TeIR)	Évente
hatás	Az önkormányzatok által segélyben részesítettek évi átlagos száma	Db						2610	KSH (TeIR), 2004		-	KSH (TeIR)	Évente
hatás	Munkanélküliségi ráta	%						Régió: 6% Part: 5,04% Háttér: 7,03%	KSH (TeIR), 2004		-	KSH (TeIR)	Évente
hatás	Gazdasági társaságok társasági adója	Mrd Ft						3,06	APEH (TeIR)		+	APEH (TeIR)	Évente

[129] Az elvándorlás csökkenjen.
[130] Módszertana kidolgozás alatt (VÁTI STI - SZTE TTK – BALATON LIFE PROJEKT)
[131] Az I. osztályban maradjon, ill. afelé mozduljon el az egyes kategóriákban.
[132] A megyei értékekből származtatva

hatás	Működő Rt.-ék és Kft.-ék száma	Db						1055 db Kft; 91 db Rt.	APEH (TeIR)		+	KSH (TeIR)	Évente
hatás	Befektetések összértéke a régiót érintő megyékben	Mrd Ft					*Csak megyei adat van*	8,907	KSH (Ter.Stat.), 2004		+	elemzés	Évente
hatás	ismertté vált vagyon elleni bűncselekmények száma	Db						10.936	KSH (TeIR), 2004		-	KSH (TeIR)	Évente

eredmény	Volán, MÁV, BH Rt. és egyéb tömegközlekedési menetrendben végrehajtott változások a program keretében	db										VSZ	évente
eredmény	Összefüggő hálózatos kerékpárutakkal elért települések aránya	%						30%	VSZ			VSZ	évente
eredmény	Utazási idő (tömegközlekedéssel, kerékpárral kombináltan, egyéni motorizált gépjárművel)	perc					[133]				-	VSZ Elemzés Tanulmány-készítése	a programozási időszak kezdetén, közepén és végén (tanulmány)
eredmény	Autóbusz hálózat hossza a helyi közlekedésben	km						63	KSH (TeIR), 2004		+	KSH (TeIR)	Évente
eredmény	Szállított utasok száma a helyi közlekedésben	millió fő						2,58	KSH (TeIR), 2004		+	KSH (TeIR)	Évente
eredmény	Külső elérhetőség, tömegközlekedési vonalak járatpár sűrűsége a régió külső elérhetőségében közlekedési áganként (előre meghatározott viszonylatokban)	Db					[134]	Vasút: 476 Busz:1286	MÁV-VOLÁN, 2005		+	Elemzés[135] F: MÁV, VOLÁN M: VÁTI	a programozási időszak kezdetén, közepén és végén az eltelt időszakokban
eredmény	Belső elérhetőség, a régió menetrendszerű vasúti járatainak, távolsági autóbuszjáratainak, hajójáratainak járatsűrűsége közlekedési áganként (előre meghatározott viszonylatokban)	Db					[136]	Vasút: 476 Busz: 943 Hajó: 35	MÁV-VOLÁN, BH Rt., 2005		+	Elemzés[137] F: MÁV, VOLÁN, BH Rt. M: VÁTI	a programozási időszak kezdetén, közepén és végén az eltelt időszakokban
hatás	Közlekedési útvonalak napi átlagos forgalomsűrűsége	Gépjármű egység					[138]	Parti utak[139]: Éves: 11594; Nyári 20127 Egyéb utak[141]: Éves: 7533; Nyári 11166 84-es: Éves: 7685; Nyári 18828 M7-es: Éves: 19741	ÁKMI, 2004		- +- +-	Elemzés[140] F: ÁKMI M: VÁTI	évente

[133] Kiválasztott viszonylatokban a régión belüli és a régión kívül

[134] Az ország 15 kiemelt nagyvárosa és a régió városai között közlekedő buszjáratok száma, a régió vasútállomásai napi vonatpárjainak száma

[135] Menetrendvizsgálat VÁTI STI módszertana alapján

[136] A régió városaiból a régió városaiba induló napi buszjáratok száma, a régió vasútállomásai napi vonatpárjainak száma, a régió kikötőiből induló napi hajójáratok száma

[137] Menetrendvizsgálat VÁTI STI módszertana alapján

[138] 7-es, M7-es, 71-es, 72-es, 73-as, 76-os, 7301-es, 84-es, régión áthaladó szakaszain elhelyezkedő mérőállomások átlaga; a nyári adat a júliusi mérésekből származik

[139] A 7-es, 71-es, 76-os BKÜ-n belüli szakaszain elhelyezkedő mérőállomások átlaga

[140] Forgalomszámlálás speciális aggregálása a VÁTI STI módszertana alapján

[141] A 72-es, 73-as, 7301-es (Tapolca-Veszprém útvonal) elhelyezkedő mérőállomások átlaga

									Nyár: 28846					
hatás	A parti utak forgalomfejlődése	Gépjármű egység						+11616		ÁKMI, 1994-2004		--	Elemzés[142] F: ÁKMI M: VÁTI	a programozási időszak kezdetén, közepén és végén az eltelt időszakokban

output	Támogatott településkörnyezeti fejlesztések (épületszám, közterület területe)	Db, m2						0					VSZ	évente
output	Megépülő közüzemi szennyvízcsatorna-hálózat hossza	Km						0					VSZ	évente
output	Támogatott érzékeny vízbázisokon fekvő Kistelepülési szennyvíz kezelési rendszerek	Db											VSZ	évente
output	Beépített megújuló új villamos energia kapacitás	KWh											VSZ	évente
output	Új vagy megújított települési zöldterületek, játszóterek száma, területe	Db, m2											VSZ	évente
output	Forgalomcsökkentési műtárgyakkal, kerékpáros és gyalogos közlekedési lehetőségek kibővítésével fejlesztett belterületi útvonalak hossza	km											VSZ	évente
output	Támogatott torkolati parti szűrő nádasok kiterjedési	m2											VSZ	évente
output	Támogatott csapadékvíz elvezető árokrendszerek hossza	km											VSZ	évente
output	Tájgazdálkodási tervek, fenntarthatósági keretstratégiák száma	Db											VSZ	évente
output	Vízminőségi mérőállomások száma	Db											VSZ	Évente
output	a program ból támogatottan megvalósuló 1 főre jutó kezelt települési szilárd hulladék mennyisége	Tonna											VSZ	Évente
output	Felújított egyedi tájértékek, kulturális örökség	Db											VSZ	Évente
output	Támogatott projektek a vezetékes ivóvíz közegészségügyileg megfelelő állapotra hozásához	Db											VSZ	Évente
eredmény	Belterületi partszakaszokon a zöldterületek aránya	%									30%	+	VSZ	a programozási időszak kezdetén, közepén és végén
eredmény	A településekről elszállított folyékony kommunális hulladék mennyisége	m3						156.205		KvVM, 2003		+	KvVM	Évente
eredmény	Erdőterületek	ha						83.085		FVM ÁESZ, 2002		+	FVM ÁESZ, 2002	Évente
hatás	Erdősültség	%						13,85%		FVM ÁESZ, 2002		+	FVM ÁESZ, 2002	a programozási időszak kezdetén, közepén és végén
eredmény	Megépült belterületi csapadékvíz-elvezető árokrendszerek	Db										+	VSZ	a programozási időszak kezdetén, közepén és végén
eredmény	Nemzeti park területe	ha					A NP területe			BF NP		+	KvVM BF NP	a programozási időszak kezdetén, közepén és végén
eredmény	Közüzemi szennyvízcsatorna-hálózatba bekapcsolt lakások száma	Db						63.960		KSH (TeIR), 2003		+	KSH	a programozási időszak kezdetén, közepén és végén
eredmény	Szennyvízcsatornával rendelkező telelpülések aránya	%						96% 27%		KSH, 2003		+	KSH	a programozási időszak kezdetén, közepén és végén
eredmény	A szennyvízcsatornával rendelkező háztratások aránya a vezetékes ivóvízzel rendelkező háztartásokon belül (közműolló)	%						52%		KSH, 2002		+	KSH	a programozási időszak kezdetén, közepén és végén
eredmény	Szigetelt lerakóhelyek gyűjtőkörzetébe eső települések számA (aránya)	Db						15 (9,1%)		KvVM – VÁTI, 2003		+	KvVM	a programozási időszak kezdetén, közepén és végén
eredmény	Rendszeres szemétgyűjtésbe bevont lakások és üdülők száma	Db						159.013		KSH (TeIR), 2004		+	KSH (TeIR)	évente
eredmény	Rendszeresen tisztított közterület	e m2						1.941		KSH (TeIR), 2004		+	KSH (TeIR)	évente
eredmény	Összes városi zöldterület	e m2						10.504		KSH (TeIR), 2004		+	KSH (TeIR)	évente

[142] Forgalomszámlálás speciális aggregálása a VÁTI STI módszertana alapján

eredmény	Játszóterek száma	Db						140	KSH (TeIR), 2004		+	KSH (TeIR)	évente
eredmény	Összes vízkiszállítás a közegészségügyileg nem megfelelő ivóvízzel rendelkező települések számára	m3						1.281	KSH (TeIR), 2004		-	KSH (TeIR)	a programozási időszak kezdetén, közepén és végén
eredmény	uniós szabványoknak megfelelő ivóvízzel nem rendelkező teleülések száma							8db	KvVM (2005)		-	KvVM	a programozási időszak kezdetén, közepén és végén
eredmény	Szennyvízkezelés hiányosságokkal küzdő települések karsztos területeken	Db							KVvM (2003)		-	Elemzés F: KvVM M: adatössz.	a programozási időszak kezdetén, közepén és végén
eredmény	Tájsebek száma	Db						647	VÁTI, 1999		-	elemzés F: VÁTI M: VÁTI	a programozási időszak kezdetén, közepén és végén
Hatás	A régiót érintő kistérségek száma, ahol az országos és helyi természetvédelem alatt álló területek aránya > 20%	%					A régiót érintő kistérségekben	3	KvVM TVH, 2003		+	KvVM TVH Elemzés F: KvVM M: adatössz.	a programozási időszak kezdetén, közepén és végén
hatás	A strandok kiváló minősítéssel zárt vizsgálati eseteinek éves szinten összesített számaránya az összes vizsgálati eset számában a fürdővizek minőségi követelményei szerint (273/2001Korm.r.)	%					Balaton víztömeg (strandok)	87,4%	VSZ-KvVM, 2004		+	KvVM[143]	Évente
hatás	Klorofil-a koncentráció alapjén kiváló minősítésű vizsgálatoik aránya	%					Balaton víztümeg	100%	VSZ-KvVM, 2004		-+	KvVM[144]	Évente
eredmény	Nádasok területe	ha							távérzékelés kiértékelés, 2006		+	Elemzés F: tanulmány alapján[145] M: képfeldolg.	a programozási időszak kezdetén, közepén és végén
eredmény	Halastavak, egyéb vízek területe	ha							távérzékelés kiértékelés, 2006		+	Elemzés F: tanulmány alapján[146] M: képfeldolg.	a programozási időszak kezdetén, közepén és végén

[143] Balaton és Velencei tó Információs és tájékoztatási rendszerének adatai aggregálva
[144] Balaton és Velencei tó Információs és tájékoztatási rendszerének adatai aggregálva
[145] Módszertana kidolgozás alatt (VÁTI STI - SZTE TTK – BALATON LIFE PROJEKT)
[146] Módszertana kidolgozás alatt (VÁTI STI - SZTE TTK – BALATON LIFE PROJEKT)

8.2. Ábrajegyzék

8.2.1. Ábrák

SZÁM	CÍM
1. ábra:	A rendszerszerű folyamatos tervezés és végrehajtás tevékenységei (Péti, M. 2005)
2. ábra:	A tervezési rendszer egymásba kapcsolódó tervezési ciklusai (Péti, M. 2005)
3. ábra:	A politikaalkotás szintű területi és környezeti tervezés integrációs természete (Péti, M. 2005)
4. ábra:	A dolgozat második gyakorlatorientált kutatásának módszertani elemei (Péti, M. 2005)
5. ábra:	A külső és belső környezeti integráció modellje (Péti, M. 2005).
6. ábra:	Példák a részleges belső környezetintegrációs modellek tervezési folyamatba való bekapcsolódásainak pontjaira (ld. a zöld nyilakat az ábrán) (Péti, M. 2005).
7. ábra:	A főbb szempontok és csoportok alapján felállított SKV csoportok (Péti, M. 2006)
8. ábra:	Az egyes tervezési rendszerek SKV gyakorlatainak tipizálása (SADLER, 2005 nyomán Péti, M. 2006)
9. ábra:	Elvárt fenntarthatósági kritériumok a regionális programozásban (East of Scotland European Partnership in SEPA, 2004 nyomán Péti, M. 2006.)
10. ábra:	Elvárt fenntarthatósági kritériumok a regionális programok megvalósítása során (Strathclyde European Partnership in SEPA, 2004 nyomán Péti, M. 2006.)
11. ábra:	Környezeti információáramlás a területfejlesztési programozásban külső és belső formájú SKV-k esetén (Péti, M. 2002 nyomán).
12. ábra:	A dolgozat második gyakorlatorientált kutatásának menete és módszertana (Péti, M. 2006).
13. ábra:	A regionális fejlesztési tervdokumentumok területisége 4 szempont alapján (Péti, M. 2005) (adatok forrását ld. 2. sz. mellékletben, a nem területi kérdés a tervezésmódszertannak való megfelelőség kérdéseire adott válaszok összesített eredményeit mutatja)
14. ábra:	A regionális fejlesztési tervdokumentumok területisége és tervezésmódszertana (Péti, M. 2005) (adatok forrását ld. 2. sz. mellékletben, területiség érvényesítésére irányuló négy eldöntendő kérdésre és tervezésmódszertanra irányuló eldöntendő kérdésekre adott válaszok összesítése alapján)
15. ábra:	Az egyes regionális fejlesztési tervdokumentum típusok területisége irányított kérdésekre adott válaszok összesítése alapján (Péti, M. 2005) (adatok forrása: TERRA, 2005)
16. ábra:	Optimális fenntarthatósági integráció a területi tervezésben (Péti, M. 2006)
17. ábra:	A Balaton Stratégia „vertikális" és „horizontális" fejlesztéseinek illesztése a II. NFT Operatív Programjaiba (OP) (Péti, M. 2005) (a csak a Balatonnál releváns fejlesztések önálló balatoni prioritásként kell, hogy megjelenjenek az ágazati és regionális OP-kban, míg az OP-kban tervezett mindenhol végrehajtható tevékenységek speciális balatoni elvek mentén kell, hogy végrehajtásra kerüljenek a tó térségében)
18. ábra:	A fenntartható (területi) tervezés rendszer elemeinek kapcsolata (Péti M. 2005)
19. ábra:	A helyzetfeltárás lépései a fenntarthatósági keretben (Péti, M. 2005)
20. ábra:	Anyag és energiaáramlási modell sémája (pirossal jelölve a fontosabb, határértékekkel definiálandó kapcsolatokat) (Péti, M. 2005)
21. ábra:	A fenntarthatósági keret vertikális és horizontális céljainak kapcsolata egy térség fejlesztési programjaival (Péti, M. 2005) (a vertikális célok beépülnek a programcélokba, a horizontálisak szempontokat adnak a programokhoz)
22. ábra:	Az irányértékek fajtái (Péti, M. 2005)

8.2.2. Táblázatok

SZÁM	CÍM
1. táblázat:	A külföldi szakemberekkel készített interjúk főbb témakörei (Péti, M. 2004)
2. táblázat:	Egy általános PPP és SKV folyamat párhuzamos bemutatása (THERIVEL, 1996 nyomán Péti, M. 2004)
3. táblázat:	Egy általános PPP és SKV folyamat párhuzama (THERIVEL, 1996; CEC DGXI, 1998; FSICHER, 2003; CEC DGXI, 2004; DALKMANNA, 2004 nyomán Péti, M. 2004). (korábban elkezdett, több belső integrációs elemet hordozó SKV-t jelöl a 'Ha nincs programvázlat' verzió)
4. táblázat:	A Délnyugat-angliai Régió tervdokumentumai (Péti, M. 2005)
5. táblázat:	A fenntarthatóságot érvényesítő és környezetre irányuló tervek Angliában és a Délnyugat-angliai Régióban (Péti, M. 2005)
6. táblázat:	A létező angliai környezetintegrációs eljárások és a stratégiai környezeti vizsgálat viszonya (Péti, M. 2005)
7. táblázat:	A területi célok jelenléte a regionális tervekben (Péti, M. 2005)
8. táblázat:	Ágazatonként csoportosított regionális tervdokumentumok területisége, irányított kérdésekre adott válaszok összesítése alapján (Péti, M. 2005) (adatok forrását ld. 2. sz. mellékletben)
9. táblázat:	A balatoni dokumentumelemzések struktúrája (Péti, M. 2006)
10. táblázat:	A fenntarthatósági keret helyzetfeltárásának tematikája I. – A környezeti dimenzió értékelése (Péti, M. 2005)
11. táblázat:	A fenntarthatósági keret helyzetfeltárásának tematikája II. – A társadalmi dimenzió értékelése (Péti, M. 2005)
12. táblázat:	A fenntarthatósági keret helyzetfeltárásának tematikája III. – A gazdasági dimenzió értékelése (Péti, M. 2005)
13. táblázat:	A fenntarthatósági keret helyzetfeltárásának tematikája IV. – Az elemezett dimenziók összefüggései és a helyzetértékelés (Péti, M. 2005)
14. táblázat:	A fenntarthatósági keret jövőképének tematikája (Péti, M. 2005)
15. táblázat:	A fenntarthatósági keret célkitűzéseinek tematikája (Péti, M. 2005)
16. táblázat:	Térhasználati elvek (Péti, M. 2005)
17. táblázat:	A fenntartható területi tervezési rendszer lépései (Péti, M. 2005)
18. táblázat:	A fenntartható területi tervezésbe illesztett SKV és előzetes környezeti értékelés dokumentációja, a környezeti jelentés (ODPM, 2004 nyomán Péti, M. 2005)

8.2.3. Térképek

SZÁM	CÍM
1. térkép:	SKV által fejlesztésből kizárt ill. potenciális fejlesztési színhelyek Hong-Kongban (EPD, 1996) (bal oldali térképen: zöld – a szárazföldi, kék a tengeri megkímélendő területek, a sötétebb árnyalatok szigorúbb védettséget jelentenek)
2. térkép:	Az egyes régiók fejlesztési tervdokumentumainak területisége irányított eldöntendő kérdésekre adott igenlő válaszok összesítése alapján (adatok forrását ld. 3. sz. melléklet) (Péti, M. 2005) DA: Dél-alföldi Régió; ÉA: Észak-alföldi Régió; ÉM: Észak-magyarországi Régió; KPD: Közép-dunántúli Régió; NYD: Nyugat-dunántúli Régió; DD: Dél-Dunántúli Régió KPM: Közép-magyarországi Régió.
3. térkép:	Balatoni Kiemelt Üdülő Körzet (Balaton Régió Stratégiai Fejlesztési Programja '02-'06)
Függelék/3. térkép:	A Balaton térség hiányos ökológiai hálózati elemei (KOVÁCS, 2005)
Függelék/1. térkép:	A Balaton Kiemelt Üdülő Körzet (piros), valamint a megyei(kék) és kistérségi (színezett terület) határok metszése (Huszár, M. 2005)
Függelék/2. térkép:	A Balaton Kiemelt Üdülő Körzet és a valós balatoni térszerveződések konfliktusai (Péti, M. 2005) szürke színezés jelöli a társadalmi-gazdasági (keleten) vagy társadalmi-gazdasági és vízgyűjtőhöz való tartozás alapján (nyugaton) a törvény hatálya alá sorolható területeket; fekete színezés jelöli a sem vízgyűjtőhöz való tartozás, sem társadalmi-gazdasági megfontolásokból a törvény területi hatályából kizárható területeket

8.3. Rövidítések jegyzéke

RÖVIDÍTÉS	JELÖLT FOGALOM
ANSEA	*analitical strategic environmental assessment;* elemző (mélyen integrált) stratégiai környezeti vizsgálat
EU	Európai Unió
EU SKV direktíva	*Directive 2001/42/EC of the European Parliament and of the Council of 27 June 2001 on the assessment of the effects of certain plans and programmes on the environment.*
ex ante	előzetes programértékelés
ex post	utólagos programértékelés
keret	fenntarthatósági keretstratégia
KHV	(projektszintű) környezeti hatásviszgálat
mid-term	középidejű programértékelés
NFT	Nemzeti Fejlesztési Terv
OTK	Országos Területfejlesztési Koncepció
OTrT	Országos Területrendezési Terv
PPP	*policy, plan, programme;* a döntéshozatal három fő szintje: politikaalkotás, terv, programozás
ROP SKV	Regionális Operatív Program stratégiai környezeti vizsgálata
SA	*sustainability assessment;* fenntarthatósági értékelés
SEA	*strategic environmental assessment;* stratégiai környezeti vizsgálat
SKV	stratégiai környezeti vizsgálat

8.4. Végjegyzetek függeléke

i
A területrendezés és területfejlesztés rendezetlen hazai kapcsolatai

Hazánkban a területrendezés a műszaki-fizikai paraméterekkel jellemezhető alrendszerekre koncentrál, a komplex területi kontextust sok esetben figyelmen kívül hagyja, és nem kötelezően épül egy megelőző területfejlesztési tervezési folyamatra (RECHNITZER, 1998; FARAGÓ, 2005). Ez tetten érhető az országos szintű hazai területi tervezésben is: az Országos Területrendezési Terv készítése megelőzte az Országos Területfejlesztési Koncepció elkészítését (RECHNITZER, 1998).
A jogszabályok is elsősorban a területfejlesztési tervezés területrendezési tervekhez való igazítását követelik meg, azt fordítva kevésbé várják el. 184/1998-as Területi Tervek Egyeztetéséről szóló Kormányrendelet 2006-ban zajlott módosításának előkészítői munkálatai – ebben e dolgozat szerzője is részt vett – már törekedtek e hiányosságok pótlására, de a szakpolitikai irányítás változatlanul tartotta a jelenlegi rendszert. A 2005-ös új Országos Területfejlesztési Koncepció is már határozott üzeneteket fogalmaz meg a hazai területfejlesztési és területrendezési tevékenységek szorosabb együttműködése, koordinációjuk és összhangjuk biztosítása érdekében (SALAMIN et al, 2005), e tervezési munkában szintén részt vett e dolgozat szerzője.
Magyarországon a területfejlesztésnek is adóságai vannak e téren, mert a helyi adottságokhoz való igazodása, a területisége nem elég határozott, és a fejlesztési tervezés gyakran egyes területegységek ágazati jellegű tervezésében merül ki (ennek vizsgálatát részletesen ld. e dolgozat 3. fejezetében). A jövőben a növekvő uniós területfejlesztési források miatt e tevékenységek egyre fontosabb tényezőjévé válhatnak a térségek fejlődésének. Akár meghatározóbbak lehetnek, mint a jogi szabályozó eszközei miatt jelenleg erősebbnek tűnő területrendezés (PÉTI, 2005b). Főleg annak ismeretében várható ez, hogy a területrendezés jogszabályai gyengék (kiv. az OTrT), a településrendezési szabályozás pedig könnyen változik (PÉTI – SALAMIN et al., 2006).

ii
A környezetügy és a környzetpolitka fejlődésének jövője - utópiák

A környezetügy fejlődésének harmadik – csak a jövőben kiteljesedő – inflexiós pontját az ún. *ökoállami (vagy ökológiai állam) berendezkedés* testesítené meg, mely a jelenlegi ún. környezeti államot váltaná fel (MEADOWCROFT, 2004). Az ökoállam víziója olyan állami szerepvállalást vetít előre, amely a környezetet még kiemeltebb helyzetben kezeli. A szociális rendszerekkel fennálló rendkívül szoros kölcsönhatások a környezetet a jóléti és szociális állam pillérévé, egyik legfontosabb elemévé avatják. Az állami szerepvállalásban jelenleg betöltött utolsó helye (a biztonsági, gazdasági és jóléti témát követően) is változna. Kiemelten fontossá válik a környezeti témák dinamizmusa és folyamatjellege, dinamikus integrációjuk lesz hangsúlyos. A társadalmi-gazdasági fejlődési pályákhoz, az adott folyamatokhoz alkalmazkodó, nem normatív és számszerűsíthető, hanem sokkal inkább dinamikusan változó, változtatott irányelvekben és egyedi probléma megoldásokban gondolkodó környezetorientált döntéshozói magatartást és döntés-előkészítést igényel mindez, valamint a környezettudatosság elmélyülését.
Már most is tapasztalhatók olyan igények, jelenségek, és törekvések, melyek túlmutatnak a környezetintegráció jelenlegi mértékét megtestesítő *környezeti állam*on. A projekt feletti szintek környezeti hatástanulmányai, a környezetintegrált tervezés már ebbe az irányba tett lépés, mely arra mutat, hogy a környezetügy lassan egyfajta dominanciát nyer a közösségi tervezésekben. Jelenleg azonban ez a dominancia még csak kibontakozóban van. Az integráció gyakran még csak külső, az egyéb területeken meglévő gyakorlatokat tevékenységeket értékelő, kontrolláló. Sőt, sok esetben még ilyen formában sem jelenik meg, melyre jó példa a hagyományos biztonsági témák jogszabályok által biztosított elsőbbsége, holott a biztonság fogalmának egyre növekvő fontosságú eleme maga a környezeti állapot is (CEC, 2004).

iii Az uniós fejlesztéspolitikai alapelvek a rendszerszemléletű tervezés tükrében

A *programozás elve* a tervezési-döntéshozási rendszerekkel, a pro-aktív és alulról szerveződő tervezés szemléletéből eredeztethető, illetve ezeket az irányelveket szolgálja ki. A tervezési folyamat során, különösen az olyan komplex tervezések esetén, mint a területi vagy a környezeti tervezés, rengeteg döntéshozatali kényszer jelentkezik. Maguk a döntések is komplexek. A komplex helyzetekben szükséges döntéshozatali eljárásokkal az 1950-es években a menedzsment tudománya kezdett foglalkozni, majd ez folyamatosan átterjedt a közösségi döntésekre is, megjelent a közösségi szféra irányításában (HALL, 1996). A programozás elvének érvényesítése tulajdonképpen a komplex döntéshozás támogatását biztosítja. A programalkotás feltételez egy meghatározott pályájú tervezési folyamatot, valamint a tervezési cselekvések bizonyos hierarchiáját is. A programozás során célrendszert kell kialakítani, és a célok eléréséhez vezető cselekvéseket, az ún. programok formájában meg kell határozni. A programok tartalmazzák a cselekvések keretében végrehajtott konkrét munkafolyamatokat, a cselekvések financiális és időbeli dimenzióit, a végrehajtásukban közreműködő rendszeren belüli vagy azon kívüli szereplőket egyaránt. A cselekvéseket pontosan meg kell határozni, így lehet a cselekvések megvalósíthatóságát megítélni.

A visszacsatolás, a tervezési tevékenység *értékelése*, a megvalósíthatóság előzetes vizsgálata, a megvalósítás *nyomon követése* és értékelése a programozásnak szintén elengedhetetlen részét képezi. A minél rendszeresebb és folyamatosabb visszacsatolások megléte azért is kiemelten fontos, mivel a környezeti és területi tervezés is nagymértékben kényszerűen szubjektív, valamint a tudományos és tervezői módszerek korlátjaiból és a tudományos háttér folyamatos fejlődéséből eredő bizonytalansággal terhelt. Mivel közérdekű, közpénzen megvalósított cselekvésekről van szó, ezekkel az eszközökkel is a lehető legkisebb mértékűre kell e kockázatokat csökkenteni. A programozás visszacsatolása a posztmodern *proaktivitás* biztosítéka.

A döntéshozói rendszer szintjeihez kapcsolódó egyes *programok hierarchikus rendszert alkotnak*. Az alacsonyabb hierarchia szinteken a cselekvések szűkebb tér és idő dimenzióval rendelkezhetnek, azonban a munkafolyamatok részletezettebbek. Így beszélhetünk a legmagasabb szintű programozási termékről, a koncepcióról majd ezt sorban követve a stratégiai programról, az operatív programokról, a tervekről és végül az egyes projektekről. A programok rendszere kiszolgálhatja az *alulról szerveződő tervezési megközelítések* kívánalmait is.

A tervezés programokba, mint egységes rendszerekbe irányítása hivatott továbbá betölteni azon alapvető tervezési célt, miszerint az egyes fejlesztési akciók semmiképpen ne akadályozzák, de inkább segítség egymást, *szinergiát biztosítsanak*. De szolgálja ugyanígy a rendszerszemlélet érvényesülését, hogy a tervezés bár bizonyos jól eltalált hatékony pontokon avatkozik be, az egész rendszerre irányuljon, és ne csak egyes problémák aktuális orvoslását valósítsa meg. Ez utóbbival magyarázható a programozás egyik szintén fontos eleme, hogy a célok kijelölését, megelőzően is megkezdődik a tervezés, mely során a lehető leghatékonyabb módon, nem tudományos alapossággal, hanem célszerűen kell a tervezés tárgyát képező rendszer egészét feltárni. A helyzetfeltárás tehát ugyanúgy tervezői szakmai feladat, mely során – tekintettel arra, hogy a helyzetfeltárás a rendszerrel kapcsolatban álló közösségek számára történik, és nem egy természettudományos tevékenység – szintén sokszor kell ítéletet alkotni (pl. melyik adottság számít kedvezőnek, melyik nem) döntéseket hozni és kompromisszumukat kötni.

A programozástól csak nehezen elválasztható a *koncentráció* fogalma és elve. A koncentrációit tulajdonképpen maga a helyesen végzett programozás valósítja meg, mikor bizonyos cselekvésekre összpontosítva próbálja befolyásolni a tervezett rendszer egészét. Így kerülve el a rendelkezésre álló közösségi erőforrások szétforgácsolódását, az akciók hatékonyságának csökkenését. A koncentráció gyakorlatias elve így a posztmodern tervezési irányelvek közül elsősorban a döntéshozatali rendszerekhez való illeszkedéshez kapcsolódik. A döntések ugyanis igen gyakran éppen arról szólnak, hogy hova koncentráljon egy közösség bizonyos erőforrásokat.

Az *addícionalitás* fogalma szintén elsősorban a programozással együtt értelmezhető. Az egyes közösségi döntéshozói szintek ugyanis eltérő fejlesztésre fordítható erőforrásokkal rendelkeznek, mint mások. Az állami és már a nemzetközi közösségek (ld. EU) hatalomgyakorlásának is egyik klasszikus eszköze az újraelosztás. A posztmodern tervezési rendszerekben – a magasabb döntési szintek által meghatározott – fejlesztési források odaítélése ezen alacsonyabb döntési szintek által kialakított tervek mentén történik (mely terveknek persze szintén rendszerbe kell illeszkednie, és harmonizálni kell akár a magasabb szint terveivel is). A fejlesztéseknek a helyi közösségek általi legitim elfogadása, és a helyi érdekeltség biztosításának egyik formája, ha a központi források csak kiegészítik a helyi fejlesztési erőforrásokat.
A *szubszidiaritás* elve érvényre juttatja a részvétellel megvalósuló, legitim, alulról szerveződő, de a döntéshozatali rendszerekhez illeszkedő posztmodern tervezést. A lehető legalacsonyabb szinten meghozott döntések, és az itt kezdeményezett, innen menedzselt cselekvések szélesebb körű elfogadása egyértelmű. A *decentralizáció* lehetővé teszi, hogy alacsonyabb területi szintek döntéshozatali kompetenciái növekedjenek (az Unióban klasszikusan a regionális szinten) a központi akarat rovására, fejlesztési irányok kijelölése e szinteken történjen meg. A decentralizáció a helyi igényekhez való jobb alkalmazkodást és a szubszidiaritáshoz hasonlóan nagyobb legitimációt biztosít.
A *partnerség* fogalma a legitimitás, a tervezés folyamán megvalósuló kommunikáció eredménye, és egyben fennmaradásának biztosítéka is. Az *alulról szerveződő tervezés*i stílussal is harmonizál, hiszen a partnerség mind a tervezés tárgyát képező rendszerben, mind az azzal csak kapcsolatban lévő rendszerekben is megvalósulhat. A magasabb döntéshozói hierarchia is a partnerségen keresztül jelenik meg (vertikális partnerség), és a partner fogalmának fontos része a dialógusszerű kétirányú kommunikáció során kialakuló kompromisszum, így a központi utasítások eltűnnek a tervezésből. A partnerség a kerete az *iteratív tervezés*i motívumoknak is. A partnerség azért is fontos a területi és a környezeti tervezésben, mivel a tervezett cselekvések végrehajtóinak tervezésben való *részvétel*ét jeleníti meg. Az érdekeltté válás fontos lépése, mely által a terv legitimitása, végrehajtása biztosítható.
Az utolsó kiemelt elv a *nyilvánosság*, mely egyaránt eredeztethető a *részvételen* alapuló tervezési stílusból (mára elvárt elvvé vált), a *kommunikatív tervezésből, a tervezés legitimitási igényé*ből, valamint az *alulról építkező tervezési megközelítés*ből. A nyilvánosság biztosítása – tekintettel arra, hogy közösségi tevékenységről van szó – a plurális demokráciákban politikai elvárás is.

iv Az Európai Unió környezetpolitikájának megfontolásai és elvei

Az Unió környezetpolitikája *etikai, jóléti és gazdasági megfontolások*on alapszik. Az *etikai megfontolások* szerint a környezet az ún. belső értékei miatt is védelemre érdemes, nem csak azokért a javakért, amit az emberiség számára nyújtani képes. Épp ezért minden egyednek és fajnak joga van a fennmaradáshoz. A *jóléti megfontolások* alapján a környezet állapota az egészséges emberi élet egyik fontos tényezője, ezért védelme ebből a szempontból is indokolt. A jóléti érvben már felfedezhető a fenntarthatósági gondolat felelősségvállalása jövő generációi irányában. Itt említendő meg, hogy az Unió környezetpolitikája az Unió területén kívüli *felelősség*et is hordozza, fel- és elismeri a nyugati világ aránytalan környezetterhelését a fejletlenebb régiókkal szemben. Ezt a megközelítést a gyakorlatban is érvényesíti, segélyprogramjaiban is fontosak a környezetvédelmi megfontolások, nemzetközi kibocsátás korlátozási szerződések előremozdítója és nem kerékkötője. A gazdasági megfontolások alapján pedig figyelembe kell venni, hogy a környezetvédelem a hagyományos megközelítésekkel szemben közvetlen gazdasági többlet terhet róhat a gazdasági szereplőkre, mely terheket igazságosan kell elosztani. Másrészt ugyanakkor a környezetvédelem által generált technológiai igények támogatják a gazdasági modernizációt, sőt például a környezetvédelmi ipar révén a munkahelyteremtést is.

Az Unió jogszabályilag nevesített környezetpolitikai irányelveit a Maastrichti Szerződés sorolja fel (ŐRI – BARTHA, 2002). A *magas szintű védelem elve* szerint a lehető legjobb technikák alkalmazandók a védelem érdekében. Az *elővigyázatosság elve* szerint a környezetkárosítást minden eszközzel el kell kerülni, a technológiákban magukban kell keresni a csökkentés lehetőségét, nem a létező kibocsátás következményeit kell mérsékelni. Az elvnek megfelelően az újabb technológiákat környezeti hatásaik bizonyítottságának hiányában bizalmatlansággal kell kezelni. A *megelőzés elve* szerint a szennyezés forrásánál kell megfogni a szennyezést, és nem mikor már nagy területen érezteti hatását. A *szennyező fizet elv* szerint a környezeti károk helyreállításának terhei a károkozót terhelik. A károkozás nem csak havária lehet, hanem folyamatos kibocsátásokkal előidézett környezetterhelés esetén például a környezeti normák betartásának költsége is. A *integrálás elve* szerint a környezetpolitika nem lehet ellentmondásban más szakpolitikákkal, minden szakpolitikába be kell ágyazódnia. A *szubszidiaritás elve* szerint a magasabb döntéshozó (pl. közösségi) szint csak akkor cselekszik, ha a probléma megoldására az alacsonyabb szint (pl. tagállami) nem képes. Ugyanakkor a szubszidiaritásnak megfelelően megkövetelhető az egyes szintek közötti együttműködés is, a hatékonyság érdekében. A *fenntartható fejlődés elve* az unióban a Burtland Bizottság szerinti ökológiai, társadalmi, gazdasági tényezőket ötvöző megközelítésen alapszik. A *partnerség elve* szerint a fenntartható fejlődés szereplőinek folyamatos párbeszédet kell fenntartaniuk és ennek keretében kell megoldaniuk a problémákat (pl. szabályozásokkal). Elvárt a gazdasági, a civil és az állami szektor közötti párbeszéd.

V A PPP szintek jelentése és megfelelésük a hazai és uniós terminológiával

Az angol *policy* kifejezéssel jelölt döntéshozatali szint a leginkább sokszínű. A *policy* a magyarban talán a politikaalkotás kifejezéssel ragadható meg a legjobban. E szinten belül két nagy típust lehet megkülönböztetni: (1) a különféle joganyagokat és (2) a legmagasabb szintű fejlesztési elképzelések dokumentációit (SADLER, 2005). Az első csoportba tartoznak a jogforrást is képező jogszabályok, melyek sok esetben a különféle tervekben megfogalmazott célok elérésének szabályozási eszközeit képezhetik. Ugyanakkor a jogszabályalkotás nem minden esetben jelent tervezési tevékenységet, lehet csak a jövőre irányuló elképzelések megfogalmazásától teljesen független szabályozó. Ezért a jogszabályok SKV-a nem minden esetben minősül tervezési SKV-nak. A második csoport dokumentumai közé sorolhatók a politikai irányelvek, kommünikék, szakmapolitikai ajánlások, akár a kormányprogramok is. Ezek gyakran önmagukban is rendelkeznek valamilyen jogszabályi háttérrel, de általában nem tekinthetők jogforrásnak. E második csoport és a hierarchiában következő angolul *plan* kifejezéssel jelölt döntéshozatalai szint tervdokumentumai között nem húzódik éles határ. Az *EU regionális politikájában* ezt a szintet képviseli az Unió tagállamai számára készült ún. *Közösségi Stratégiai Iránymutatás (Community Strategic Guidelines)*. E dokumentum a tagállamokba 2007 és 2013 között érkező uniós források felhasználásával kapcsolatos tervezés szakmapolitikai irányelveit és céljait rögzíti. Érdekes momentum, hogy a *CSG* készítéséhez nem csatlakozott SKV, az aktuális uniós célok a növekedés és a foglalkoztatás mellett a fenntarthatóság szinte alig jelenik meg a dokumentumban.

A *plan* szint jelentéstartalma nem felel meg a magyar terminológiában igen általános jelentéstöltettel bíró terv kifejezésnek. A *plan* a politikaalkotáshoz képest határozottan alacsonyabb döntéshozatali szintet képvisel, ezért több a szakmai, kevesebb az ideológiai háttere. A hazai terminológiákban a koncepció kifejezés fedi talán a legjobban a *plan* szint jelentéstartalmát. A teljes képhez tartozik, hogy a koncepciók kategóriája, mivel általános érvényű definíciója nincsen, bizonyos Nyugat-Európai országokban és hazánkban is gyakran a politikaalkotás szintjéhez sorolt, mert az egyes koncepciók tartalma eltérő. Általánosságban elmondható, hogy a tervek nemcsak a célokat, hanem a célok elérését szolgáló eszközöket is rögzítik. Megjelennek bennük nagyvonalú pénzügyi keretszámok, megnevezésre kerül a végrehajtás felelőseinek köre, és rendelkeznek

ütemezéssel. Az *EU regionális politikájá*ban ezt a szintet képviseli a minden tagállamban elkészülő *Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT)* tervdokumentuma. A NFT a 2007-13-as programozási ciklusban Nemzeti Stratégiai Referenciakeret névvel jelölt. A NFT hazai fejlesztéspolitikai megfelelője, *az Országos Területfejlesztési Koncepció (OTK)* átmenetet képvisel a tervek és a politikaalkotás szintje között, mert szakmapolitikai irányelvek és célok rögzítésén túl az eszköz és intézményrendszeri, végrehajtási fejezetei is kidolgozottak. Az OTK abszolút összegeket nem határoz meg, de végrehajtásának felelőseit nevesíti.
A *program*ok olyan cselekvési tervek, melyek már tematikus és időbeli bontásban kijelölik a végrehajtás felelőseit és érintettjeit, rögzítik a pénzügyi forrásokat, részletezik a várható eredményeket, a program menedzsmentjét, monitoringjának technikai részleteit (adattartalom, indikátorok). A lehetőségeknek megfelelően minimalizálja az ismeretlen bizonytalansági tényezőket, amelyek meghiusíthatják a megvalósítást. Tartalmazza a különböző célok (pl. átfogó, specifikus) és programok (pl. alprogramok, részprogramnok) közötti hierarchiát. Az *EU regionális politikájá*ban ezt a szintet a Nemzeti Fejlesztési Tervhez kapcsolódó egyes ágazatok és régiók számára készülő *Operatív Program*ok jelentik. Az Unió operatív programjainak időtávja megegyezik a hierarchiában felettük álló Nemzeti Fejlesztési Terv időtávjával. *Magyarországon* a programok célrendszere általában koncepciókra épül (területfejlesztésben), abból levezetett. A program célállapota a koncepciónál rövidebb távra szól, és hosszabb távú stratégiai és rövidebb távú operatív programokat különböztethetők meg.
A rendszerszerű tervezésben az egyes fejlesztési *projektek* mindig illeszkednek valamilyen programelemhez.

vi A politikaalkotási *SKV módosított tesztszerű környezeti hatásvizsgálati formája* az egyes EU tagállamok gyakorlatában

A jogszabályok legrégebbi SKV-i jellegű tevékenysége a *holland e-teszt rendszer*, mely még az 1987-es holland környezetvédelmi törvénnyel honosodott meg. Az e-teszt négy alapvető kérdés mentén vizsgálja meg az egyes jogszabályok hatását (SADLER, 2005): (1)energiafelhasználás és szállítási igény; (2)nyersanyag felhasználás; (3)hulladéktermelés és légi, vízi, talaj emisszió; (4)fizikai helyfelhasználás. Az e-tesztet gazdasági, társadalmi és jogi-kompatibilitási vizsgálatok is kísérik. Van DREUMEL (2005) vizsgálatai szerint az e-teszt több évtizedes gyakorlata alapvetően alacsony hatékonyságúnak bizonyult, kevés valódi hatást tett a jogszabályok kialakítására. Ez köszönhető annak, hogy már szinte teljesen kész jogszabálytervezetekre készül, a szövegezés megváltoztatása e fázisokban már nehézkes. Az e-tesztek eredményei iránt a parlamentben csekély érdeklődés tapasztalható a politikusok részéről, és gyakran nem megfelelően és alaposan kivitelezettek, tekintve, hogy az illető jogszabályokért is felelős szakminisztériumok készítik el őket. A kötelezően bevonandó független szakmai szervezetek munkájának alapos elvégzésére pedig nem áll rendelkezésre elegendő idő. A rendszer a tapasztalatok alapján ezért 2003-tól újabb elemekkel bővült, kétlépcsőssé vált. Ez első lépcsőben egy gyors átvilágítás (angolul *quick scan*) történik a jogszabályalkotás szükségességével kapcsolatban, és a társadalmi, gazdasági és környezeti hatásairól. Ha a jogszabályalkotás indokoltsága fennáll, egy második lépcsőben kerül sor a részletes környezeti vizsgálatra. A részletes környezeti vizsgálathoz társadalmi, gazdasági és jogi vizsgálatok kapcsolódnak.
Finnországban a jogszabályok SKV-a szintén gazdasági és társadalmi hatásértékelésekkel együtt jár. Az 1994-es környezeti hatásvizsgálati törvény már vonatkozott a politikaalkotás szintjére is. 1998-ban pedig minisztériumi módszertani ajánlás készült a jogszabályok SKV-ának lefolytatásához. A gyakorlat ennek ellenére nem egységes. HILDEN (2005) vizsgálatai szerint a jogszabályokhoz kötelezően kapcsolódó környezeti hatásjelentések vázlatosak, még egyetlen esetben sem került sor jogszabálytervezet elvetésére a jelentésben rögzített negatív környezeti hatások miatt.

Dániában 1993 óta kötelező a jogszabályok SKV-a (ELLING, 2005). A vizsgálat kevésbé a tesztszerű előre irányított kérdések, hanem inkább a klasszikus SKV lépések mentén zajlik: (1)SKV relevancia meghatározása – (angolul *screening*), (2)tárgykör meghatározása – (angolul *scoping*), (3) vizsgálat – (angolul *assessment*), (4) publikáció. Ezen belül hangsúlyos a környezetpolitikai elvekkel való összhang, a környezetpolitikai célokhoz való hozzájárulás kimutatása. A jogszabályokhoz (törvényjavaslatokhoz) a SKV környezeti jelentése csatlakozik, mely gyakran tárgya a parlamenti vitáknak.

vii A politikaalkotási *SKV valódi stratégiai vizsgálati formájának* gyakorlata Európában

A harmadik modellben vezető az *Európai Unió* saját közösségi jogszabályalkotása, ahol a rendelettervezetekhez vaskos környezeti társadalmi gazdasági hatásvizsgálatok csatlakoznak (pl. CEC, 2004a). A jogszabályok mellett e vizsgálati jelentések is kifejezett tárgyai az EU Tanácsában és a Parlamentjében folyó vitáknak (PÉTI, 2004).

E harmadik modell másik kiemelkedő gyakorlata *Nagy-Britanniában* működik. A brit példa a dolgozat későbbi fejezetiben részletes vizsgálatra kerül a területi tervek és programok szintjén. SADLER (2005) elemzései szerint a politikaalkotás szintjén Nagy-Britanniában 1991-től létezik (a Brit Környezeti Stratégiában megfogalmazottak szerint) környezeti vizsgálat, mely 1999-től a környezeten túl más tématerületekkel (egészség, kockázat) kibővült úgynevezett *IPA (integrated policy appraisal)* formájában működik. Az eljárások tovább fejlődtek az évek során és 2004-től már úgynevezett *RIA (Regular Integrated Assessment* – kötelező integrált vizsgálat) kapcsolódik a jogszabályokhoz. Ez a holland mintához hasonló fázisokat foglal magában, de további jellegzetessége, hogy nem csak egy előzetes 15 tényező alapján felállított környezeti gyorstesztet (pl. CO2 emisszió, szállítási igény stb.) tartalmaz, de olyan részletes vizsgálati részt is, mely alternatívákat is számba vesz, és kötelező partneri konzultációs fázisa van. Minden jogszabálytervezetre kötelező végrehajtani, minél korábbi fázisban javasolt megkezdeni, együtt fejlődik a jogszabály tervezettel, így nagymértben képes azt befolyásolni.

viii Az egyes országok és nemzetközi szervezetek SKV kultúrájának jellemzése

A SKV nemzeti szintű jogszabályi története az *USA* 1969-es Nemzeti Környezetpolitikai Törvényével kezdődött. A törvény már a projekt szinten túlmutató hatásértékeléseket is megfogalmazza (SADLER, 2001). A törvényhez kapcsolódó 1978-as szabályozás bevezette a programszintű KHV (*Programmatic EIA - PEIA*) fogalmát is. Bár ez szigorú értelmezésben csak földrajzi vagy technikai alapon jól tematizálható projekt csoportok helykiválasztási analízisét fedi le, számos esetben azon túl mutató valódi SKV elemekkel is rendelkezik (THERIVEL – PARTIDARIO, 1996). A projekt szinten túlmutató környezeti hatásértékelés gondolata az 1970-es évek végén jelenik meg először az USA-ban. 1978-ban a US Council for Environmental Quality (USCEQ) NEPA-ra épülő szabályozásokat jelenetet meg, melyek az USAID és egyéb speciális esetekben alkalmazandók programok hatásértékelésére. Az 1970-es, a szövetségi törvények mintájára készülő Kaliforniai Környezetminőségi törvény már az állami ügynökségek tevékenységeihez kapcsolódó programozási és koncepcionális szintek hatásvizsgálatával is foglalkozik (SADLER, 2001).

Hollandiában az 1987-es Környezetvédelmi törvény a stratégiai szintű környezeti hatásvizsgálatot is bevezeti bizonyos tematikájú programok és koncepciók esetében, melyek között a területfejlesztési jellegű programok is szerepelnek. A 1990-es években mindezt a politikai szintre vonatkozó, a fenntarthatósági kritériumokon alapuló ellenőrzési listára épülő, ún. E-tesztről hozott kormányhatározat egészítette ki.

Kanadában 1990-ben születik meg a szövetségi kabinet első, program és terv szinten is érvényesítendő környezetintegrációs direktívája (THERIVEL – PARTIDARIO, 1996), melyet

1999-ben egy következő, már kifejezetten SKV előírásnak tekinthető direktíva követett (NOBLE, 2003).
Nemzeti szinten úttörőnek tekinthető az *új-zélandi* SKV jogszabályi kötelezettség is. Az 1991-es Erőforrás Gazdálkodási Törvény (angolul *Resorce Management Act – RMA*) egy, a különböző tervezési tevékenységeket integráltan kezelő és a fenntartható fejlődés elveit garantáló törvény (HORTON – MEMON, 1997).
1992-ban *Hongkongban* a kormányzói ügyvivői tanács határozataira, majd a fejlesztési tervekre írnak elő környezeti értékelést *(*angolul *environmental implication)*. Azóta egy informatikai támogatás is fejlesztés alatt áll (angolul *Computer Aided Sustainability Evaluation Tool* – CASET), mely kvantitatív fenntarthatósági elvek és indikátorok alapján segít a fejlesztések hatásait megbecsülni (DALAL-CLAYTON – SADLER, 2006).
Skandináviában a SKV már korán megjelent, elsősorban mélyen a tervezési folyamatokba integrálódott formában, elsősorban a fizikai paraméterekkel bíró tervek kapcsán (THERIVEL – PARTIDARIO, 1996). Ezen túlmenően Dánia esetében megemlíthető, hogy a politikaalkotás és a törvénykezés szintjére vonatkozó SKV is hosszabb múltra tekint vissza. Ez kormányzati szinten az adminisztratív folyamatok része, a holland mintához hasonló ellenőrzési forma. Svédországban a fizikai tervezési tevékenységek integrált és kötelező része a környezeti hatásjelentés (angolul *environmental impact statement – EIS*) az 1987-es Természeti Erőforrás Kezelés törvénye óta. Norvégiában 1994-ben a kormányhatározatok értékelésének adminisztratív előírása születik meg, mely környezeti hatásértékelési vonulattal is bír (SADLER, 2001). Finnországban az 1999-ben elfogadott Környezetvédelmi Hatásvizsgálati Eljárási törvény már a PPP minden szintjére vonatkozik.
Nagy-Brittania környezeti értékelésében *(*angolul *environmental appraisal)* gyökerező SKV megközelítései a kormányzati törvénykezés (1991) és a helyi fejlesztési tervek (1992) terén jelennek meg. Ez döntően fizikai-műszaki jellegű fejlesztésekhez kötődik és szokásos KHV megközelítésen alapul (UNEP, 2002). Részletes elemzésük a dolgozat második kutatásának eredményeiben olvasható. A tevékenységeket támogató kézikönyvek készültek, melyeket 1994-ben és 1998-ban frissítettek. 1999-ban kifejezetten a területfejlesztési tevékenységekhez alkalmazható kézikönyv készül (angolul *Good Practice Guide on Sustainability Appraisal of Regional Planning)* (SADLER, 2001).
Ausztráliában egy 1993-as sikertelen törvénykezési próbálkozást végül is 1999-ben követte a Környezetvédelmi és Biodiverzitás-védelmi törvény, amely már lehetőséget biztosít a PPP minden szintjére irányuló SKV-ra (THERIVEL – PARTIDARIO, 1996; SADLER, 2001).
2000-ben a *Dél-Afrikai Köztársaságban* is megjelent a koncepciókra és programokra alkalmazható SKV kézikönyv, egyelőre nem kötelező jelleggel (SADLER, 2001).
Az 1994-es *szlovák* Környezetvédelmi törvény a fejlesztési politikák, regionális programok, és környezeti szempontból releváns törvénykezési lépésekre is vonatkozik (SADLER, 2001).
A SKV gondolata a ´80-as évek végétől a *nemzetközi szervezeteknél* is megjelent. 1989-ben a World Bank egy, a projekt szintű KHV-ra támaszkodó SKV direktívát fogadott el, mely 1991-ben és 1998-ban további megerősítést nyert (WORLD BANK, 1998). 1991-ben az UNDP bevezeti a környezeti áttekintést, mint tervezési eszközt (PARTIDARIO, 2000). 1992-ben az OECD foglalkozik a kérdéssel.
1991-ben születik meg az *UNECE* nemzetközi környezeti hatástanulmányi egyezménye Helsinkiben (Espooi Egyezmény). Ez a folyatódik egy 1992-es UNECE pilot tanulmánnyal a KHV PPP-re alkalmazhatóságára vonatkozóan, mely a SKV bevezetését szorgalmazza a tagállamokban. 1998-ban az UNECE Arhusi Konvenciója szintén támogatja a nyilvános döntéshozást, és a környezeti ügyek integrálását (UNEP, 2002). Az UNECE régióbéli környezetvédelmi miniszterei pedig deklarációjukban a SKV meghonosítása mellett foglalnak állást (SADLER, 2001). Espoo további megerősítése történik meg 2001-ben Szófiában és 2003-ban Kijevben.

ix Az EU SKV direktívájának részletes fejlődéstörténete és módszertani jellemzői

Az EU harmadik környezeti akcióprogramja (1982-86) indítja el a környezet integrációjának gondolatát. Ehhez az időszakhoz köthető a sokat emlegetett környezeti hatástanulmányi direktíva megszületése is (projekt szinten, EIA Directive 85/337/EEC). A történet szempontjából a negyedik környezeti akcióprogramot azért érdemes kiemelni, mert ez alatt történik meg a strukturális, regionális politika és a környezetvédelemi politika között fennálló szabályozási hiányosságok felismerése (BALDOCK – CORRIE, 1989; BALDOCK – WENNING, 1990; CEC, 1992). Az ötödik akcióprogram (1993-2000) idejére pedig a környezetügy az európai politizálás központi kérdésévé emelkedik Az első környezetintegrációt elősegítő, a Strukturális Alapokhoz kapcsolódó tervezési útmutatók is ehhez az időszakhoz kapcsolódnak (BRADLEY, 1996).

A SKV szigorúan vett jogszabályi előzményének tekinthető még a már korábban említett 1991-es Espooi Egyezmény és az azt követő fejlemények, valamint az 1997-es Amszterdami Megállapodás. Ez utóbbi az összes közösségi politika környezetintegrációját szorgalmazza. Az egyezmény szellemében a Cardiffi Folyamat (angolul *Cardiff process*) keretében az egyes közösségi politikák környezetintegrációs és fenntarthatósági stratégiája is elkészül, majd az ún. Kölni Jelentés (angolul *Cologne report*) alapján ez kiigazítást és további elmélyítést nyert. Ennek eredményeként hozzák létre az EMAS-t (angolul *Eco-Management and Audit Scheme*) a Bizottság egyes főigazgatóságai (DG) saját jogszabályainak környezetintegráltságának biztosítására (FELDMANNA – VANDERHEAGANA, 2001).

A fentiekben gyökerező legújabb jogszabályi fejlemény már nevében is utal a stratégiai környezeti hatásvizsgálatokra, és természetesen az uniós törvénykezésen és a területfejlesztésen túlmutat az összes program és koncepció felé és a tagállami nemzeti szintek irányába. 1991-ben születik meg az első javaslat a programok, politikák és tervek környezeti hatásaink becslésére, de ez később elbukik a Tanácson. Mivel az ötödik környezeti akcióprogram is szorgalmazza a SKV bevezetését a jogszabályi előkészítő munka újra kezdődik. 1996 végén az előzetes direktívát elfogadja a Bizottság, és hosszadalmas többször megakadó folyamat végén, 2001 nyarán fogadják el véglegesen. Ezt megelőzi a Gazdasági és Szociális Bizottság és a Régiók Bizottságának véleményezése és jóváhagyása, valamint a Tanács és a Parlament kétszeri – előzetes és végleges – elfogadása. A tagállamoknak három év áll rendelkezésükre, hogy a direktívát saját joganyagukba beépítsék (THERIVEL – PARTIDARIO, 1996). A hosszú tagállami miniszteriális egyeztetések során végül is nem sikerült elérni, hogy a direktíva kibővített tárgykörrel rendelkezzen, magába foglalva a politikaalkotás szintjét is.

A direktíva az EU szubszidiaritási elvének megfelelően meglehetősen nagy mozgásteret hagy az egyes tagállam-specifikus eljárások kidolgozására. Egyebek között nem tartalmaz pontos szabályozást a lépcsőzetességre, azaz az egyes szinteken végrehajtott SKV-k kapcsolatára, a nyilvánosság és a kommunikáció nyilvánosságának mértékére, a SKV-nak az egyéb értékelési eljárásokkal szemben képviselt értékére, más értékelésekkel való átfedéseire vonatkozóan és a kapcsolódó monitoring jellegét illetően.

Azonban egyértelműen fogalmaz a direktíva abban a tekintetben, hogy a többször, átfedésekkel végzett SKV folyamatok elkerülendők. Ugyanígy a SKV hármas célját illetően is: a környezet védelme, a döntések környezeti integrációjának elősegítése és a hozzájárulás az átlátható döntéshozatali folyamatok kialakításához. Módszertanát tekintve szintén ad iránymutatást, ismertetve a SKV legfontosabb lépéseit. Ez tulajdonképpen a megszokott és a szakirodalmakban gyakran említett SKV lépések sémája, angolul: *screening, scoping, writting the report, reviewing the report, decision making on the development proposal, monitoring* (EP, 2001). Az egyes lépések lebonyolítása azonban nagy mozgástérben végezhető, és az előzőkben említett nem pontosan definiált tényezők közül több is az egyes lépésekhez köthető. Viszonylag nagy a mozgástere az

alapvető SKV megközelítések kiválasztásának is a hatásbecslés orientált külső SKV-tól a mélyen integrált belső, célvezérelt SKV-ig (RISSE et al, 2003).
A direktívában felvázolt SKV rendszer a SKV eljárás lefolytatásának felelőségét és költségeit a programot irányító közszférára terheli. Az EU előzetes számításai szerint azonban a felmerülő költségek marginálisnak tekinthetők, főleg azért, mert a SKV folyamat nagy része az általános területfejlesztési programozási eljárások mintegy kiterjesztésének tekinthető (FELDMANN, 1999). Ez a hozzáállás a nagy szabadságfok ellenére is a nem határozottan elkülönülő belső SKV koncepciójának preferálását jelenti.
Bár a SKV direktíva mindenképpen egységesítő hatásokkal bír, a tagállamoknak szabott mozgástér igen tág, akár 25 különböző rendszerhez is vezethet (RISSE et al, 2003). Azt is látni lehet, hogy a direktíva a tagállamok összességét tekintve inkább követő, mint innovatív, ezért a korábbi környezetintegrációs minőségi megoszlás a tagállamok között továbbra is fent fog állni. Jól példázza ezt annak az esete, hogy míg például Finnországban vagy Dániában már több éve a politikaalkotás szintjén is kötelező érvénnyel találkozhatunk SKV-val, addig például Görögországban még az Olimpiai Játékokhoz köthető fejlesztéseket sem előzte meg SKV folyamat, minderre nem szolgál mentségül a SKV direktíva akkori hiányára való hivatkozás sem (ZAGORIANAKOS, 2004). Pedig ezek a fejlesztések még a legkevésbé stratégia szemlélettel is legalább projekthalmaznak nevezhetők.

x A SKV uniós programértékelésekkel fennálló kapcsolata

Az Európai Unió regionális fejlesztési politikájában a második programozási ciklus folyamán jelent meg és a ciklus végén teljesedett ki a programértékelés gyakorlata és szabályozási háttere (CEC, 1999a, 1999b). A programértékelés tömören megfogalmazva a program tervezés folyamatának, magának a programnak, valamint a program megvalósításának a vizsgálatát jelenti a hatékonyság, hatásosság, hasznosság, fenntarthatóság kategóriáinak szempontjából.
A programértékelés fogalma nem feltétlen áll kapcsolatban a környezeti vonatkozásokkal. Szerepe a ciklikus és hierarchikus tervezési, fejlesztési, döntéshozási rendszerekben kiemelt fontosságú, végigkíséri az egész folyamatot a következő fejlesztési ciklus kezdetéig. Ezáltal visszacsatolást biztosít ugyan azon cikluson belül, és a következő ciklus számára. Az értékelés gyakorlata az unióban az 1990-es évek végére teljesen kiforrott formalizált jelleget öltött. Megfelelő kézikönyvek is előkészületek, melyek kivitelezését segítik (PÉTI – SALAMIN, 2002).
Az EU gyakorlata szerint az értékelésnek három nagy kategóriája van: az *előzetes, a közbenső és az utólagos értékelés*. Az értékelés irányulhat a programozási folyamatra, a tervezés és programmenedzsment módszertanára, eszköztárára, a programdokumentum vagy programvégrehajtás értékelési alapkérdésein keresztül: *fenntarthatóság, relevanciája, koherencia, hatékonyság és hatásosság* (EU DGXVI, 1999).
A jelenlegi tendenciák alapján az *előzetes programértékelés* szerepe egyre növekszik, mint a programciklus minél korábbi szakaszában megvalósuló visszacsatolásoké általában (HUMMELBRUNNER et al, 2002). Az előzetes értékelés, az egyezések ellenére, sokban különbözik a másik két értékelési kategóriától. Az előzetes értékelés a program tervezésének lezárulta után, de még a hivatalos elfogadását megelőzően kapcsolódik a tervezési rendszerbe. Nagy szerepe van a programozás során felállított indikátorok értékelésében, új indikátorok meghatározásában, a későbbi monitoring és értékelési tevékenységek alapjainak megteremtésében. Az indikátorokkal összefüggésben szintén fontos szerepet kap a program intézkedéseinek megvalósítása során jelentkező projekt kiválasztási procedúrák paramétereinek megtervezésében. Az előzetes értékelés kiterjed a program előzetes társadalmi, gazdasági, környezeti hatásértékelésére, a programelemek külső-belső koherencia vizsgálatára és a végrehajtási rendszer, a programmenedzsment alkalmasságának megítélése.

A többi programvégrehajtáshoz kapcsolódó programértékelés a SKV szempontjából kevésbé fontos. A *közbenső értékelés*nél már a végrehajtási hatásosság és hatékonyság szempontja kiemelt fontosságú, és amennyiben valamely hiányosságokra derül fény, akkor a program végrehajtásának korrekciójára is javaslatot ad az értékelés. A közbenső és az *utólagos értékelés* közötti lényegi különbség csak abban fedezhető fel, hogy míg az előbbi még ugyan azon fejlesztési ciklusban visszacsatolásokat eredményezhet, az utóbbi csak a következőben.
Minden értékelésről elmondható, hogy olyan tevékenységek, melyek a területi tervezési rendszer, folyamat szerves részét kezelik, ezért ugyan azon jellegzetességekkel bírnak, mint maga a programtervezési tevékenység. Így a partnerség, a nyilvánosság, a kommunikáció kiemelt szerepe, a kvantitatív és kvalitatív eszközök vegyes használata szintén jellemzi ez értékelést is.
Amint már említésre került, az értékelés folyamata független lehet a környezeti megfontolásoktól. Azonban a környezeti fenntarthatóságnak, a környezetintegráltságnak stb., mint értékelési kategóriának a megjelenése ezt a függetlenséget felszámolta. Az értékelés metodikájában így már kötelezően megjelenik a környezetintegráltság, a környezeti politikával való horizontális integráció vizsgálata, a környezeti hatások becslését lehetővé eszköztár.
Az 1990-es évek alatt az értékelések, különösen az előzetes értékelések környezeti dimenziói megerősödtek a Strukturális Alapok programozásának gyakorlatában (BRADLEY, 1999), a Strukturális Alapok programjainak környezeti integrációja is nagymértékben erre épül (BRADLEY, 2000). Az ECOTEC (1997) kézikönyve az értékelés során hasznosítható fenntarthatósági és környezeti indikátorokat határozott meg a környezeti hatások nyomon követésére. Felismerve a tényt, hogy a környezetvédelmi hatóságok kevés kivételtől eltekintve (pl. Nagy-Britannia, Finnország), csak igen érintőlegesen, és elsősorban csak az explicit környezetvédelmi programok esetében kapcsolódtak be programozás és értékelés folyamatába, a partneri bevonásuk szorgalmazása erőteljesebbé vált a Bizottság részéről (BRADLEY, 1999). Az programértékelési eszközök gyűjteményeként 1999-ben kiadott MEANS Kötetek *(MEANS Collection)* (EU DGXVI, 1999) is több környezetintegrációs és hatásértékelési eszközt ismertet.
Az értékelési tevékenység és környezeti vonatkozásai komplikálttá teszik az uniós gyakorlat formalizált területfejlesztési környezetintegrációjának helyzetét. Az értékelés tulajdonképpen egy külső folyamat, mely bár hatással bír a program kialakulására, a programalkotás folyamatába nem szervesen, lépésről lépésre integrálódik. A programértékelés a programot általában más szakértői hátérrel, némileg eltérő partneri háttérrel és nyilvánossággal, új, célirányos megközelítésekből veszi is górcső alá.
Így *az értékeléssel megjelenített környezeti integráció is egy külső forma* (ld. 11. ábra). Tulajdonképpen megfeleltethető a külső formában megnyilvánuló SKV-nak (PÉTI, 2002a). A jelenlegi bonyolult helyzet szerencsés is, hiszen – legalábbis formailag – a SKV-val és az előzetes programértékeléssel kétszeresen biztosított a környezetintegráció és környezetileg is fenntartható fejlődés, valamint a környezet védelemére és állapotának javítására irányuló törekvések érvényesítése. A túlzó átfedéseket azonban az általában az elvárások minimumára törekvő tervezői gyakorlat (CLEMENT, 2001), valamint magának a SKV direktívának az átfedések elkerülését szorgalmazó irányelve és az értékelés korlátozott tárgyköre is megakadályozza. Ez utóbbi szerint ugyanis nem lehet mindent értékelni egy programban, az értékelés irányított kérdések mentén történik (HUMMELBRUNNER et al, 2002).
Az átfedéseket feloldja, ha egy belső formájú SKV-t egy előzetes környezeti értékelés követ, mely elsősorban az indikátorokhoz, hatásértékelésekhez, koherencia vizsgálatokhoz kapcsolódó SKV feladatokat átvállalja (ld. még a belső formájú SKV eszközök ismertetésénél).

xi A területi tervezési SKV fejlődésének alternatív új-zélandi példája

Ùj-Zélandban az EU-tól eltérő jelenségek tapasztalhatók a területfejlesztési SKV-k fejlődésében (HORTON – MEMON, 1997). Az 1991-es, a SKV-t bevezető RMA (Erőforrás-gazdálkodási

törvény) kapcsán, a sadleri *természeti tőke* (SADLER, 1994) irányzatra alapozott SKV irányzatok bontakoztak ki, melyekben döntő szerep jut a szigorú térbeli szeparációnak, az irányzat a műszaki-fizikai tervezési hagyományokra épít. A SKV tevékenységek végül is a védelmet élvező és a természetes funkciókat hordozó *biorégiók*, valamint a társadalmi-gazdasági funkciókat viselő *multifunkcionális terek* lehatárolására futottak ki. Ez jó térbeli szeparációhoz vezetett, ugyanakkor a területi mozaikosság kialakításának irányításán túl igazából nem hordozott valós fenntarthatósági és a környezeti célvezérelt integrációt, és az ún. *olajfinomítok az erdőrengetegben* jelenség kialakulásához vezetett.

xii Külső formájú SKV tervezői eszközök

A *fejlesztési útelemzés (*angolul *development path analízis - DPA)* értékeli a program környezeti hatásait azáltal, hogy kategorizálja a program intézkedéseit hat területfejlesztési megközelítés szerint, melyek közül az első a legkevésbé környezetbarát, míg az utolsó a leginkább környezetbarát fejlődési irány (ECOTEC, 1999). A DPA a későbbiekben a projekt kiválasztás folyamán is használható, a kiválasztásban részt vevő szakértői panelek a pályázó projektet megfeleltetik az egyes fejlődési utaknak, hozzájárulva ezzel a kiválasztás egyéb feltételeihez (ECOTEC, 2003).
A *környezeti kritériumelemzés (*angolul *environmental criteria analysis – ECA)* a program hatásait értékeli 21 környezeti indikátor szerint, melyek az EU Ötödik Környezeti Akcióprogramja alapján lettek kijelölve (például: CO2 emisszió, energiafogyasztás, erdőtűz kockázati index, veszélyes hulladéktermelés, kulturális örökség degradációja, regeneráción keresztül érvényesülő általános vidéki és városi környezeti állapot javulás). A hatások három kategóriára osztottak: pozitív, negatív és semleges (ECOTEC, 2003).
Az *integrált gazdasági-környezeti SWOT analízis* már nem feltétlen csak külső SKV eszközként használható, hanem az integrált, belső SKV eszköze is lehet (nem azonos a környezeti SWOT-tal, mely a környezeti alrendszer SWOT analízise). Lényege, hogy megpróbálja összeilleszteni az adott régió kiemelkedő és gyenge minőségű környezeti elemeit a területi (gazdaság) fejlesztési stratégiájával. Ezáltal kibontakoznak azon környezeti erősségek, melyekre valóban erős fejlesztési stratégia építhető, valamint azok a környezeti vonatkozások, melyek a fejlődés gátját jelentik. Szintén alkalmazható annak kimutatására, hogy vajon a támogatandó gazdaságfejlesztések (vagy akár szociális fejlesztések) milyen mértékben károsítják a környezetet, és léteznek-e bizonyos ágazatok, melyek nem képesek a környezeti költségek és szabványok kitermelésére, bevezetésére. Az analízis mátrixa megjeleníti a szokásos erősségeket, gyengeségeket, veszélyeket és lehetőségeket a kedvező környezeti helyzetek és a problémák, valamint a sebezhető és stabil erőforrások tükrében (ECOTEC, 1999). A SWOT analízis, mint módszer fejlődésében, számos a strukturálásra, analizálásra képes SWOT eszköz jelent már meg (ld. SALAMIN, 2005; SALAMIN – PÉTI, 2004). Az integrált gazdasági-környezeti SWOT analízis is egy az ilyen SWOT eszközök soában, azok egy tematikus fajtája.

xiii Belső formájú SKV tervezői eszközök

Az első SKV lépés a környezet állapotának felvázolása, mely a helyzetértékelési tevékenységekhez csatlakozik. Célszerű eszköze a már említett *környezetintegrált SWOT analízis*. A további eszközök elsősorban a környezeti elemek számbavételére koncentrálnak, a vonatkozó környezetvédelemi direktívákban használatos ajánlások, indikátorok alapján. Körül kell határolni azokat a területeket is, melyekről nem áll rendelkezésre megfelelő mennyiségben adat. Szintén meg kell határozni azon várható fejlesztési irányokat (közlekedésfejlesztés, energiaügyek), melyek potenciálisan kapcsolatba hozhatók, ill. hatással bírhatnak az adott területi rendszer egyes környezeti elemeire, illetve azok indikátoraira. Az állapotfelmérés fontos része még az előirányzott regionális fejlesztésekkel kapcsolatba hozható *környezetvédelemi szabályozások számbavétele* is. Kiemelendő

a különböző *térképek* szerepe, melyeken akár több rétegben *földrajzi információs rendszer (GIS)* által támogatva megjeleníthetők a különösen érzékeny területek, a különféle indikátorok térbeli eloszlása, a korábbi tervezési tevékenységek hatásai. A GIS támogatás alkalmas arra, hogy bizonyos területi környezeti hatáskonfliktusokat kimutasson.

A második lépés a célok kialakítása. E lépésnél a legcélszerűbb az úgynevezett fenntarthatósági *kulcsparaméterek* szerint számba venni az egyes prioritásokat. A kulcsparaméter lehet más környezeti programban szereplő vagy aktuálisan kreált. Általában tíz ilyen kulcsparaméter említhető, mint például a nem megújuló erőforrások minimalizált használata, a megújuló erőforrások regenerálódásának függvényében való kihasználása, veszélyes hulladék kezelése stb. A program prioritásaira és kulcsparamétereire előzetesen felállított *mátrix* segíthet az összefüggések vizsgálatában. Az összefüggések szerint irányított kérdések mentén kell megvizsgálni, hogy az aktuális intézkedés, vajon megfelel-e az adott kritériumnak. Az összefüggések vizsgálata irányulhat például arra, hogy a nem megújuló erőforrások minimalizált használatának paraméterével az energiafelhasználást érintő programprioritásnak milyen kapcsolata van az adott programban. Az irányított kérdések lehetnek előkészítettek, kézikönyvből származók. E mátrixos összegzés alapján kiderülnek az elhanyagolt, vagy éppen támadott fenntarthatósági kritériumok. Ez alapot szolgáltathat ahhoz, hogy a terv egyes céljaihoz, programjaihoz kapcsolódó környezeti, fenntarthatósági elemeket vezessenek be, esetleg mérséklő intézkedéseket (angolul *mitigation measures*), vagy önálló környezeti fenntarthatósági prioritásokat alakítsanak ki.

Még továbbra is a *második lépés* során, a magasabb szintű programok esetében fontos lehet a *releváns kulcs környezetpolitikai dierktívák elemzése (*angolul *Relevant Key Environmental Directives)* is. Ez esetben az egyes célok és a környezetvédelmi szabályozások kerülnek társításra. Az előzetes fejlesztési irányokhoz (prioritásokhoz, célokhoz vagy programokhoz) környezeti és fenntarthatósági szempontból jobban illeszkedő alternatívák jelölhetők ki, illetve a kevésbé illeszkedők kizárhatók. Ehhez természetesen előzetesen fel is kell térképezni ezeket az alternatívákat, melyhez eszközt nyújthat pl. a már említett *DPA*.

Szintén a *második lépéshez* kapcsolható az ún. *környezetfejlesztési mátrix.* Ez a korábban már említett horizontális és vertikális integrációkat egyesítő szövetszerű környezetintegrációs formák célrendszerének kialakításához nyújt segédletet. Ebben az explicit, ún. környezetfejlesztési szükségletek és lehetőségek és az aktuális területfejlesztési prioritások kapcsolatait tárják fel (GOSW, 2000). Célirányos felhasználásával lehetőséget nyújthat olyan döntések támogatására is, mint pl. szükséges-e önálló környezeti prioritást kialakítani, vagy elegendőek a meglévő horizontális integrációs lehetőségek. A környezetfejlesztési lehetőségek meghatározását segítheti a *szakértői panelek* és *munkacsoportok* eszköze. Ekkor a SKV vagy a fenntarthatóság biztosítása céljából önálló szakértői és partneri munkacsoportot alakítanak ki már a tervezési folyamat kezdetén, mely az adott szituációra érvényes esetleg régió-specifikus környezeti és fenntarthatósági célokat fogalmaz meg, majd ezeket a többi tervezői munkacsoport felé élénken kommunikálja (SHAW – KIDD, 2001).

A harmadik lépés a programvázlat környezeti hatásértékelése. Eszközei között megjelenik a projekt szintű hatásértékelésből ismert *hatásmátrix*. Azzal az eltéréssel, hogy itt a környezeti elemek mellett a globális, nemzeti vagy lokális környezeti akciók is megjelennek, és az egyes prioritások ezekre kifejtett hatásait is értékelni kell (általában három kategória szerint: pozitív, negatív, vegyes). A mátrix kitöltése nem szakértői feladat, hanem kommunikáció során, esetleg szakértői panelekkel megvalósítandó. A *többrétegű GIS támogatott térképezés*, bizonyos térben jól lehatárolható akciók megjelenítésével, valamint a meghatározó környezeti jelenségek ábrázolásával alkalmas lehet konfliktusok kirajzolására, különböző felbontásban.

A *harmadik lépés* hatásbecslésének ki kell terjedni a közvetett és kumulatív hatásokra is. A térképes megközelítések ez utóbbi törekvést is ki tudják szolgálni. A kumulatív hatások értékelése leginkább csak az alulról közelítő (angolul *bottom-up*) eljárás esetén, az egyes prioritások hatásbecslésének

elvégzése után kezdődhet meg. A hatásoknak elsősorban a nagyságrendjét (időben, érintett környezeti elemek számában stb.), kiterjedését (pl. lokális, nemzetközi hatás) és valószínűségét (itt is csak relatív kategóriák használatosak pl. igen kicsi, kritikusan nagy) kell meghatározni. E paraméterek az egyes intézkedésekre esetleg alternatíváikra külön táblázatokban rögzíthetők. A hatásértékelés során a környezeti szempontból különösen problematikus területek továbbvizsgálandók nagyobb alapossággal, esetleg kvantitatív eszközökkel. A hatásbecslés szolgálhatja csupán e problematikus területek beazonosítását, az alaposabb hatásvizsgálat későbbi eljárások (pl. előzetes értékelés) tárgyát képezheti.

A negyedik lépés az indikátorok meghatározása. A tervezőnek itt viszonylag egyszerű dolga van, mert számos környezeti és fenntarthatósági indikátor készletből válogathat. Ezek általában direktívákkal, egyezményekkel előkészítettek és kézikönyvekben összegyűjtöttek, tematizáltak. Egy szakmailag felkészült területfejlesztési SKV esetében azonban ez nem elég, mert az adott tervezési helyzetben aktuális, régió-specifikus környezeti és fenntarthatósági indikátorokat is definiálni kell. A SKV indikátorok épülhetnek absztrakt kategóriákra is, pl. a vonatkozó környezetvédelmi direktívának való megfelelés aránya. Mind a definiálás, mind a kiválasztás esetében szem előtt kell tartani néhány szempontot, mint például, hogy azonos formában legyen elérhető adat a későbbiekben is, vagy hogy az indikátor legyen reprezentatív, tudományosan megalapozott, és minél poraktívabb figyelmeztetést jelentsen, legyen alkalmas trendek vizsgálatára, legyen egyszerű és könnyen értelmezhető stb. Az indikátoroknak több formája is létezik. Programozás technikai szempontból említhető output, eredmény és hatás indikátor. A programozás folyamán a programok outputjait, eredményeit és hatásait a programtervezők határozzák meg, és ezekhez a programozás alatt vagy az előzetes értékelés során indikátorokat rendelnek (bázis és célértékkel). A SKV-hoz kapcsolódó hatásbecslés támaszkodhat a hatásindikátorok célértékeire is, ezért a két SKV lépés sorrendisége nem szigorú, és mindkét SKV lépés az előzetes programértékelés részévé tehető. A végrehajtás értékelései ezekre a monitoring által gyűjtött adatokra támaszkodva vizsgálhatják a programokat hatás és eredmény szempontjából. Ezért fontos, hogy a végrehajtáshoz kapcsolódó közbenső és utólagos értékelés képes legyen a programozást kísérő SKV során felállított kategóriákat vizsgálni és értékelni.

Az ötödik lépés a monitoring és értékelés. E lépéshez sok általános értékelési eszköz, a már említtetek is felhasználhatók. Az előzetes programértékelés és a SKV kapcsolata már ismertetésre került. Egy belső formájú SKV esetében az indikátorok meghatározása, a hatásértékelés különösen a problematikus területek hatásértékelése és a nem helyi, nem regionális, hanem a külső, magasabb szintek környezetpolitikai irányelveivel való koherencia vizsgálata kimaradhat a SKV folyamatból és az előzetes programértékelés része lehet. Az említett SKV elemek előzetes programértékelés keretében való végrehajtását célszerűvé teszi, hogy a koherencia vizsgálat, az indikátorok értékeinek meghatározása és a hatásértékelés is általános előzetes értékelési feladat. A SKV monitoring és értékelési lépése azonban nem zárul le a tervezéssel, és a végrehajtás során is folytatódik. Az előzőleg maghatározott SKV indikátorokat a program monitoring tevékenysége során kell gyűjteni, majd *a végrehajtás középidejű (vagy folyamatos) és utólagos programértékelései*nek keretében feldolgozni. Fontos, hogy a végrehajtás értékeléseibe épülő SKV elemek sem passzív ítéletalkotási eszközök, hanem aktív megoldási javaslatokat, alternatívát nyújtanak.

Az *ötödik lépés* értékelései során a magasabb szintű programoknál hasznos a *releváns kulcs környezetpolitikai direktívák elemzésének* megismétlése. Így mérhető, a program vonatkozó céljai elérésének eredményessége, valamint, hogy a program aktuálisan mennyire tekinthető környezetintegráltnak. Azaz, hogy az adott cél megvalósult intézkedései által mennyi direktívát lehet kielégítettnek tekinteni, és hogy az adott cél eléréséhez mennyi direktíva érvényesítése kapcsolható. Regionális programoknál a *környezetfejlesztési mátrix* megismételt használata mutathat inkább a környezetintegráció aktuális fokára.

xiv A Balaton térségének legutóbbi terveinek és szabályozásainak áttekintése

Az *ágazati jellegű tervezés* tekintetében említhető az 1993-as elfogadásra nem került Turisztikai Koncepció. Ezt 1999-ben egy újabb dokumentum „A balatoni turizmus középtávú fejlesztési programja" követte (LENGYEL, 1999). 2001-ben készült egy minisztériumi gazdaságfejlesztési program (GM, 2001) és 2004-ben egy hasonló vizsgálat (GKI, 2004), mely területi szemlélettel is bír.

Főleg egyes környezeti elemek, a vízminőség és vízszint megőrzésére irányuló ágazati jellegű *környezetvédelmi fejlesztések* kapcsán készült a Balatoni Vízgazdálkodási Fejlesztési Program (eredetileg 1971-ből, legutóbb 2004-be, előzőleg 1995-ben és 2001-ben átdolgozva 2035/2001 kormányhatározattal), valamint 1994-től a Balatoni Intézkedési Terv (1994-ből módosítva 1996-ban Balaton ökológiai állapotának védelmére és a vízminőség javítására vonatkozó intézkedési tervként, 1068/1996 kormányhatározat). 1998-ban a parti nádasok védelméről szóló kormányrendelet jelent meg (28/1998). 2001-ben kormányhatározat jelent meg a balatoni szennyvízkezelés és csatornahálózat 2001-03 közötti fejlesztési programjáról (2180/2001). 2003-ban újabb kormányhatározat születik a Balatonnal kapcsolatos rövid-, közép és hosszú távú intézkedésekről (1075/2003) felsorolva a felelős tárcákat is.

A *komplex területfejlesztési dokumentumok* csak később készültek el, 2000 végén a Balaton Fejlesztési Tanács hosszú távú területfejlesztési koncepciója (készült Balaton kiemelt térség hosszú távú területfejlesztési koncepciója 2002-10 c. dokumentum is, melyet a 2153/2002-es kormányhatározattal elfogadtak, megvalósításáról a 1097/2001 kormányhatározat szól). Az Előzetes Nemzeti Fejlesztési Tervhez a Balaton térségről szóló kapcsolódó rész is készült (A Balaton Régió előzetes regionális fejlesztési terve). A Balaton az első Nemzet Fejlesztési Tervben (2004-2006) is megjelent, igaz nem önállóan. 2001-ben 4 évre szóló fejlesztési stratégia készült el (A Balaton Régió stratégiai fejlesztési programja 2002-06).

A koncepcióhoz és a stratégiához kapcsolódóan *ágazati jellegű operatív programok* is készültek 2000 és 2002 között (Szilárd hulladék-kezelési pr.; Erdő és vadgazdálkodás, halászat, horgászat, turizmus összehangolt pr.; Vízgazdálkodási és intenzív mezőgazdasági tevékenység összehangolt pr.; Humán erőforrás fejl., munkahely teremtési pr.; Tudományos, oktatási, kulturális pr.; Intézményfejlesztési. pr.; Monitoring és adatfeldolgozó rendszer pr.; Közbiztonság fejlesztési. pr.; Megújuló energia-források használata pr.; Társadalmi-gazdasági statisztikai adatbázis pr.; Kis- és középvállalkozás fejlesztési pr.; Rehabilitációs és rekreációs pr.; Közlekedésszervezés fejlesztési pr.; Földbirtokrendszer-szabályozási pr.).

xv A Dél-dunántúli Régió tervezésének balatoni vonatkozású vizsgálata

1997-ben került elfogadásra a régió területfejlesztési koncepciója, bár ennek előzményeként már 1994-ben megjelent egy koncepcionális anyag még a négy dél-dunántúli megyére kiterjedően. A régió területfejlesztési programját 1999-ben fogadták el, hozzá 23 ágazati jellegű operatív program kapcsolódik (1998 és 2000 között készültek). A vizsgálatok fókuszában elsősorban a komplex területfejlesztési program állt. Érdekes módón még az 1999-es program is tartalmaz Zala megyére vonatkozó elképezéseket, programrégióként értelmezve az egykori megyei kezdeményezéssel létrejött négy megyéből álló Dél-Dunántúlt, mely az 1998-as OTK-ban három megyésre szűkült.

A program főbb *prioritásai*t a közlekedésfejlesztés, a humánerőforrás-fejlesztés, az innováció-fejlesztés, az ipari szerkezet- és technológiaváltás, az agrárszektor fejlesztése, az üzleti szolgáltatások fejlesztése, az idegenforgalom fejlesztése, a régiómarketing, a felkészülés az EU csatlakozásra és a Balaton komplex fejlesztése alkotja.

Már az 1994-es koncepcióban megjelenik prioritásként a környezet, a gazdaság és az idegenforgalom integrációjának szükségessége a Balaton térségben. A 1999-es programban is számos ponton találkozhatunk a Balatonra vonatkozó elemekkel.
A *helyzetértékelés*ben megjelenik veszélyként a Balaton környezeti állapota, de további konkrétumok erről nem. Inkább csak érdekességként lehet megemlíteni, kevésbé a Balaton térségéhez kapcsolódóan, hogy a helyzetelemzésben szűkszavúan a nemzeti kisebbségek jelenléte erősségként szerepel, a cigány lakosság pedig gyengeségként. A kulturális szempontból említett erősségeket a cigányság hordozza, persze az ettől független szociális problémái jogosan a gyengeségeknél jelentkeznek. A kérdés azért releváns, mert a Balaton Régió cigány lakosságának túlnyomó többsége a Dél-dunántúli Régió területén található. Az idegenforgalomnál a Balaton széleskörű, változatos és komplex programkínálata erősségeként tűnik fel. Lehetőségként szigorúan csak a régiót érintő partszakasz fejlesztése jelenik meg (hogy ez szakmailag miért lett lehetőség és nem erősség ez alaposabb kifejtést igényelne az anyagban). Nem jelenik meg a Balaton térség és part menedzsmentjének széttagoltsága, mint jelentős gyengeség.
A *program operatív programjainak* felvázolásában azonban az általános hazai regionális tervezési stílustól eltérően megjelenik önállóan a Balaton komplex fejlesztésének programja. Bár ez nem került kidolgozásra, feltételezhetően azért, mert a Balaton Régió programozása időközben elindult.
Az alábbiakban *az ágazati operatív elképzelések* néhány Balatonra vonatkozó elemének *fenntarthatósági vizsgálata* olvasható. Az ipari park fejlesztés a Balaton parton is tervez ipari parkokat kialakítani. A borászati klaszterben megjelenik a Dél-balatoni Borvidék, a gyepterületek fejlesztésénél a dél-balatoni vízgyűjtőterület. A regionális nagybani zöldségpiac-fejlesztési elképzelésekben fontos szempont a Balaton-part nyáron megnövekedő népességének a kiszolgálása. A balatoni halhús termelés is kiemelésre kerül, a vonatkozó ágazatai programban. Az idegenforgalmi fejlesztéseknél a Balaton part a régió más vizeire is kiterjedő vízi turizmus hálózatos fejlesztésénél, és a szezonon kívüli konferenciaturisztikai fejlesztéseknél is megtalálható. A Balaton, mint a térség arculatképző eleme is megjelenik, valamint a térség viszonylagos elzártságát kialakító tényezőként is.
A *Balaton komplex fejlesztés, mint önálló stratégiai cél* keretében az alábbi elemek említhetők ki. A program a minőségi turisztikai fejlesztésekre helyezi a hangsúlyt. Speciális környezetkímélő ipari fejlesztéseket és logisztikai fejlesztéseket irányoz elő. A szezonális agrártermékek iránti keresletre való felkészülést, és a környezetkímélő mezőgazdaság, nádgazdálkodás és halászat megteremtését szorgalmazza. A vízminőség kapcsán megemlítésre kerül, hogy ennek hatása van a régió többi részére (a vízgyűjtő alsóbb területei felé). Szennyvíz és szilárdhulladék kezelésre, valamint az idegenforgalmi közép- és felsőfokú képzés megteremtésére vonatkozóan is tartalmaz fejlesztéseket. A legfontosabb része ennek a dokumentumnak talán, hogy bár nem foglal állást a tekintetben, hogy vajon a Dél-Dunántúl vagy a Balaton dokumentuma foglal el magasabb hierarchia szintet, de előirányozza az erről való döntés szükségességét. Javasolja továbbá, hogy a készülő Balaton koncepcióban szerepeljen a Dél-dunántúli Régió vonatkozó fejlesztési elképzeléseit rögzítő kiegészítés.

xvi Nyugat-dunántúli Régió tervezésének balatoni vonatkozású vizsgálata

1998-ben készült el egy komplex területfejlesztési koncepció a Nyugat-Dunántúlon PHARE támogatással. Ez alapján 2000-2001 során több ágazati operatív program került kidolgozásra, és valamivel később a területfejlesztési program elkészítése is megkezdődött. A régió koncepciójának szerkezete hasonló a dél-dunántúlihoz, de nem tartalmaz önálló balatoni fejezetet. Ez esetben a vizsgálatok tárgyát elsősorban ez a programszinten is részletezett, és az egyéb programozási tevékenységek alapját képző kiforrottabb koncepció képezte.
A *főbb prioritások*at a környezet gondozása és védelme, a humánerőforrás-fejlesztés, a gazdaságfejlesztés, a vidékfejlesztés, a műszaki infrastruktúra-fejlesztés, a településhálózat- és

térszerkezet-fejlesztés, az európai csatlakozás, regionális kapcsolatok, a sajátforrások megteremtése alkotja. Ezek közül kiemelhető a településhálózat és térszerkezet-fejlesztés, amely általában nevesítés, konkrét terek kijelölése nélkül ugyan, de tartalmaz térfelhasználási javaslatot, leginkább településhálózati megfontolásokat.
A *Balaton térsége nevesítve jelenik meg* az ún. Természet-, Környezet- és Tájvédelmi Koncepció részben. Ennek területfejlesztési célja kimondja, hogy valamennyi ágazati fejlesztés csak a természet- és környezetvédelem szűrőjén keresztül valósulhat meg. Megjelenik a Balaton vízminőségének javítása és a Kis-Balaton II. ütem kiépítése, mint cél.
A Gazdaságfejlesztés, Vállalkozásbővítés Koncepciójának Területfejlesztési céljában a Balaton parti települések marketing programja van jelen.
A közlekedésfejlesztési fejezetben megjelenik a régió Balatoni kapcsolatait segítő útfejlesztés (84-es és 75-ös), valamint az M7-es autópálya építésének gyorsítása (első ütemben autóútként való kiépítés Balatonkeresztúr és a határ között).
Az energiagazdálkodási koncepció külön nevesíti a balatoni üdülőterületeket, mint a megújuló energiák alkalmazásának kiemelt terepét (napkollektorok). A koncepció szerint a szélenergia felhasználásának egyik legjobb területe szintén a Balaton part.
A műszaki infrastruktúrafejlesztésekre vonatkozó összefoglaló programjavaslatok szelektív hulladékgyűjtő-kezelő lerakót terveznek Keszthely térségébe. A kerékpárfejlesztés kapcsán említett az országhatár-Balaton közötti kapcsolat kiépítése.
Az anyag megemlíti, hogy Zala megye bizonyos programok esetében tagja a Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési Tanácsnak is, valamint a Balaton Regionális Fejlesztési Tanácsnak. Megemlítésre kerül a PHARE CBC programterület is, mely Zala megye révén érinti a Balaton térségét is, valamint egy EU nagyrégió kialakításnak lehetősége, mely jobban tudná érvényesíteni a határ-menti együttműködési célokat, egy sor határon inneni és túli üdülőterületet, így a Balatont is egységbe fogna.
A koncepció területi és területi szintek szerinti bontást is tartalmaz. A *kistérségek* fejlesztési értékelése, beavatkozási javaslati című részben a Balaton térségét érintő Kis-Balaton TFT, Keszthely-Hévíz TT és a Tátikai-Rezi KT céljainak túlnyomó része idegenforgalmi jellegű, csak ezen belül található némi hangsúlyeltolódás (Tátika és Kis Balaton esetében is a táji értékek elsődlegesek, a Kis-Balaton esetében fontos a vízi turizmus, Keszthely esetében pedig a kulturális turizmus lehetőségei hangsúlyosak).
A kistérségek esetében azonban általánosabb célok is megjelennek, mint a természetvédelem, kistérségi együttműködések, helyi gazdaságfejlesztés támogatása, környezetbarát energiák hasznosítása, vízbázisok védelme (Kis-Balaton és Keszthely), agrárgazdaság összehangolt élénkítése (Keszthely, Kis-Balaton), vállalkozáselénkítés (Keszthely), települések megtartó képességének fokozása és foglalkoztatáspolitika (Tátika, Kis-Balaton), a színvonalas kulturális élet fenntartása (Keszthely, Tátika). Kiemelhető cél még a megyehatár-menti térségek fejlődésének összehangolása szomszédos megyék fejlesztéseivel, mely mindhárom kistérségnél szerepel.
Megyei szinten (Zala megye), a Balaton térségét érintően, közoktatási intézményfejlesztés, kutatásfejlesztés (Keszthely), turizmus adottságainak kiszélesítése, a fogadóképesség növelése (Kis-Balaton, Keszthely), városi funkciók erősítése (Keszthely-Hévíz), üzleti és gazdasági szolgáltatások bővítése (Kis-Balaton, Keszthely), valamint környezeti szabályozás és az ökológiai szemlélet fokozása szerepel a koncepcióban.

xvii Közép-Dunántúli Régió tervezésének balatoni vonatkozású vizsgálata

A régióban a programozás kissé megkésett, bár 1999-ben elfogadták a fejlesztési koncepciót csak 2003-ban készült el a Közép-Dunántúl Stratégiai Programja. 1999-től ehhez is kapcsolódnak és folyamatosan készülnek további ágazati jellegű operatív programok.

A *program főbb prioritásait* az innováció orientált gazdaságfejlesztés, a hatékony hozzáadott értéket szolgáló humánerőforrás-fejlesztés, az élhető, fenntartható minőségi élettér kialakítása és a hatékony regionális kapcsolatok és arculati rendszer fejlesztése alkotja. Bár a prioritások kevésbé ágazati jellegűek és az átlagosnál komplexebben hatnak, ez a területi jellegüket nem erősíti.
Sok céljában érinti *a Balaton térségét* a program, de csak a környezetvédelmi és idegenforgalmi, kisebb részben a közlekedésfejlesztési elemeiben kerül említésre a térség, mint kiemelt beavatkozási terület. Az alábbiakban ezek közül emelünk ki néhány példát.
A Balaton *idegenforgalma* a helyzetértékelésben megjelenik. A gazdaságfejlesztésen belül az idegenforgalmi fejlesztések megfogalmazzák a térség régiót érintő részeinek sajátos adottságaira alapozott fejlesztésének igényét. Megjelenik a turizmus nagyfokú koncentráltságának problémája a Balaton és Velencei-tó térségében, a régió egyéb részeinek a feltáratlansága, valamint a Balaton térségben a minőségi turizmus feltételeinek hiánya.
Bár a lehetséges *programmenedzsmenti szervek* között megjelenik a Balaton Fejlesztési Tanács is, a régión túli szomszédos területi egységekkel való együttműködés részletesen kidolgozott elemei hiányoznak.
Szerepel a tervben a *Balaton vizé*nek ivóvízbázisban betölthető szerepének korlátozottsága, valamint a Balaton-felvidék szennyvízcsatornával nem rendelkező településein a Balaton törvény által is szorgalmazott fejlesztés igényei. A Balaton tápláló vízfolyások torkolat előtti ülepítő műtárgyainak hiányát is megemlíti az anyag. A vonzó életkörülmények és a környezettudatosság érdekében megfogalmazott célok esetében a terv a mechanikai szennyvíztisztítás mellett a kémiai tisztítást is szorgalmazza az ún. érzékeny területeken, így a Balaton térségében is. Feladatként említett a Balaton esetében a part és mederrendezés is. Az ellátási rendszerek fejlesztése esetében támogatott a Balaton vízére épülő ivóvízellátás kiváltása a karsztvizes ivóvízbázisokkal. Megjelenik itt egy önálló Balaton és egyéb tavakra vonatkozó vízminőség védelmi cél is. A nemzeti parkok, így a Balaton-felvidéki Nemzeti Park értékeinek védelmi és bemutatása is cél.
A *közlekedési kapcsolatok* fejlesztésénél felmerül az északi-parti vasút villamosítása, környezetvédelmi megfontolásokkal indokolva. Az OTrT-vel összhangban megemlített a szentkirályszabadjai és a balatonkiliti reptér II. kategóriájúvá fejlesztése. Szerepel a Veszprém-Tapolcai út Balatoni megközelítésével összefüggő fejlesztése és a balatoni kerékpárút-hálózati fejlesztések, a balatoni körvasút kiépítése is.

xviii A Balaton térséget érintő megyei és kistérségi területfejlesztési tervezés vizsgálata

A Nyugat-Dunántúl elemzésekor már szóba került pár megyei és kistérségi szintű, a Balatont érintő fejlesztési vonatkozás. Az alábbiakban e szintek további vizsgálata olvasható.
A *megyék* esetében is a koncepció, stratégiai- és operatív program hármasára épül a területfejlesztési tervezés. A Balatont érintő megyék tervdokumentumainak aktualizáltsága eltérő, a legcélszerűbb talán a friss Somogy megyei tervdokumentumokat megvizsgálni, ezen belül is a területfejlesztési programozási szintet (a megye területfejlesztési programjának felülvizsgálata 2002. májusi). Tekintettel az elkészítés idejére, e program elméletileg már jobban figyelemmel tudott lenni a magasabb szintek terveire.
Ez a program is ágazati fejlesztések gyűjteményének tekinthető. Egy-egy pontban bukkannak fel a Balaton térséget is érintő fejlesztési elképzelések.
Megemlíthető az ültetvényágazatok fejlesztésénél a Balaton déli partja, mint ennek területe. Az agrárfejlesztéseknél is megjelenik a nyári parti népesség, mint a nagybani piacok és agrárlogisztikai fejlesztések egy tényezője.
Az idegenforgalmi fejlesztések itt is szólnak a minőségi turizmus fejlesztéséről, valamint a Balaton jövőképének megalkotását is szükségesnek ítélik (nem derül ki, hogy milyen szinten). Megjelenik a minőségi szálláshelyek bővítése, a vízi turizmus fejlesztése, a háttérterületek turizmusának fejlesztése, kiemelten a lovas turizmussal, valamint horgász, borturizmus, vadászati, falusi

turizmusfejlesztésekkel, turisztikai célú rendezvényekkel. A programban a balatoni turisztikai fejlesztéseket kiszolgáló humánerőforrás-fejlesztés (nyelvi- és szakképzések) is megtalálható. A turisztikai fejlesztésektől a környezet csökkenő igénybevételét és a szezon kitolását várják, valamint törzsvendégkör kialakulását, a turisztikai rablógazdálkodás kényszerének enyhülését.
"Szelíd turisztikai" fejlesztések (kerékpár, lovas, falusi, természet-közeli) is találhatók a programban a Nagyberket és Balatonfenyvest érintően. Cél, hogy a Balaton-part turisztikai árnyékolóhatása helyett, előnyt kovácsolva, a látogatókat más területekre is lehessen orientálni. Ehhez kapcsolódóan a háttértelepülések megközelítését megkönnyítő átkötő útfejlesztések is megjelennek, valamint a Balaton vízgyűjtője szennyvízkezelésének fontossága is.
A területi kohézió, komplex gazdaságfejlesztési programjában megjelenik a Balatoni Kapu kifejezés a Fonyód melletti egykori laktanyák gazdaságfejlesztési hasznosításával összefüggésben.
A külkapcsolatok fejlesztése esetében nevesített a Balaton Régió, mint aminek a somogyi partok is részei, de ennél bővebben nem kerülnek kifejtésre e helyzet következményei, a határ-menti kapcsolatok viszont annál inkább.
Szerepel több a Balaton térséget érintő közlekedésfejlesztési pont is. Így a nem rentábilis mellékvasútvonalak (Siófok-Kaposvár vonal, Fonyód-Kaposvár, Balatonkeresztúr-Somogyszob-Nagyatád) fenntartásának felülvizsgálata, mindenféle értékítélet és javaslat nélkül (pl. környezetvédelmi okok miatt fenntartásuk javasolt).
A hulladékgazdálkodási fejlesztések kapcsán a Balaton vízminőségének óvása kiemelten fontos fejlesztési indoklás.
A megye arculatformálásban a Balaton parti turizmusnak kiemelt szerepet szán a program.
A program ún. akcióprogram része már részletes elemzést tartalmaz a Balaton Régió, valamint a bennfoglaló Dél-dunántúli Régió fejlesztési céljaival való összefüggésekről, és igyekszik összhangot teremteni ezekkel. Kiemelhető, hogy a terv megemlíti, hogy a Balaton térség fejlesztése ne a megye polarizációjának növelése irányába hasson, valamint a megyei arculati elemek kialakítása során figyelemmel kell lenni a két régió hasonló kezdeményezéseire is (e törekvések megvalósításának módja nem kerül kifejtésre).
A *kistérségi szintű területfejlesztési programozás*nak számos tere alakult ki az utóbbi időkben (statisztikai kistérségek, SAPARD programok kapcsán létrejött társulások és egyéb kistérségi társulások), a szabályozások szerint a jövőben a statisztikai kistérségi alapú társulások jelentősége nő, azonban a jelen vizsgálatban leginkább az ún. SAPARD kistérségek jelennek meg, mivel ezek területfejlesztési programozási tevékenysége meglehetősen előrehaladott, és esetenként programjaik megvalósítása is megindult. E *kistérségi területfejlesztési programok* jellemzően vidékfejlesztési jellegűek és mezőgazdasági dominanciájúak. A kistérségek területfejlesztési programozása ugyanis döntően a SAPARD Programhoz kötődött, mely alapvetően vidékfejlesztési, a hazai programozásban pedig kifejezetten mezőgazdasági orientációjú.
A somogyi kistérségek fejlesztési céljainál kiemelhető a Délnyugat-Balatoni Kistérség (Fonyód) bio- és intenzív mezőgazdaság-fejlesztési elképzelése. A Marcali-, Kis-Balatoni Kistérség fejlesztései között a versenyképes szántóföldi termelés a meghatározó. A fonyódi térségben a szőlő (biobor)- és halfeldolgozás fejlesztése, hűtőkapacitás kiépítése, termelési és értékesítési integrációk támogatása jelenik meg. A Marcali és Kis-Balaton térségekben pedig a szőlő, méz, tej, nádfeldolgozás fejlesztése, agrárlogisztikai alközpont létesítése szerepel.
A kistérségek mezőgazdaságon túlmutató fejlesztésekkel is rendelkeznek. A Kis-Balaton kistérségben kiemelhetők az infrastruktúrafejlesztések, melyek fontosságát indokolja, hogy jelenleg gyengén fejlett a térségben a turista- és kerékpárút-hálózat, és fejlesztésre szorul a mezőgazdasági és erdészeti úthálózat is. A kistérségnek bár közvetlen kapcsolata van a Balatonnal, jelenleg nincs elfogadható kikötője. Mindez azt jelenti, hogy a közlekedésfejlesztés kérdésköre magában foglalja a közúti, vízi és légi közlekedéssel kapcsolatos infrastrukturális beruházások és vizsgálatok elvégzését. A térség földrajzi elhelyezkedése, a Balaton, illetve a termál- és gyógyfürdőhelyek

közelsége a kistérségi fejlődés egyik legfontosabb motorja lehet, az idegenforgalom és a kapcsolódó szolgáltatások sok embernek nyújthatnak megélhetési lehetőséget. A kistérségi stratégia kiemelt prioritása, hogy a Kis-Balaton térsége megfelelő turisztikai termékfejlesztéssel és promóciókkal a balatoni turizmus kiegészítő vonzásközpontjává fejlődjön. Fonyód térsége esetében a térségi idegenforgalmi marketing és a háttértelepülések bevonása jelenik meg feladatként.
A térségi fejlesztési célokhoz való illeszkedés jó példája a Veszprém megyei, nagyrészt a Balaton Régióban elhelyezkedő Dél-bakonyi Kistérség programja, mely igen hangsúlyosan jelenít meg bio- és organikus mezőgazdasági fejlesztéseket helyi jellegű terményfeldolgozást, erdősítést, valamint a Balaton-parti területekhez kapcsolódó öko-, falusi és aktívturisztikai formákat, valamint humánerőforrás-fejlesztést, a helyi identitás erősítését, a svábság kultúrájának őrzésére is figyelemmel. Fontos, hogy a Balaton parttól viszonylag távol fekvő térség SWOT analízisében lehetőségként jelenik meg a Balaton parti turizmusba való bekapcsolódás. A teljes igazsághoz tartozik, hogy a célokon túl, a konkrét projektek között szinte nincs igazán áttörő jellegű, a hagyományos mezőgazdaságon, annak szervezésén, illetve a helyi közösségek hagyományos fejlesztésén (kultúrház, járdaépítés) túlmutató.

xix A Balaton térség saját területfejlesztési terveinek vizsgálata

A Balaton Régió területfejlesztési koncepciója 2000-ben készült el (Balatoni Fejlesztési Tanács hosszú távú fejlesztési koncepciója). Ezt 2001-ben követte a Balaton Régió stratégiai fejlesztési programja.
A *program prioritásai*t a környezet állapotának megóvása, javítása, a gazdasági erőforrások aktivizálása és a vállalkozói lehetőségek gyarapítása, a régió elérhetőségének javítása, a turisztikai infrastruktúra feltételeinek fejlesztése, a humánerőforrás fejlesztése és a társadalom regionális identitásának erősítése, a régió szereplői közötti együttműködés kialakítása alkotja.
A balatoni program vizsgálatának fókuszában elsősorban a fenntarthatósági vonatkozások, valamint a többi területegység programjával való összhang áll. A vizsgálatok elsősorban a programmal foglalkoznak, de kitekintéssel szolgálnak a koncepcióra is.
Látható, hogy a balatoni koncepció és a program a legtöbb regionális koncepciót követően, a regionális programokkal nagyjából egy időben készült. Természetesen ez nem szerencsés helyzet, hiszen így az alapos, kifejezetten a Balatonra vonatkoztatott terveket nem tudták már figyelembe venni a régiók, és ez – mint majd később látható lesz – apróbb ellentmondásokat, hangsúlyeltolódásokat is eredményez.
A balatoni program szerkezete egyébként követi a többi programét, konkrét nevesített területi célok nem jelennek meg benne. A területi dimenzió kimerül a háttértelepülések és parti területek, mint térségtípusok lehatárolásában és az ezekre vonatkozó sajátos fejlesztési célok megalkotásában. Később bővebben kifejtésre kerül, hogy a Balaton programja gyakran túlzottan is idomul a többi szokásos regionális szintű területfejlesztési programhoz, elveiben és szokásos céljaiban. A Balaton ugyanis egy különleges hazai térség, ahol az általános fejlesztési sémák változtatás nélkül nem érvényesek.
A koncepció *helyzetelemzése* láthatóan próbálja a környezeti és fenntarthatósági megfontolásokat különös hangsúllyal érvényesíteni. Ugyanakkor van néhány momentuma, mely némileg ellentmondásban van ezzel a törekvéssel. Ilyen például, hogy az urbanizáció erősségként tűnik fel (a programban pedig az üdülők nagy száma). Bizonyos, főként társadalmi értelemben lehetne az, de egyrészt napjainkban a vidéki adottságok felértékelődése – az urbanizált térségekkel ellenében egy rekreációs térség esetében ez különösen hangsúlyos – másrészt a Balaton legtöbb környezeti problémája éppen erre a torz urbanizáltságra vezethető vissza. Ráadásul az urbanizáció esetleges előnyei is problémásan kimutathatók, hiszen a megfelelő funkcionális és ellátó központok hiányoznak.

Szintén elgondolkodtató a térséget átszelő európai közlekedési folyosókat erősségként említeni egy rekreációs térség esetében. E folyosók túlterheltsége és az általuk okozott környezetterhelés – szimpla fizikai létükkel valamint a lég- és zajszennyezésükkel – rendkívül káros.
Gyengeségként jelenik meg a part-menti népesség elöregedése, mely csak annyiban vitatható, hogy később nyugdíjas paradicsom kialakítása is feltűnik lehetőségként. Radikális megközelítésben a környezetileg túlterhelt térség lakónépességének várható csökkenése, valamint a népesség fogyasztásának és kibocsátásának az idősebb népességre jellemző csökkenése előnyöket is hordozhat. Természetesen a népesség elöregedése semmiképpen nem lehet előny, azonban hiányzik az a tiszta értékrend, amely alapos vizsgálatokra alapozottan meghatározná, hogy a térség jelenlegi népessége gazdasági-társadalmi-környezeti szempontból fenntartható-e, érdemes törekedni megtartására, esetleg növelésére vagy inkább a csökkenésének elfogadása kezelhető. A negatív gazdasági és környezeti kép ugyanis akár ezt is sugallhatná.
Megemlítendő, hogy a rendkívül magas táj- és településkép romboló beépítettség gyengeségként csak a hozzá kapcsolódó környezeti infrastruktúra hiányosságai miatt jelenik meg (a koncepcióban), ill. a vízminőségre való káros hatásai miatt.
További vitatható elem, és szintén értékrendi-elvi kérdés lehetőségként és nem veszélyként feltűntetni a Keleti-medencének a főváros agglomerációs övezetévé válását. Ez a fenntartható népességszám problémás területe (részletesebben a koncepcióban vizionált). Megfelelő vizsgálatok nélkül nem jelenthető ki egyértelműen, hogy kedvező a térség lakónépességét növeli. Különösen kétséges, hogy mennyire kedvező mindez, ha a megjelenő a lakónépesség kevéssé helyi kötődésű és több mint száz kilométeres napi vagy heti ingázásra kényszerül, mely gátolja az organikus fejlődést, növeli az utazással járó környezetterhelést, főleg, hogy ha megfelelő tömegközlekedés-fejlesztés nem előzi meg a folyamatot.
A probléma tovább vezet, az üdülők állandó lakónépességgel való szezonhosszabbító kihasználása általában a fenntarthatósági elvek ellen hat. Ez a környezetterhelés, a helyi fogyasztás és kibocsátás növelésével jelentkezik, és társadalmi problémákat okoz, hogy a lakónépesség szociális igényei jórészt a jelen feltételek mellett kielégítetlenek lehetnek. A gazdasági fenntarthatóságot kérdőjelezi meg, hogy a népesség többsége „alvó" lenne, helyben munkához nem jutva nagy távolságokra ingázna. Mindenképpen látszik, hogy a szezonhosszabbításnak, az ingatlanok kihasználtságának általában, de különösen a lakónépesség növelésével megvalósított formájának vannak határai.
A program szűkmarkúan bánik a térfelhasználási elvekkel, ezért is meglepő, hogy a koncepció lehetőségként megemlíti a belterületi erdők felparcellázását, és parkszerű erdővé való alakítását (egyébként módszertani szempontból ez nem lehetőség). A programkészítők jó szándéka azért itt nem vitatható, és belterületi erdőkben bizonyos közjóléti beruházások elvégzése természetesen indokolt lehet. A parkerdővé alakítás azonban számos egyéb tényezők függvénye kell, hogy legyen (pl. nem nyújt értékesebb élőhelyeket, nem ökológia folyosó tagja az illető erdő), melyek a Balaton térségében általában nem állnak fent. Zöldterület kialakításra igen is ösztönözni kell, de nem a még meglévő természetes területek átalakításával kell ezt megtenni, hanem a beépített területeken, barnamezőkön, amiből szintén van éppen elég, még önkormányzati kezelésben is.
A koncepció kézi bányászattal, kőfejtéssel szemben tanúsított liberális hozzáállása szintén vitatható. Tény, hogy ezek a helyek hordozhatnak némi táji változatosságot (kisméretű kőfejtők csak), de sohasem működő formájukban, csak felhagyottan.
Veszélyeknél a koncepcióban megjelenik több építészeti szempont is (ezek valójában inkább gyengeségek), de ezekkel összefüggésben a települések összeépülésének, növekedésének továbbra is fennálló lehetősége és jelenlegi formája, egyéb táji megfontolások nem jelentkeznek negatívumként (leginkább gyengeség lehetne programozási szempontból).
Az eredeti tájhasználat rekreációvá alakulása veszélyként jelen van. Bár ez valójában inkább gyengeség, csak annyiban lehet veszély, hogy növekszik vagy fennmarad az ingatlanok iránti érdeklődés a régión kívüli, a helyi identitással és ismeretekkel nem rendelkező emberek részéről,

akiktől kevésbé várható a hagyományos formák szerinti környezetalakítás ismerete (finn és székely faházak megjelenése). Nem említi az anyag veszélyként, hogy ezáltal a korábbi, hagyományosan gazdasági tevékenységi színhelyek lakó és üdülőfunkciókat vesznek fel, további környezeti terhelést okozva. Kifejezetten káros lehet az építészeti átformálás egyes gazdasági épületeknek, nagyobbá, tájba nem illővé alakítása, illetve új épületek, utak megjelenése, tájképromboló hatásuk miatt. Az anyag által kiemelt hagyományos gazdálkodási formák eltűnése is természetesen veszteség. Azonban a társadalmi-gazdasági-környezeti fenntarthatóság érdekében szükségszerű, sőt kedvező is lehet. Számtalan vidéki térség is így nyer új funkciókat, miközben a területhasználat, a táj gondozottsága legalább fennmarad, ha módosult formában is (pl. kevésbé gondozást igénylő szőlőművelési forma, szőlő helyett gyümölcsös vagy lugasok, kert helyett gyep stb.). A káros változásokra, visszaszoruló tájképileg meghatározó művelési formákra természetesen figyelni kell.
Érdekes módon a negatív helyzetelemzési formák között (veszély, gyengeség), leginkább csak a környezeti elemek szerepelnek (vízminőség, vízszint a veszélyeknél), de a parti beépítettség jelenlegi állapota vagy növelésének továbbra is fennálló lehetőségei nem (stratégiában már megjelenik). A koncepcióban a régión kívüli ingatlanépítési befektetési érdeklődés, mint veszély nem jelenik meg. A táji megfontolások, különösen a konkretizált területi felosztásban alárendeltek az anyagban.
Kiemelhető ugyanakkor, hogy ebben az anyagban már megjelenik gyengeségként, hogy az egyes regionális és megyei koncepciók nem foglalkoznak egységesen a térséggel.
A többi regionális tervdokumentumtól eltérően a Balaton koncepciója (programja kevésbé) jelentős kitekintéssel bír a régió határán túli területekre, és lehetőségként említi egyes periférikus területek vagy tengelyek csatlakozását a Balaton parthoz, sőt kitekintéssel bír távolabbi régióközpontokkal való összeköttetésre is, a Nyugat-dunántúli Régió termálfürdőivel való együttműködésre.
Az ingatlanpiac és lehetőségeinek megjelenítése szintén nagyon fontos és régió-specifikus téma.
Bár a program alapelvei között az első a fenntarthatóság, a *jövőképe* kevéssé mondható ennek megfelelőnek, mikor turisták százezreinek látogatásáról beszél az év minden szakában. [A stratégiai program jövőképe: „A Balaton Régió a környezet, a turisztika, az információs társadalom európai színtű modellje, ahol a belföldi és külföldi turisták százezrei töltik a szabadidejüket az év minden szakában a kulturált épített és a megóvott természeti környezetben, melynek következtében a Balaton Régió lakosságának életminősége javul, a lakosság képzettsége, regionális tudata erősödik."]. E jövőképben bár megjelenik a környezet, de meglehetősen általánosan (nincsenek bizonyos elemei kiemelve), alárendelt szerepben, míg a gazdaság és a társadalmi dimenzió jobban konkretizált. A koncepció bővebb és árnyaltabban fogalmazó jövőképében már kedvezőbbek a hangsúlyok. A környezet itt egyéb területi alrendszerekhez mérhető kifejtésű, és a vízminőség mellett megemlíti a táji értékeket is (kár hogy megfelelő helyzetelemzési részre ez nem támaszkodhat). Bár itt is némi gondot okoz, hogy pont a környezeti jövőkép tartalmaz, indoklás nélkül infrastrukturális beruházásokat is (pl. Veszprém-Tapolcai út kiépülése).
A koncepció *tervi része*, és a levezetett a program is többször utal a Balaton törvényre, sok célt, programot a törvény előírásaival indokol. A fejlesztések végrehajtásának módjára, a törvényben nem rögzített (nem a területrendezés témájába tartozó) területhasználati módok, területi vetülettel rendelkező tevékenységek (közlekedés, térszervezés) valódi sorrendiséggel rendelkező prioritásaira nincsenek utalások, bár ez területi tervektől elvárható lenne.
A közlekedés tekintetében ambiciózus közúthálózat-fejlesztést fogalmaz meg a stratégia (nagyrészt a Balaton törvényre alapozottan), melyek környezeti hatásai nem vizsgáltak megfelelően (Balaton törvényben sem). A vízi közlekedés továbbra is a turisztikai tevékenység kiszolgálásaként jelenik csak meg. A vasúti közlekedésfejlesztésben megjelenik a Balaton körvasút pályakorrekciót is igénylő fejlesztése, mely természetesen nagymértékű táji beavatkozásokkal járhat. A közútnál kevésbé környezetterhelő vasúti fejlesztés természetesen indokolt lehet, de nem szerepel kellő alátámasztottsággal, hogy maga az építkezéssel is járó beavatkozás milyen környezeti haszonnal járna, mennyiben válna vonzóbbá a vasút a közúttal szemben. E gondolatok persze egy előzetes

környezeti értékelésben vagy stratégiai környezeti vizsgálatban is helyet kaphatnának, azonban a programban legalább a hatásindikátorok szintjén megjelenhetnének. A kerékpárutak is csak turisztikai összefüggésekben jelennek meg. Kedvező, hogy az elérhetőség prioritás a közlekedés mellett tartalmaz energetikai és települési infrastruktúra-fejlesztéseket is, melyek meglehetős mértékben épülnek a környezetbarát megoldásokra és környezeti megfontolású infrastruktúra-fejlesztésekre.

A környezetre irányuló stratégiák kiterjednek az összes problémás környezeti területre. Elsősorban nem táji szemléletűek, hanem egyes környezeti elemek védelmi, ill. egyes táji jelenségeire vonatkoznak, komplexebb és konkrét területekre irányuló tájvédelem hiányzik belőlük. A nádasokra, gyepterületekre és zöldterületekre vonatkozó programpontoknak lehetnek legkézenfekvőbb táji hatásai, az általános védelem és fejlesztés mellett, a program területi jellege, valamint a tervezett térség viszonylagosan (régióhoz mérten) kis kiterjedése miatt azért elvárható lenne, tájegységenkénti, valamint a beépítettséggel annak növekedésével összefüggésben álló intézkedések szerepeltetése is. A zöldterületek és a beépítettség kapcsolata ugyan annyiban megjelenik, amennyiben a Balaton törvény előírja az új beépítések 10%-os zöldterületét, azonban, hogy ezen belül vagy e mellett a stratégia milyen jelleggel és arányban kialakított zöldesítést támogatna, arról semmi nincs rögzítve. Egy számadat viszont szerepel, miszerint az előírás miatt 2500 ha zöldterület nyereség várható, ami óriási a tó területének harmadát kitevő beépítettség növelést jelent.

Az környezeti infrastruktúra problémái, a régión túlra irányuló problémaexport (szennyvízgyűjtő, hulladéklerakó, tranzitforgalom) lehetősége (környezetileg kevésbé érzékeny területekre, a vízgyűjtőn kívülre) alárendelt, illetve csak annyira jelenik meg, amennyire ez a Balaton törvényben említésre kerül (a szennyvizek kivezetése, ahol lehet), és a veszélyes hulladék esetében.

A táj komplexebb megjelenítésére a tájrehabilitációs programokban lenne lehetőség, azonban ez a téma csak a pontszerű beavatkozásokat igénylő hulladéklerakók és bánya rehabilitációk komplex rehabilitációjáról, valamint ún. ökológiai rehabilitációról szól (átvéve a Balaton törvény fogalmait). Ezen túl még az eróziónak kitett területekkel foglalkozik a kisebb környezeti kockázattal (talajvízszennyezés, erózió) járó tevékenységek bevezetésével. Beépítettségre, lakó- vagy népesség terhelésére, tájképre vonatkoztatott elképzelései hiányoznak, mind a célterület meghatározása, mind az intézkedések esetében.

Az üdülési igényeknek megfelelő környezet kialakítását célzó fejezetek csak az üdülőnépesség ott lakása (zaj, levegőszennyezés) szempontjából közelít e témához, a vonzó környezeti attrakciók fejlesztésével és kifejlesztésével nem számol.

Problémás, hogy nem kerül határozottan említésre, hogy turizmusfejlesztésben mindenekelőtt prioritást elvező cél a (pl. az üzleti és konferenciaturizmus esetében) csak a meglévő kapacitások jobb kihasználása, és nem további, főleg nem zöldmezős fejlesztések kialakítása. A vízi turizmus fejlesztése jelentős területek beépítésével számol (családi üdülőfalvak).

A gazdaságfejlesztés vidékfejlesztési fejezetei elég sokrétű táj- és környezetbarát intézkedéseket tartalmaznak, és a vidéki térségek turizmusának a kisebb terhelés és a minőség irányába való elmozdulását ösztönzik. Erre a lehetőségeket a kínálat színvonalemelésében és komplexebbé fejlesztésében látja. A halászat szerepét határozottan a horgászatot kiszolgáló tevékenységként kezeli a program.

A stratégia általános szakmai hiányossága, hogy benne a hatás-, és eredmény*indikátorok* keverednek. Hatásindikátor készlete igen szűk, különösen a fenntarthatósági megfontolásúak terén. A beépítettségre, tájképi értékekre, a térség egyik legnagyobb környezeti problémáira vonatkozó indikátorok nem jelennek meg.

A programban jelen van a környezeti tudatosság formálása, sőt a helyi környezet ismeretének támogatása is. A stratégia jelentős *humánerőforrás- és intézményfejlesztési* fejezettel bír, melyben a környezeti menedzsmenttel, érintett szervezetekkel (Balatoni Nemzeti Park kierjesztése) és

információs rendszerrel kapcsolatos fejlesztések szerepelnek, de a környezeti politika és tervezés, monitoring regionális lehetőségei nem.

xx A Balaton törvény vizsgálata

A Balaton térség területrendezési tevékenysége forradalmian alakult át a Balaton törvény 2000-es megjelenésével, illetve a törvény megjelenését előkészítő szabályozás építési moratóriumával. A Balaton törvény az első olyan területi terv, mely nemcsak egységesen kezeli a Balaton térségét, de megkerülhetetlenül magas szintű és erőteljesen szabályozó eszköz is. Jelenleg a különböző Balatont érintő területi tervek közül a leghatékonyabban megvalósuló. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy más tervekben (területfejlesztési koncepciók és programok) megfogalmazott fejlesztések nagymértékű finanszírozást igényelnek, mely nem minden esetben biztosított, és e tervek nem-anyagi eszközeit (ezek sajnos kevésbé térhasználati elvekre, mint inkább csak intézményfejlesztési-szervezési tényezőkre vonatkoznak) pedig nem segíti jogalkotás.

A Balaton törvény által megfogalmazott egyes követelményeknek is jelentős anyagi vonzatai vannak. Különösen a vízparti sétányok ügye, a szennyvízhálózatok kiépítése. A követelmények teljesítése, a törvényi garanciák lévén, jó eséllyel megvalósul, bár különösen a vízparti rendezéseket illetően egyelőre forráshiány mutatkozik. A telkeknek a Balaton törvény szigorú építésügyi előírásaiból adódó értékcsökkenésének kompenzálása szintén napirenden van, viták tárgyát képezi jelenleg.

A Balaton törvény elkészítése szakmai és társadalmi részről is támogatott és igényelt folyamat volt, ugyanakkor természetesen rengeteg szereplő és érdek figyelembe vételével készült, számos kompromisszum alakította. A törvényalkotás indíttatásában minden bizonnyal vezető szerepet játszottak a környezeti és fenntarthatósági megfontolások, melyek az elkészült joganyagban is feltűnnek. Összességében azonban a törvény szelleme a fenntarthatóság, sőt a fenntartható fejlesztés tényezői közül nem emeli ki a környezeti dimenziót, a gazdasági (idegenforgalmi) szempontok hangsúlyosabbak. Tény, hogy a törvény szinte minden szabályozását az egyes környezeti elemek védelme inspirálja, de ennek célja leginkább az idegenforgalmi vonzerő fenntartása, sőt fejlesztése. A környezet komplexebb táji értelmet pedig nem kap, a terhelhetőségének korlátjai tágak. A gazdasági lehetőségek biztosításának túlzott igénye, így törvényhez kapcsolódó önkormányzati szabályozások nagyfokú szabadsága miatt napjainkban alkotmányossági viták is kialakultak a Balaton törvény körül (MTI, 2005).

A részletesebb kritikai elemzése előtt is meg lehet állapítani, hogy a Balaton törvény egy hiánypótló tervdokumentum, mely jó alapot kínál a további még elmélyültebben környezetintegrált területi tervezéshez.

A törvény kifogásolható szemlélete már a szöveg *célok*at rögzítő bevezető részében is megjelenik. A célok kimondottan is csak a Balaton térség gazdaságának, különösen idegenforgalmának fejlesztésének biztosítására irányulnak, a környezet és az örökségek védelméről, a térség vagy az ország lakossága életminőségének javításáról nem tesznek említést. A környezeti étékek szabályozott területhasználattal támogatott védelme megjelenik a szövegben, de csak a gazdaságfejlesztés érdekeit szolgálóan.

Fontos, hogy ez a területrendezési dokumentum területfejlesztési célokkal igazolja magát, hiszen ez a területi tervezés e két nagy ágának egymáshoz való viszonyának a helyes értelmezése. Problémát jelent ugyanakkor, hogy a törvény készítését és megalkotását nem előzte meg kiforrott, lezárt komplex és konszenzusos területfejlesztési tevékenység, tervezése legfeljebb csak folyamatban lévő területfejlesztési tevékenységre támaszkodhatott. Ezért egy olyan, hazánkban nem ritka fordított helyzet (RECHNITZER, 1998) állt elő, melyben a területrendezési jellegű Balaton törvény egyoldalúan és megelőzően meghatározza a területfejlesztési tervdokumentumokat, előbb, mint a hogy azok hatással lehetnének rá.

A törvényt megelőző, a területhasználaton és rendezésen túlmutató átfogóbb megfontolások hiánya, vagy inkább érvényesíthetetlenségük megmutatkozik abban is, hogy meglehetősen esetleges a törvény *területi hatályá*nak a kijelölése. Ez követi a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet évtizedekkel korábban lehatárolt társadalmi, gazdasági és környezeti szempontból sem indokoltan összetartozó települések lehatárolását.

Ez a lehatárolás semmilyen tekintetben nem igazodik az adminisztratív és tervezési-statisztikai egységekhez (ld. Függelék 1. térkép). Különös problémát okoz, hogy a kistérségi határokat nem követi, így tervezési alapadatokat nagyon nehéz gyűjteni. A megyei szinten aggregált adatok sem alkalmazhatók a területre, hanem csak külön, bonyolult módón, nem egyszer tudományos kutatással előállított adatokkal lehet csak dolgozni a tervezések során. Ugyanakkor számos település kíván csatlakozni a BKÜ jelenlegi területéhez, mivel csatlakozni akarnak a Balatont érintő fejlesztésekhez. Így az érintett kistérségek határaihoz lehetne igazítani a jelenlegi BKÜ határokat. Ez azonban problémákat okozna, mivel a törvény szigorú előírásai így egy sor települést feleslegesen érintenének. Mindez további indokot szolgáltatna a Balaton törvény előírásainak puhításához, melyet a települési önkormányzatok szorgalmaznak. A területek differenciáltabb kezelése pedig (ld. később), a gyakorlatban nehezen megoldható, mert megnyitja a lehetőséget a jelenlegi előírások fellazítása előtt. Realizálható megoldást nyújtana, ha a törvény által szabályozott terület kiterjedése, valamint a Balaton Fejlesztési Tanács területe és az általa alakított területfejlesztés területi hatálya a továbbiakban nem esne egybe, és különösen ez utóbbi igazodna a valós térszerveződésekhez.

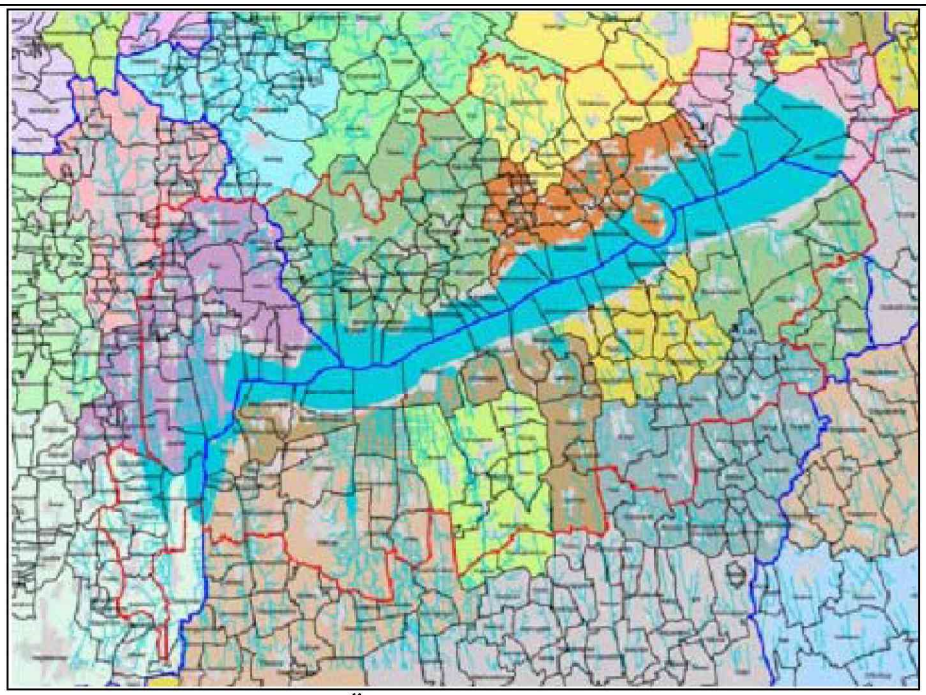

Függelék/1. térkép: A Balaton Kiemelt Üdülő Körzet (piros), valamint a megyei(kék) és kistérségi (színezett terület) határok metszése (Huszár, M. 2005)

A lehatárolás nem csak az adminisztratív, de a valós térszerveződések határait sem követi (ld. Függelék 2. térkép). Nagy hiányossága, hogy a Kis-Balaton környékének több települése kiesik a területből, Veszprém városa, a térség egyik legfontosabb kulturális, gazdasági és adminisztrációs központja szintén (nagyobb városok tervezési kompetenciájába nem mer beleszólni). A Balaton keleti partjaira szinte rásimul a határ, pedig a kimaradt, Fejér megyébe is áthúzódó településcsoport számos gazdasági szállal kötődik az üdülőkörzethez, részesedik idegenforgalmából, munkaerőt ad, a fővárosból a Balatonhoz tartó legfontosabb közlekedési tengelyek itt érnek a térségbe és kereszteződnek más tengelyekkel, ráadásul a Balatoni körvasút itt pályakorrekció nélkül is körbeér.

Egyedül praktikus okokból indokolható – ismerve a nehézkes koordinációt az egyes területi szervek között – a Fejér megyei települések kihagyása, így csökkentve a megyei szintű egyeztetések résztvevőinek számát. A lehatárolt térséget azért jól összefűzi, hogy igyekszik magában foglalni a Balaton vízgyűjtőjét. Ugyanakkor a felső, zalai vízgyűjtő jelentős területei érthetően kimaradnak, bizonyos dél-somogyi települések pedig indokolatlanul megjelennek benne. Amennyiben gazdasági célokat szolgál a törvény, akkor a lehatárolásban a vízgyűjtőnek inkább csak a minimális területet kellene kijelölni, a gazdaságilag egybe forrt területek, illetve a hasonló idegenforgalmi potenciált hordozó tájak nem maradhatnának ki belőle, csak azért mert a vízválasztó túloldalán helyezkednek el.

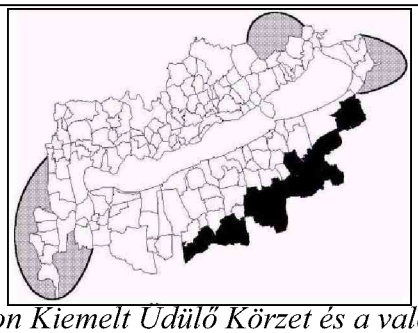

Függelék/2. térkép: A Balaton Kiemelt Üdülő Körzet és a valós balatoni térszerveződések konfliktusai (Péti, M. 2005) szürke színezés jelöli a társadalmi-gazdasági (keleten) vagy társadalmi-gazdasági és vízgyűjtőhöz való tartozás alapján (nyugaton) a törvény hatálya alá sorolható területeket; fekete színezés jelöli a sem vízgyűjtőhöz való tartozás, sem társadalmi-gazdasági megfontolásokból a törvény területi hatályából kizárható területeket

A törvény térségen belüli komplex *területi dimenziók*at nem jelenít meg, csak partközeli ill. egyéb kategóriát állít fel, valamint egyes (nem komplex) szabályozásait térképen elhelyezi. A térségek differenciált kezelése, és általában gazdagabb zonális rendszer lenne indokolt.

A törvény, bár szigorúnak tűnik, meglehetősen nagy teret hagy a sokszor pénzhiánnyal küzdő, helyi vállalkozói lobbyk nyomásának kitett önkormányzatok saját *partvonalrendezés*einek és beépítés tervezéseinek. Leginkább csak a legkézenfekvőbb (amúgy is védelem alatt álló, erdővel borított, parti) területeken korlátozzák az emberi tevékenység további kibontakozását. Ebből az igazán a helyi viszonyokhoz igazított korlátozás a parti beépítések beszűntetése, mely valóban nagyon fontos lépés, de a teljes beépítésekkel tovább veszélyeztetett térségi területek védelme érdekében nem elegendő.

A törvény hangsúlyosan épít egyes *kiragadott környezeti elemekre*, mint a Balaton vízminősége és az ezzel összefüggésben lévő szennyvízkezelésre. A beépítések lényegi feltétele végső soron a szennyvízkezelés megléte, egyéb szempontok csak egyes övezetekben jelennek meg, melyek lehatárolása meglehetősen nagy területeken tesz lehetővé beépítéseket a környezetileg már most is nagyon terhelt tájon.

A beépítést erősen korlátozó *védelmi övezetek* (természetvédelmi, táj-és településkép védelmi, tájrehabilitációs, felszíni szennyeződésre érzékeny területek, felszínmozgásra érzékeny területek, felszíni vízminőség-védelmi) kialakítása mögött húzódó térbeli megfontolások nem elég erőteljesek. Így az egyes kisebb-nagyobb erdőtömbök (pl. dél-bakonyi, Balaton-felvidéki, tihanyi-félszigeti, keszthelyi-hegységi) összekapcsolódását nem szorgalmazza a terv; a települések belterületei és zártkertjei közötti terek szűkülését célirányosan nem akadályozza; nincs megjelenítve minden potenciális a Balaton-felvidék erdősült fennsíkjáról a partra kifutó ökológiai folyosó (ökológiai hálózati elem), pedig erre több lehetőség kínálkozott volna (ld. Függelék 3. térkép). Csak a vízparti területek felszabadítására vonatkozóan rögzít olyan aktív védelmi intézkedéseket a terv, ahol kisajátítások is elképzelhetők, de az összenőtt településterületek ökológiai hálózattal való felszabdalására vonatkozóan nem. Így a vízparti és mögöttes erdősült területek beépítések miatt szétszakított ökológiai együttesei nem rekonstruálhatók. A tájrehabilitáció is csak pontszerűen a hulladéklerakók felszámolására és a bánya-rehabilitációra irányul, a lakó- és üdülőépületekkel tönkretett tájak és ökológiai rendszerek helyreállítására nem (PÉTI, 2005).

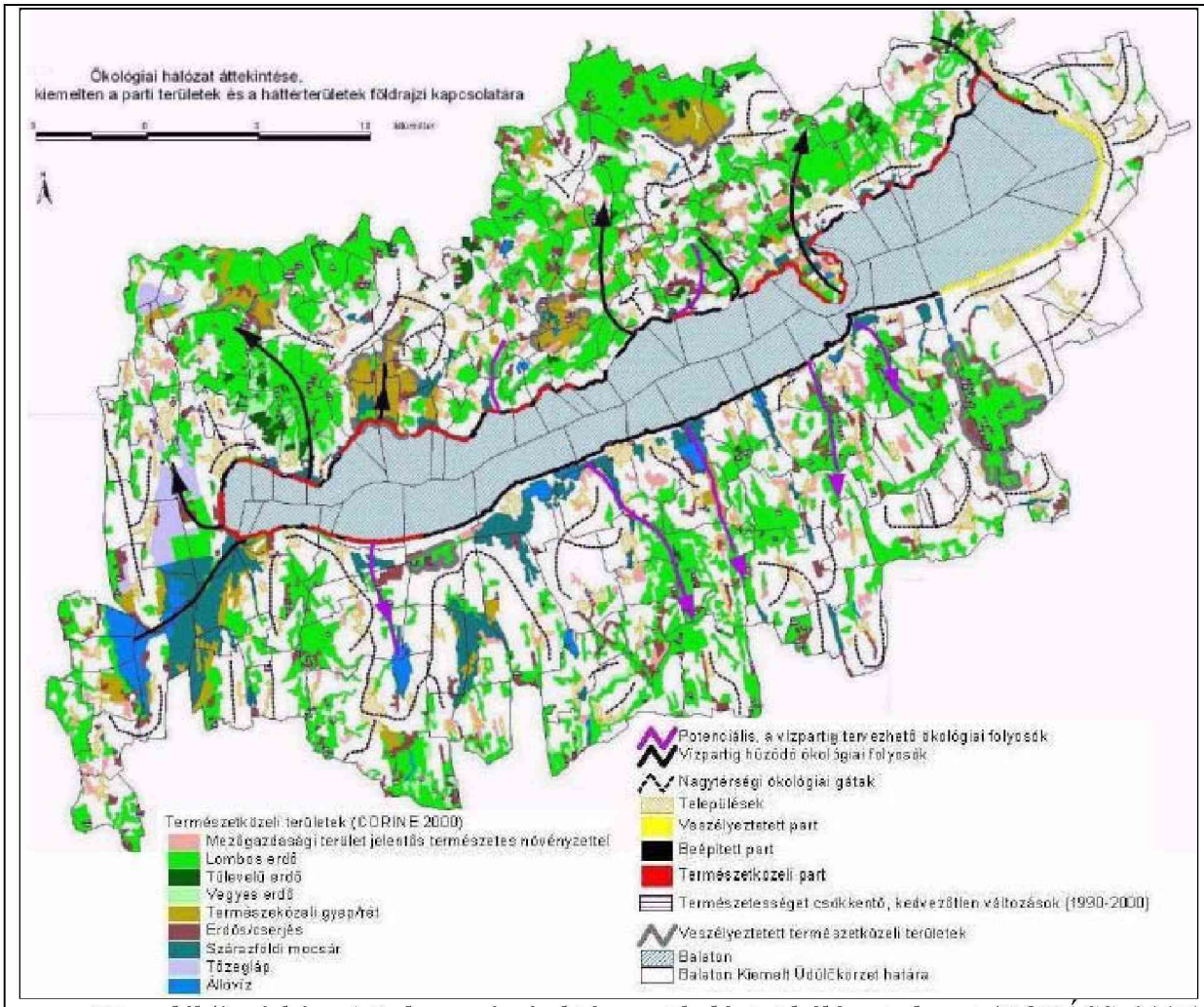

Függelék/3. térkép: A Balaton térség hiányos ökológiai hálózati elemei (KOVÁCS, 2005)

A *funkcionális övezetek* (infrastruktúra hálózat, települési, termelési, minőségi fejlesztést szolgáló) esetében a közlekedésfejlesztési javaslatok között találhatók a törvény legvitathatóbb pontjai. A törvény területi kitekintésének hiányát és az illetékességi területének problematikáját jól illusztrálja az a törekvés, amely mindenképpen a térségen belül akarja megoldani a közlekedési problémákat. Nincsen eredeti kezdeményezése az átmenő forgalom enyhítésére, csak a Balaton déli partja mentén húzódó autópályában bízik, mint kérdések megoldásában, fel sem merül, hogy a Kijev-Trieszt nemzetközi folyosót talán nem ezen az ökológiailag érzékeny területen lenne érdemes vinni, csak azért, mert valamikor a Balaton déli partján vezették végig az ország hetes számú főútját. A napjainkban nagy erőkkel zajló Balaton parti autópálya fejlesztés helyett egy partközeli egyszerű gyorsforgalmi útfejlesztés és egy jóval délebbre, Somogy megyében húzódó közlekedési folyosó (esetleg, de nem feltétlen autópályával) sokkal inkább szolgálta volna a fenntarthatósági érdekeket. Ez megnyilvánulhatott volna egyrészt az érzékeny térség tranzitforgalmának csökkentésében, másrészt az autópálya gazdaságélénkítő hatásában a hátrányos helyzetű somogyi és dél-mezőföldi térségekben. Ez a koncepció-váltás a törvény elkészítésének idején még nem lett volna elkésett.

A törvény ezentúl új parttal párhuzamos, a parti zsúfoltság miatt a megközelíthetőséget javító nyomvonalakat tervez, a mögöttes somogyi és Balaton-felvidéki területeken. Az elgondolás, a közúthálózat ilyen szintű fejlesztése magában hordozza a veszélyt, hogy tönkrement parti környezet problémáit a forgalommal eddig még csak kevéssé érintett térségekre is kiterjessze. Ismerve a forgalmi viszonyokat, amennyiben az úthálózat-fejlesztés forgalmat generál, az átmenő forgalom okozta problémák az eddig kevéssé érintett, kulturális és természeti örökséggel gazdagon ellátott

Balaton-felvidéki térségekben (Nivegy-völgy, Dörögdi-medence, az ún. Művészetek völgye, Hidegkút, Barnag) is megjelenhetnének, viszont semmi garancia nincs arra, hogy a forgalom csökkenne a partokon. Illetve amennyiben némi csökkenés bekövetkezik, semmiféle kimutatás nincs, hogy ez mennyiben okoz olyan ugrásszerű környezetminőség növekedést, amiért megérné tönkretenni más körzeteket. Az érintett térségek gazdaságának alapja a táji vonzerő, melynek fontos része az alacsony környezeti terhelés és az érintetlenség, mely a közúti beruházásokkal eltűnne. A törvény szelleme azt sugallja, hogy a települési elkerülő szakasz mindent megold, nem számolva azzal, hogy még ez is jelentős helyfoglalást igényel, növeli a beépítettséget, a közúti zaj pedig tönkreteszi a falvak és szőlőhegyeik rekreációs lehetőségeit, csökkenti a terület átjárhatóságát, különösen a turisztikai potenciált is hordozó nem motorizált közlekedési eszközökkel (kerékpár, lóhát, gyalog). Több falu esetében még elkerülő sincs tervezve, csak úthálózat-fejlesztés. Az elkerülő szakaszok kiépítését sem részesíti a törvény időbeni előnyben az amúgy forgalomgeneráló településközi szakaszok kifejlesztéséhez képest, mely egyértelmű belterületi terhelésnövekedést okoz.

A törvényben fel sem merül komolyabb vasúti fejlesztés, csak az egyéni motorizált eszközök közlekedését próbálja megkönnyíteni. Ez érhető, hiszen hiányzik egy olyan koncepció, mely fenntarthatósági és környezetvédelmi szempontokat is szem előtt tartva meghatározná a közlekedési prioritásokat. Korábban az Észak-Balaton térség központjának számító Veszprém több vasúti összeköttetéssel rendelkezett a Balaton parttal, melyek közül már egyik sem él, vagy felszedték a szakaszt (a felszedett nyomvonal még megvan), a még használható vágányszakaszokon sem a nagyon élénk üdülő és napi ingázó Veszprém-balatoni utazási kapcsolatok támogatása szerint szervezett a közlekedés. Pedig a vasúti közlekedés nem csak környezeti szempontból fenntarthatóbb kisebb terhelést jelentve, de a kényelmesebb és nagyobb hely, a szállítható poggyászok mennyisége miatt a napi strandolásra utazó közönség körében nagyságrendekkel népszerűbb, mint az autóbusz. A terv mégis követi a jelenlegi – a Balaton esetében nem helytálló trendeket – és vasúti fejlesztések esetében csak villamosítást, esetleg egészen rövid vágányfejlesztéseket ír elő (nem feltétlenül a leginkább indokolt helyzetekben – pl. olyan körvasút kialakítására vonatkozóan, mely már létezik). A vasúti forgalom elterelése a Balatontól távolabbi szakaszokra szintén nem jelenik meg (e lehetőség körültekintő megalapozása pedig szerepel a stratégiában).

A törvényben ugyanígy nem szerepel turisztikai célokon túlmutató vízi közlekedés-fejlesztés. Fel se merül, hogy a nagy parti települések közötti forgalmat jó szervezéssel nagymértékben ki lehetne váltani hajójáratokkal, valamint új kompösszeköttetésekkel, vagy a kerékpárszállítás vasúton és hajón való szállítási lehetőségeinek megteremtésével, a kerékpártárolók kiépítésével. Nem foglalkozik a helyi tömegközlekedés-szervezéssel, hogy az üdülőnépesség kevésbé legyen ráutalva a személygépjárműveikre, az üdülőtulajdonosak kényelmesen vasúti, hajó vagy busz, kerékpár kombinációval lejuthassanak nyaralóikba. Nem kellene tovább bátorítani az autóval való érkezést, főleg nem költséges és környezetkárosító, tiszta fenntarthatósági prioritásokkal nem rendelkező közút-fejlesztésekkel.

Az *erdők termelési alövezetén* belül szereplő kerítésépítés tilalmi kitétel nagyon gyenge erejű, a már létező Erdőtörvényhez képest is. Az erdő- és vadgazdálkodási célból építhető kerítés semmiben nem gátolja meg az erdőgazdálkodók, különösen az állami erdőgazdaságok öntörvényű, a térség kiterjedt területét érintő korlátozásait az erdőkben, különösen az állami erdőkben (a Déli-Bakony területének körülbelül fele, 5000 hektárnyi élénk morfológiájú, vonzerőt hordozó terület jelenleg is elzárt a látogatók elől, mely terület nagy része a törvény illetékességébe esik). Szintén kifogásolható az a rendelkezés, miszerint az egyes településeken belül az erdők területének nagysága állandó kell, hogy maradjon, mivel ez megengedi a természetes erdőtársulások áthelyezését (bár erdőterület beépítést nem engedélyezi), pedig ezek a társulások, különösen a Balaton-felvidéken bizonyítottan nem áthelyezhetők, évszázadok kellenek a regenerálódásukhoz (PÉTI, 2000).

Nem kifogásolható viszont a gazdasági fenntarthatóság (turisztika, borászat) érdekében elsősorban a szőlőterületeken megfogalmazott megengedő kitételek, de az építmények jellege és funkciói még további szabályozást igényelnének.

xxi A Balatont érintő terület- és településrendezési tervek

A megyei szintű területrendezési tervek keretében Veszprém, ill. Somogy megyére terjedt ki a vizsgálat. Mindkét megye friss, a Balaton törvény elfogadását követően készített rendezési tervvel rendelkezik. A tervek ezért a Balaton térséghez igazodnak (az érinttet területeken nem terveznek külön, csak átveszik a Balaton törvény vonatkozó előírásait). Somogy megye esetében megemlíthető, hogy a törvény illetékességi területének határán az ökológiai folyosók sokszor megszakadnak, e téren jobb átvezetésre lenne szükség. Továbbá a tervek nem foglalkoznak a Balaton törvény hibás koncepcióinak az illetékességi területükön, azaz már a megyei illetékességben történő korrekciójával (pl. alternatív közútfejlesztések, kivezető szennyvízrendszerek).

A településrendezés tekintetében friss Siófoki és Keszthelyi (ez utóbbi településrészre vonatokozó) és egy régebbi Balatonfüredi rendezési tervdokumentum vizsgálata történt meg. A vizsgálat eredményei közül a Balatonfüredi és a Siófoki szabályozás érdemel említést. A kilencvenes évek elejéről származó balatonfüredi terv a térségi kitekintés nélküli, a jelenleg tapasztalható túlzottan beépített, túlterhelt tájakat kialakító településrendezési tervezés példája. A terv sok helyre tervez beépítést, belterületbe vonást, többek között a parttal párhuzamos irányokba is, mely a települések összenövésének irányába hat. A jelentős tájképi értékkel rendelkező hegyoldalakban pedig új összekötő út kialakítását is javasolta, de ez már nem jelent meg a Balaton törvényben. Sajnos a fiatalabb Siófoki településrendezés sem hordoz új szemléletet. A nagyarányú beépítettséggel bíró siófoki településhatáron belül beépítésre jelölt területek jelennek meg a terhelt partközeli területeken, a parttal párhuzamosan a települések további összenövését szolgálva.

xxii A Balaton térségét érintő környezeti programozás vizsgálata

A balatoni tervezés fenntarthatósági összefüggéseiből nem hagyhatók figyelmen kívül az ún. környezeti programok. A környezeti programozási rendszer kibontakozása az 1996-os Környezetvédelmi törvény megjelenése után indult el. Települési és megyei szintén léteznek, regionális szintjük nincs. Az országos, megyei és települési környezetvédelmi programozás rendszere Rakonczai J. (2006) Csongrád megyei vizsgálatai szerint a területi tervezéshez hasonló hiányosságokkal küzd, különösen problémás a tervek összhangja és szakmai színvonala.

A vizsgálat mintájául a frissen megjelent Somogy megyei környezetvédelmi program (2002) szolgál. A környezetvédelmi program felépítése a területfejlesztési dokumentumokhoz hasonlóan ágazati jellegű. Ugyanakkor rendívül alaposan vizsgálja az egyes környezeti elemek állapotát, valamint az egyes ágazatok környezeti vonatkozásait. A megyei szinten aluli területi dimenziók részletesen megjelennek.

Szintén részletezettek a Balaton térségére is vonatkozó ivóvízbázis gondok és fejlesztési irányok, a szennyvízkezelés, a közlekedésfejlesztés környezeti hatásai és a hulladékgazdálkodás is szinte települési szinten felmért és programozott. Több, a Balaton törvényben előirányzott közúthálózat-fejlesztési terv környezetbarát megvalósításának lehetőségeit említi az anyag (pl. a parttal párhuzamos átkötő úthálózaton az elkerülő szakaszok kiépítésének fontossága, mely nélkül nem a kívánt hatást érnék el a fejlesztések, hanem csak újabb zaj és légszennyezéssel terhelt települési szakaszok alakulnak ki).

Komplex környezeti térségi lehatárolások, illetve egyes kistérségek környezeti állapotának komplex elemzése hiányzik. Hiányoznak továbbá a terület felhasználás és a térbeli cselekvések végzésével kapcsolatos átfogó környezeti elvek (pl. a gyalogos és kerékpáros közlekedés előnyben részesítése,

a kerékpáros közlekedésnek csak az idegenforgalmi vonatkozásai kiemeltek, a vasúti fejlesztések előnyben részesítése, a parkolási kényszer és a napi utazási igények csökkentése). Ez nem meglepő, hiszen maga a tervdokumentum döntően környezetorientált, a szélesebb gazdasági-társadalmi vonatkozásokat is érvényesítő fenntarthatósági megfontolásai alárendeltek.

xxiii Balaton térségi példák a fenntarthatósági keretstratégia helyzetfeltárásának elemeire

1. Környezeti és kulturális vonatkozások

1.1. környezeti konfliktusok:

Vízszintcsökkenés, vízminőség-romlás, erdőpusztulás (gyapjaslepke-rágás, feketefenyő pusztulás), tájképrombolás, beépítettség növelése – természeti környezet zsugorodása, öntisztító parti fövenyek hiánya, nádasok pusztulása, illegális hulladéklerakók, nem megfelelő paraméterekkel bíró legális hulladéklerakók, rekultiválatlan bányák tájsebei, megszakadt parti-háttérterületi ökológiai folyosók, szennyvízkezelés hiányosságai, szennyvízátemelők és vegyipari termelés szagszennyezése, átmenő- és célforgalom forgalom zaj és légszennyezése.

1.2. relatív környezeti értékek;

1.2.1. egyediség: csak az adott területen előforduló elemek:

Néhány bennszülött faj, de leginkább csak a tájképi elemek és azok kombinációja (pl. víztükör és tanúhegyek).

1.2.2. karakterhordozó kuriozitás: a bennfoglaló területen (régió, nemzeti szint, nagyrégió földrész) ritka, de az adott területen gyakori elemek:

Nemzetközi szinten: a hévízi melegvizű gyógy-és termáltó;
nagytérségi-európai szinten: a legnagyobb európai sekély, melegvizű tó, legnagyobb közép-európai tó, vulkáni tanúhegyek, borvidékek;
hazai szinten: erdősült területek magas aránya, szőlőművelés magas aránya, mediterránnal rokon jellegű vadon élő és termesztett (füge, mandula, levendula), mediterrán hangulatú eredeti Balaton-felvidéki tájhasználat (szőlők, teraszok, kőfalak, gyümölcsösök), talajadottságok, természetes vízi halászat.

1.2.3. lappangó kuriozitás: a bennfoglaló területek karakterét hordozó, azaz gyakori elemek előfordulása az adott területen (azaz a bennfoglalóra ráerősítő):

Nemzeti-szint: vízpart, nádasok, ásványvizek, termálvizek, nyugati szélirány, lösz puszták, karsztos területek (természeti környezete egy tipikus darabja a Kárpát-medencének, Magyarországnak).

1.3. abszolút környezeti értékek: nem károsított vagy nem terhelt környezeti elemek, tájak:

Csak regionális szeletekben van ilyen: vízminőség a Keleti-medencében, egyes patakokban és vízfolyásokban; beépítésekkel kevéssé terhelt kismedencék (Nivegy-völgy, Dörögdi-, Káli-, Pécselyi-medence); Tihanyi-félsziget nyugati oldalának vízparti erdei; a nagyobb összefüggő nádassal szegélyezett partok, Nagyberek.

1.4. környezeti tendenciák:

Szárazodás, klíma szélsőségesebbé válása, kiszámíthatatlan klíma, kiszámíthatatlan vízszint, fagyáskárok gyümölcsösökben, szőlőkben, zárt erdőtársulások visszaszorulnak, tavak, vízfolyások időszakossá válnak, karsztvíz-felhasználás fokozódik, magaspart-pusztulás, erdőtelepítések nőnek, gyepterületek dinamikája többesélyes, közlekedés még több területet foglal, beépítések fokozódnak (elsősorban szolgáltató épületekkel), szőlőterületek állandóak maradnak (uniós szabályozás), szántók zsugorodnak, fásítások szaporodnak.

1.5. környezeti eltartóképesség határai:

Balatoni tématerületek lehetnek:
Beépítési korlátok (területhasználat):

- Termelő, szolgáltató és lakófunkciók elhelyezésének lehetőségei, korlátjai (beépítettség szintje a százalékos aránnyal és a beépített területek összefüggésének mutatói), figyelembe véve a barnamezős, azaz a funkciókkal már rendelkező – vagy egykor rendelkezett és azóta új funkciót nem nyert – területeken való elhelyezés lehetőségeit;
- Közlekedési folyosók elhelyezésének, bővítésének, egyes közlekedési formák jellegének lehetőségei;
- Mindezeket térben elhelyezi a területrendezési tevékenység;
- Egyéb, pl. tájökológia megfontolások alapján:
  - a tájkaraktert megőrző szántó-gyep-erdő arány a külterületeken, a tájkaraktert megőrző beépítettség arány a belterületeken;
  - a víztisztuláshoz szükséges föveny- és nádas-borítottság arány a partokon;
  - az egységes ökoszisztémához szükséges egybefüggő erdőtömbök nagysága, az átjáráshoz szükséges erdő/ökofolyosók az erdőtömbök között.

Népességszám határai:

A Balatonnál az állandó lakosság és az üdülőnépesség számát nem a szálláskapacitások alapján kell kialakítani. A legnagyobb igénybevételhez kell tervezni, akkor is, ha az csak 2 hónapig tart, ezt ugyanis a táji ökorendszereknek nem mindegyik eleme képes elviselni. Figyelembe kell venni azon törekvéseket, mely szerint a szezon, így a terhelés, hosszabb lesz a jövőben.

- Lakossági kibocsátás:
  - a szennyvízkezelő-rendszer kapacitása (rákötheto háztartások, gazdasági telephelyek), abból kell kiindulni, hogy a szennyvíz befogadó természetes vízhez képest milyen arányú tisztított szennyvizet fogadhat be (akár a területen belül, akár azon kívül van), azaz nem a szennyvízcsatorna építés és kapacitás jelent határt;
  - a lakossági hulladék-kibocsátás, egyéb anyagi kibocsátás;
  - jelenléttel okozott terhelés (kirándulók, fürdőzők jelenlétével okozott terhelés), népsűrűség;
- Lakossági közlekedési igények:
  - vízi járművek kibocsátási és forgalmi terhelése (motorcsónakok, vitorlások, egyéb, légi forgalom terhelése, vasút terhelése;
  - az utak áteresztőképessége (forgalomszám, nem az útépítéssel bővített kapacitás a határ, hanem az elviselhetőség, ami még nem rontja a zaj és légszennyezettségi viszonyokat, nem képez ökológiai gátakat néhány hónapra sem);
- Fogyasztási korlátok
  - vízfelhasználási korlátok (A maximálisan kielégíthető vízfelhasználási igények a helyi forrásokra, pl. karsztvizek, Balaton stb., alapozottan. Nem lehet megoldás területen kívüli vízrendszerekre, pl. Duna-víz, épített vízszolgáltatás, az igényeket helyben kell kezelni. Amennyiben a helyi források nem elégségesek, az a növekedés határait szabja meg a fenntarthatóság érdekében, azaz a helyi adottságokhoz igazodó korlátok megismerése szükséges.).

Gazdasági tevékenységek korlátjai:

- Tematikus korlátok besorolás: nem befogadható tevékenységek, termelhető növények, tartható állatok. Nem befogadható a helyi környezetet túlzott mértékben terhelő tevékenység, helyi erőforrás fogyasztása, kibocsátása, telephelyének tájképromboló hatása miatt.
- Maximális szállítási szükségletek (közlekedési áganként);
- Fogyasztás
  - vízhasználati (ipari, mezőgazdaság vízfelhasználásból való részesedése);
  - helyi nyersanyag felhasználás;
  - energia felhasználási igények;
- Kibocsátások
  - szennyvíz,
  - hulladék,
  - légszennyezés.

Javasolt elérni kívánt értékek a területrendszer külső kapcsolataiban:

- a térségen kívüli termékek fogyasztásának aránya (Identifikálni kell a helyi mezőgazdasági és helyi alapanyagokra épülő ipari termékeket, azok helyi fogyasztásának arányát. A fennmaradó fogyasztás térségen kívüli, melynek minél alacsonyabb aránya kívánatos a fenntarthatóság jegyében, természetesen ehhez szükséges az, hogy a helyi termékek előállítása fenntartható módon történjék meg.);
- A külső területekről érkező hulladék, szennyvíz, légszennyezés;
- energiafelhasználás (fel kell állítani a helyi (alternatív, ill. megújuló) energiaforrásokból kielégítendő arányokat, energiaimport határértékei;
- A nem fenntartható módon elállított helyi termékek és termelés beazonosítása. Ide tartozhat például a túlzott helyi erőforrás igénybevétel (újratermelődést nem követő) előállított termék.

1.6. környezeti eltartóképesség határainak feltételei (környezeti problémák felszámolása):

A kimutatott konfliktusok lehetnek a Balaton térségben pl.:

- területhasználati konfliktusok;
- a helyi környezetet túlzott mértékben terhelő termelési tevékenységek jelenléte;
- nem fenntartható termelő tevékenységek jelenléte;
- túlzott népességnövekedés, emberi jelenlét terhelésének területei;
- emberi jelenléttel túlterhelt tájak;
- túlfogyasztás (gazdasági, lakossági);
- túlzott kibocsátás.

2. A helyzetértékelés társadalmi dimenziói;
   2.1. társadalmi csoportok (beazonosítandók az egyes, jellemző helyi fogyasztói/kibocsátási kultúrával, térhasználattal rendelkező társadalmi csoportok):

A Balaton térségében az alábbiak lehetnek releváns csoportok (számuk meghatározása fontos):
- állandó helyi lakosság;
- ideiglenes helyi;
  - a területet naponta elhagyó: tanuló, dolgozó, szolgáltatást igénybevevő, átutazó/turista;
  - a területen átéjszakázó: tanuló, dolgozó, szolgáltatást igénybevevő, átutazó/turista;
- üdülőnépesség;
  - ingatlannal rendelkező;
  - ingatlannal nem rendelkező: visszatérő, alkalmi.

   2.2. a terület társadalmi jelenségei;
   2.3. környezeti tudatosság szintje;
      2.3.1. helyi környezetismeret szintje;
      2.3.2. helyi identitás (a tervezett térségre, ill. a saját kis tájára vonatkozóan) létezik-e;
   2.4. társadalmi tendenciák;
      2.4.1. jelenleg kielégítetlen társadalmi igények;
         2.4.1.1.a környezeti eltartóképességgel konfliktusban nem álló igények:

- A Balatonnál tipikus probléma a hiányos, nem kellően lefedő közszolgáltatás.

         2.4.1.2.a környezeti eltartóképességgel konfliktusban álló igények:

- Növekvő fogyasztási igények, személygépjármű-, motorcsónak-sűrűség;
- Növekvő hulladéktermelés;
- Kereskedelmi ellátás javítása nagy alapterületű szupermarketekkel.

      2.4.2. társadalmi tendenciákon alapuló jövőbeli társadalmi igények;
         2.4.2.1.A környezeti eltartóképességgel konfliktusban nem álló igények:

- Munkahely-teremtési, gazdaságnövekedési igények.
- Elöregedő népesség szociális-egészségügyi ellátórendszere.
- Szociális ellátórendszer fejlesztése a hanyatló gazdaságból adódó munkanélküliség, a jövedelmek csökkenéséből fakadó szociális problémák miatt;
- Diplomás munkanélküliség miatt a kvalifikált munkahelyek iránti igény.

         2.4.2.2.a környezeti eltartóképességgel konfliktusban álló igények:

- Idős népesség megjelenésével járó népességnövekedés okozta nagyobb igénybevétel.
- Fiatalok elvándorlása miatt fokozódik a közlekedési kényszer.
- Betelepülők miatt élénkebb és egész éven át tartó ellátások, szolgáltatási tevékenység iránti igény.

      2.4.3. a környezeti eltartóképességet fokozó változások:

- Helyi identitás kibontakozása miatt nő a helyi környezettudatosság.
- Csökkenő népesség, látogatók száma miatt csökkenő fogyasztásigény.

3. Gazdasági vonatkozások
   3.1. gazdaság szereplők csoportjai. Beazonosítandók az egyes, jellemző üzleti stratégiával, térhasználattal rendelkező társadalmi csoportok (mezőgazdaság, ipar, szolgáltatás):

Balaton-specifikus gazdasági csoportok.
- helyi irányítású, helyben termelő gazdasági szereplők (mg., ipar, szolgáltatás);
- nem helyi irányítású, helyben termelő gazdasági szereplők (mg., ipar, szolgáltatás);
- a területen ideiglenesen használó gazdasági szereplők (idényvállalkozások, tranzitközlekedés).

   3.2. A terület gazdasági jelenségei:
   3.3. Vezetési tényezők (gazdasági csoportonként)
      3.3.1. környezeti szabványok használata
      3.3.2. vállalatirányítás környezettudatossága

3.4. Gazdasági tendenciák:

3.4.1. jelenleg kielégítetlen gazdasági igények:

3.4.1.1.A környezeti eltartóképességgel konfliktusban nem álló igények:

- A gazdasági (üzleti) szolgáltatási tevékenységek iránti igény.

3.4.1.2.A környezeti eltartóképességgel konfliktusban álló igények:

- Turisztikai, tömegturisztikai fejlesztések;
- Átmenő áruszállítási forgalom növekedésének igénye;
- Nagy termelővállalatok jelenléte;
- Környezeti vállalati menedzsment hiánya.

3.4.2. társadalmi tendenciákon alapuló jövőbeli gazdasági igények:

3.4.2.1.A környezeti eltartóképességgel konfliktusban nem álló igények:

- Hanyatló tömegturizmus, minőségorientáltabb jövőbeli turizmus, helyi környezettudat megjelenése a gazdasági tevékenységekben.

3.4.2.2.A környezeti eltartóképességgel konfliktusban álló igények:

- Kihasználatlan kapacitások kihasználása (lakófunkciók, szezonkitolás, időben téren);
- Új kapacitások építése, új funkciók megjelenése, zöldmezős beruházások igényei;
- A turizmus jövedelmezőségének csökkenését kiváltó új gazdasági tevékenységek megjelenése;
- Nagyvárosi előretolt szuburbiák kialakulása a térségben;
- Átmenő személyforgalom, és áruszállítási célforgalom növekedése.

3.4.3. A környezeti eltartóképességet növelő gazdasági igények:

- Csökkenő gazdasági aktivitás;
- Helyi erőforrások hatékonyabb, sokrétűbb használata;
- A helyi termékekben a tudás szerepének fokozása a nyersanyag- és energiahasználattal szemben.

4. A társadalmi- és gazdasági területi alrendszerek fenntarthatósági összefüggései

4.1. a gazdasági és egyéb feltételek miatt nem kielégíthető jelen és jövőbeli társadalmi igények:

- A szociális ellátás, az igényeknek megfelelő egészségügyi hálózat hiánya miatt bizonyos idegenforgalmi ágak, vagy az alkonygazdaság (betelepülő nyugdíjasokra alapozott gazdaság) nem lehet életképes;
- Közlekedési problémák, bizonyos szolgáltatások hiánya és az idényjellegű ellátás miatt közeli nagyobb városok és Budapest szuburbiái nem fejlődhetnek ki a térségben;
- A helyi gazdasági szereplők nem vesznek részt kellő mértékben az üdülőnépesség és üdülési infrastruktúra kiszolgálásában.

4.2. a társadalmi feltételek miatt nem kielégíthető jelen és jövőbeli gazdasági igények:

- A környezetkímélő, tudásalapú gazdaság kiépítéséhez nincs elég képzett munkaerő;
- Minőségi idegenforgalom-fejlesztéshez nincs szakirányúan képzett munkaerő, vállalkozói kedv, ismeret;
- Hiányzik a lakosság, vállalatirányítás környezettudatos szemlélete, az ökológiai gazdaság, turizmus megtelepítéséhez.

5. Helyzetértékelés: Összefoglalásaként, értékelten össze kell gyűjteni eddig feltárt tényezőket, ez a rész a helyzetértékelés dokumentációjának legfontosabb, kommunikálandó része.

5.1. a környezeti eltartóképességet veszélyeztető konfliktusok, irányértékekkel nem egyező tényezők (sorrendileg, fókuszáltan, nem feltétlen minden, korábban feltárt tényezőre kiterjedően);

5.2. azok a társadalmi és gazdasági folyamatokból levezethető tényezők, melyek a környezeti eltartóképességet és a fenntarthatóságot veszélyeztetik:

Környezeti eltartóképességet veszélyeztető tényezők (és irányértékeik):

- Növekvő lakossági fogyasztási igények (irányértéket nem lehet rá adni, de csökkentendő),
- személygépjármű-, motorcsónak-sűrűség (vízfelületre jutó, egy lakosra v. úthosszra jutó értékek);
- Növekvő hulladéktermelés (a térség hulladékkezelési kapacitása);
- Kereskedelmi ellátás javítása nagy alapterületű szupermarketekkel (a maximális alapterület résztájegységenként vagy településenként);
- Munkahely-teremtési, gazdaságnövekedési igények (irányértéket nem lehet rá adni, de csökkentendő).
- Idős népesség megjelenésével járó népességnövekedés okozta nagyobb igénybevétel (népességi irányszámok résztájegységenként vagy településenként).

- Fiatalok elvándorlása miatt fokozódó a közlekedési kényszer (forgalmi adatok).
- Turisztikai, tömegturisztikai fejlesztések (üdülőnépesség határértékei tájegységenként);
- Átmenő áruszállítási forgalom növekedésének igénye (forgalmi adatok);
- Nagy termelővállalatok jelenléte (befogadható termelési tematikák, kibocsátási határértékek, területhasználati határértékek, áruszállítási forgalmi határértékek);
- Környezeti vállalati menedzsment hiánya (kívánatos irányszám megadása);
- Kihasználatlan kapacitások kihasználása - lakófunkciók, szezonkitolás, időben térben (üdülőnépesség határértékei résztájegységenként);
- Új kapacitások építése, új funkciók megjelenése, zöldmezős beruházások igényei (üdülőnépesség határértékei, területhasználati korlátok résztájegységenként);
- A turizmus jövedelmezőségének csökkenését kiváltó új gazdasági tevékenységek megjelenése (lehetséges tematikák);
- Nagyvárosi előretolt szuburbiák kialakulása a térségben (lakónépesség határértékei és forgalmi adatok, közlekedési áganként);
- Átmenő személyforgalom, és áruszállítási célforgalom növekedése (forgalmi határértékek).

Egyéb fenntarthatósági tényezők:

- A szociális ellátás, az igényeknek megfelelő egészségügyi hálózat miatt bizonyos idegenforgalmi ágak, vagy az alkonygazdaság -betelepülő nyugdíjasokra alapozott gazdaság- nem lehet életképes (kívánatos ellátási irányszámok);
- Közlekedési problémák, bizonyos szolgáltatások hiánya és az idényjellegű ellátás miatt közeli nagyobb városok és Budapest szuburbiái nem fejlődhetnek ki a térségben (a fenntartható módon szervezett közlekedési forgalom irányszámai);
- A környezetkímélő, tudásalapú gazdaság kiépítéséhez nincs elég képzett munkaerő (kívánatos képzettségi irányszámok);
- Minőségi idegenforgalom-fejlesztéshez nincs szakirányúan képzett munkaerő, vállalkozói kedv, ismeret (kívánatos képzettségi irányszámok);
- Hiányzik a lakosság, vállalatirányítás környezettudatos szemlélete, az ökológiai gazdaság, turizmus megtelepítéséhez (kívánatos képzettségi irányszámok).
- A helyi gazdasági szereplők nem vesznek részt kellő mértékben az üdülőnépesség és üdülési infrastruktúra kiszolgálásában (helyi gazdasági szereplők arányának kívánatos irányszáma)

5.3. A tényezők és feltárt helyi lehetőségek, melyek a környezeti eltartóképességet és a fenntarthatóságot erősítik, így támogatásuk fontos (ha lehet, irányértékekkel).

5.4. El kell különíteni a reálisan nem felszámolható, a határokat túllépő, a fenntarthatóságot veszélyeztető tényezőket.

Például nagy átmenő forgalom, és ezt erősítő nagy forgalmú autópálya húzódik keresztül a térségen, melynek felszámolása, kiváltása más területeken futó pályával nem reális elvárás a fenntartható stratégiai keret idősíkjában. A forgalmi terhelhetősége így arányosan csökkentendő a térség egész fennmaradó úthálózatának.

xxiv Balaton térségi példák a fenntarthatósági keretstratégia célkitűzésének elemeire

6. A célok megalkotása: A helyzetértékelés során felmért tényezőkből célok alakíthatók ki a jövőkép elérése érdekében.
7. Célok osztályozása (ld. 22. ábra)

7.1. Vertikális célok kitűzése (ld. 16. ábra): A vertikális célok rögzítik a fenntarthatóság megteremtésének vagy helyreállításának önálló céljait, amennyiben az adott területi rendszer fenntarthatósága sérült. Ide sorolhatók azok a célok is, melyek nem veszélyeztető tényezők felszámolására irányulnak, de erősítik a fenntartható területi rendszer kialakulását. A célokhoz indikátorokat (output, eredmény, cél) kell rendelni az irányértékek alapján.

Például:

- új hulladék és szennyvízkezelő rendszerek kialakítása (célindikátor: újrahasznosított hulladék aránya, ill. a térségben újrahasznosított hulladék aránya);
- környezettudatosság, környezeti menedzsment erősítése (célindikátor: a környezeti szabványokat használó vállalkozások száma, környezeti nevelést nyújtó iskolák száma);
- betorkolló vízfolyások szűrőmezőinek kiépítése;
- beépített területek csökkentése, ökológiai gátak felszámolásának érdekében;
- közlekedésfejlesztés: a kerékpáros közlekedés fejlesztése (célindikátor: kerékpárral közeledők aránya), vonatközlekedés fejlesztése (célindikátor: aránya a személy és áruforgalomból), elkerülő utak építése (célindikátor: települési tranzitforgalom csökkentése);

- a kulturális, egészségügyi és szociális, oktatási közszolgáltatások fejlesztése, elérhetőségük javítása (célindikátor: átlagos elérhetőség időtartama, egy lakosra jutó intézmények);
- helyi gazdasági szereplők együttműködéseinek kialakítása (célindikátor: a térségen belüli rendszeres, intézményesült együttműködések száma);
- helyi gazdasági szervezetek és az üdülőnépesség együttműködéseinek támogatása (célindikátor: a helyi szolgáltatók, karbantartók részesedése a helyi piacon);

7.2. Horizontális célok kitűzése (ld. 16. ábra): A horizontális célokat minden, az adott térségben megvalósuló fejlesztési és egyéb közösségi, szabályozási tevékenység részesévé kell tenni.

7.2.1. Számos, vertikálisként kijelölt cél mellé rendelhető horizontális megfontolás is.

Például: új hulladék és szennyvízkezelő rendszerek előírása a beruházásoknál, környezeti szabványok bevetésének előírása a beruházásokban.

7.3. Horizontális célok felépítése: a fenntartható fejlesztés elvei, sorrendi prioritásokkal

7.3.1. Ágazatonként csoportosított elvek, prioritások

Például:
- Turizmus: A szezonkitolás jövedelemtermelés-növekedéssel járjon (alacsony jövedelemtermelő-képesség szintén a fenntarthatóságot veszélyezteti), de nem veszélyeztetheti a térség üdülőnépesség-eltartóképességét.
- Energetika: Új fejlesztések energetikai szükségleteinek kielégítésében minden esetben előnyben részesítettek a megújuló és alternatív, autonóm energiarendszerek, ezek közösségi használata.
- Közlekedés-fejlesztés szolgálja a fenntartható közösségi közlekedési rendszerek kialakítását, az egyéni motorizált forgalom csökkentését, akadályozása, a parkolási igény csökkentése
- Humánerőforrás-fejlesztés, nem beruházás jellegű gazdaságfejlesztés: A puha fejlesztési projektek lebonyolításához (pl. képzések, hálózatszervezés) nem használhatók újra nem hasznosítható termékek, helyismereti és környezet- és tájismereti modullal rendelkezzenek.
- Természet- és örökségvédelem: a beruházások (ahol releváns) szolgálják a vizes élőhelyek növelését, minőségének javítását), a zaj csökkentését, a nagytérségi ökológiai hálózatokra legyen tekintettl..
- Ipar- kereskedelem: beruházások szolgálják a kibocsátások csökkentését, a hulladékok újrahasznosítását, környezetkímélőbb technológiákat, kármentesítését, igénybevett terület csökkentését.

7.3.2. Térbeli dimenzióval rendelkező fejlesztések elvei és prioritásai (térhasználati elvek a területfejlesztési és területrendezési tevékenységek számára).

Speciális balatoni térhasználati elvek:

Területhasználat:
- Minden fejlesztésnek összhangban kell állnia a Balaton törvénnyel (a stratégiára hivatkozott törvénymódosítást legfeljebb egyedi esetekben, a nem parti településeken lehet kezdeményezni).
- Beruházások helykiválasztása:
  - A parti településeken minden fejlesztés csak barnamezőn valósulhat meg, azaz egyetlen fejlesztés sem eredményezheti a beépítettség növelését. A barnamezős területek ez esetben tágan értelmezettek, nem csak az egykori ipari területeket jelentik, hanem általában a fejlesztések új funkciókat egy adott területre nem vezethetnek be, hanem az ott már meglévő funkciók hatékonyságát növelhetik, modernizálhatják.
    - Kivételt képez, ha a terület természetessége és egyúttal a közösségi hozzáférhetősége növekszik.
    - Kivételt képez, ha gazdasági tevékenység helyébe, alacsonyabb környezetterhelésű gazdasági tevékenység vagy üdülő és lakófunkció lép (felhagyott ipari területeken – rozsdaövezetekben – újrahasznosítása során ez követelmény is).
    - Turisztikai beruházások meglévő turisztikai funkciókra települhetnek, vagy meglévő beépített lakó vagy üdülőterületekbe.
    - Rendkívül alacsony környezetterhelésű, tudásalapú gazdasági tevékenységek meglévő lakó és üdülőövezeti beépített ingatlanokba is települhetnek.
    - Beépített ipari övezetbe települhet lakó és üdülőfunkció.
    - Beépített lakóövezetbe települhet üdülőfunkció.
    - Meglévő beépített üdülőövezetbe való lakófunkció betelepülése kivételes esetekben támogatható (pl. nyugdíjasházak).
    - Nem minősül barnamezőnek, így nem támogatható korábbi kempingterület beépítésének növelése.
    - A nem parti településeken szintén csak barnamezős (azaz beépített területen megvalósuló) beruházások támogathatók, ugyanakkor a funkcióváltás esetenként itt megengedhető abban az irányban is, ha nem a természetességet vagy a közösségi hozzáférhetőséget növelő funkció jelenik meg.
    - A kifejezetten nagy területigényű (általában turisztikai céllal rendelkező) beruházások (sportpályák, golfpályák), elhelyezése esetén is törekedni kell, hogy minél kisebb mértékben érintsen természet közeli

állapotú, ill. nem mező- és erdőgazdasági területet, és a közösségi hozzáférést minél kisebb mértékben akadályozza. Előnyt élvez az a fejlesztés, mely e szerint jár el.

- Minden vízparti fejlesztés csak akkor támogatható, ha nyilvánosan elérhető, lehetőleg zöldterület-kialakításával is együtt jár.
- A fejlesztések közül előnyt élvez az, mely javítja a közösségi hozzáférést, nem támogatható olyan beruházás, mely korábban közösség számára elérhető területeken a hozzáférést megszűnteti.

Térhasználat-szervezés:

- Környezet-terhelés, eltartóképesség
  - A fejlesztések nem irányulnak az állandó lakónépesség növelésére (csak megtartására). Kivételt képez, ha szennyvíz és hulladékkezelési hiányosságokkal nem küzdő, tömegközlekedéssel jól elérhető területeken meglévő üdülőingatlan hasznosítása ezt eredményezi.
  - A parti területek terhelésének csökkentését célzó fejlesztések nem növelhetik a háttérterületek terhelésének növelését (a térségen belül nem lehetséges probléma-export). Így például a parti zsúfoltság csökkentése érdekében nem lehetséges a forgalmi terhelésnek kitenni, az e problémával eddig nem szembesülő településeket.
  - A háttérterületek üdülőnépesség eltartóképességét a parti területekénél alacsonyabb, a fejlesztésük során a parti területekhez hasonló túlfejlesztést el kell kerülni. Így nem támogathatók olyan fejlesztések, melyek a nem parti területeken a helyi állandó lakosságot nagyságrendjében meghaladó, állandóan jelen lévő üdülőnépességi és turistaszámot eredményeznek.

- Hozzáférés
  - A fejlesztések nem korlátozhatják közkincset képező területekhez való hozzáférést, nem növelhetik az elérésükhöz szükséges utazási időt (gyalogos, kerékpáros formában sem), nem korlátozhatják használatukat. Közkincset képező területek pl. (nyílt lista): hegycsúcsok, turistautak, vízpartok, vízfelületek, fényszennyezés-mentes éjszakai égbolt, kilátópontok, védett természeti és kulturális értékek.
  - A fejlesztések nem bátoríthatják a közutakon kívüli gépjármű használatot.
  - Semmilyen fejlesztés nem támogatható, mely a fogyatékossággal élők számára az igénybevétel lehetőségeit nem javítja, mind a meglévő mind az új létesítményekben, a közigazgatás, a közszolgáltatások, a kulturális és turisztikai célú beruházások terén egyaránt.

- Közlekedés-szervezés
  - A fejlesztések során a közlekedés-fejlesztésben a tömegközlekedés-fejlesztés minden esetben előnyt élvez.
  - A fejlesztések eredményeképpen a turisztikai vonzerők gyalogos, ill. kerékpáros elérhetősége, a rendszeres utazási idők ne növekedjenek.
  - Az üdülő és lakónépesség a lehető legtöbb szolgáltatást tudja igénybe venni gyalogos vagy kerékpáros közlekedéssel. A szükséges rendszeres motorizált utazás elsősorban tömegközlekedéssel legyen kivitelezhető.
  - Mind a lakossági igényeket kielégítő, mind az üdülőnépesség és egyéb turisztikai célú tömegközlekedés-fejlesztés esetén előnyt élvez: a vasút (kisvasút is), ill. a vízi közlekedés, valamint ezek kerékpáros és gyalogos közlekedéssel való kombinációja (esetenként az említett nem motorizált egyéni közlekedési módok autóbusz közlekedéssel való kombinációja), valamint vízi és vasúti közlekedés autóbusz közlekedéssel való kombinált fejlesztése előnyt élvezzen.
  - A rendezvények, látványosságok, szolgáltatások fejlesztése lehetőleg ne járjon az elérhetőségükhöz szükséges parkolási igény növekedésével:
    - Részesüljön előnyben az az akció, mely ezt a tömegközlekedéssel kezelni tudja.
    - Nem támogatható olyan akció, mely ki nem elégíthető parkolási igények növekedésével jár (a zöldterületen és termőföldön való ideiglenes parkolás nem elfogadható módja a parkolási igények kielégítésének).
  - A kerékpáros és vízi közlekedést érintő fejlesztések igazodjanak a helyi állandó népesség igényeihez is, turisztikai célok mellett.
  - Előnyt élveznek azon beruházások, melyek a fejlesztések kapcsán a közterületeken (vagy település- és tájrészleteken), a gépjárműhasználat teljes tilalmát vagy erőteljes korlátozását valósítják meg.
  - A fejlesztések ne növeljék a térségen áthaladó tranzit gépjármű forgalmat.
  - A fejlesztések ne eredményezzék a térségbe irányuló áruszállítás és energiafelhasználás nagyságrendi növekedést.

- Speciális balatoni fejlesztésütemezési irányelv:
  - Bizonyos, az üdülőnépességet, a pihenést, zajjal, forgalom, kibocsátás növekedése miatt zavaró fejlesztési munkák a szezonon, ill. rendezvények idején kívül végzendőek.